

AZƏRBAYCAN

10'2023

1923-cü ildən çıxır

AZƏRBAYCAN YAZIÇILAR BİRLİYİNİN AYLIQ ƏDƏBİ-BƏDİİ ORQANI

Baş redaktor: İntiqam QASIMZADƏ

Baş redaktor müavini: Südabə AĞABALAYEVA

Məsul katib: Vüsal NURU

Şöbə müdirləri: Məmməd ORUC,
Qəşəm NƏCƏFZADƏ,
Mübariz CƏFƏRLİ

Redaksiyanın ünvanı:

Bakı - Az1000
Xaqani küçəsi, 25

Telefonlar:

Redaksiya –
498-78-10
493-28-32
493-2834
Mühasibat –
493-29-41

Çapa imzalanıb:

17.10.2023

Sifariş 2686

Tiraj 500

Kağız formatı

70x108 1/16 - 6,5

kağız vərəqi

13 çap vərəqi

18,2 şərti çap vərəqi

E-mail:

intigam.gasimzade@gmail.com
sudabe334@mail.ru
www.azyb.az

Qiyəti

2 manat

**Bakı şəhəri, "Azərbaycan"
nəşriyyatının mətbəəsində
ofset üsulu ilə çap olunur**

Dərc olunmuş yazılar qəbul edilmir.

Əlyazmalara rəy verilmir və qaytarılmır.

Müəllifin fikirləri redaksiyanın mövqeyi ilə üst-üstə düşməyə bilər.

BU SAYIMIZDA:

DRAMATURGIYA VƏ TEATR

- Nərgiz Cabbarlının Mehriban Ələkbərzadəylə söhbəti: “...nə deməkdən necə deməyə keçməliyik”3
- İntiqam Qasımzadənin Aleksandr Şarovskiylə söhbəti: “İnanmaq istəyirəm...”90

DRAMATURGIYA

- TUNCƏR CÜCƏNOĞLU – Qadın sığınacağı (iki hissəli müasir tragediya)14
- ƏLİ ƏMİRLİ – Siz teatrı sevirsinizmi?
(bədi-sənədli teatral kollaj)63
- HİDAYƏT – Burdan min atlı keçdi (proloqlu, epiloqlu, onüç şəkilli, iki hissəli epik-xronoloji dram)99
- VASİLƏ ALEKSANDRİ – Qızıl pulun macəraları131
- FİRUZ MUSTAFA – Üçüncü sahil və yaxud
“Sonuncu instansiya”159
- ÜLVİYYƏ HEYDƏROVA – İnanıram (monopyes)196

ESSE

- EJEN İONESKO – Absurd teatrın gələcəyi varmı?203

KİTAB RƏFİ208

150 il

“...nə deməkdən necə deməyə keçməliyik”

Azərbaycanda milli teatrın yaranmasının 150 ili tamam olur. Böyük Tarixdir. Arxasında teatrın formalaşmasına, insanların həyatına daxil olmasına və inkişafına sərf olunan yüzrlərlə xoşbəxt, faciəvi, fədakar... talenin dayandığı bir Tarixdir. Zəhmətdir, Axtarışdır, Fədakarlıqdır, Tamaşaçı Sevgisinin yaşatdığı Sevincdir... Amma eyni zamanda da Narahatlıqdır, Məsuliyyətdir... Keçilən yolun, görülən işlərin və fəth edilən yüksəkliklərin dəyərləndirilməsi fürsətidir.

Əməkdar incəsənət xadimi, Azərbaycan Dövlət Akademik Milli Dram Teatrının bədii rəhbəri, 20 ildən çox ölkənin bu aparıcı teatrının səhnəsində müxtəlif tamaşalar hazırlamış, həyatının böyük bir hissəsi məhz bu teatrla bağlı olan Mehriban Ələkbərzadə ilə bu böyük Tarix ərəfəsində teatr haqqında danışdıq.

–Mehriban xanım, teatrın 150 illiyi ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti sərəncam imzalayıb. Hər kəsin diqqəti bu böyük tarixin necə qeyd ediləcəyinə, bu istiqamətdə hansı işlərin görülcəyinə yönəlib. İstərdik ki, çox böyük tarixi keçmişi, parlaq qələbələri, unudulmaz şəxsiyyətləri olan Azərbaycan teatrının nədənsə son zamanlar ümitsiz dəyərləndirilən vəziyyəti ilə bağlı prosesin içərisində olan bir adam kimi sizin də fikirlərinizi öyrənək.

–Əvvəla, 150 illik yubiley çox böyük tarixdir. Ən azı, çox böyük keçmişdir. Və 150 illiyə “bayram” deyildiyi zaman şəxsən

mən bu sözə ehtiyatla yanaşıram. Çünki bu, əslində, hesabatdır. 150 ildə neyləmişik? Teatrın özülünü qoyanlardan bu yana keçilən yolda nələri əxz etmişik? O böyük missiyanı yerinə yetirmək üçün hansı addımları atmışıq?

Təbii ki, teatr hər bir xalqın həyatının mədəni göstəricisidir. Teatr incəsənətin ən çətin, ən mürəkkəb növüdür. Teatr bəhs edilən hadisənin birbaşa şərhı deyil. Teatr bəhs edilən hadisələrin təfəkkür və təxəyyül süzgəcindən keçirilərək sizə təqdim edilən variantıdır. TEATR incəsənətin ən intellektual növüdür. Çünki kökündə maarifləndirmə də var.

Bu tarixin qeyd edildiyi zaman düşünməliyik: biz teatrı yetərincə inikas etdirə, üzərimizə düşən missiyanı layiqincə davam etdirə bilmişikmi? Bu baxımdan 150 illik bu missiyanın hesabatıdır. Əlbəttə, həm də bayramdır. Amma bayram bunun bir hissəsi ola bilər. Nəzərə alsaq ki, Azərbaycan adlı məmləkətimizdə bu gün xəyal edilən birlik var... xalq dövlətə çevrilib, dövlət xalqla birləşib və biz bu gün tamamilə başqa sevinclər yaşayırıq. Bu gün ürəyimiz o torpaqların hər qarışında döyünür. Və bu vəziyyətdə, əlbəttə ki, vətəndaşlıq sənətdən önə keçir. Və əlbəttə ki, bu durumda teatr olaraq da buna layiq olmaq lazımdır. Bütün zəfərlər, qalibiyyətlər – bu amal uğrunda gedən savaqlar, itkilər, əslində, xalqın mədəniyyətinin qorunması, yaşanması və yaşatması naminədir. Xalq mədəniyyəti ilə VAR olur, tanınır. Demək ki... Teatr da bu qələbəyə öz töhfəsini verməlidir. Çünki teatr böyük mənada bu missiyanı daşıyan, xidmətində duran növdür. Biz də xidmətdəyik. Bütün fəaliyyətimiz xidməti borcumuzdur. Məsələn, mən Laçına getdim və bir qrup Teatr insanları Azərbaycan teatrının Laçında heç vaxt olmayan ilkin bünövrəsini qoyduq. Tamaşa hazırladıq. Qazandığımız qələbənin, ən azı, müəyyən izlərini özündə daşıyan, simvolizə edən tamaşa nümayiş etdirərək xidməti borcumuzu yerinə yetirdik.

–Hansı tamaşa ilə?

–“Sonuncu xətt”... Ortaya qoyulan sual bu idi: qəhrəmanlıq, yoxsa satqınlıq?... Sonunda insan iradəsi nəyi pıçıldayır? Nəyin naminə qurban getmək və nəyin naminə dözmək lazımdır? Cavab isə bir idi: əlbəttə ki, qələbə naminə, qalibiyyət naminə. Verilən bu cavablar, hazırlanan tamaşalar, yerinə yetirdiyimiz missiya bizim bu ölkə və Vətən qarşısında böyük mənada verməli olduğumuz xidməti borcumuzdur. Bu-

rada mövzu fərqliliyi missiyamızı dəyişmiş. Biz TEATR naminə Azad torpaqlarda idik. Qələbəmizin inikası daha sonrakı məsələ idi. Amma istənilən halda xidmət idi. Əsgərlər başqa cür xidmət edir, biz də bu cür.

150 illik elə bir ərəfəyə düşdü ki, biz 100 il idi ki, yuxuda belə gördüyümüz Xankəndiyə SAHİB kimi girə bildik. Azadlığa əllərimizlə toxuna bildik. 200 il əsarətdə qalan torpaqlarımıza Qali-biyyətlə toxunduq. İsti-isti... Əllərimiz yandı. Bax, o yanan əllərlə də mədəniyyətimizin daha böyük rüşələrinin artmasında ikiqat məsuliyyət daşıyırdıq. Düzdür, biz vətəndaşlığımızın sənətimizə bir az üstün gələn dövründəyik. Amma, əlbəttə ki, müstəqil teatr sənəti

mütləq var və nə qədər desələr də teatr ölüb, bu belə deyil. Özünüz də görürsünüz ki, kino da ölə bilər, televiziya da ölə bilər, amma teatr ölmür. Hər mənada CANLI sənətdir. Və heç vaxt da ölməyəcək. Çünki o, kinonun da, televiziyanın da özəyi və beşiyidir.

Bəli, teatr öz çətin dövrlərindən keçdi. Pandemiyadan əvvəlki vəziyyətə tamamilə başqa idi. Sonra pandemiya yaşandı... Sanki insanlar teatr üçün qəribəmişdilər, nədir... Amma teatra axın artdı. Və bu bizi yaxşı mənada daha da cuşa gətirdi. Daha yaxşı, böyük işlər görməyə həvəsləndirdi. Fərdi yanaşmaya keçmək istəmirəm, amma mən paytaxtımızın neçə teatrında işləmişəm və hər birində də müxtəlif tamaşalar hazırlamışam. İstər “Nuriddin Ceyhun”, istər “Mənəm... mən”, “Müəmmalı qətl”, istərsə də “Kod adı VXA”... Bu tamaşaların hərəsi bir teatrdadır və bu tamaşalarda sənət və vətəndaşlığın birgə kontekstindən meydana çıxan bir çox şey var. Və... deyim ki, tamaşaçılarımdan narazı qalmadım. Maraqlı yetərincə idi. Amma fərdi deyil, bütövlükdə teatr sənətini nə qədər daşıya bilirik, gələcəyə doğru necə apara bilirik, bu arabanın təkəri harada paslanıb – bunlar da cavablandırılması gərəkən suallardır. Yəni biz bunun fərqindəyik. Başa düşürük, görürük ki, araba heç də rəvan getmir. Amma getməsi üçün bütün səfərbərliklər edilir – bu, faktdır.

–Akademik Milli Dram Teatrı institutu bitirdiyiniz dövrdən, rejissor köməkçiliyindən başlamış bir yol olub sizin üçün. Məxsusi olaraq bu teatrın ümumi teatr prosesində yeri haqqında nə deyəcəksiniz?

–Bu o zaman idi ki, mən diplom tamaşamı çox böyük müvəffəqiyyətlə müdafiə edib... ştat olaraq rejissor köməkçisi ştatında işləyirdim. İnstitutu bitirmişdim, tamaşa hazırlayırdım. Daha bir ildən sonra rejissor ştatına keçdim... 20 ildən artıq quruluşçu rejissor işlədiyim bu teatrdan başqa teatra transfer oldum. Sonra bir başqa teatra... nəhayət, yenidən qayıdıb gəldim evimə. Son illər – bilmirəm, doğru səbəblərdən, yanlış səbəblərdən... Teatrın durğunluq dövrü idi. Yəni indi bunun səbəblərini araşdırmaq istəmirəm... İstənilən halda böyük

truppadır və bu truppa ilə işləmək lazım idi. Rəngarəng repertuar lazım idi. Təsəvvür edin ki, mən on il müddətinə mən bu teatrdan uzaqlaşmışdım. On il nə deməkdir? Bir aktyor nəslini itirmək deməkdir. Həmin nəsil aktyorlar indi də burada çalışırlar və bu gün bəzilərinin avtobiografiyasına, oynadığı rollara baxırsan, görürsən ki, həmin on ildə heç nə yoxdur. Zaman bihudə xərclənib. Bu aktyor sənətində dövrün itmişidir deməkdir. Yəni o nəsil bir də hansısa rolları heç bir vaxt oynaya bilməz. Yaş etibarlı ilə... həm fiziki mənada, həm obraz anlamında. Zaman gözləmir... Bu, çox amansız sənətdir... Dünən Ofelyanı oynaya bilərdin, beş il, on il sonra Dezdemonanı oynaya bilərsən, sonra Ledi Maqbeti oynaya bilərsən, Gertrudanı oynaya bilərsən... Vəssalam, sonra bitdi... Heç birinə əlin çatmayacaq. Bax, o zamanın bihudə keçməsi anlamında teatrın yaşadığı durğunluq dövrü bir çox aktyorun həyatını da, karyerasını da məhv elədi.

–Bu məqamda bu sualı mütləq verməliyəm... Biz özümüz də bu prosesin şahidi olmuşuq, bir çox hadisələr gözlərimizin qarşısında baş verib. Yaşı keçən aktyorları qeyd etdiniz. Bu teatr yaşı artan aktyorlarla bağlı problemlər yaşayıb. O aktyorlardan kimlərsə səhnədən uzaqlaşdı, kimisi teatrdan, kimisi ümumiyyətlə, səhnədən küsdü. Və bu fakt teatrın tarixində qaldı... Siz bu məsələni necə həll etmək fikrindəsiniz? Yeni nəsil gəlməlidir, yerini tutmalıdır, amma püxtələşmiş və “Azdrama”nın sütunu olan aktyor nəslə necə, onlarla bağlı necə davranmağı düşünürsünüz?

–Hansı yaşlı, amma layiqli aktyor var ki, bu gün teatrdə deyil? Düzdür, müəyyən dövrlərdə kimlərə qarşı haqsızlıq olub. Amma o zaman bu təqaüd yaşlı insanların işləməsi məsələsi bu qədər gündəmdə deyildi. İndi Mədəniyyət haqqında Qanunda da qeyd edilir ki, 65 yaş və üzəri artıq təqaüd yaşındadır. Tutaq ki, burada 20 nəfər təqaüd yaşında olan adam var. 65-dən yuxarı, 70, 80 yaşlı aktyorlar var. Onlar, əlbəttə ki, bizim fəxrimizdir. Mən səhnə ulduzu olanları hələ demirəm. Bu aktyorların ulduzu öz yerində, hətta fədakarı belə bizə lazımdır. Böyük mənada istedadlı aktyorun yaşı olmur! Çünki sabah onlara uyğun olan rolda kimi qrimləyib səhnəyə çıxaracağam? Bu bir məsələ... Digər tərəfdən, yaşlı aktyorlar da səhnəmizə çox lazımdır. Amma bu, ştat cədvəlini tutmaq bahasına olmamalıdır. Bu gün teatrdə qərribə bir tıxac yaranıb. Yeni nəsil teatra gələ bilmir. Yoxdur yeni nəsil. 30 yaşına qədər aktyor tapmaq olmur.

–Yəni bu o anlama gəlir ki, istedad yoxdur?

–Xeyr, vakansiya yoxdur. Yerimiz yoxdur. Mən yaşlı nəslə itirmək istəmirəm. 70 yaşlı aktyor da lazımdır, 80 yaşlı aktyor da lazımdır. Kim imtina edərsə öz aktyorundan? Hər halda, şəxsən mən imtina etmək fikrində deyiləm. Çünki onların hərəsi bu tetarın fəaliyyətində bir bəzəkdir, bir ilmədir. Onların olmasını istəyirəm. Amma

qanunvericilikdə bu hansısa bir yolla, hansısa formada nəzərə alınmalıdır ki, yeni nəsli də teatra gətirə bilim.

–Bu məsələni siz necə həll etmək fikrindəsiniz?

–Düşünürəm ki, əmək fəaliyyətində bütün gənclərə örnək ola bilən yaşlı nəsilədən yararlanmaq lazımdır. Çünki bizim yaşlı nəsil gənc nəsilədən daha məsuliyyətli və daha bacarıqlıdır. Amma yenə də deyirəm: 17-18 yaşında gənc rol oynayacaq aktyor, aktrisa tapa bilmirəm. Bu problem necəsə həll olunmalıdır. Mənə elə gəlir ki, bunun yolu var... Əlbəttə ki, əgər söhbət sənətdən gedirsə... Axı teatrda işləmək ancaq maliyyə asılılığı, ştatda oturmaq, məvacib almaq deyil. Əgər söhbət sənətdən və işləməkdən gedirsə, bunun açarı və yolu var. Yox, əgər kim ayağını dirəsə ki, 73 yaşım var, 83 yaşım var və mən işlədim, işləmədim mütləq ştatda oturub, məvacib almalyam, deməli, onu ancaq qazanc maraqlandırır, sənət yox. Çünki iş baxımından yaşlı, işləməyə yararlı aktyorlarımız işlə təmin olunacaq. Dəvət edəcəyəm, gələcəklər, bütün məşqlərinin pulu veriləcək, teatrda tamaşa üzərində işlədiyi müddətin də məvacibi veriləcək, hər çıxışın da pulu veriləcək... Yəni diqqətdən kənarda qalmayacaq. Eyni qrim otağı da onlarındır, teatr da onlarındır... Yenə də öz məkanları, öz yerləridir. Amma ştatda oturub 12 ay pul alaraq, sadəcə, 1 tamaşada oynamaq bir az insafsızlıqdır. Çünki təqaüd alan yaşlı aktyorun həm də maaş alması digər ancaq maaş alaraq çalışmalı olan gənc aktyorun yolunu kəsməməlidir. Qanunla mənim 300 nəfərdən 3 nəfəri bu cür dövlət hesabına saxlamağa icazəm var. 30 yox. Qalanlarını teatrın hesabına necə saxlaya bilərik?

Mən bir daha vurğulayıram ki, yaşlı nəslə itirmək istəmirəm. Yaşlı nəslə bir az da mənim xüsusi münasibətim var... Çünki iş təcrübəsində teatr tarixinin üç əfsanəvi rejissoru ilə işləmiş aktyorlarımız var. Mən bu cür aktyordan necə imtina edə bilərəm? Mehdi Məmmədovla, Tofiq Kazımovla işləyən aktyordan necə vaz keçmək olar? Mən heç imtina etmək də istəmirəm. Amma bu reallıq artıq qapını döyür. Sabah bizdən bunu qanuni şəkildə tələb edəcəklər. O tələb gəldikdə çıxış yolu axtarmağa çalışacağıq. Və mən düşünürəm ki, bunun yaradıcı anlamda yolunu çözmüşük. Sənət baxımından hər şey təmin olunacaq. İnanırsınız, elə aktyorlar var ki, teatrda ştatdan çıxsa da, az qala, bütün tamaşalarda rolu var. Amma digər aidiyyəti qurumlarla bağlı məsələlərə, əlbəttə ki, mən qarışa bilmərəm. Bir daha deyirəm ki, yaşlı nəslə itirmək istəmirəm. Mən yaşlı və gənc nəslə bir arada tutmaq, teatrın bundan yararlanması üçün müəyyən strategiya işlətmək yolunu sənət yolu ilə çözmüşəm. Qalır məvacib məsələsi... Bilirsiniz, bu, səhnədir, səhnə yeni nəfəs, yeni yanaşma istəyir. Həm də universiteti hər il bu qədər məzun bitirir. Onlar da işləməli, oynamaq və yaşamaq lazımdır axı.

–Bəs gənclərin teatra yol tapması ilə bağlı nələri edirsiniz?

–Mütləq qeyd edirəm ki, hazırda teatrda sağlam atmosfer var. Mən tək deyiləm. Mənim düşüncə dostlarım, ətrafım və gücü-

müzü bir yumruğa çevirə biləcəyim iş yoldaşlarım, həmkarlarım və əqidə yoldaşlarım var ki, bu yolları məhz onlarla birgə gedəcəyik. Bu o kəslərdir ki, bu məqama qədər də birlikdə yol gəlmişik. Onlar bu teatrın, sözün əsl mənasında, fədakarlarıdır. Yəni bu qədər iş onlarla birgə hamımızın çiyinlərindədir.

Biz teatr olaraq kiçik səhnəmizi laboratoriyaya çevirmək istəyirik. Orada “kast” (kasting – müsabiqə, seçim) yolu ilə aktyorlar, rejissorlar, teatr rəssamları, teatr bəstəkarları yetişdirmək istəyirik. Təsəvvür edirsiniz, teatr rəssamı yoxdur. Tamaşa bəstəkarı çox nadir hallarda uğur qazanır. Çünki çətin sənətdir... Bu istiqamətdə xüsusi təhsil, kurs keçirilmir. Teatr rəssamı olmaq üçün gərək, ən azı, teatrı sevəsən. Tək sevgi peşəkar yola çıxmağa kifayət deyil axı. Gərək “pəncərə”-n olsun. Teatrın göstərə biləcəyi parametrləri anlamalısan və fantaziyan, təxəyyülün olmalıdır. Bu natürmört çəkmək deyil axı. Tamaşanın görüntü açarını tapmalısan. Rəssam tamaşanın açarını rejissora təqdim edən adamdır. İndi belə teatr rəssamı çox... çox nadir hadisədir. Yəni əslində, “kast”ın məqsədi budur. İstedad və sevgini bulsaq, qalanları üzərində iş aparmaq.

Bu yaxınlarda bir tamaşaya baxmışam. Bizim teatrın tamaşası deyil, amma bizdə də ola bilər. Klassik müəllifdir. Köhnə və ölü tamaşadır. Amma klassik müəllif köhnə yanaşma demək deyil... “Cındırından cin hürkən” köhnə, primitiv gedişlər... Sağdan çıxıb telefonla danışdı, soldan çıxdı, işıq düşdü... Bu cür köhnə bir yanaşma ilə tamaşa qoyulmaz... 50-ci illərin, 60-cı illərin yanaşmasının bərbad təkrarını bu günün tamaşaçısına sırımaq olmaz. Nəticədə çox köhnə, cansız, tamaşayabənzər oyun alınır. Adını da qoyublar ki, klassik əsərdir. Bütün klassik əsərlərə yeni, kreativ yanaşma lazımdır. Klassik əsərləri sabaha daşımağın yolu ancaq bundadır. Bu gün gənclik nəyi görmək istəyirsə, ona baxır. Biz tək yaşlı nəsillə deyil, yeni nəsillə işləməliyik. Ətrafımızda ancaq nostalji səbəbdən deyil, maraqlı və təxəyyül inikasına maraq edən gənc tamaşaçılar cəlb etməliyik. Gələcək onlardır.

Yeni nəsil başqadır. Onlar dünyanı daha yaxından görürlər. Texnologiya əsridir. Ən mümkünsüz baxış texniki yeniliklə adi hala çevrilib. İnsandan kosmosa qədər hər şey əlçatandır. Bu gün nəinki teatrın, dünyanın inkişafı müasir texnologiyaların inkişafından asılıdır. XXI əsr texnoloji mübarizə əsridirsə, bizim də təqdim etdiyimiz sənət əsərləri bu texniki imkanlarımıza uyğun olmalıdır. Tamaşaçı 3 D - 6 D formatını ancaq filmlərdə görməməlidir. Fantastik janrda teatr tamaşalarında da görməlidir. Və yaxud hazırlanan tamaşanın keçən əsrə aid olması primitivliyindən azad olmalıdır. Və bu təkə görüntü məsələsi yox, beyinlərdəki sıçrayışa da aiddir. Ona görə də, klassik əsərlərimizi yeni quruluşda kim daha necə görə bilər – cavabı üçün gənclərə meydan vermək lazımdır. Vermişik də. Biz o bəhs etdiyim laboratoriyada bizim yaşlı nəslin yanında dura biləcək, onların təcrübəsindən istifadə edə biləcək yeni nəsil yetişdirmək istəyirik. Onları əvvəlcə kiçik səhnədə hazırlayacağıq.

Növbəti mərhələdə isə vəsiqə qazanarsa, böyük səhnəyə transferini təmin edəcəyik. Bu həm də yaşlı nəsilədən istifadə eləmək, onların resurslarını bu məqsədə yönəltmək, teatrın qazanması naminə işləməsi deməkdir. Çox zaman universitetdən gələn gənc aktyor dərhal səhnədə təcrübəli, peşəkar, yaşlı aktyorla yanaşı dayana bilmir. Ümumi auranı pozur. Hətta eklektika yaranır. Nə qədər istedad, peşəkarlıq dominant olsa da. Çünki səhnə amansızdır. Ona görə də bu laboratoriyayı yaratmışıq ki, gənclər ilk olaraq oradan böyük səhnəyə vəsiqə qazansın.

–Əslində, yaxşı yoldur. Kiçik səhnədə maraqlı tamaşalar 90-cı illərin sonlarında da hazırlanırdı. Fərqli nəticələrin şahidi olmuşuq. Amma bir məsələ maraqlıdır... Deyirsiniz, müasir nəslin yeni tendensiyalardan xəbərləri var, fərqli yanaşmaya malikdirlər... Bəs onlara klassik əsərləri təkrar-təkrar təqdim etmək nə dərəcədə düzgündür? Bu sual başqa bir suala da yol açır: müasir dramaturgiya teatra nə dərəcədə yol tapa bilər? Və ümumiyyətlə, bizdə dramaturgiyanın zəif inkişafının səbəbi nədir?

–Dramaturgiya çox mürəkkəb janrdır. Yaxşı roman, hekayə yazmaq hələ dram yazmaq deyil. Mən demirəm ki, bu asandır, ya çətindir. Demək istəyirəm ki, tamam başqa janrdır. Amma hər halda bu, peşəkar və dəqiq janrdır. İndi “dramaturq” adlandırılan o qədər yazar var ki, onlar çox gözəl roman, hekayə, povest yazıblar... Amma dramaturgiyada uğur qazana bilmirlər. Mən başa düşmürəm: niyə romanı, hekayələri hədsiz dərəcədə gözəl, sənət nümunəsi olan bu yazıçılar mütləq gərək həm də dramaturq da olmaq istəyirlər? Deyəcəksiniz, belə hallar olub... Bəli... Amma Cabbarlı başqa bir möcüzə idi. Bu adam səhnəni də bilirdi, aktyoru da, səhnədə gedən hadisələrin ardıcılığını da, səhnənin verə biləcəyi, rejissor təxəyyülünə nə kimi qida verə biləcəyini, sözün qədərini də, aktyorun işləyə biləcəyi monoloqun yükünü də anlayırdı... Hərçənd bəzən qədərsizlik də olurdu. Amma zamanı nəzərə almaq lazımdır... Bir sözlə, Cabbarlı da, Cavid də səhnənin magik sehrini də, texnikasını bilirdi. İndiki dramaturqlar isə, sadəcə, söz yazırlar. Uzun, hədsiz söz yığını.

–Yəni səhnə duyumu ilə bağlı məsələdir?..

–Bilirsiniz, dramaturgiyada konflikt olmalıdır. Tərəflərin konflikt faza-ları işləməlidir. Əsas, final hadisəyə doğru gediş olmalıdır. Ana xətt, ali məqsəd mütləq olaraq götürülməlidir. Bütün yollarını, mübarizə xəttini özündə birləşdirəcək Ali məqsəd olmalıdır. Əslində bu, riyazi hesablamalar üzərində qurulur. Sadəcə, hekayə danışmaqla deyil. Əsərdə bir ana xəttin itməsi, ali məqsədə gedən yolda bir sapma dramaturgiyanın onurğasını zədələyə bilər. Dramaturgiya riyazi dəqiqlik istəyir. Axundzadəni oxuyanda fikirləşirsən ki, o, sonucu əvvəldən hesablayan mükəmməl riyaziyyatçı imiş. Cabbarlıni oxuyursan, görürsən

ki, başdan-ayağa həndəsədir. Cavidə oxuyursan, ruhani aləm insanı həm də psixoloq, həm də siyasətçi imiş. Yəni dramaturgiyanın, mən bilmirəm daha hansı möcüzələri var, amma səhnə üçün mütləq bütün obrazların ali məqsədə, ana xətlə gedən yolu sahmanlanmalı, mütləq sonuca, əsas hadisəyə doğru yüksələn enerji ilə yüklənməlidir. Bu, adi məsələ deyil. Yazırlar, baxırsan ki, hekayə olaraq normaldır, amma dramaturgiya olaraq sıfır!. Rejissor bədbəxt qalır o sözlərin əlində ki, neyləsin, onları necə işə çevirsin? Belə olduqda aktyor da səhnədə işsiz qalır. Çıxır, sadəcə, monoloq deyir. Halbuki biz çoxdan nə deməkdən necə deməyə keçməliyik. Keçə bilmirik, çünki verilən əsərlər zəifdir. Biz nə dediyimizi, danışdığımızı bilir, amma onu necə əmələ çevirə bilərik, bunu tapa bilmirik. Aktyor səhnədə işsizdir, çünki bu, mükəmməl dramaturgiya deyil. Hər dəfə rejissor əsərə 90 faiz müdaxilə etmək borcunda deyil axı.

–Amma dramaturgiyanın inkişafı, yeni pyeslərin yaranması üçün bir çox addımlar atılır. Məsələn, müsabiqələr keçirilir, gənclərə yol açılır...

–Bəli... Məsələn, Zəfər tarixi ilə bağlı iki müsabiqənin münəsfilər heyətində olmuşam. Bizə anonim pyeslər təqdim olunmuşdu. Müsabiqənin birində 40, digərində 50-dən artıq pyes idi. Amma mənim diqqətimi cəmi iki pyes çəkdi. Son qənaət nə qədər acınacaqlıdır, görürsünüz?

–Müəllifləri açıqlaya bilərsiniz?

–Hələ ki demək olmaz... Qoy mükafatlarını alsınlar... Amma mən artıq o əsərlərdən birini götürmüşəm. Sonradan müsabiqəyə kimlərin əsər verdiyini bildim... Aralarında 60 yaşlı, 50 yaşlı yazıçılar da vardı. Əlbəttə, zəfər qazanmaq, qalib gəlmək elə bir möhtəşəm duyğudur ki, hər bir vətəndaş onu yaşamaq və yaşadığını yazmaq istəyə bilər. Bu müsabiqəyə qoşulanlar da azad olmuş torpaqların sevincini qələmi ilə ifadə edən adamlar idi. Amma... inanın ki, bu əsərlər dramaturgiya nümunəsi deyildi. Bəlkə də, ən layiqli yazanlar o müsabiqəyə əsər verməmişdilər... Bu da ola bilər...

Baxın, masanın üstündəki qovluqları görürsünüz? Hərə 10-15 dənə pyes gətirib. Mən indi gözüüm çıxı-çıxa bunları oxumalıyam. Halbuki içindən bir şey çıxmıyacağını da təxmin edirəm. Çünki həmin müəllifin bir-iki əsərini oxumuşam. Amma yenə də baxacağam... Bununla belə, onu da elan etmişəm ki, bura eksperiment yeri deyil. Bura Akademik Milli Dram Teatrıdır. Ana teatrdır. Birinci statusdadır. Bu səhnədə Cabbarlı, Cavid, Şekspir oynanılmalıdır. Təbii ki, onlar dünənki müəlliflərdir. Bugünkü müəlliflər də var. Elçin var, Anar var, Əli Əmirli, Afaq Məsud, İlqar Fəhmi var... Demək istədiyim odur ki, bu səhnəyə qoyulan əsərdə dramaturji zəiflik ola bilməz.

Olmamalıdır. Əsər mükəmməl olanda artıq rejissorun da günah yığmağa yeri qalmır.

Mən daha çox klassik əsərlərə yeni baxış tərzii ilə yanaşmanın tərəfdarıyam. Çox adam elə bilir ki, Cabbarlı, Məmmədqu-

luzadə, Cavid dünəndir... Amma mən deyirəm ki, əksinə, sabahdır. Onlara baxış tərzı dəyişməli, yenilənməlidir. İxtisar edə bilərsən, hadisələri yeni baxış bucağından təqdim edə bilərsən, amma müəllif olaraq, dramaturq olaraq güclüdür... Biz bu əsərlərlə və onlara yeni, kreativ baxışla yanaşaraq boy verməyi bacarmalıyıq. Kiçik səhnəmiz olacaq, orada gənc müəlliflərin, əlbəttə ki, böyük səhnəyə vəsiqə alması üçün bəhs etdiyim təcrübəni reallaşdıracağıq. Əsasən teatrdan kənarda olan ziyalı, elm və mədəniyyət xadimlərindən ibarət Bədii Şuramız var. Kollegial şəkildə qərarlar verəcəyik. Və bir neçə əsərin o səhnədə reallaşmasını təmin edəcəyik. Və o əsərlərin də ən yaxşısı böyük səhnəyə vəsiqə alacaq. Mən bu teatrdə bu işləri bu cür yoluna qoymağa üstünlük verdim. Hər halda bu da bir təcrübədir. Düşünürəm ki, cəhdimiz öz bəhrəsini verəcək. İstər aktyor, istər dramaturgiya, istərsə də rejissor anlamında. Bu əlavə işdir, çətin işdir, amma tapdığım və nəticəsinə inandığım yeganə yoldur.

–Sizin özünüzdən seçdiyiniz dramaturqlar var – Elçin, Afaq Məsud, İlqar Fəhmi, Əli Əmirli... Bunların davamında hansısa bir müəllif kəşfiniz olubmu? Siyahıya artırma biləcəyiniz...

–Əslində, dediklərinizin hər biri teatra yol tapmış dramaturqlardır. Mən yeni... gənc müəlliflərdən bəhs edirdim. İstəməzdim adını çəkim... Bugünkü gün üçün mənim qənaətimlə iki müəllif var ki, onların düşüncə tərzı, yanaşmaları maraqlıdır. Düzdür, seçdiyim əsərlərdə müəyyən natamamlıq var. Amma hər halda, onların səhnədə yaşamaq haqqı var – deyə düşünürəm.

Nəzərə almaq lazımdır ki, teatr insanların bağlandıqları ruhi məkandır. Bura tək cə peşəkarlığın, savadın, aqlın lazım olduğu məkan deyil, eyni zamanda və daha artıq ruh məkanıdır. Təxəyyülü, ruhi bağlantısı, xüsusi baxış bucağı olan insan olmalısən. Bu, yaşla, təcrübə ilə, mütaliə ilə qazanılan iş deyil. Burada ya varsan, ya yoxsan. Ona görə də istənilən halda kimlə-rinsə bura gəlmək istəməsi məni sevindirir. Amma nə qədər yararlıdır – bu, kədərli olur. Amma bilirəm ki, hətta bəyənmədiyim, əsərləri tıqla masanın üstünə yığılıb qalan müəlliflərin belə... hardasa yaşamaq haqqı var.

–Bəs məqsəd maraqlı deyil? Əksər hallarda məqsəd başqadır axı...

–Mən heç onu görmək istəmirəm də... Mən müsbət tərəfini görmək istəyirəm...

–Gözəl xüsusiyyətdir məsələlərin müsbət tərəfini görmək... Son zamanlar dövlətimizin ədəbiyyata, kinoya, teatra olan diqqəti keçirilən forumlarda özünü göstərdi. Forumların hazırlanması və tədqim edilən mövzular, müzakirə istiqamətlərinin seçimi onu da sübut etdi ki, yuxarılarda problemlərin istiqaməti haqqında təsəvvür dəqiqdir. Amma... Bizim bu forumlarda iştirakımızın səviyyəsi, deyilənlərə reaksiyamız, dediklərimiz və ifadə etdiklərimiz – mən bilərəkdən “biz!” deyirəm! – bizim münasibə-

timizin düzgün olmadığını nümayiş etdirdi. Yəni teatrdan daha çox şəxsimizdən, ədəbiyyatdan daha çox özümüzdən danışdıq.

–Məsələ ondadır ki, bu gün hamı özünü teatr bilicisi hesab edir. Hamı elə bilir ki, teatrı, tamaşanı təhlil edir, əslində isə, ədəbiyyatı təhlil edirlər. Heç vaxt tamaşanı təhlil etmirlər. Hamı guya aktyor oyunundan və əsərin məzmunundan çıxış edir, heç kəs rejissuranı görmür. Əslində, anlamırlar. Hamı yenilikdən danışır, amma heç kim səhnəyə gətirilən yeniliyi qəbul etmir. Hamı kiməsə möhür vuraraq istedadıdan danışır, amma istedad nədə köklənir – bilmir. Şəxsi yanaşmalar var. Və sair... Bizim teatr mədəniyyətimizdən, teatr ənənələrimizdən başlayan və sabaha ötürə biləcəyimiz töhfələrə gedən yolumuzu kəsir bu kimi ünsürlər...

Başqa bir tərəfdən... hamı Əməkdar artist, Xalq artisti olmaq istəyir. Dövlət ad verir, təqaüd verir, ev verir... Bu ölkənin büdcəsi bunlara sərf olunur. Məgər yaşlıdırlar deyə hamı mütləq bütün “lqotları” almalıdırmı? Əksəriyyət düşünür ki, bəli. Axı istedad... verilən töhfə də nəzərə alınmalıdır. Fəxri adlar, mükafatlar peşə sahəsində fəaliyyətə, qazanılan uğurlara görə verilməlidir. Başa düşürəm, dövlət öz vətəndaşlarının mədəni səviyyəsinin, ruhunun artmasına görə bu addımı atır. Çox alqışlanasındır. Amma bu o demək deyil ki, hamı hər şeyi almalıdır. Və inanın ki, bəzən aktyorlar yaradacağı obrazdan, ifa edəcəyi roldan çox alacaqları fəxri adları düşünürlər. Dediyniz o şəxsi səbəblər və nədənlər də ona görədir ki, hamı işlədiyi yerdən daha yaxşı yerdə işləmək, daha yaxşı maaş almaq, fəxri ad almaq istəyir. Əslində, bu, normaldır. Amma bunun qarşılığında nə verəcəklərini daha çox düşünməlidirlər. Fəaliyyətin keyfiyyət məsələsi də var axı... “Dantenin yubileyi”ndəki Kəbirlinskini xatırlayırsınız? Yeri gəlmişkən... bu əsər hazırda teatrımızda da hazırlanır... Sənətdə, həyatda heç bir şeyə nail olmayan yaşlı bir aktyor haqqındadır. Bu, canlı insandır, düzdür... Amma sənət və sənətkar başqa şeydir... Bu məsələyə mərhəmətlə yanaşmaq olmaz. Mərhəmət doğanda, prinsipiallıq ölür. Sənət yaşama çevrilir. Yaxşı insan olmaq olar, sənətkar olmaq isə çətin məsələdir. Bəzən də əksinə olur. Amma teatr sənətkarı ilə var olur. Biz yaxşı sənətkarları, sənətdə istedadı ilə boy göstərənləri hər cür qayğı ilə əhatə etməliyik ki, onlar bir az da ruhlansınlar. Amma “Mən otuz ildir bu sənətdəyəm” deyən insanlar var ki, adam “Neyləmişən axı sənətdə olub?” deyə sual verməkdən özünü güclə saxlayırsan. Məhrəmət, güzəşt sənətə, istedadla qalib gəlməməlidir.

Əlbəttə, mən də istəyərdəm ki, aktyorum yaxşı yaşasın. Niyə o, tamaşadan dublyaja, oradan da seriala qaçmalıdır? Aydın məsələdir niyə qaçır. Amma parçalanır axı... Mən dedim ki, filmə, seriala çəkilən aktyor teatrın fəaliyyətinə mane olacaqsə, teatrdan ştatdan çıxsın. Ancaq məşq və tamaşadan sonra... azaddır. Düzdür, vəziyyəti anlayıram, amma bu,

məşqi dağıtmaq bahasına olmamalıdır. Özü də nəzərə alsaq ki, aktyor bu zaman məşqdən daha çox özünü xərcləyir. Forumdan danışdınız... Orada teatr mühitinə demokratik bir hava verildi,

“pəncərə” açıldı... Bu da lazım idi. Yazıçılar, şairlər qələmləri ilə özlərini ifadə etdikləri kimi, forumda da çıxış edən insanlar fikirlərində və təkliflərində özlərini ifadə etdilər. Kimi özü üçün nəsə istədi, kimi teatr üçün. Şəxsi vəziyyətini düzəltmək istiqamətində fəaliyyət göstərənlər də oldu: ev verilsin, təqaüd verilsin, ad verilsin... Populist çıxışlar da edildi. Özünə tərəfkeş toplamaq istəyənlər tapıldı. Amma teatrın sabahını düşünən, problemlərini çözməyə çalışan adamlar da var idi. Çox az idilər, amma vardılar. Bu, həmişə və hər yerdə belədir...

–Yəni bizdə məsələlərə daha geniş baxış bucağından baxmağı bacaran mütəxəssislər azlıq təşkil edir, əksinə, ən böyük məsələləri belə öz dar, şəxsi maraq çərçivəsindən görənlər çoxdur.

–Ümumi xilas üçün, hamı bir yerdə xilasa cəhd etməlidir. Teatr sənəti xüsusi sənətdir. Onu xilas etmək istəyən sənəti düşünməlidir, fərdləri yox. Fərdi xilaslar hər zaman hər yerdə olub. Fərdi çaba ilə “Xalq artisti” adı da, mükafat da ala bilərsən. Əsl sənət adlanan oyun göstərə bilmirsənsə, yazıqlar sənə.

–Repertuar bəllidir və yəqin ki, əsasən klassik əsərlərdir.

–Bəli, teatr üçün birinci şərt repertuar, ikincisi truppa, üçüncüsü isə tanıtımdır. Biz bu üç dayaqda repertuarı müəyyən etmişik. Əsas odur ki, repertuara salınan əsər dramaturgiya nümunəsi olsun. Repertuarda klassika olmasa da, mükəmməllik mütləqdir.

–Sizin hədəfinizdə bu teatrın repertuarında neçə faiz müasir əsərlər yer tutmalıdır? Məsələn, 10 il sonra üçün...

–Mən 50 faiz deməzdim. Amma heç olmasa, 30-35 faiz olmalıdır. Çünki bura Milli Teatrdir. Düzdür, demirəm ki, xarici əsərlər olmamalıdır. Amma əsasən milli əsərlər səhnələşdirilməlidir. Amma bu teatrı seçən tamaşaçılara dünya dramaturji kəhkəşanından olan əsərlər də təqdim edəcəyik. Şekspir də olmalıdır, Miller də, Uilyams da... Müasir dramaturgiya da...

–Sizcə, o 35 faizi biz neçə ildə əldə edə biləcəyik?

–Dramaturqların yetişməsindən asılıdır. Amma yenə də deyirəm ki, bu, birmənalı qəbul olunan mükəmməl dramaturgiya olmalıdır.

Dramaturgiyanın tələblərinə cavab verməyən və müasir yazardır deyə əsərinin səhnəyə qoyulmasının əsla tərəfdarı deyiləm. Milli və dünya dramaturji irsinin diqqətəlayiq nümunələri ilə müasirlik kontekstində, mükəmməl quruluşlarla Teatrın repertuarını zənginləşdirmək gərəkdir. Teatrlarda bu əsas Prioritet götürülməlidir. Xüsusən Milli Dram Teatrında.

***Söhbəti apardı:
Nərgiz CABBARLI***

Tuncər CÜCƏNOĞLU

QADIN SİĞİNACAĞI

◆ İki hissəli müasir tragediya

Dostum Günər Ərdəmirə...

İştirak edirlər:

DUDU QADIN – 75-80 yaşlarında, Çorumlu, gəlini tərəfindən döyülib, evdən qovulmuş bir qadın.

GÜLLÜ – 38 yaşında, Ordulu. İbtidai sinifi bitirib. Əri “Nataşalarla” başını qatdığı üçün Ordudan qaçıb, bura gəlib. Özü ilə ancaq Fidanı gətirib. Çünki atası dörd uşaqdan ən çox Fidanı istəyir.

FİDAN – 17 yaşında, Güllünün qızı, liseyin sonuncu kurs tələbəsi, atasını çox istəyir, lakin anasını tək qoymamaq üçün onunla birgə evdən qaçıb.

DƏNİZ – 20 yaşında, Adanalıdır, orta məktəbi bitirib, olduqca gözəldir. İstanbulun şəhəratrafi qəsəbəsində yaşayan ailəsinin təzyiqlərindən xilas olmaq üçün yollar fikirləşib, qısa müddət şirniyyat evlərində, küçələrdə fahişəlik edib, sonra bura sığınmış. Kurslara göndərilib, işə düzəldilib.

CƏZAYİR – 35 yaşında, Ərzurumlu. Əri istəyib ki, başını bağlasın (hicablansın), qarşı çıxıb, bura sığınmış. Yuxuları kabusdur; qarabasmadır. Hər gecə daşqalaq olunur, qorxu, təlaş içində oyanır, uzun müddət yuxularının təsirindən çıxa bilmir.

İZMİRLİ – 35 yaşında, adı Yetərdir. Əri ayyaş və qumarbaz bir sürücüdür. İstanbulda şəhəratrafi qəsəbədə yaşayırlar. Əvvəlcə, döyülməkdən bezib və İzmirə,

ailəsinin yanına qaçıb. Çoxluq olduğu üçün, yerləşə bilmədiyinə görə, geri qaçıb. Təzədən narahatlıq başlayan kimi, ərinin evə gəlib-gedən dostu ilə evdən qaçıb. Lakin qaçdığı kişi də İzmirli döyüb, vurub-əzişdirib. Bir müddət sonra da fahişəxanaya satmaq istəyəndə, təzədən evə qaçıb. Ərinin özünü idarə edə bilməməsi çoxaldıqca, davam edikcə, dözə bilməyib, sığınacağa qaçıb.

ZEYNƏB – 40 yaşında. İstanbullu. Qadın Sığınacağı Evinin rəhbəridir. Universitet məzunudur. Ailəlidir, 1 övladı var. Əri ilə problemləri var.

SERAP – 25 yaşında, Ankaralı. Psixoloq. Sığınacaqda işləyir. Subaydır. Yüksək təhsil görüb. Bir yerdə olduğu bir gənc var. Ailə quracaqlar, amma problemləri həll edə bilmirlər. Ən böyük problemləri də cavan oğlanın əsgərliyi.

CƏMİYYƏTÇİ NAZAN – 40 yaşında, İstanbullu. Bər-bəzəkli. Evində xoşbəxt deyil. Özünü xeyriyyə işlərinə həsr edib.

DİYARBƏKİRLİ – 17 yaşında. Ona “Diyarbəkirlı” deyirlər, amma əsil adı Zulfudur.

XATUN – 50 yaşında, Zılfunun anası. Adət-ənənə (törə) həqiqətini çarəsizcəsinə qəbul edib.

SƏHNƏ TƏRTİBATI: Qadın Sığınma Evinin salonu. Amerika mətbəxi. Salonda bir yemək masası, ucuz kreslo dəsti, divarlarda klassik oxşarlar; küçəyə baxan bir pəncərə, divardan asılan televizor; sadə bir musiqi dəsti. Çölə və yataq otağı kimi istifadə olunan otağa açılan qapılar. Son səhnədə içərisi görünə biləcək tualetə (vanna otağına) açılan qapı. Yan tərəfdə lazım olanda, istifadə ediləcək psixoloq otağı üçün yer.

MƏKAN: İstanbul

MÖVSÜM: Payız

ZAMAN: Bizim günlər

PROLOQ

(Pərdə bağlıdır. Silah səsləri və qışqırıqlar eşidilir. Diyarbəkirlə qorxu içində qaçır. Tamaşaçıların qarşısından əks tərəfə qaçaraq, gözdən itir.)

BİRİNCİ HİSSƏ

(Otağın qapısı açılır. Dudu içəridən çıxır. Gecə paltarındadır (pijamada). Qapını örtür. Səssizcə, axsayaraq yeriyir və televizoru yandırır. Cihaz işləmir. Söndürür və tualetə gedir. Fidan otaqdan çıxır, qapını səssizcə örtür. Əynində sviter var. Tez televizoru yandırır. İşləmədiyini görəndə, söndürür. Pəncərənin qarşısına keçir. Ayaq üstə çölə baxanda, cib telefonu səslənir.)

FİDAN. (Zəng vuranın kim olduğuna baxır. Həyəcanlanaraq zəif səslə) Alo! Hə. Heç kim yoxdur. Salondayam. Təzə durmuşam. Eşidirəm... (Duyğulanır. Ağlamsınır.) Yaxşı... Olar. (Sevinir) Doğrudan? Nə vaxt?

(Dudu qadın gəlir. Maraqla danışmaları anlamağa çalışır.)

FİDAN. Oldu. Gələcəyəm. Yaxşı. Bir azdan hamı oyanacaq. Zəng eləmə, mesaj göndər. Heç kim başa düşməsin. Olar. (Dudunu görür) Yaxşı. Başa düşdüm... Hə, olar. Mən də... (Telefonu söndürür) Sabahın xeyir, Dudu xala.

DUDU. Sabahın xeyir, Fidan. Kiminlə danışdın?

FİDAN. Kollecdən bir dostumla.

DUDU. (Şübhəli) Nə deyir?

FİDAN. (Özünü itirir) Heç...

DUDU. Necə yəni, heç?... Nə işə danışdınız.

FİDAN. Havadan-sudan. Deyir, qeydiyyat işin necə oldu? (Söhbəti dəyişir) Dudu xala, televizor işləmədi.

DUDU. Hə, yəqin işıqlar söndü.

(Fidan işıq düyməsinə basır, salon işıqlanır.)

DUDU. Dedim ki, mərkəzdə sönüb, dünən gecə işləyirdi. (*Birdən*)
Səhv bir şey eləmə.

FİDAN. Başa düşmədim.

DUDU. Bax, bura İstanbuldur. Ordu kimi deyil.

FİDAN. Bunları niyə deyirsən ki?

DUDU. Ananı pərişan eləmə.

FİDAN. Pərişan edəsi heç nə yoxdur. Onsuz da neyləyə bilərəm ki?

DUDU. Gözəl qızsan. Buranın kişiləri sizinkilər kimi deyil.

FİDAN. Bura bağlanmış. Guya kimisə görürəm ki?!

DUDU. Hər gün çörək, qəzet almağa gedirsən. Marketdə çoxlu cavan oğlanlar var, səni aldadarlar.

FİDAN. Heç kim məni aldadada bilməz, Dudu xala.

DUDU. Aldadarlar. Buranın kişiləri aldatmağın yollarını bilirlər. Hərəsi bir dənə şeytandır. O oğlan sənə ovlanası quş kimi baxdırdı.

FİDAN. Hansı?

DUDU. Marketdəki. Qara-qura şey idi. Gözümdən yayına bilməz. Gülüşürdünüz. Pıçhapıç nəşə danışdınız. Elə bilirsən, görməmişəm?!

FİDAN. Haralı olduğumu soruşdu, dedim ki, Orduluyam. Başqa da heç nə soruşmadı.

DUDU. Bax, bunlar işə belə başlayırlar.

FİDAN. O da Samsunludur. "Həmyerliyi" dedi. Bax, bu qədər danışdıq. Anama bunlar haqda danışma, səhv başa düşər.

DUDU. Niyə danışım ki?!

FİDAN. Mən nə bilim. Marketdəki uşaqdan-zaddan danışma. Zəng də gəldi, desən, sorğu-sual edəcək. Oldumu, Dudu xala?

DUDU. Bilsəm də demərəm. Mənə hər şeyi danışa bilərsən, sirr saxlaya bilərəm.

FİDAN. Qorxuram ki, anam səhv başa düşər. Başa düşürsən?

DUDU. Hə.

FİDAN. (*Sakitləşir*) Atam da çox pərişan olar. Onu incitmək istəmirəm.

DUDU. Yəni anan pərişan olsun.

FİDAN. Anam da pərişan olmasın. Amma atam heç pərişan olmasın.

DUDU. Atan hardan eşidəcək?!

FİDAN. Yəni birdən eşitsə... Səhvimdən pərişan olar. Çox pis olar. Məni o qədər istəyir ki... Neçə dəfə mən yatanda, görmüşəm ki, gəlib mənim üzümə tamaşa edir. Həmişə gecə boyu hərdənbir gəlirdi. Gedib, təzədən gəlirdi.

DUDU. Səni istəsəydi, heç sizi bu vəziyyətə salardı?! Elin özgə fahişələri ilə alt-üst olardı?

FİDAN. O iş başqa cürdür. Təqsir təkcə atamda deyildi.

DUDU. Ananı xəbərdar etməliydin.

FİDAN. Neçə dəfə dedim. Anam mənim sözümə qulaq asardı? Atam mələk kimidir, Dudu xala. O bər-bəzəkli arvadlar, bir də anamın deyingən sifəti... Oraları qarışdırma, Dudu xala. (*Söhbəti dəyişdirir*) İndi hamı oyanacaq. Neçə dənə çörək alınmalıdır?

DUDU. (*Mətbəxə keçib, baxır*) Dörd-beş dənə bəsdir.

FİDAN. Başqa nəşə istəyirsən? Qəzetdən başqa?

DUDU. Yox.

(*Fidan paltosunu geyinir. Başına yaylıq örtür. Dəftəri götürür.*)

DUDU. Amma dəftərə tarix yazmaq yadından çıxmasın. Sonra qarışıqlıq olur.

FİDAN. Yadımdan çıxmaz. (*Gedir*)

(*Dudu başını yellədirək, mətbəxə keçir. Çayniki qoyur. Ocağı yandırır, televizoru təzədən yandırır. İşləmir, söndürür. Yavaş addımlarla gedib, masanın tozunu alır. Boşqabları, çəngəlləri sakitcə süfrəyə düzür.*)

DƏNİZ. (*İçəridən gəlir. Gecə köynəyindədir. Əlində paltarları var. Televizoru yandırır. Paltarlarını kreslonun üstünə qoyur*) Sabahın xeyir, Dudu xala.

DUDU. Sabahın xeyir, gecəqondu gözəli. Yenə də Günəş kimi doğdun. Televizor xarab olub. Necəsən, Dənizim?

DƏNİZ. (*Televizoru söndürərək*) Yaxşıyam, Dudu xala. Nə vaxt durmusan?

DUDU. Bir az əvvəl.

DƏNİZ. (*Vanna otağına keçərkən*) Kaş ki, məni də oyadaydın.

DUDU. Qıymadım.

DƏNİZ. (*İçəridən*) Bu gün tez getməliyəm.

DUDU. Onsuz da indi oyadacaqdım.

DƏNİZ. (*Üzünü qurulayaraq, sürətlə gəlir*) Şeflər bu gün iclas edəcəklər. Tez-tez gözlərinə görünməliyəm. Elə deyilmi, Dudu xala?

DUDU. Düzdür. Gözdən iraq, könüldən uzaq. Nə qədər görünsən, o qədər yaxşıdır.

DƏNİZ. (*Bir tərəfdən də makiyaj edir*) Hələ üstəlik, bu gün maaş günüdür. İlk maaşımı alacağam. Yəni gecə tortumu da yeyəcəksiniz.

DUDU. İnşallah, qızım.

DƏNİZ. Səncə, nə qədər verərlər, görəsən?

DUDU. Məlum deyil?

DƏNİZ. Müdir xanım "soruşmayaq, ayıb olar" dedi. Mən də soruşmadım. Allah eləsin, yaxşı aylıq versinlər. Mən yenə də şefə dedim. Dedim ki, "iki dost ev tuturuq". Soruşdu ki, kirayə nə qədərdir? Dedim, bir az fikirləşdi.

DUDU. İş kirayə ilə bitmir ki. Yemək, içmək. Yol.

DƏNİZ. Ev iş yerinə yaxındır. Amma dediyin kimi, yemə, içmə, geyin, kecin. (*Geyinməyə başlayıb*) Hamısı puldur, xala.

DUDU. (*Hazırladığı səhər yeməyi boşqabını qarşına qoyur*) O siqareti də tərgitsən... Qızım, o da xərcdir də...

DƏNİZ. İşlərimi yoluna qoyum, tərgidəcəyəm.

DUDU. Tərgit, tərgit. Hələ cavansan, hiss eləmirsən, amma sonra fəsadını görəcəksən. İllərdi ki, atmışam, amma hələ də öskürürəm. (*Doldurduğu çay stəkanını masaya qoyur*) Gəl, çayını soyutma.

DƏNİZ. (*Səhər yeməyini yeyə-yeyə hazırlaşır*) Dudu xala, yaxşılıqlarını necə unuda bilərəm? Bircə səhər belə, məni doyurmamış yola salmamısan. Kursu da gedəndə, işə də gedəndə... Canım xalam mənim... (*Dudunu qucaqlayıb öpür*) Bir dənəsən.

DUDU. Sən get bunu bizim andır gəlinə de.

DƏNİZ. Deyərəm, Dudu xala.

DUDU. Evin xidmətçisi kimi idim. Səhər tezdən durub, uşaqların, oğlumun yeməyini hazırlayıdım. Hamısını geyindirib, kecindirib, əzizləyib, məktəbə yola salardım. O axmaq oğlum da işə gedirdi. Evdə hər şeyi mən eləyirdim. O boyda evin pal-paltarı... Belim tutmurdu. Tapdığım yerdə yığılıb yatardım. Əvəzində nə istəyirdim ki? Bir qab şorba. Onu da çox gördü. Gəlin gəlin deyildi ki... Günortaya qədər qıçını-qolunu uzadıb, yaylanıb yatırdı. Bir-iki dəfə məsləhət verdim deyə, üsyan elədi. Günahım nədir? Demişəm ki, "tez oyananın bərəkəti çox olar". Xətrinə dəyib. Məni əvvəlcədən istəməyib. Bircə gün də demədi ki, ana, sağ ol. Kaş ki, deməz olaydım, dilim quruyaydı. Axırda da, budur, döyüb, küçəyə atdı.

DƏNİZ. Xala, yenə də əsil günahkar o deyil.

DUDU. Oğlumdur?

DƏNİZ. Hə. Sənə sahib çıxmalıydı.

DUDU. Sən Allah, güldürmə məni.

DƏNİZ. Babam deyirdi ki, "son söz kişininindir". Oğlun arvadına mane ola bilərdi.

DUDU. Ola bilməzdi. Çünki o, oğraşın biridir. Həmişə o qancığı əlinin içində saxlayırdı. Bircə gün belə, bizim oğraşa bir stəkan da olsun, çay verməyib. Versəydi də, bizimki mənə o saat him-cim edib, hər şeyi məndən istəyirdi. (*Oğlunu yamsılayır*) "Mənim balacam yorulmasın, ana, uşaqlar onu əldən salır". Balacam da gəlidir, ha... Elə bir qadındır ki, mümkün olsa, öz yerinə istəyərdi ki, mən doğum. Onsuz da ilk üç il hamilə qalmadı ki, formam pozulur.

DƏNİZ. Yəni heç yemək-zad bişirmirdi?

DUDU. (*Gülümsəyərək*) Aradabir bişirirdi, əşşi. Bir dəfə toyuq bişirmişdi. İçi təmizlənməmiş toyuğu necə var, elə də qoymuşdu fitli qazana. Təbii ki, toyuq bişəndə, içindəki bü-

tün içalat hamısı qazanın dibinə boşalmışdı. Əvvəlcə, bir boşqab bizim oğraşın qabağına qoydu. Bizimki bir iştahla yeyirdi ki... Amma acı dərman içən kimi... Bir tərəfdən də gəlinə “əllərin var olsun, əzizim” deyirdi. Bir azca dadına baxdım. O nə dadar?! Zəhər! Ağzımdan püskürtdüm, yoxsa, zəhərlənəcəkdim. O saat oğraşın da qabağından boşqabı götürdüm. Qızım, sən bu toyuğun içalatını təmizləməmişən?, deyib soruşdum. Səncə qayıdıb nə dedi, “təmizlənilib deyə, təmizləməmişəm”.

DƏNİZ. (*Qəhqəhələrlə gülür*) Nə gözəl parodiya edirsən, Dudu xala. Sən aktrisa olmalıydın.

DUDU. (*Xoşuna gəlir*) Qızım, mən öyrəşmişəm. Ömrümüz gəlin üçün oynamaqla keçib. Mənə ən pis təsir edən, bilirsən, nə oldu?

DƏNİZ. Nə oldu, xala?

DUDU. Gəlin məni döyüb, küçəyə atanda, bizim oğraş məni gəlib tapdı. Onsuz da küçənin başında işdən qayıtmağın gözləyirdim. Yəni gəlib məni aparmağın. Başqa gedəsi yerim var idi ki? Ağlaşan sifətlə yaxınlaşdı mənə. Dedi, “gəl, gedək evə, ana”. Nazlanıb, dedim ki, getmərəm. Onsuz da bir az naz edib, evə qayıdacaqdım. Dedim ki, “döyüldüyüm evə bir də getmərəm!” Nə desə yaxşıdır?! Ana, əzizimin qolunu sarımışıq, iş-güclə məşğul ola bilmir, buna görə də uşaq-muşaq, hamımız səfil olmuşuq. Dur gedək, evin səliqəsi təzədən düzəlsin.” Allahın bildiyini qulundan niyə gizlədim ki. Yazığım gəldi... Elə bildim ki, yıxılıb. Yəni elə bildim ki, qolu buna görə ağrıyır. Əslində, ona yazığım gəlməz, amma yenə də yazığım gəldi. Əsas uşaqlara yazığım gəldi. “Nə oldu? Hardan yıxılıb?” deyə soruşdum. Nə desə, yaxşıdır?! “Sənə vuranda, qolu burxulub. Bizə yazığın gəlsin, evə gəl. Ortalıq pis gündədir.” Özün fikirləş, qızım, hələ də məni döyən arvadına yazığı gəlir. Özü də məni vuran, döyən əlinin burxulmağına yazığı gəlir. Həç mənim göyərmiş gözüümü, qan tutan qollarımı görmür. Bundan o tərəfə dözə bilmədim, “rədd ol, get!” dedim. Sonra da üzünə tükürdüm.

DƏNİZ. Əcəb eləmişən! Oh!

DUDU. Üzüümü çevirib, uzaqlaşdım. Sonra da bax, bura sığındım.

DƏNİZ. Belə övlad olmaz olsun. Betər olsun!

DUDU. (*Yenə də oğluna qıya bilmir*) Qarğıs eləmə. Edirsənsə, gəlinə elə.

DƏNİZ. Əlləri qırılsın, inşallah! Allaha dua edirəm ki, mənə sənin kimi bir qayınana versin, inşallah! Bax, bunu ürəkdən dedim, Dudu xala.

DUDU. Allah ürəyinə görə versin, qızım.

DƏNİZ. İcimdən keçən budur. (*Zarafat edirmiş kimi*) Xala, subay oğlun yoxdur? Bu dəqiqə gedərəm ona.

DUDU. Mənimkilərin hamısı qız oldu. Hamısı da tez öldülər. Elə bil, bir zibil var imiş kimi o bir tərəfə getdilər.

Aralarında bircə bu oğraş yaşadı. Bizim rəhmətliklə bunu yağ-bal içində böyütdük. Bəlkə də, elə buna görə belə olub.

DƏNİZ. Xala, sənin hekayən mənimkindən də kədərli idi.

DUDU. Hamısını danışsam, televizorlar üçün serial olar. Hələ nələr olmadı ki?! Heç soruşmursan ki, bu ayağın niyə axsayır? Soruş da...

DƏNİZ. Niyə? (*Saatına baxır*) Amma tez danış.

DUDU. (*Ləzzətlə danışır*) Onlar evlənəndə, ikimərtəbəli taxta evdə qalırdıq. Yamaq-yamaq ev idi. Pilləkanlı. Bir gün yuxarıdan aşağı düşürük, birdən bu andıra qalmış gəlin üstümə yıxıldı. Haray-həşirlə yuvarlanıb, aşağı düşdüm. (*Ayağını göstərir*) İki yerdən sınıb. Sınıqçılar, çıxıqçılar... Əlimdə-ovcumda olanı da sağa-sola xərclədik. Nəyə yarayır ki, bax, belə qaldım.

DƏNİZ. Nə olsun, bunun gəlinlə nə əlaqəsi var?!

DUDU. Sən də əməlli-başlı sadəlövh sən e, qızım. Ayağı sürüşübmiş kimi edib, məni aşağı itələdi.

DƏNİZ. (*İnanmır*) Yəni bu qədər də olmaz.

DUDU. Ayağı sürüşübsə, niyə mənimlə birlikdə yıxılmadı? Bax, bunu yaxşı-yaxşı fikirləş. Bir əli ilə sürəhdən tutub, o biri əli ilə məni itələdi. O mənzərə hələ də gözümün qabağındadır.

DƏNİZ. (*Ayağa qalxır*) Nə isə, xala. Mən gecikməyim. Yenə danışarsan. Səndən doymaq olmaz. Yaxşı, hələlik.

(Dəniz çıxıb gedir. Dudu onun arxasınca dua edə-edə, boşqabları süfrəyə düzür. Hazırladığı yeməkləri də... Qapının zəngi "yad adam deyil" mənasında üç dəfə çalınır. Dudu qapını açır. Gələn Fidandır.)

DUDU. Niyə belə gec gəldin?

FİDAN. Qəzetləri bağlamalarından çıxartmaq uzun çəkdi. Həm də sobadan gələn isti çörəkləri gözlədim. Bax, Dudu xala, ordakı televizor işləyir. (*Əlindəki materialı qoyur, təzadən televizoru yandırır. Yenə işləmir.*) Bu xarab olub.

DUDU. Amma dünən gecə baxmışıq.

FİDAN. Deməli, xarab olub.

DUDU. Ay aman! Day denən serialın ikisinə də qaçırdıq. Cavan oğlan orda idi?

FİDAN. (*Bilmirmiş kimi*) Hansı cavan oğlan?

DUDU. Samsunlu.

FİDAN. Orda idi.

DUDU. Sənə yenə söz atdı?

FİDAN. Dudu xala, bunu hardan çıxardırsan?!

DUDU. (*Çörəkləri çıxarır*) Hə, di hamını oyandır. Soyumamış, isti-isti yesinlər.

FİDAN. (*Otağın qapısını açaraq içəri səslənir*) Sabahınız xeyir! Səhər yeməyi hazırdır.

GÜLLÜ. (*Daxil olur. Yenə də yuxuludur*) Sabahınız xeyir!

DUDU. Sabahın xeyir, qızım. Nə olub, yata bilməmişən?

GÜLLÜ. (*Zəif səslə*) Gözümü yummamışam. Cəzayir yenə yatmağa qoymadı. Gic kimi yəm.

DUDU. Başıma yorğanı keçirəndə, top da atsalar, oyanmaram.

GÜLLÜ. Xeyri yoxdur. Elə bil, çarpayı ilə, yorğanla dava edir. (*Televizoru yandırır*)

DUDU. Xarab olub.

GÜLLÜ. Niyə?

DUDU. Bilmirəm.

GÜLLÜ. (*Televizoru söndürür*) Nəysə, bu gün cəmiyyətçi gələcək. Düzətdirər.

DUDU. Allah tərəfi, hər şeyimizlə maraqlanır.

GÜLLÜ. Bizimkilərin ümidinə qalsaq, batdıq. Bələdiyyənin vecinədir? Yaxşı ki, bu Nazan xanım var.

İZMİRLİ. (*Daxil olur. Hərəkətli*) Sabahınız xeyir, dostlar!

GÜLLÜ. İzmirli, sabahın xeyir!

DUDU. Sabahın xeyir!

İZMİRLİ. Televizoru yandırmamışan.

DUDU. Xarab olub.

İZMİRLİ. Bu gün düzəltdirilməlidir. (*Masaya yaxınlaşır, çörəyin ucundan qopardır*) Yenə nələr hazırlamışan, xala?!. Əlin-qolun var olsun!

DUDU. Nuş olsun!

İZMİRLİ. Bizi tənbəlliyə öyrəşdirmisən. Sən gedəndən sonra, biz neyləyərək?

GÜLLÜ. Çətin gedər.

İZMİRLİ. Növbəsi gələcək. Yəni getmək üzrədir.

GÜLLÜ. Bilmək olmaz. Allahın işinə qarışmaq olar?

İZMİRLİ. Qış gəlir. Gedən çox olacaq. Necə pisdir, elə deyil? Kimsə öləcək ki, Dudu xalamıza çarpayı boşalacaq. Görünür, həyatın tarazlığı budur.

DUDU. Kim bilir, bəlkə də, mən gedərəm.

GÜLLÜ. Ağzından yel alsın.

DUDU. Bu iş dua ilə olmaz. Vaxtı çatan gedir. Xəstəxanadan çarpayı gözləyəndə, gedib Taxtalıköydə uzanmaq da var.

GÜLLÜ. Əstafürullah elə. Bax, həyat hər şeyə rəğmən gözəldir.

DUDU. Demədim ki, pisdir. Amma əcəl gələn bədənə baş ağrısı bəhanədir. Bu işlər bəlli olmaz. İşin əslini soruşsanız, mən heç kimin getməyini istəmirəm.

GÜLLÜ. Bu işlər bizim istəməyimizlə olmur. Vaxtı çatanın getdiyini özün dedin. Allahın qismətidir.

DUDU. Yenə də ürəyim dözmür. Kaş ki, heç kim ölməsin, mən də ora getməyim. Ora hamının bircə gözləntisinin qaldığı yerdir. Adamda əhval-ruhiyyə qalmır. İnsanın məqsədinin qalmaması dəhşətdir. Bax, ora elə bir yerdir.

İZMİRLİ. Bura çox yaxşıdır? Nə məqsədimiz qalıb ki?! Tapdıqca da tapırsan, vallah. Gör nə qədər adam sənə kömək elədi. Hamıya qismət olmaz. Nazir də sənə görə işə keçdi.

DUDU. Elə demə. Heç vaxt çıxmayan candan ümidi üzməzlər. Mən ölənə qədər burda qalmağa razıyam. Bax, sizi tanımışam. Heç biriniz ölümü gözləmirsiniz. Hə, get Cəzayiri də çağır.

İZMİRLİ. *(Otağa girir. Səsi)* Dur... Dur görək!.. Haydı, dur!..

(Güllü və Fidan masanın arxasına keçirlər. İçəridən Cəzayir gəlir.)

DUDU. Sabahın xeyir!

CƏZAYİR. Sabahınız xeyir!

DUDU. Necəsən, əzizim?

CƏZAYİR. Necə olum?! Səhərə qədər yenə daşqalaq elədilər. Qərribə şeylər gördüm. Daşa basanların içində atam da var idi.

DUDU. Xeyir olsun! Atanı görməyin yaxşıdır.

CƏZAYİR. Harası yaxşıdır?! Qabağına yığıdığı daşları dayanmadan başıma atırdı. Deyirdim ki, ata, atma! Səsimi eşitdirə bilmirdim. Elə bil ki, mən olduğumu bilmirdi. Bilsə, daşlayardı?

GÜLLÜ. *(Digərlərinə yavaşca)* Bunun axırı nə olacaq? Hər gecə budur.

CƏZAYİR. Siz də var idiniz. Hamınız. Dudu xala, Güllü, İzmirli, Fidan, Müdirə xanım, hətta Sərap xanım belə, var idi.

DUDU. Məni necə gördün?

CƏZAYİR. Eynən belə idin.

DUDU. Neyləyirdim?

CƏZAYİR. Yerdən daş yığırdın. Sonra hamıya paylayırdın. Hərdən də mənə atırdın.

DUDU. Əstafürullah elə! Elə şeyi heç kimə eləməyəm.

İZMİRLİ. Bu, yuxudur.

CƏZAYİR. İndi yadıma düşdü. Hərdənbir camaata çay da paylayırdın. Daha çarpayıda uzanmağa qorxuram.

GÜLLÜ. *(Çəkinə-çəkinə)* Mən neyləyirdim, Cəzayir?

CƏZAYİR. Dudu xalanın verdiyi daşları başıma yağdırırdın. Hərdən də pis-pis gülürdün.

GÜLLÜ. Tərsinə yozulur. Deməli, pis olurdum.

CƏZAYİR. Pis olsun, yazığın gəlsə, daş atardın? Dayanmadan yağdırırdın. Hətta yığıdığın daşları atsın deyə Fidana da verirdin.

GÜLLÜ. Nə deyim sənə, Cəzayir! Heç mən sənə daş ataram? Atdıraram?

CƏZAYİR. Yalan deyəsi halım yoxdur ki... Nə görmüşəmsə, onu deyirəm. (*İzmirliyə*) Sən də yerdən böyük bir daş götürdün. Bir əlinlə qaldıra bilmədiyən üçün iki əlinlə götürdün. Sonra da başıma vurdun. Əllərimlə daşa mane olmaq istədim. Qeyri-mümkün idi. (*Əli ilə göstərir*) Başıma kimi torpağa basdırıblar. Daş elə böyük idi ki, başımdan qan fışqırmağa başladı. Müdirə xanım "Nəticəsinə dözəcəksən, Cəzayir!" deyər, dayanmadan qışqırırdı.

İZMİRLİ. Cəmiyyətçi Nazanı da görmüsən?

CƏZAYİR. Görməmiş olaram?! Əl arabasında meydana daş daşıyırdı. (*Göstərir*) Sonra arabanın içindəki daşları ortaya boşaldıb, yenə təzədən doldurmağa aparırdı. Bax, indi yadıma düşdü. Əl arabasının içində daşdan başqa ayrı şeylər də var idi. (*Fikirləşir*) Yeməklər. Almalar. Ləbləbi bağlaması...

İZMİRLİ. Bizə gətirir axı. Ona görə görürsən.

DUDU. Daha bəsdir, danışma. (*Uzatdığı güzgünü Cəzayirin üzünə tutur*) Hardadır? Bax. Nə isə var?

GÜLLÜ. (*Əli ilə Cəzayirin paltarlarını yoxlayır*) Bax, qan-tərin içində durmusan. Get, paltarını dəyiş. Buz kimisən, buz kimi.

(*Güllü qolundan tutub qaldırdığı Cəzayiri içəri otağa aparır.*)

İZMİRLİ. Sərab xanıma deyək, yenə qulaq assın.

DUDU. Nə xeyri var ki?

İZMİRLİ. Heç olmasa. Üç-beş günlük rahatlandırır. Yoxsa, bu işin axırı pisdır. Qorxuram ki, belə getsə, aqlını itirər.

DUDU. Bəlkə, xəstəxanaya yatdıracaqlar. Ən yaxşısı bu olar.

İZMİRLİ. Müdirə xanıma da deyək. Əlacını tapsınlar.

DUDU. Ağlı, fikri də qalmayıb.

İZMİRLİ. Sakit ol. Eşidəcək.

(*Cəzayir və Güllü gəlirlər. Masaya keçirlər. Fidan hamının çayını töküüb.*)

DUDU. Nuş olsun!

GÜLLÜ. Sağ ol!

İZMİRLİ. Oh!.. Yumurta da bişirmisən. Dudu xala, bir gün də menemen hazırla.

DUDU. Lazımı şeylər olsa, hazırlayaram.

GÜLLÜ. Cəmiyyətçiyə deyək. Uzağı yarım kilo qiymə ilə üç-beş yumurtadır da.

İZMİRLİ. (*İştahla yeyə-yeyə*) Menemen xətrinə, mənə nuş olsun!

GÜLLÜ. (*Fidanın tələsik yediyini görür*) Qızım, bir az yavaş. Çeynə, sonra ud. Əlindən alan yoxdur.

İZMİRLİ. Qızım, mədən ağrıyacaq.

GÜLLÜ. Elə bil ki, getməli olduğu yeri var.

FİDAN. Məndən asılı deyil, neyləyim?!

CƏZAYİR. Üşümə gəldi. Elə bil ki, donuram.

GÜLLÜ. *(İçəri keçir. Əlində yun jaketlə qayıdır. Cəzayirə geyindirir.)* Heç özünə diqqət yetirmirsən. Xəstələnəcəksən. Daşa basılıb, tərləyən kimi paltarını dəyişməlisən.

CƏZAYİR. Sağ ol.

(Fidan yeməyini bitirib. Kresloya keçir. Həm çayını içir, həm də qəzetə baxır.)

FİDAN. Ay sən!

GÜLLÜ. Fidan, nə olub?

FİDAN. Dayan, ana.

İZMİRLİ. Qızım, de görək də.

FİDAN. Dünən silah səsləri eşitmişdik ha, bax, qəzet ondan yazır.

(Bayırdan inadkar signal səsləri)

İZMİRLİ. Aha, bizimki gəldi. *(Yerindən qalxıb, pəncərəyə tərəf gedir. Pərdənin arasından baxır.)*

FİDAN. *(Qəzeti qoyur. Yanına gəlir, baxır)* Yenə gəlib. Elə bil ki, növbəyə qol çəkir.

İZMİRLİ. Taxtaya gəlsin.

GÜLLÜ. *(Gəlir. Çayından udum alaraq, görünmədən pəncərədən baxır.)* Qızım, sənə bundan xilas yoxdur.

İZMİRLİ. Siz bir buna baxın... Yenə sərxoşdur.

GÜLLÜ. *(Məzələnir)* İzmirli, sənin eşqindəndir.

İZMİRLİ. Rəzil, qürursuz oğraş!

GÜLLÜ. Sevgi qürura baxmır.

İZMİRLİ. Belə elədikcə, əməlli-başlı bu oğraşdan soyudum.

DUDU. Sən qaçdıqca, o qovalayacaq. Eləyəcəyin ən yaxşı şey bilirsən, nədir?

İZMİRLİ. Bilirəm. İndi aşağı düşmək, düzünə-köndələninə bu dəyyəsu döymək. Onsuz da bir dəfə bu işi eləmişdim.

GÜLLÜ. Nə vaxt?

İZMİRLİ. Yenə son nöqtəsinə qədər sərxoş gəlmişdi evə. Səhər tezdən idi. Təzə yuxuya getmişdim. Üstümdə bir ağırlıq hiss edib, gözlərimi açdım. Ağzından rakı, sarımsaq iyi gəlirdi. İtlədim, gücüm çatmadı. Eşşək ölüsü kimi idi. Şalvarını çıxartmağa çalışırdı. Altından sıyrılib, çıxdım. Sonra da həmişə hazır saxladığım dəyənəklə elə girişdim ki... Baş, göz... Allah verəndən... İndi də, şeytan deyir ki, düş aşağıya...

(İzmirlini tuturlar.)

GÜLLÜ. Dayan!

DUDU. Amandır!

GÜLLÜ. Bura rəsmi yerdir. Camaatın da içində biabır olarıq.

DUDU. Müdirə xanım da əsəbiləşər.

İZMİRLİ. Yaxşı, yaxşı. Buraxın day... *(Görünmədən pəncərədən baxır)*
Buna bax, buna. Gör necə yellənir?!

DUDU. Əvvəllər də gündüzlər içirdi?

İZMİRLİ. Təzə vardış edib.

GÜLLÜ. Əlində yellədiyi zərf deyil? Aydındır ki, yenə də məktub yazıb. Bir azdan müdirə xanıma tutduracaq.

İZMİRLİ. Məktubu batsın! Bir qadın evini niyə tərk eləyər? Üstəlik, üç dəfə xəbərdarlıq eləmişəm. Heç belə adama dözmək olar?! Neylə-yəsən ki, getdiyim adamlar da bundan fərli çıxmadı. Yenə də ən yaxşısı mənim dəlimdir, deyib, hər dəfə evə qayıtdım. Yoxsa, küçələrə düşüb fahişə olacaqdım. Amma artıq dözə bilmirəm. Bir də qayıtmayacağam. Küçələrdə fahişəlik edəərəm, amma o evə qayıtmaram.

GÜLLÜ. Sakitləş.

DUDU. Qızım, istəmirsən, qayıtma.

(İzmirlini pəncərənin qarşısından uzaqlaşdırırlar.)

GÜLLÜ. *(Fidana)* Bir stəkan su gətir.

(İzmirlili Fidanın gətirdiyi suyu içir. Bir az sakitləşib.)

İZMİRLİ. Bu, əməlli-başlı manyakdır. Dünyanın pulunu verib, maşınına yazı yazdırır. Bir gün görürsən, *(yamsılayır)* “ağlamağı Fərdidən, bağlamağı Orxandan, sevməyi İbrahimdən öyrənmişəm” yazdırıb. Yenə soruşursan “Bəs bu?”, yenə məcburən deyirsən ki, yaxşılaşıb.

(Digərləri çalışırlar ki, gülməsinlər.)

GÜLLÜ. Yəni əyləncəli hərifdir.

İZMİRLİ. *(Ayaq üstə)* Əyləncəsi batsın!

DUDU. Qızım, mən olsaydım, gülüb ötərdim.

GÜLLÜ. Maşınına başqa nələr yazdırırdı?

İZMİRLİ. Nələr yazdırmırdı ki?! *(Fikirləşir, sayır)* “Pulun varsa, camaat içinə çıx, adam görsünlər, pulun yoxdursa, evə get, oğul-uşaq ata görsün”.

GÜLLÜ. Pulsuz olanda evə gəlirdi?

İZMİRLİ. Gəlirdi. Bir qədər dayanıb, sonra yenə də qaçırdı rəssamın yanına. Əslində, gülməli hərifdir, ha! Bəzən yazdırdıqları mənim də xoşuma gəlirdi. İlk günlər deyirdi ki, bunları sənin üçün yazdırıram. "Bir səndən, bir də səhər yuxusundan doya bilmədim". "Sənin maşının namaz qılırmı, mənimki Klio", "Gözəli sevdikcə nazlanır, "Ford"a basdıqca qazlanır". "Al "Ford"un dizelini, sev şəhərin gözəlini", "Könlündə yer yoxdursa, gözəlim, fərqi yoxdur, mən ayaq üstə də gedərəm". "Məni tuta bilmirsənsə, anten tax". "Qışın günəşinə, qızın gülüşünə aldanma". Getdikcə özünü bir az da itirməyə başladı. Mən də axmağam axı. "Evlənib gedincə bal ayına, evlənmərəm, gedərəm külfətinə". Yəni deyir ki, hamıya təyziq göstərərəm. "Vur qəlbimə xəncəri, ürəyim parçalansın, çox da dərinə getmə, çünki orda sən varsan".

GÜLLÜ. Bax, bu gözəldir.

DUDU. Bu, sənə sevdalıdır. Əşşi, hərif sənə aşıqdır də.

İZMİRLİ. Aşıqdır? Nə aşıq? Başqalarına söz çatdırır. Başa düşün! Axıncı dəfə bunu yazdırdı: "Diqqət! Maşında tək var." Bax, alçağa, bax. Burda nə deyir? Başqa arvadlara deyir ki, gəlin mənim evimə. Mən axmağam? Onsuz da bir gün də bunu maşında tutdum. Getdim dayanacaqdan soruşmağa. Dedilər ki, müştəri apardı. Qaç-qaç əsas yola çıxırdım. Nə görsəm yaxşıdır?! Bir arvadı maşına qoyub, maşını da tində saxlayıb. Əllərində pivə şüşələri... Bilmirəm fahişəxanadan tapıb, hardan tapıb. Dedim, burda neyləyirsiniz? Utanmaz-utanmaz demədi ki, yolun uzundur, bir az dizel alırıq. Əslində, dizel əvvəlcədən hazırlıqdır. Sonra da səssiz bir yerə salıb, işi bitirəcək. Arvad da arvad olsa... And olsun, deyərdim ki, halal olsun. Bax, bu hadisədən sonra da evdən çıxdım.

GÜLLÜ. Vallah, haqlısan.

DUDU. Düz eləməyib.

GÜLLÜ. Mənimki fərqli idi?! İş ilə-gücü ilə məşğul idi. Səhər çıxıb, axşam gəlirdi. Utancaq idi. Heç nəyə etiraz eləməzdi. Elə ki şimaldan qopub gələn bir gürcüyə vuruldu, ağı, fikri getdi. Ordu balaca şəhərdir. Hamı bir-birini tanıyır. O sakit hərif gedib, yerinə tamam başqa biri gələndə, hamı görüb. Təbii ki, məndən başqa. Qonum-qonşu nəse deməyə çalışsalar da ağıma belə gəlmədiyinə görə, uzun müddət elə bildim ki, başqasından danışirlar. Sən demə, bizimki işi ayrı ev tutmağa qədər çatdırıb.

İZMİRLİ. Necə bildin?

GÜLLÜ. Mənimki sənətkardır. Allaha şükür, həmişə ömrümüz bol-luq içində keçib. Amma bu arvad gələndən sonra evdə sıxıntılar da başladı. Bizə deyirdi ki, amandır, iqtisadi böhran var, diqqətli xərcləyin. Mən də hər şeydən qısırdım. Bir də öyrəndim ki, bu, arvada bir ev tutub ki, dillərdə dastan olub.

(*Fidanı görür*) Bu çarpayıları yığışdır. Tez. Ağız güdmə. (*Fidan içəri keçəndən sonra*) Çünki əməlli-başlı cızığından çıxan adamı yığışdırmaq zülmüdür. Yenə də o saat geri çəkilmədim. Arvadı hədələdim, məmləkətinə qaçdı. Gürcüstana. Nə xeyri var, oh, canımız qurtardı, deməyə fürsət olmadı. O saat təzəsini tapıb. Bu dəfə də Moldovadan. Nə deyiblər, öyrəşən qudurandan betərdir. Nəysə, uzatmayaq. Axır vaxtlar döyməyə də başlamışdı. Mən də beləcə, qızı götürüb, bura gəldim.

İZMİRLİ. İşin çox çətindir, Güllü bacı. Fidanın məktəbi, qazanc yox, bu işin axırı necə olacaq?

GÜLLÜ. Bir az yığmışam. Baxaq görək. Bir çarə tapacağıq. Əslində, uşaqlar üçün çox darıxıram. Öz aramızdır, bizim hərif Fidansız çox dayana bilməz. Axırda peşman olub gəlsə, elə yaxşı olar...

İZMİRLİ. Bəs gəlməsə?

GÜLLÜ. Heç gəlməsin, neyləyim?! Bir qapı bağlanırsa, başqası açılır. Hər işdə bir xeyir var. Bəlkə də, bizim üçün xeyirlisi budur.

(*Hamı susur. Fidan içəridən gəlir. Qəzeti götürüb oturur. Bir müddət səssizlik davam edir.*)

DUDU. Fidan, qəzetdə işə yarayan, vacib xəbər var?

FİDAN. Bizim bu tərəflərdə bir cinayət törədilib.

GÜLLÜ. Nə vaxt?

FİDAN. Dünən silah səsləri eşitmişdik ha...

İZMİRLİ. Bir gün də mən törədəcəyəm.

GÜLLÜ. Burda olduğunu hardan bilirsən?

FİDAN. Bizim rayonun başçısının şəklini də qoyublar. Budur, baxın. Başçı deyib ki, "Z. (17)"yə kömək eləmək bizim borcumuzdur.

(*Digər qadınlar da qəzetin başına yığışırlar.*)

DUDU. Qız da qızıdır ha!..

GÜLLÜ. Bax da, qız da Diyarbəkir Qarpız Festivalının gözəliymiş. Yaşı da Fidanımla eynidir.

FİDAN. Sevgilisi ilə qaçıb.

GÜLLÜ. (*Səssizcə*) İnşallah, xasiyyəti oxşamaz.

DUDU. Oxu da...

FİDAN. (*Oxuyur*) Adət-ənənə cinayəti... Düz nikah qabağı Diyarbəkir gözəlinin qaçdığı cavan oğlan deşik-deşik edilib. Diyarbəkir gözəli qaçıb qardaşının əlindən xilas olmağı bacardı.

İZMİRLİ. İş aydın oldu.

DUDU. Kefim pozuldu, vallah, oxuma.

GÜLLÜ. Adam bacısına necə qıyar?!

İZMİRLİ. Oralarda adət-ənənə var. Amma bu, bacısına yox, bacısının sevgilisinə qıyıb.

GÜLLÜ. Amma qaçmasaydı, onu da öldürəcəkdi.

CƏZAYİR. Deyirəm məni daşqalaq edirdilər, inanmırsınız.

GÜLLÜ. Adət-ənənə həqiqətdir, Cəzayir. Səninki amma yuxudur, halüsinasiyadır.

(Güllü radionu açır, musiqi eşidilir.)

DUDU. Heç bu qızı da öldürmək olar?!

GÜLLÜ. Artist kimidir.

DUDU. Bacısının qaçmağı yaxşı olmayıb. Nə yolla da olsa, o, qızı tapıb işini bitirəcək.

İZMİRLİ. İcra başçımız yiyə duracaq, tapa bilməz.

GÜLLÜ. Yiyə durub neyləyəcək ki?! Evində saxlayacaq?

İZMİRLİ. Əslində, qardaşının da şəklini vursaydılar, əlini-qolunu yelləyə-yelləyə ortalıqda rahatlıqla gəzə bilməzdi.

GÜLLÜ. Bax, onu düz deyirsən.

DUDU. Şəklini hardan tapacaqlar ki?!

İZMİRLİ. Ailəsinin ünvanını Qarpız gözəlindən götürə bilərlər. Sabah da qəzetdə çap edərlər. Onda hardasa görən olsa, tutarlar. Beləcə, qızın da canı qurtarar.

GÜLLÜ. Hamı deməz. Namus davası deyiləndə, axan sular dayanır. Hələ qorxuram ki, qızın yerini qardaşına deyələr. Əslində, başçı da düz eləməyib. İşə burnunu soxub. Qəzetdə çıxacağam deyib, qızın həyatını təhlükəyə atıb.

İZMİRLİ. Əslində, günah qəzetdədir. Yerini niyə bildirirsən ki?!

GÜLLÜ. Bir yerdə adət-ənənə varsa, öldürüləcəksən. Bu qız başına gələcəkləri bilə-bilə necə belə bir iş görüb?

İZMİRLİ. Sevgi varsa, hər şey boş gəlir. Əgər bir qadın bir kişini sevirsə, gözü heç nəyi görməz.

DUDU. Aşıqləri ehtiraslar, arzular idarə edir. Ağıl gedib, ürək qalır. Bir sözlə, könül qayda-qanuna məhəl qoymaz.

(Təzədən hamı susur. Çöldən signal, adınca da hərəkət edən maşın səsi)

GÜLLÜ. *(Pəncərədən baxır)* Səninki gedir. Getdi.

İZMİRLİ. Gedişi olsun, gəlişi olmasın.

GÜLLÜ. Deməli, Müdirə xanım gəlir. Məktubu verən kimi işi tamamlanır, gedir.

(Qapının zəngi üç dəfə vurulur.)

GÜLLÜ. Mən sizə dedim də. (*Qapını açır*) Zeynəb xanım, xoş gəlmisiniz.

ZEYNƏB. (*Daxil olur. Əlində bir zərf və bir qovluq. Bir gözü göyərrib. Qara eynək taxıb*) Salam, xanımlar.

DUDU. Xoş gəlmisiniz, Müdirə xanım.

İZMİRLİ. Xoş gəlmisiniz!

CƏZAYİR. Xoş gəlmisiniz!

ZEYNƏB. (*Fidana*) “Xoş gəldin” demək yoxdur? Yoxsa, küsmüşük?!

FİDAN. Heç elə şey olar, Zeynəb xala.

ZEYNƏB. Zarafat edirəm. (*İzmirliyə*) Səninki yenə maşın yazılarını dəyişdirib. “Yollarında yox, qollarında ölüm” yazdırıb. Məktubun.

İZMİRLİ. Sağ ol, müdirə xanım.

ZEYNƏB. Sənin canın bu kişidən qurtarmayacaq. Hər səhər burdadır.

DUDU. Qızım, Allah kömək olsun! Gözünə nə olub?

ZEYNƏB. (*Yalan deyir*) Çöl qapısını açırdım, qapıçı qapını itələyəndə...

GÜLLÜ. Allah kömək olsun!

DUDU. Göz başqa şeyə bənzəmir.

ZEYNƏB. Nəysə canım, ciddi bir şey yoxdur.

DUDU. Xamır yapışdırardın, ya da çiy ət. O dəqiqə götürərdi. Keçən dəfə ayağına da yaxşı təsir eləmişdi, Zeynəb xanım.

ZEYNƏB. Bələdiyyənin həkiminin yanına getdim. Buz qoydu, bir az nələrsə elədi. Allahtərəfi, ev bələdiyyənin arxasındakı küçədədir. (*Sözü dəyişdirir*) Nə əcəb televizoru yandırmamısınız?

DUDU. Xarab olub.

ZEYNƏB. İşləyirdi.

GÜLLÜ. Dünən gecə baxıb söndürdük.

İZMİRLİ. Səhər işləmədi.

ZEYNƏB. Dayanın, gəlirəm. (*Əlindəki qovluğu masaya qoyub, vanna otağına keçərkən*) Baxdırırıq.

(*Qadınlar səslərini aşağı salaraq, danışirlar*)

DUDU. Yenə də kötəklənib.

İZMİRLİ. Elə bilir ki, inandıq.

GÜLLÜ. Neyləsin, bilinir deyə, utanır, göz qabağındadır.

İZMİRLİ. (*Nə isə toxuyan Cəzayirə yapışır*) Bəlkə də sənə daş atanda dəyib. Bir də gördünüz, bu yaxınlarda o da bura sığındı.

GÜLLÜ. Olmaz, olmaz, demə, olmaz, olmaz.

(*Dudu Zeynəbə qəhvə hazırlayır*)

GÜLLÜ. Mən onun yerində olsam, o evdə bir saniyə də dayanmaram. Savadlı qadınsan. Maaş alırsan. Dolanıışığını təmin edərsən. Əldə-ayaqda qalmazsan. Niyə dayanırsan ki?!

İZMİRLİ. Əri də alicənab adamdır. Əslində, heç inandırıcı deyil. Səssiz-səmirsiz. Ancaq gözümlə görsəm, inanaram ki, arvadını döyür.

DUDU. Yüz faiz döyür. Ağlaya-ağlaya Serab xanıma danışanda eşitdim.

İZMİRLİ. Ağlamaq problemi həll edir? Gizlədə-gizlədə haracan gedəcək?!

DUDU. *(Olduqca zəif səslə)* Bəlkə də... *(Deməkdən imtina edir)* Nə isə, mən bu işə qarışmayım.

GÜLLÜ. Adam nəsə deməyi qərara alanda, sözünü bitirməlidir.

İZMİRLİ. Dudu xala, de də.

DUDU. Bəzilərinin döyülməkdən xoşu gəlir.

İZMİRLİ. O nə deməkdir?

GÜLLÜ. Daha görək nələr eşidəcəyik...

DUDU. Bizim bir qonşumuz var idi. İdarədə məmur idi. Adı Merqup idi. Başı gömgöy halda gəzirdi. Arvadı döyürdü. Hələ arvadının onu döydüyünü gəlib bizə danışır. Deyirdik, ayrıl. Nə desə yaxşıdır?! "Öyrəşmişik. Yaşayıb gedirik də... Onsuz da bizimkinin əli elə də ağır deyil".

(Zeynəb gəlir. Hamı susur.)

ZEYNƏB. *(Şübhələnir)* Nə danışdınız?

DUDU. Ordan-burdan.

ZEYNƏB. *(Dudunun gətirdiyi qəhvəni götürür)* Birdən susdunuz, ona görə dedim. Sağ ol, Dudu xala. Əlin-qolun var olsun!

DUDU. Nuş olsun!

ZEYNƏB. Elə bil nəsə olub?!

DUDU. Televizor xarab olub.

GÜLLÜ. Seriallara baxa bilməyəcəyik.

ZEYNƏB. Bir azdan Nazan xanım gələcək. Həll edər. İzmirli, səninki nə yazıb?

İZMİRLİ. Baxmamışam. Onsuz da həmişə eyni şeyləri yazır.

ZEYNƏB. Bunları saxla. Maraqlı məktublardır. Nəşriyyatların birinə verərik, çap edər. Pul qazanarsan. Di, oxu... Tez, tez. Bu məktublardan asılı oldum. Sənin ərinin maraqlı xasiyyəti var. Lap yazılacaq adamdır. Gələcəkdə bura ilə bağlı kitab yazsam, mütləq bunlardan istifadə edəcəyəm. Hə, di oxu, bir az gülək. Dedi, "çox vacibdir". Ərin sənə iki təkif edir... Qərar verməyin üçün də fikrimizi deyərik. Sonra da sizə təzə ər namizədinə oxuyacağam. Səhər rəhbərimiz verib. Hə, bizi gözlətmə. Oxusun, elə deyil?

DUDU. Özü bilər.

GÜLLÜ. Oxusun. Onsuz da hər şeyini bilirik.

İZMİRLİ. (*Zərfi açır. Məktubu çıxardır. Aydın olur ki, əslində, bu vəziyyət xoşuna gəlir.*) Yenə dastan kimi yazıb. Fidan oxusun. (*Verir*)

FİDAN. (*Məktubu götürür. Oxumağa başlayır*) Yetərim. Sətirlərimə başlamamışdan qabaq sənə salamlarımı çatdırıram. Dünən gecə səhərə yaxın idi. Öztürk mənim çarpayıda yatırdı. İşəmişdi. Məni də islatmışdı. Buna görə də üşüyüb oyandım. Saat dördə on dəqiqə qalmışdı. Durub əynini dəyişdirdim. Bir də işədi. Əynini yenə dəyişdirdim. Tolqaya, sonra İmrana baxdım. Onlar işəməmişdilər. Oyadıb tualetə aparmaq istədim. Amma dedilər ki, işəməkləri gəlmir. Təzədən yatdılar. Uzandım, amma yata bilməmişdim. Öztürk ağlayırdı. Dedim: "Oğlum, niyə ağlayırsan?" Dedi: "Ata, ayağım ağrıyır". Dedim, "sabah səni həkimə apararam". Dedi, "apara bilməzsən, onsuz da məni qoyub gedirsən". Dedim, "axı, pul qazanmalıyam". Yatdı. Bir siqaret yandırmaq istədim, amma alışqanımı tapa bilmədim. Pəncərənin qarşısına gedib, çölə baxmağa başladım. Gözümə qəbiristanlıq dəydi. İçimi qorxu bürüdü. Titrədim. Üşüdüm. O saat durub pərdəni bağladım. Uzandım. Qabaqdakı divarda və divanların üstündə xəyallar göründü. Öz-özümə dedim ki, ruhlar, elə bil, canlı insanlardır. Ondan sonra, başdan-ayağa-can yanan adamın xəyalını gördüm. Elə bil ki, yanmayan yeri qalmamışdı. Cinsiyyəti və necə insan olduğu da məlum deyildi. Amma qorxmadım. Öz-özümə dedim ki, yüz faiz bu məzarlıqda belə adamlar da basdırılıb. Yatmaq istəyirdim. Daha fikirləşməkdən yorulmuşdum. Yuxuya gedirdim ki, birdən yenə oyandım. Tolqayla İmranı tualetə apardım. Gətirib onları yatırtıdım. Mən də üzümü yudum. Sənə bu sətirləri yazmağa başladım. Keçmişdə yaşadıklarım kino lenti kimi gözümün qabağından keçirdi. Yetərim, bax, əzizim, canım. Bu məktubu sənə bütün səmimiyyətimlə yazıram. Əvvəlcə, onu demək istəyirəm ki, sən ikinci dəfə qaçıb, evə qayıdandan sonra sənənlə etdiyimiz mübahisələrə görə məni bağışla. Çünki bir çox məsələni mənə yalan danışaraq açıqladığına görə, sənə çox əsəbiləşmişdim. İcimdə çox şey yığılmışdı. Amma məni aldatdığıın Turqutun mənə dediyi: "hə, mən adamı belə yandırıb, belə rüsvay edərdəm. Hə, səni Yetərlə aldatmışam" deyə qışqırmağını və mənim onun boynuna bıçağı dirəməyimi necə unuda bilərəm? Bu da hadisələrin açıq və cavabsız qalan iç üzləri. Mənə xəyanət etdiyin Turqut yaramaz adamdır, Yetərim. Elə bir adamdır ki, əlindəki pulu xərcləyib, qolundakı bilərzikləri belə, çıxarıb satıb, sonra da səni ortada lümlüt qoyub qaçıb. Onsuz da bunu sən də başa düşdüyün üçün mənim yanıma qayıtmadın? Bəlkə, hələ bu Turqut səni satmaq da istəyib. Bunları yaşamamısan? Mənə bunları danışmadın? Bax, sənə bunu da deyim. Mənim dünyama və yatağıma Sennurdan başqa bir qadın girməyib. Mənim üçün bircə sən

var idin. O fahişələrlə çəkilən şəkillərim də o Turqutun planları idi. Məqsədi səni məndən soyutmaq imiş. Evimizə girib-çıxan bu “dostu” tanı. Yetər, qaldı ki, sənə. Həmişə o sığınacaqda qala bilməzsən ki... O evdən çıxarışını verəndə, neyləyəcəksən? Xalangilə? Tarıkgilə? Yoxsa, anangilə? Heç birinə sığına bilməzsən. İstəyirsən ki, küçələrdə gəzəndə, bir oğraşın əlinə düşəsən? Gələcəyini fikirləşməlisən. Bax, indi sənə iki təklifim var. Onlardan birincisi budur: sənin olmadığın bir evi istəmirəm. Keçmişin – olanların üstündən xətt çəkək, silək, evinə qayıt. Ayrı qalmağımız məni çox xırpaladı. Çünki daha evimizdə nə isti şorba, nə nə qatıqlı makaron, nə də pörtdədilmiş toyuq qoxusu qalıb. İşdən evə gələndə, mənə sürpriz edib, qayıtmağını gözləməkdən yorulmuşam. Yetərim, səni axırıncı dəfə dəvət edirəm. Sən də keçmişin üstündən xətt çək, sil, evinə qayıt. Bu, birinci təklifimdir. Əgər bu təklifimi qəbul edib, bir həftəyə evimizə qayıtsan, hər şey əvvəlkindən də yaxşı olacaq. Əl-ələ verib, yuvamızı quracağıq və xoşbəxt bir ailə olub, yaşayacağıq. Çünki bundan sonra mənim üçün nə nəslim, nə də dostlarım var. Buna bütün qəlbinlə inan. Səni sevirəm. Səni sevməsəm, sənə hörmət etməsəm, ora, qapıya qədər gəlib, heç sənə məktublar yazaram? Bax, budur, sevən adam hər cür dəliliyi edir. Sən bəlkə mənə hələ də əsəbiləşirsən. Amma əsəbiləşməkdə düz eləmirsən. Çünki səhvlərin hamısını mən eləməmişəm. Hər ikimizin səhvi var. Yetərim, biz səninlə çox çətinliklərə, əzablara sinə gərmişik. Çox ağır fırtınalardan çıxmışıq. Amma yenə də ayaq üstə dayanmışıq, dayanırıq. Bilirsən ki, mən həmişə Allah-təalaya inanmışam. Bax, yaşadığım bu alovun içində də ona inandım və şuxluqla ayaq üstə qaldım. Bunları bir məscidin imamına danışdım, o, mənə dedi ki, sən nə qədər sərxoş olursan ol, amma yenə də Allaha inanıb, onun kitabına sığınmısan. Bax, səni o alovdan bu inancın və Qurani-Kərim xilas edib. Çünki Qurani oda atsan da yanan deyil. Sən də buna görə, yanmamış o alov ətrafından uzaqlaşmısan. Bax belə, əzizim. Sən evinə qayıdanda, görəcəyim birinci iş içkini atmaq olacaq. İnan ki, səni birinci gün sevdiyim qədər sevirəm. Sənin şərtlərini də bilmək istəyirəm. Onları mənə açıq-aşkar de. Bir də ki, həmişə işlədiyim bu maşınla həccə gedəcəyəm və hacı olub qayıdacağam. Və hər cür pisliklərdən uzaq, gündə beş dəfə namaz qılan adam olacağam. Əgər bu təklifimi qəbul eləməsən, sənə indi ikincisini bildirirəm.

DUDU. Kişi peşman olub.

GÜLLÜ. Vallah, mənə təsir elədi.

ZEYNƏB. Mən belə, ona inandım.

İZMİRLİ. İkinci təklifini də öyrənək. Oxu, qızım.

FİDAN. *(Oxumağa davam edir)* İndi qəbul eləməsən, bunları edəcəyəm. Əlavə olaraq, gördüyün şəkillərin başda Eminönü olmaqla, İstanbulun bütün divarlarına afişə kimi yapışdırılacaqdır. Cağaloğlu, Beşiktaş, Şişli, Taksim, Məcididəköy,

Bakırköy və hər tərəfə yapışdırılacaq bu afişalarda sənin və təcavüzkar Turqutun şəkilləri olacaq. Yəni hər ikinizi məşhur edəcəyəm. İETT avtobus dayanacaqlarında belə, afişalarınız yerləşdiriləcək. Afişalarda “Bu qadın”, yəni sən, “üç uşağını qoyub, baxın bu təcavüzkarla qaçdı” yazılacaq.

GÜLLÜ. Ay aman!

DUDU. Bu, lap dəli olub ki.

İZMİRLİ. Dedim, mənə inanmadınız. Budur, özünüz görürsünüz.

ZEYNƏB. Dayanın, axırına qulaq asaq. Oxu, qızım.

FİDAN. (*Davam edir*) Yadından çıxartma ki, hələ də mənim qanuni arvadımsan. Məhkəməyə müraciət edib, uşaqları görməyinə ömürlük qadağa qoyduracağam. Hə, bir də təzə çıxan qanuna əsasən, səni üç il boşaya bilmədiyim üçün, mənim nikahımda qaldığın müddətdə başqası ilə yaşamaq istəsən, səni əxlaqsızlıq (*zina*) təqsirindən tutdurub, həbsxanaya göndərəcəyəm.

İZMİRLİ. Ay, sən öləsən! Çünki əxlaqsızlıq (*zina*) artıq təqsir sayılmır. Heç bundan da xəbəri yoxdur.

FİDAN. (*Davam edir*) Əgər işləməyə başlasan, pulla adamlar tutub, sənə “Fahişə! Üç uşağını qoyub, başqası ilə qaçmağa utanmadın?” deyə bağırırdıracağam. Bunları vəkilə də demişəm. Bir sözlə, səni məhv edəcəyəm.

GÜLLÜ. Sən bir işə bax!

CƏZAYİR. Bu kişi təhlükəli adamdır.

DUDU. Hər şeyi gözə alıb!

İZMİRLİ. Həyasız alçaq!

ZEYNƏB. Məktub yekunlaşır?

FİDAN. Bir az qalıb.

ZEYNƏB. Sakit olun. Bitir.

FİDAN. İndi hansı təklifimi qəbul edirsən? Birincisini seçsən, evimizdə xoşbəxt yaşayacağıq. Yoxsa ki, ya bunları görərək yaşayacağıqsan, ya da özünə qəsd edib, bu dünyanı tərk edəcəksən. Əgər bir həftə sonra, mənimlə üz-üzə gəlməyib, birinci təklifini qəbul elədim, deməsən, mən başa düşəcəyəm ki, iş bitib. Bu gün ayın biridir. Və 7 sentyabr səhəri bütün İstanbul sənin və o təcavüzkar, oğraşın şəkilləri, elanları ilə doldurulmuş olacaq. Burada sətirlərimi sona çatdıranda, bunu da deyim ki, evinə qayıtmırsansa, bütün paltarlarını qaytar. Bir sözlə, necə gəlmisənsə, elə də get. Onları atanın evindən gətirməmişən. Ona görə də alt paltarların daxil olmaqla, gümüş üzükləri, bütün çəkmə və ayaqqabıları da geri verməyini istəyirəm. Yoxsa bütün bu hadisələr dediyim tarixdə başlayacaq. Salamlar. Səni hələ də sevən ərin Mahmud. İmza. Qeyd: Elə bilmə ki, bunları etməyəcəyəm. Çünki bu işdən ötrü üç milyard pul ayırmışam. Mətbəəyə və adamlara vermək üçün. Çünki qəti qərarımdır.

İZMİRLİ. Axmaq!

GÜLLÜ. Deməyə söz tapmıram.

FİDAN. Hələ şeir də yazıb.

İZMİRLİ. Yazmasaydı, təəccüblənərdim.

FİDAN. Oxuyum?

ZEYNƏB. Oxu görək.

FİDAN. (*İntonasiya ilə oxuyur*)

*Dualar etdim sevgimizə,
Heç bitməsin deyə.
Həmişə qorxdum gözlərimdən,
Sənə gözüüm dəyəcək deyə.*

*İnan ki, yuxularım qaçır,
Əlvida deyəcəksən deyə.
Adını yazdım sahillərə
Canım Yetərim deyə.*

*Yalvardım dalğalara
Silinməsin deyə.
Söylədim qayıqlara,
Dalğa yaratmayın deyə.*

*İnan ki, yuxularım qaçır
Geri dönməyəcəksən deyə.
Dualar eləyirəm,
Geri qayıdasan deyə.*

Səni hələ də sevən ərin Mahmud. Bir şey də əlavə edib. “Yetər, 6 sentyabr, səhər son dəfə sığınacağın aşağısına gələcəyəm. Amma o tarixə qədər hər səhər və hər axşam gələcəyəm. Siqnallayıb, səni aşağı dəvət edəcəyəm. Mənimlə üz-üzə gəl. Səninlə mütləq danışacağam. Aşağıya gəl. Yoxsa, sən itirəcəksən. Sonrakı peşmançılıq fayda verməz”. (*Şükür edirmiş kimi*) Qurtardı.

ZEYNƏB. Məktubu nə gözəl canlandırdın. Elə bil ki, oynadın.

GÜLLÜ. (*Fəxr edir*) Kollec teatrında da oynayıb.

ZEYNƏB. Bilinir. Qızın çox istedadlıdır.

(*Bir müddət sakitlik. Xüsusilə, İzmirinin əhvalı əməlli-başlı pozulub.*)

DUDU. (*Gəlir. Əli ilə İzmirinin çiyinə toxunur*) Vecinə alma!

GÜLLÜ. Əslində, birinci təklifi yaxşı idi. Mən belə, təsirlənmişdim. Nə xeyri var, axırda içinə batırdı. Guya, səni qorxudub, qayıtmağına nail olacaq.

İZMİRLİ. Onu tanımırsınız. Manyakdır. Durduğum yerdə evdən çıxıb getdim? Onsuz da uşaqlarımız dözə bilmirəm. (*Gözlərindən yaşlar süzülür*) Öztürkün ayağı, görəsən, niyə ağrıyır?

GÜLLÜ. (*Çox vacib nəsa deyən kimi*) Uşaqların ayaqları ağrıyır da.

DUDU. Uşaqlar yığıla-yığıla böyüyürlər.

ZEYNƏB. Yəni dediklərini edər?

(*Hamı susur*)

İZMİRLİ. Eləyər. Hər şeyi dəqiqliyi ilə hesablayıb.

ZEYNƏB. Neyləmək fikrindəsən?

İZMİRLİ. Bilmirəm.

ZEYNƏB. Sən nə deyirsən, Cəzayir?

CƏZAYİR. Nə deyim?! Keçəl dərman bilsə, öz başına sürtər.

ZEYNƏB. Bədirin, özünüzü üzməyin. Bir tədbir görərik. (*Qovluğunu götürür. İçindən yazı çıxarır*) Bax, bir nəfər ərliyə namizəd. Qulaq asın. Sədrə yazıb. (*Oxuyur*) Hörmətli Bələdiyyə sədri! Bu məktubu sizə yazmaq məqsədimi deyim. Dərdini deməyən dərman tapmaz. Hər şey də görüşməklə həll olur. Mən subayam. Arvadım Allahın qismətilə bir il qabaq ölüb. Təklük çox çətin imiş. Bunu bir ildir ki, yaşayaraq öyrəndim. Subaylıq canımı boğazıma yığıb. Qadın Sığınacağı açdığınızı və bir çox qadına sahib çıxdığınızı bilirəm. Televizorda baxmışam. Eşitdim ki, qadınlara sahib çıxacaqsınız. Mənə də sahib çıxın və məni də baş-göz edin, cənab sədr. Mənə xanımlıq edəcək bir xanıma ehtiyacım var. Başqa heç nəyə ehtiyacım yoxdur. Xəcalətli qalmaram. Xəcalətinizdən çıxaram. Necə? İcazə verin, açıqlayım. Buyurun, açıqlayıram. Xahiş edirəm, diqqətlə qulaq asın. Sizin seçki dairəsində çoxlu qohumum var. Bir çox binanın qapıçısı qohumumdur. Bunların həyat yoldaşları və uşaqları əməlli-başlı say edir. Bu, diqqəti cəlb edə biləcək saydır. Seçkilərdə sizin üçün işləmələrini təmin edərdəm. Qapıçıların vacibliyini bilirsiniz. Kimi istəsələr, onu qalib edərlər. Mənim də sözümü yerə salmazlar. Seçki təbliğatı kağızlarınızı, afişalarınızı, şəkil və hədiyyələrinizi ərinmədən öz əllərilə ev-ev paylayarlar. Döymədikləri qapı, əlaqə saxlamadıqları ailə qalmaz. Özəl söhbətlərə keçib, sizin təzədən qələbə çalmağınıza kömək edərlər. Sizə qara yaxmağa çalışanların səsini kəsərlər. Çünki qapıçılar çox adamın sirlərindən agahdırlar. Bu səbəbdən də hamının ağzını yummaqda onların tayı-bərabəri yoxdur. Əslində, qapıçıların vacibliyini sizə deməyə ehtiyac yoxdur. Bilirsiniz ki, "Qapıçılar kralı" filmində bunlar detalları ilə verilmişdir. Siz də o filmə dəfələrlə baxmışınız. Çünki elə bir kanal yoxdur ki, bu filmi göstərməsin. Buna görə də söhbəti uzatmıram. Qaldı ki, mənə... Mənim 55 yaşı var. Bağım-bağçam var. Həm bağda yay, həm də şəhərdə qış evim var, iki dənə. Meşə

mühafizəsi idarəsindən təqaüdə çıxmışam. Ayrıca, təqaüdümdən başqa ev və mağazalar kirayəyə verirəm. Bir də mişar fabrikim var. Amma oranı kirayəyə vermişəm, başqası işlədir. Xanımım öləndən sonra, əlim heç bir iş getmədi. İşləmirəm. Onsuz da oğlumu və qızımı evləndirib, evdən ayırmışam. Yəni əlimə-ayağıma dolaşan yoxdur. O boyda evimin içi bomboşdur. Kim öləcək, kim qalacaq, onu Allah bilir. Məndən sonra, arvadım yaşasa, başqa şeyləri qoy qırağa, evimdə yaşayıb, təqaüdümü gül kimi alıb yeyəcək. Sığortamdan da istifadə edəcək. Halal xoşu olsun! Qaldı ki, əgər desəniz ki, burda arvad yoxdur, burada arvad çoxdur, amma dalında da üç-dörd dənə uşaq var. Bu da mənə sərf eləmir. Müdirim, Alanya gözəl yerdir, dənizi də çox gözəldir. Bizdə hər şey var. Mənə bu yazdığım şərtlərə uyğun olan 40-45 yaşlı qadın tapa bilsəniz, sizə kişi sözü verirəm, sizinlə əbədi qohum olacağıq. Mən də digər seçki vaxtlarında sizin üçün əlimdən gələni edəram. Uşağı olmasın. Sığınacaqda cürbəcürü var. Yaşı dediyimdən də aşağı olsa, olar. Problem yoxdur, amma uşağı olmasın. Eldə olan bəydə olmaz. Müdirim, mənə belə bir yaxşılıq etsəniz, sizi razı salacağam. Hər şey aramızda qalacaq. Təşkil edib, mənə məktub yazsanız, çox sevinəcəyəm. Müdirim, əgər gəl desəniz, o saat gələcəyəm. Nə olar, hədə yerə vaxt itirməyin. Salamla və sevgilər... Bu işi görün, Müdirim. Sizə minnətdar olacağam. Mən çox gəzən adamam. Yurdumuzu qarış-qarış gəzirəm. Yanımda xanım olmayanda, alınmır. Alanyadan nəse istəsəniz, mənə yazın, gətirim. Həsən Şimşək. Ortalıq Məhəlləsi, Tac küçəsi. №6, Alanya. Telefonum... *(Bir telefon nömrəsi oxuyur)* Həmişə axşam saat 9-dan sonra evdə oluram. Lazım gəlsə, hər şeyi deyə bilərsiniz. Müdirim, bilirsiniz ki, kişidə yaş axtarmazlar. Alacağım arvadı kölə yox, ev xanımı edəcəyəm. Geyinib-kecinib, bəzənib, qızılını, bilərziyini taxıb, evinə yaraşmalıdır. Bizim bəslədiyimiz heyvanların içində bircə donuz yoxdur. Başqa hər şey var. Bir də xanım yoxdur. Müdirim, unutmayın ki, sizi razı salacağam. Salamla. Yaxın zamanda cavab gözləyirəm. Əllərinizdən öpürəm. İmza. *(Əlindəki şəkli göstərir.)* Görün şəklin arxasına nə yazıb. *(Oxuyur)* Hörmətli müdirim, bir də sizə təzə çəkdiyim şəklimi göndərirəm. Ya qismət, deyirəm! *(Növbəylə hamı baxsın deyər, şəkli Güllüyə verir. Gülərək)* Bu da sizə ideal ər namizədi...

(Dudu, Güllü və İzmirli baxırlar.)

DUDU. Heç birinizə uyğun deyil.

GÜLLÜ. Onsuz da mən istəmirəm.

İZMİRLİ. Əslində, xeyli mərd adamdır.

DUDU. Nə olsun, tumsuz üzüm istəyir. Siz tumlu üzüm-sünüz.

ZEYNƏB. Sən də bax da, Cəzayir.

DUDU. Uşağı da yoxdur, bax, bu kişi sənə uyğundur.

ZEYNƏB. *(Məktubu və şəkli Cəzayirə verir)* Di bax da. Bəyənsən, bu iş olar. *(Telefonu zəng çalır. Açıq)* Alo. Sabahınız xeyir! Gəlmişəm. Elə indi? Oldu. Beş dəqiqəyə ordayam. Oldu. Yaxşı, bu dəqiqə çıxıram. Nə olub ki? *(Qulaq asır)* Yaxşı... Hələlik. *(Telefonu söndürür. Tələsik çıxanda)* Alləhtərəfi, boş çarpayı var.

DUDU. Gülə-gülə, Zeynəb xanım.

İZMİRLİ. Gülə-gülə...

(Zeynəbi ötürəndə, əlində bağlamalarla Cəmiyyətçi (dərnəkçi) Nazan içəri girir.)

NAZAN. Müdir xanım, hara belə?

ZEYNƏB. Sədr çağırır. Təzə kimsə gəlib. Tez qayıdacağam. *(Gedir)*

NAZAN. Aşağıda maşında bir-iki şey var, düşün onları gətirin.

(Fidan və İzmirli gedirlər. Dudu və Güllü Nazanın əlindəkiləri alıb mətbəxə qoyurlar.)

NAZAN. *(Özünü kreslonun üstünə, sanki, tullayır)* Of!.. Yorulmuşam. Bircə mərtəbə pilləkan çıxmaq məni yorur. Qocalıram, nədir?!

DUDU. Nazan xanım, sən belə deyirsənsə, biz nə deyək?

GÜLLÜ. Sən qətiyyənlə qocalmırsan, Nazan xanım. Kaş ki, biz də sənə kimi həyata bağlı ola biləydik...

DUDU. Bir saniyə yerində dayanmırsan.

İZMİRLİ. İşləyən dəmir paslamaz.

GÜLLÜ. Üstəlik, ev işləri... Hər yerə necə çatırsan?

NAZAN. Kim deyir ki, hər yerə çatıram?! Belə getsə, ərim məni boşayacaq. Elə hey "bir az evinə vaxt ayır" deyə-deyə durur.

DUDU. Nazan xanım, sən evinə də vaxt ayırmamış olmazsan.

GÜLLÜ. Bu tələbkarlıqla heç vaxt ayırmamış olarsan?!

NAZAN. *(Gülə-gülə)* Evdə olsam, vaxt ayıracağam. Açıq, dərnəyin işləri bütün vaxtımı alır.

DUDU. Allah səndən razı olsun! Çiyində daşıyırsan...

NAZAN. İçimdən gəlir, Dudu xala. Yalnız onda hiss edirəm ki, işə yarayıram.

DUDU. *(Zərəfat edir)* Amma yenə də evə vaxt ayır. Bu dövrdə ər tapmaq çətindir.

NAZAN. Əslində, o evə girəndə, ürəyim sıxılır. Neyləyim, belə xoşbəxt oluram. Demək olar ki, evə yatandan-yatana gedirəm. Yenə də yuxuma haram qatıb, evlərini görürəm. Televizoru niyə yandırmamısınız?

DUDU. Sınıb.

NAZAN. Niyə xəbərim olmayıb?

GÜLLÜ. Biz də sizi gözləyirdik.

NAZAN. Nola, zəng edib, mənə deyərdiniz. Ustanı gətirib gələrdim.

DUDU. Ağlımıza gəlməyib.

NAZAN. *(Yavaşca, Cəzayiri göstərərək)* Buna nə olub?

GÜLLÜ. Dünən gecə yenə daşlayıblar.

(İzmirlə və Fidan allərində bağlamalarla içəri girirlər. Digərləri kömək edib, allərindən alırlar.)

NAZAN. Amandır, o bağlamadan ehtiyatlı olun. Stəkan, boşqab var, qırılmasın. Nəsə qaldı?

FİDAN. Nazan xala, hamısını gətirdik.

NAZAN. Afərin, qızım.

DUDU. Qəhvə hazırlayım?

NAZAN. Hazırla. Amma falıma da baxarsan.

DUDU. Olar. *(Qəhvə üçün qəhvədana su tökür.)*

(Qapı döyülür. Fidan qapını açır. Serap daxil olur.)

SERAP. Sabahınız xeyir!

HAMISI. Sabahın xeyir!

SERAP. Oooo, nə gözəl!.. Nazan xanım da burda imiş... Yamanca təəccübləndim.

NAZAN. Niyə?

SERAP. Səni birinci dəfə oturan görürəm.

NAZAN. Yorulmuşam. Səhərdən lazımı şeylər yığıram. Fidan, bax, sənə üçün də dəftər-qələm almışam. Məktəb başlasın, kitablarını da verəcəklər. Söz veriblər.

FİDAN. Çox sağ ol, Nazan xala.

NAZAN. Bax, səninkilər ordakı bağlamadadır.

FİDAN. *(Maraqla baxır)* Bunda ət var. Toyuq-filan...

NAZAN. Onda yox, o birisində... Daha böyük olanda. Bax, o...

(Fidan sevinə-sevinə bağlamadakı ləvazimatları çıxardır. Dəftər, qələm və s.)

DUDU. Allah razı olsun!

GÜLLÜ. Həmişə bizim üçün ora-bura qaçır.

DUDU. *(Qəhvəni verəndə)* Bu yaxşılıqlarının əvəzini necə çıxacağıq, bilmirəm.

NAZAN. Falıma baxsan, əvəzini çıxmış olacaqsan.

DUDU. Bax, indi də televizora görə, ustanın yanına gedəcək.

SERAP. Televizora nə olub ki?

DUDU. Səhər işləmədi. Axşama da iki dənə serial var.

SERAP. Allah, Allah!..

NAZAN. Bir azdan gedəcəyəm. Bu gün həll olacaq.

DUDU. *(Təzədən xatırladır)* Axşama üç dənə serial var.

NAZAN. Alınmasa, gələndə ehtiyat televizor gətirsin, burada düzəldə bilməsə, onu qoysun.

DUDU. Allah razı olsun!

NAZAN. Nikah nə vaxtdır?

SERAP. Nazan xanım, qərara almışıq ki, əsgərlikdən sonra olsun.

NAZAN. Doğrudan? Qərarınızı niyə dəyişdiniz ki?

SERAP. Yarı-yarımçıq bir şey olası idi. Dedik ki, tələsməyə ehtiyac yoxdur. Bu problem də həll olsun, rahatlayaq. İstəyirik ki, həyatımızı əskiksiz quraq.

NAZAN. Məncə də düz eləmisiniz.

SERAP. Ev tutulmalıdır, əşya alınmalıdır. Tələm-tələsik nikahdır. Sonra əsgər gedəcək. Əsgərlik müddətində havayidan kirayə pulu veriləcək. Üstəlik, təkcə mənim maaşım ilə onu ödəyəcəyəm.

NAZAN. Düzdür.

SERAP. Bir də ki, əsgərlikdən qayıdandan sonra, iş məsələsi də dəqiqləşməlidir. İstəyir ki, başqa işə girsin. Bu, qeyri-dəqiq şeylər həll olunmalıdır. Onsuz da anamla atam da bu cür istəyiblər.

NAZAN. Nə vaxt əsgər gedəcək?

SERAP. Hər dəqiqə gedə bilər. Daha gün sayırıq.

NAZAN. Hər şeyin xeyirlisi.

SERAP. Çox sağ olun!

(Cəzayirin susqunluğu Serapın diqqətini çəkib. İşarə edərək, digər qadınlardan soruşur. Güllü əlləri ilə Cəzayirin daşqalaq olunduğunu başa salır.)

FİDAN. *(Onun üçün gətirilən ləvazimatlara baxıb)* Çox sağ olun, Nazan xala.

NAZAN. Gülə-gülə işlət, qızım. Onları apar otağına.

(Fidan ləvazimatları otağına aparır.)

SERAP. *(Cəzayirə)* Cəzayir... Bir az səninlə danışaq.

CƏZAYİR. Həkim xanım, necə istəyirsiniz...

SERAP. *(Cəzayirə)* Sən otağa keç. *(Nazana)* Bir az mənə icazə ver...

(Cəzayir otağa keçir, ayaq üstə gözləyir.)

NAZAN. Buyurun... İşinizdə olun.

SERAP. Tez getməyəcəksənsə, bir az da danışarıq.

NAZAN. Hələ burdayam. Onsuz da Müdirə xanımı gözləyəcəyəm.

SERAP. Yaxşı. *(Otağa keçir. Cəzayirə)* Otur da. Rahat ol. Mən özgə deyiləm.

(Fidan otaqdan çıxıb gəlir. Sakitcə mobil telefonuna baxır. Digərlərinə bildirmədən, mesaj oxuyur. Həyəcanlanır. Cavablandırır. Çölə çıxmaq üçün münasib vaxt axtarır.)

CƏZAYİR. Serap xanım, mənim bu halım necə olacaq? Daha dözə bilmirəm!

SERAP. Cəzayir, halında heç nə yoxdur. Özünü lazımsız yerə günahlandırırısan.

CƏZAYİR. Günahlandırmıram.

SERAP. Günahlandırırısan. Məndən heç nə gizlətmə. Mənə hər şeyi danışmalısən. Yoxsa, çarə tapa bilmərik. Bunların hamısı stresdir. Bu ölkədə daşqalaq hadisəsi yoxdur. Heç olmasa, hələ ki, yoxdur. Belə bir şey yoxdur. Bu haqda dəfələrlə danışmışıq. Danışmamışıq?

CƏZAYİR. Danışmışıq.

SERAP. Bəs, nə olub?

CƏZAYİR. Həkim xanım, bu, məndən asılı deyil ki... Gündüzlər ağılıma belə bir şey gəlir. Baxın, indi hər şey normaldır. Gecə çarpayıda yatan kimi bir anın içində hər şey dəyişir. Dünən gecə siz də məni daşlayırdınız.

SERAP. Bu, təbii deyil? Tanış simaları görməyindən təbii nə ola bilər ki?! On beş gündür buradasan və bizdən başqa heç kimi görmürsən. Elə deyil?

CƏZAYİR. Bəli.

SERAP. Amma təbii olmayan budur. Səbəbsiz yerə bu cür qarabas-malar görməyin... Məni başa düşürsən?

CƏZAYİR. Bəli, başa düşürəm.

SERAP. Səndən açıq bir şey soruşacağam, Cəzayir. Əmin ola bilərsən ki, aramızda qalacaq. Başa düşürsən? Sən ərini aldatmısan?

CƏZAYİR. Xeyr! Qətiyyən belə bir şey etməmişəm!

SERAP. Düz sözündür?

CƏZAYİR. Bəli, düz sözümdür!

SERAP. Yaxşı, əla. Bəs, beynində?

CƏZAYİR. Başa düşmədim, həkim xanım?!

SERAP. Bax, Cəzayir. Mənə diqqətlə qulaq as. Bəzən adamlar fantaziya qururlar. Kiminləse sevişdiklərini xəyal

edirlər. Bunu hamımız edirik. Başa düşürsən, hətta mən də edirəm... Mən də. Məndən çəkinmə. Gəl, daha bu sıxıntılar qurtarsın. Ailə qurmamışdan qabaq, ya da sonra xoşuna gələn kimsə var idi?

CƏZAYİR. Əvvəllər gəzdiyim biri var idi. Hərdənbir görüşüb, sahilə gedərdik, çay içərdik, danışardıq.

SERAP. Münasibətiniz var idi? Yəni cinsi əlaqə...

CƏZAYİR. Öpüşürdük. Heç vaxt aramızda pis nə isə baş verməyib. Bu qədər...

SERAP. Yəni heç sevişməmişsiniz?

CƏZAYİR. Sevişmə demək olar? Onsuz da atama demişdilər. Bizi gəlib çay evində tutdu. Onu da, mənə də döydü. Ondan sonra bir də görüşməmişik. Sonra da mənə ərimlə evləndirdilər. Mən gözümlə ər evində açdım.

SERAP. Ərin nə işlə məşğul idi?

CƏZAYİR. Sənətkar idi.

SERAP. Necə oldu ki, ailə qurdunuz?

CƏZAYİR. Mənə gəlib istədilər. O vaxt anası sağ idi. Bizimkilər razılıq verdilər.

SERAP. Sən də istəyirdin?

CƏZAYİR. Hə. Əvvəllərdə hər şey yaxşı idi. Ayrıca evə çıxmışdıq. Sonra işləri düz getmədi. İçməyə başladı. Hər gecə evə sərxoş gəlirdi. Uşağımız da olmurdu. Bütün gün evdə idim. Dükana belə, gedə bilməzdim. Bir dəfə düz qarşımızdakı supermarketə getmişdim. Bir-iki şey alıb qayıdanda, gördüm ki, mənə gözləyir. Yenə də sərxoş idi, üstümə atılıb, mənə döydü. Aldığım alma və portağallar yerə töküldü. Daha mənə tez-tez döyürdü. Sonra da bir gün gəlib dedi ki, bürünəcəksən! Özü də saqqal saxladı. Amma içkini atmamışdı. Ancaq Allahın adı dilindən düşmürdü. Hərdənbir küçəyə çıxanda da hamıyla iki cümlədən bir dəstəməzdan, nazmazdan danışmağı da açıq-aydın saxtakarlıq nümunəsi idi. Xüsusən, hər gecə gedib namazını məsciddə qılırdı. Sonra evə gəlib boğmalanırdı. Pərdələri bərk-bərk örtürdü. Təzə-təzə adətlər icad edirdi. Məsələn, küçəyə uzun təsbehlə çıxırdı. Bir təriqətə də qoşuldu. Ora davamlı gedirdi. Bizim ailəmiz də dinə inanır, amma anam heç vaxt bağlanmayıb. Onlar da mənə qara çarşaba bürünməyimə etiraz etdilər. Amma atam dedi ki, qızım, ərin necə istəyir, elə də olsun. Yoxsa, dolanmaq olmaz. Onlara deyə bilmədim ki, ərim belə görünür, amma yenə də içir, saxtakarın biridir.

SERAP. Bunu başa düşə bilmədim. Yəni ərin dinə-imana gəlmiş kimi görünürdü, amma gəlməmişdi... Elədir? Onda bunu niyə edirdi ki?

CƏZAYİR. Əlbəttə ki, kommersiya vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün. Bir anda vəziyyəti yaxşılaşmağa başlamışdı.

Kreditlər, filan... Hər yerdən onu dəstəkləyirdilər. Onun bu ikiüzlü münasibəti ona qarşı olan hörmətimi də alt-üst elədi. Küçəyə çıxan kimi onun arxasında gedirdim. Bu, mənə çox təsir edirdi. Daha ona nifrət edirdim. Bir neçə dəfə onu öldürmək də istəmişəm. Hətta özümü də öldürmək... Amma bacarmadım. Anamı, sonra da dalınca atamı itirdim. Onları itirməyim mənə əməlli-başlı təsir eləmişdi. Dəli olacaqdım. Məni həkimə apardı. Həkim də onların dəstəsindən idi. Mənə dedi ki, namaz qılmağa başla, heç nəyin qalmayacaq. Ərini özünə nümunə bil. Ona deyə bilmədim ki, ərimi özümə nümunə seçsəm, gərək hər gecə boğmalanım.

SERAP. Yaxşı, Cəzayir. Bir az sakitləş.

CƏZAYİR. Danışdıqca rahatlanıram.

SERAP. Yaxşı, eləysə, davam edək. O daşqalaq olunan qadının filminə harda və nə vaxt baxmısan?

CƏZAYİR. Bir qohumumuz var idi. Qara çarşab geyinməyimi təəccüblə qarşılamışdı. Bir gün Sevda bizə gəldi. Uşaqlıq dostum idi. Atatürkçü cəmiyyətlərdə işləyirdi. Bir də əlində kompüterini var idi. O göstərdi. Bir qadının daş yağışının altında ölməyini göstərirdi. Bir də şəkil var idi. O şəkllə baxanda, ya da yadıma düşəndə, ordakı qadın özüm olurdum. Hara baxsam, orda idi, ordaydım. Sonra ərim məni küçəyə çıxardas idi. Adi paltarla çıxdım. "Sən neyləyirsən?" deyib, məni evə soxub döydü. Birinci dəfə üsyan elədim. "Sən riyakarsan. Daha məcbur eləmə. Çıxıb qışqıraram, hər şeyi danışaram!" dedim, qorxdı. Səsinə çıxartmadı. Bir müddət də elə davam elədi. Otağımı da ayırdım. Hər şeyə "yaxşı" dedi. "Amma küçəyə bürünməmiş çıxma, axırım olar. Bütün etibarım, güvənəm puç olar" dedi. Tab gətirə bilmədim. Evdən çıxdım və budur, bura gəldim. Yoxsa onu öldürə bilərdim. And içirəm ki, öldürəcəkdim. Həkim xanım, məni başa düşürsən? Qatil ola bilərdim. *(Susur. Demək olar ki, oturduğu kreslodə yatmaq üzrədir.)*

SERAP. Yaxşı, Cəzayir. İndi mənə diqqətlə qulaq as. Aydındır ki, ağır bir travma keçirmisən. Amma artıq bunları da qəbul eləməlisən. Sənin üçün o günlər ötüb-keçdi. Bax, burada istədiyini kimi yaşayırsan. Bizim ölkəmizdə daşqalaq olma hadisəsi yoxdur. Əvvəlcə, buna inanmalısən. *(Cəzayirin yatdığıının fərqlində deyil.)* Heç kim səni daşlamır. Daşlaya da bilməz. Daha bu stresdən, qorxudan xilas olmalısən. Bizim deməyimiz kifayət deyil. Sən də səy göstərməlisən. Bizə kömək etməlisən. *(Yatdığını görür. Sakitcə qalxır. Salona keçir.)*

(Fidan digərlərinin Serapa tərəf yönəlməsindən istifadə edərək, yavaşca çölə çıxır. Qapını da tam örtməyib çıxıb.)

SERAP. *(İşarə edir ki, sakit olsunlar)* Yatdı.

NAZAN. Çarpayısına keçərdi...

SERAP. Vacib deyil.

DUDU. Necədir?

SERAP. Hamımız ona kömək etməliyik. Hətta biz də bəs eləmərik.

NAZAN. Bizim cəmiyyətin sədri ruhi dispanserin baş həkimini tanıyır.

SERAP. Bunu bilməyim yaxşı oldu. Mütləq ona ehtiyacımız olacaq. Bu saat bu haqda müdirə xanımla danışmalıyıq.

(Qapı itələnir. Zeynəb, yanında qara çadralı Diyarbəkirli ilə içəri girir. Bir cüt göz Diyarbəkirliyə cəsarətlə baxmaqdadır.)

ZEYNƏB. Baxın, xanımlar. Sizə təzə yoldaş gətirmişəm. Di daha bu çadranı çıxart.

(Cəzayir yenə də narahat olub. Diyarbəkirliyə bir az da qorxu ilə baxır. Zeynəbin də köməyi ilə Diyarbəkirlinin çadrası çıxardılıb. Serap Zeynəbin gözünün göyərdiyini o saat görüb.)

ZEYNƏB. Zılfo... Diyarbəkir gözəli Zılfo.

İZMİRLİ. *(Tez qəzetə baxır. Digərlərinə göstərərək)* Baxın, bu odur.

(Diyarbəkirli qorxur. Qorxu dolu gözlərlə hamıya baxır. Güllü Fidanı görmədiyi üçün əvvəlcə otağa, sonra vanna otağına baxır.)

ZEYNƏB. Daha qorxma, Zılfo... Bax, burada etibarlı əllərdəsən. Daha sənə heç kim heç nə edə bilməyəcək. Keç, əyləş.

(Serap işarə ilə Zeynəbdən gözüünə nə olduğunu soruşur. Zeynəb mimikalarla sonra deyəcəyini bildirir.)

GÜLLÜ. *(Qışqırır)* Fidan yoxdur! Fidan yoxdur!

DUDU. İndi burdaydı.

ZEYNƏB. Mən gələndə qapı açıq idi.

GÜLLÜ. Harasa göndərmisiz?

ZEYNƏB. Yox.

DUDU. Mən də göndərməmişəm.

SERAP. Zəng elə də.

GÜLLÜ. Başımda ağıl qalmayıb ki... *(Telefonla zəng vurur)* Telefonu bağlıdır.

ZEYNƏB. Bir dayan görək, o saat təlaşlanma.

İZMİRLİ. O saat ağılına pis şeylər gətirmə.

SERAP. O qaçası qız deyil.

GÜLLÜ. Bu qız qaçıb. Mən məhv olaram. (*Tez-tələsik əyninə bir şey keçirir. Çıxanda çöldən səsi eşidilir.*) Bu it məni öldürər! Öldürər!

P Ə R D Ə

İKİNCİ HİSSƏ

(*Həmin məkan. Diyarbəkirli masada yemək yeyir. Kefsiz və üzgündür. Serapla Zeynəb Serapın otağındadırlar. Dudu, İzmirli və Cəzayir ona diqqətlə tamaşa edirlər. Cəzayir sanki bir az da əsəbi formada Diyarbəkirliyə baxır.*)

SERAP. Zeynəb xanım, yenə də döyüb?

ZEYNƏB. Heç soruşma.

SERAP. Səbəbi nə oldu?

ZEYNƏB. Əsəblərinə toxunurammış. Tamamən manyaklaşıb. Qabağından keçirəm, yıxılıp deyə, kresloda oturduğu yerdə ayağını uzadır. Yəni bu belə davam edə bilməz.

SERAP. Gözünü Allah qoruyub. Nə deyim?! Aman Allah! Zeynəb xanım, əslində, ona da qulaq asmaq lazımdır.

ZEYNƏB. Qulaq asıb, neyləyəcəksən? Məlumdur. Müdirlik gözləyirdi, başına başqa partiyayı gətirdilər. Mən burada müdirəm deyə, qəbul edə bilmir. Gücü onlara çatmayanda da hirsini məndən çıxır. (*Əli ilə göstərir*) Gump, gump...

SERAP. Oyunlara göndər. Söyüb rahatlayar.

ZEYNƏB. Oyunlara evdə baxır. Yəni rahatlanmır. Əslində, mələk kimi adam idi. Yazığım da gəlir. Amma rəhm ediləsi vəziyyəti çoxdan keçib.

SERAP. Ay səni!..

ZEYNƏB. *(Bir sirr verirmiş kimi)* Daha dözə bilmirəm, Serap. Belə davam edə bilməz. İndi içəri keçək. Münasib vaxtda yenə də danışarıq.

(Zeynəb və Serap solana gəlirlər. Diyarbəkirli salfetlə ağzını silir.)

ZEYNƏB. Boşqabındakı qurtarmalıdır.

DİYARBƏKİRLİ. Ürəyim bulanır.

ZEYNƏB. Yaxşı. *(Əlindəki həbi uzadır)* Bunu da içməlisən. *(Diyarbəkirlinin şübhə ilə baxdığını görərək)* Bu, səni sakitləşdirəcək. Dudu xala, bir stəkan su verə bilərsən?

(Dudu bir stəkan su gətirir, uzadır. Diyarbəkirli suyu və Zeynəbin uzatdığı həbi alır. Həbi ağzına atıb içir.)

DUDU. Çay da içirsən?

DİYARBƏKİRLİ. Ürəyim bulanır.

ZEYNƏB. Yaxşı. *(Serapla him-cimləşir)* Hamısı ötüb keçəcək. Zılfo, Serap xanım səninlə danışmaq istəyir.

SERAP. Qorxmalı heç nə yoxdur. *(Əlindən tutub qaldırır)* Daha gərgin olma. Bax, burada etibarlı əllərdəsən. *(Serap ağır addımlarla Diyarbəkirlini otağına aparır. Oturmağına kömək edir. Serap qapının qarşısına yaxınlaşaraq)* Zeynəb xanım, sən də gələ bilərsən?

(Zeynəb də gəlir. Qapını örtür. Diyarbəkirlinin yanında oturur.)

SERAP. Bir də xoş gəlmisən.

ZEYNƏB. Aramıza xoş gəlmisən, Zılfo.

DİYARBƏKİRLİ. Xoş gördük.

SERAP. Zeynəb xanım sığınma evimizin rəhbəridir.

ZEYNƏB. Serap xanım da psixoloqdur. Problemlərini həll edəcək. Bizdən çəkinmə. Məqsədimiz sənə kömək etməkdir. Sənin üçün heç bir təhlükə qalmayıb. Danışdıq, canım?

DİYARBƏKİRLİ. *(İnamsızcasına)* Oldu.

SERAP. Nələr olduğunu mənə əvvəldən danış. Hərçənd, qəzetdə nələrsə yazılmışdı, amma istəmirəm ki, əskik məlumat olsun. Aydındır?

DİYARBƏKİRLİ. Yaxşı.

SERAP. Diyarbəkirin mərkəzində yaşayırsınız?

DİYARBƏKİRLİ. Yox, Silvanda...

SERAP. Silvan Diyarbəkirə yaxındır?

DİYARBƏKİRLİ. Avtobusla bir saatlıq yoldur.

SERAP. *(Qarşısındakı kağızda qeyd aparır)* Atan nə işlə məşğuldur?

DİYARBƏKİRLİ. Heyvandarlıqla...

SERAP. Anan?

DİYARBƏKİRLİ. Evdar qadındır. Ev işləri görür. Bir də səhərlər süd sağır, yumurtaları yığır.

SERAP. Səndən başqa neçə uşaq var?

DİYARBƏKİRLİ. Biz səkkiz uşağıq. Yeddi qız, bir oğlan.

SERAP. Yəni oğlan bir dənədir.

DİYARBƏKİRLİ. Hə. Məndən bir yaş balacadır. Ən balacamızdır.

SERAP. Neçə yaşın var?

DİYARBƏKİRLİ. 17. Üç aydan sonra 18 olacaq.

SERAP. Belə olanda, deməli, qardaşının 16 yaşı var...

DİYARBƏKİRLİ. Elədir.

SERAP. Təhsilin nədir?

DİYARBƏKİRLİ. Qız Sənət Kollecinin ikinci kursundan çıxmışam. Ötən il. Qiyabi oxumuşam. Yəni məktəbə getmədən. İmtahandan-imtahana getdiyim üçün atam oxumağıma icazə verdi. Təcrübəyə getmək lazım olanda da icazə vermədi. Atam dedi ki, bəsdir.

SERAP. Bəs qardaşın?

DİYARBƏKİRLİ. Kollecin ikinci kursundadır. İkinci kursu bu il oxuyacaq.

SERAP. Təəssüf ki, daha oxuya bilməyəcək. *(Ağladığını görür)* Səhv elədi. Bütün gələcəyini alt-üst etdi. Ağlama. Bu işdə sənin günahın yoxdur.

DİYARBƏKİRLİ. *(Yenə də qardaşını müdafiə edir)* Onun günahı yoxdur ki... Adətimizdir. Məni də çox istəyir.

ZEYNƏB. Çox sevdiyi üçün səni vuracaqdı?

SERAP. Əlindən güclə xilas oldun. Bəs, o biri bacıların?

DİYARBƏKİRLİ. Birindən başqa hamısı ailəlidir. Ən böyük bacım duldu. O evdədir, anamgildə. Kürəkənimizi yol qəzasında itirmişik.

SERAP. Onların təhsilləri necədir?

DİYARBƏKİRLİ. Hamısı ibtidai sinfi bitiriblər. Bircə məndən böyük bacım Qız Sənətini bitirib. Çöldən. Ailə qurub Almaniyaya getdi.

SERAP. O birisilər harda yaşayır?

DİYARBƏKİRLİ. Biri Bitlisdə, o birisilər Diyarbəkirdə. Amma biri Silvandadır.

ZEYNƏB. Doğrudan da sən çox gözəl qızsan. Diyarbəkir Qarpız Gözəli seçilmisən?

DİYARBƏKİRLİ. Yox. Qoşulmaq istəsəm də atam icazə verməzdi.

ZEYNƏB. Qəzetdə yazılmışdı. Deməli, yalandan yazıblar.

SERAP. Amma bir həqiqəti də deyiblər. Zılfo, sən doğrudan da çox gözəl qızsan. Zılfo, bəs, hadisə necə baş verdi?

DİYARBƏKİRLİ. *(Bir müddət susur)* Məni bir nəfər istəmişdi. Vanlı idi. Atam verdi. Nişan olacaqdı. Sonra da toyumuz Vanda olasıydı, orda yaşayacaqdıq. Nişan gecəsindən bir gün qabaq qaçdıq.

SERAP. Kim idi o? Yəni qaçdığın oğlan?

DİYARBƏKİRLİ. Bir-birimizi imtahanlara gedib gələndə tanımışdıq. Danışdıq. Atam məni təcrübəyə göndərmədi. O da əsgər getdi. Həmişə onu gözlədim. İcazə ilə gəlmişdi. Xəbər göndərdim ki, məni satırlar. Dedi ki, qaçaq, qaçdıq.

SERAP. Ailən bundan xəbərdar idi?

DİYARBƏKİRLİ. Bilmirdilər. Onsuz da bilsəydilər də məni sağ qoymazdılar. Amma anama demək istədim. Dedim ki, mən bu kişini tanımıram, görməmişəm. Dedi evlənəndə tanıyarsan, görərsən. Dedim ki, onu sevmirəm. Dedi, evlənəndə sevərsən. Bacıların da ərlərini tanımırdılar. Bax, gör indi hər şey necə gözəl gedir... Bizdə adət belədir. Qızlardan soruşurlar. Avtobusa bilet aldığ. Minib, İstanbula gəldik. Burda onun qohumları var idi. Bir müddət gizlənəcəkdik. Onsuz da gələn kimi mənə molla nikahı da kəsdilər. Rəsmi nikah üçün isə 18 yaşımın tamam olmağını gözləməliydim. Onlar da bizi uzaq qohumlarının yanına qoydular. Günləri saymağa başladıq. *(Ağlayır)* Atamgil yığılıblar. Qərara gəliblər. Qardaşım izimizə düşüb. Axırda da tapdı. Səhəri gün təzədən hərbi hissəyə getməli idi. Dedi, gəl gəzməyə gedək, axırıncı günümüzdə sahildə çay içək. Küçəyə çıxmaz olaydıq. Sən demə, bizi gözləyirmişlər. Silahı tuşladı. Onu vurdu. Mən qaçdım. O biri küçədə polis şöbəsi var idi. Ora sığındım. Yoxsa məni vuracaqdı. Onsuz da dalımca bir-iki dəfə atəş açdı. *(Ağlayır)* Polislər silahlarını çıxarıb arxasınca getdilər. Amma qardaşım qaçmışdı. Məni də polis evinə apardılar. Dünən gecə orta yatızdırdılar. Sonra rayon sədri ilə, bələdiyyə ilə danışılar. Sədr deyib ki, onu sığınacağa yerləşdirərik. Sonra yaşlı polis əlində bir bağlama gətirdi. Əynimdəki qara çarşabı gətirmişdi. Dedi bunu gey, al, bu da eynək. Daha səni heç kim tanımaz. Bir də tapşırdı ki, küçəyə çıxası olsam, bunu geyinməmiş çıxmayım.

ZEYNƏB. *(Təəccüblənir)* Sən qara çarşab geyinmirdin?

DİYARBƏKİRLİ. Yox. *(Yenə ağlayır)* Bizim ailəmizdə heç kim geyinmir. Sadəcə, saçlarını yaylıqla bağlayırlar.

ZEYNƏB. *(Yerindən qalxır. Diyarbəkirinin çiynlərindən mehribanlıqla tutur)* Daha bəsdir. Hamısı ötüb keçdi. İndi bir az yatmalısən. *(Serapa)* Mən otaqdakı çarpayını hazırladım. *(Salona çıxır. Zəif səslə Duduya)* Bir az yatsın.

DUDU. Çarşabını dəyişdirdim.

ZEYNƏB. Çox sağ ol, Dudu xala. *(Serapın otağının qapısına yaxınlaşır)* Gəl, Zılfo.

(Zülfü qalxır. Serap da yanındadır. Salona keçirlər. İçəridəki otağa girirlər. Digər qadınlar maraqla arxalarınca baxırlar. Hətta Cəzayir bir az da əsəbiləşərək baxır. Zeynəb və Serap çıxırlar. Otağın qapısını örtürlər.)

ZEYNƏB. *(Cəzayirə)* Qara çarşabı polislər geyindirib ki, heç kim tanımasın. Yəni tanınmamaq üçün.

DUDU. *(Xatırlayır)* Bizim Çorum fahişəxanasındakı qadınlar da tanınmamaq üçün küçəyə qara çarşab geyib çıxırdılar.

ZEYNƏB. Güllüdən xəbər yoxdur?

DUDU. Gəlməyib.

ZEYNƏB. Bura İstanbuldur, hardan tapacaq?!

DUDU. Əslində, Fidan səhər kiminləsə telefonda danışdı. Şübhələnilib soruşdum, dedi ki, Ordudan bir dostum zəng vurub. Kaş ki, anasına deyərdim.

ZEYNƏB. Desən də nə dəyişəcəkdi ki?!

SERAP. Getməyi beyninə salıbsa, o, necə qarşısını ala bilərdi ki?! Özünü günahlandırma, Dudu xala.

ZEYNƏB. Yoxsa bizim bilmədiyimiz nələrdənsə xəbərin var?! Olan olub, qorxma, de. Heç olmasa, bundan sonrası üçün xeyri olar.

DUDU. Marketdəki oğlandan şübhələnmişdim. Mənimlə bir yerdə gedəndə Fidana nəsə demişdi. Cahil qız bəlkə də qapılıb.

ZEYNƏB. *(Mobil telefonu çalır. Açıq)* Alo. Mənəm. Bəli. Salamlar. Xeyir ola?! *(Qulaq asır. Duduya baxaraq)* Yaxşı. Olar. Çox sağ olun! Deyərəm. Elə burdayam. Sədrə də deyərəm, əlbəttə. Hələlik. Oldu. *(Söndürür)* Gözün aydın olsun, Dudu xala. Sizlərə ömür, növbədə olan vəfat edib. Sabah səhər səni aparacağım.

İZMİRLİ. Gözün aydın olsun, Dudu xala.

SERAP. Vallah, şansın var. Bu qədər tez olmağı möcüzədir.

ZEYNƏB. Sədr araya girməsəydi, olardı? Oturub-durub, sədrimizə dua etməliyik. Duanı əskik eləmə, Dudu xala.

SERAP. *(Gülərək)* Əzrayıla dua etməyi unutma.

İZMİRLİ. Allah razı olsun!

ZEYNƏB. *(Görür ki, Dudu sevinmir)* Nə olub, Dudu xala, sevinmirsən. Neyləyək, pis olma. Necə də olsa, öləcəkdi.

SERAP. Bunda sənə nə təqsirin var?! Özünü günahlandırma.

ZEYNƏB. Sabah günortaya yaxın səni apararam. Rəhbərlikdən məşin da istəyirik. Onsuz da əşyan elə də çox deyil.

(Qapının zəngi çalınır. İzmirli tez açır. Güllü gəlib, pərişandır.)

ZEYNƏB. Nə oldu?

SERAP. Hə, di yaxşı xəbər ver.

İZMİRLİ. Danış da!

GÜLLÜ. *(Sanki özünü kresloya tullayır)* Bu köpək məni öldürəcək. Yüz faiz öldürəcək. Demişdi ki, Fidanı bir də özünlə aparma. Oralarda sahib çıxma bilməzsən. Bu qıza bir şey olsa, Allaha and olsun, səni öldürərəm!

SERAP. Dayan görək, o dəqiqə həyəcanlanma.

GÜLLÜ. *(Əsəbiləşir)* Yoxdur, qız yoxdur! Görmürsünüz, yoxdur da?! Bu boyda Bakırköydə baxmadığım şirniyyat evi, getmədiyim çayxana qalmadı. Sahili qarış-qarış gəzdim. Yoxdur! Elə bil ki, yer ayrılıb, içinə girib! Yoxdur! Əlimdə şəkli... Yoldan gəlib keçən adamlardan da soruşdum. Yoxdur! Yoxsa, məndən nə isə gizlədirsiniz?! Nə isə bilirsiniz?

ZEYNƏB. Biz də sənə kimi, Güllü bacı.

SERAP. Kaş ki, bilərdik, bilsək, heç deməmiş olarıq?

GÜLLÜ. *(Ağlayır)* Bu köpək məni öldürər. Demişdi! Dəli olacağam! Polis şöbəsinə də getdim. *(Çırpınır)* Mən neyləyəyəm? Mənə bir yol göstərə bilən yoxdur? Telefonu bağlıdır. *(Təzədən zəng vurur. Qulaq asdırır)* Baxın, eşidin! Yoxdur, yoxdur! *(Ağlayır)* Qızım fidan kimi idi... Adı kimi idi. Ona qurban olum. Birdən kimsə maşına basıb bir sakit, kimsəsiz yerə aparıbsa? Ona necə qıya bilərlər? Aman Allahım! Bura İstanbuldur. Neçə qadına təcavüz edib, quyuya atıblar?! Mən neyləyəyəm?! Onda mən nə cavab verərəm?! Dünya fır-fır fırlanır... Necə də başım fırlanır... Aman, aman, aman...

ZEYNƏB. Belə bir şey yoxdur!

DUDU. Ağzından yel alsın!

GÜLLÜ. Ay aman, ay aman!

(Güllü arxası üstə kresloya yıxılır. Digər qadınlar həyəcanla ona tərəf gedirlər.)

ZEYNƏB. Odekalon!

SERAP. Başını dik tutun.

CƏZAYİR. *(Belə)* Ah, canım mənim!..

DUDU. *(Gətirdiyi odekalonla boynunu-başını ovuşdurur.)* Allah qorusun!

İZMİRLİ. Ana olmaq asan deyil.

(Güllü yavaş-yavaş özünə gəlir. Dikəlib oturur. Qabağa, arxaya gedib gəlir. Məlumdur ki, dua edir.)

ZEYNƏB. Bax, ötdü.

SERAP. Arxaya söykən.

İZMİRLİ. Qorxma.

DUDU. Böyük qızıdır, heç nə olmaz. Ağlı başındadır.

CƏZAYİR. Elə bildim, nəşə oldu.

(Qapının zəngi çalınır. Güllü həyəcanla qapıya baxır. Fidan gəldi deyə, ümidlənib.)

ZEYNƏB. *(Qapını açsın deyə, diqqətini cəlb edir)* Dudu xala...

(Dudu qapını açır. İçəri iki bükülmüş, əllərində – qucağında balaca bir televizorla Nazan gəlir. Güllü məyus olur. Dua etməyə davam edir.)

NAZAN. *(Əziyyətlə)* Bunu əlimdən alın.

(Dudu televizoru alıb, masaya aparır. Nazan iki bükülmüş vəziyyətdə yeriyyərkən, digərləri yanına gəlirlər.)

ZEYNƏB. Nə olub, Nazan?

SERAP. Otur belə...

NAZAN. Belim...

İZMİRLİ. Nazan xanım, bu boyda televizoru da gəzdirərlər?

NAZAN. *(Kresloya uzanır)* Demə, demə... Ustanın yanına getmişdim. Gördüm, bağlıdır. Öz-özümə dedim ki, amandır, evə gedim. Mətbəxdəki televizoru aparım onlara. Onsuz da içəridə baxıram. Onlara daha çox lazımdır. Onsuz da ürəkləri darıxır. Serialları ötürməsinlər.

CƏZAYİR. Nə olardı, bir gün də televizorsuz qalardıq.

NAZAN. Yox, olmaz. Bir dəfə söz vermişəm. O saat evə getdim. Televizoru yandırdım. Hər ehtimala qarşı. Gördüm ki, işləyir, qapıçının zəngini basdım. Qapıçının arvadı dedi ki, evdə yoxdur. Soruşdum ki, hardadır, nə vaxt gələr? Dedi ki, axşama gələr. Nə lazım idi? Dedim ki, televizoru maşına aparacaqdım. "Mən gəlirəm" dedi. Televizoru naqildən ayırdıq. Qapıçının arvadı güclü-qüvvətli idi. Bir yerdə tutaq, desəm də televizoru özü götürdü. Sonra da mənim maşınım qoydu. Dedi ki, istəyirsən mən də sənənlə gəlirəm, amma sonra məni evə gətirərsən. Dedim, lazım deyil.

ZEYNƏB. Niyə zəngi basmadın, düşüb götürərdilər?!

NAZAN. Əslində, sizə sürpriz etmək istədim.

DUDU. Zəngi necə basdın?

İZMİRLİ. Özü də üç dəfə...

NAZAN. *(Yatdığı yerdə göstərir)* Belə yanakı dayanıb, başımla üç dəfə zəngi basdım.

ZEYNƏB. Amma olan belinə oldu.

SERAP. İndi də işin-gücün az imiş kimi, Şirinevlərə, fizioterapiyaya get.

NAZAN. Hələ dərd orasıdır ki, mən evə necə gedəcəyəm?! Tutaq ki, getdik, bəs, bizimkinə bunu necə başa salacağam? Bilsə ki, televizor qaldırmışam, məni öldürər. Onsuz da bu işlərlə məşğul oluram deyə, dünən qışqırıb-bağırmışdı. "Bu yolda şəhid olacaqsan" deyib, bağırırdı. Ərim gərək eşitməsin.

DUDU. Dayanın. Sənə bir baxım indi. Belə yana çevril, Nazan xanım.

ZEYNƏB. Əşşi, əl çək. Sən də lap şikəst edəcəksən.

DUDU. (*Qüruruna toxunur*) Əlim yüngüldür. Sadəcə, yoxlayacağam.

(*Nazan kreslonun üstündə çox çətinliklə üzü üstə çevrilir. Ağrıdan inləyir.*)

SERAP. Sərt yer lazımdır.

DUDU. Yerə qoyaq.

(*Nazanı hay-küylə yerə düşürürlər. Üzüqoylu yatırırırlar.*)

DUDU. Özünü sıxma. Sərbəst burax. Rahatlan.

NAZAN. Elə olanda, ağrıdır.

DUDU. Mənim oğlumda da bel sürüşməsi var idi. Onunku qatırı qaldırmaqdan olub. (*Əli ilə Nazanın belini yoxlayır*) Burda ağrı var?

NAZAN. Yox.

DUDU. Bəs indi?

NAZAN. Var. Ay, ay, ay, ay!.. Çoxdur.

DUDU. İndi?

NAZAN. Azaldı. Bayaqlından azdır. Amma sızıldayır...

DUDU. (*Belini masaj edir*) İndi arxası üstə çevril. Bir az dincəl...

(*Nazan arxası üstə güc-bəla ilə çevrilir. Aydındır ki, ağrıyır, əzab çəkir.*)

NAZAN. Başımın altına bir yastıq verin. Belə çox ağrıyır.

(*İzmirli bir yastıq götürüb, Nazanın başının altına qoyur.*)

İZMİRLİ. İndi yaxşıdır?

NAZAN. Tərpənməsəm, yaxşıdır.

ZEYNƏB. Bax, Nazancım, istəyirsənsə, təcili yardım çağırım.

NAZAN. Yox, istəmirəm, belə yaxşıdır...

ZEYNƏB. Sonra demə ki, demədi. Təcili yardımda tanışlarım çoxdur. Bir həkim baxsa, yaxşı olar.

NAZAN. Dayan görək, bir az dincəlim... Lazım olsa, apararsınız. Bu televizoru taxın baxaq.

DUDU. (*Sadəlvöhlüklə*) Seriallar gecə başlayacaq. İndi boş-boş şeylər verir.

İZMİRLİ. Baxmağa dəyməz.

DUDU. Bura lap xəstəxana palatasına döndü...

NAZAN. Bax, ordadır, ucu görünür... Başlığı... Gördünüz? O birisini çıxarıb, yerinə bunu taxacaqsınız. Elə bu...

ZEYNƏB. (*Mobil telefonu çalır. Cavablandıranda*) Rəhbərlikdəndir... Alo... Bəli, burdayam... (*Bir müddət qulaq asır*)

Bəlkə telefonla qoşasınız?! Yəni gəlmədən... (*Qulaq asır*) Yaxşı... Bu dəqiqə gəlirəm. (*Telefonu söndürür*) Yenə təcili sədr çağırır.

SERAP. Tez deyibse, hər halda, vacib nəse var...

ZEYNƏB. Sədr üçün hər şey vacibdir. Hətta bir cümlə demək üçün də bu cür çağırır. (*Çıxanda*) Nazancım, təcili yardım istəmirsən?

NAZAN. Bura yaxşıdır, Zeynəb xanım. Bir az da dayanım, görək...

DUDU. (*Yanına gəlir*) Zeynəb xanım, bir söz deyə bilərəm?

ZEYNƏB. Nə olub, Dudu xala?

DUDU. (*Digərlərinin eşitməyəcəyi formada zəif səslə*) Mən xəstəxanaya getmək istəmirəm.

ZEYNƏB. Ay daaaa!.. Bu hardan çıxdı?

DUDU. Orda əcəlimi gözləyim?

ZEYNƏB. Bu, nə deməkdir?

DUDU. Burda qalım. Hər işi görərəm. Görürəm də. İcazə ver, burda qalım.

ZEYNƏB. Axmaq-axmaq danışma. Bu, mümkün deyil.

DUDU. Sənin əlindədir. Qal desən, bu iş olar.

ZEYNƏB. Mənim deməyimlə olmaz. Buranın qanunları var. Bir də ki, mən bunu sədrə necə izah edərdəm? Yaxşı, bunu keçdik. Heç bilirsən sənin yerində olmaq istəyən neçə nəfər var?! İndidən hazırlaş. Sabah səhər səni aparacağam!

(*Zeynəb çıxıb gedir. Dudu pis olur, oturur. Güllü qabağa-arxaya yellənərək, dua etməyə davam edir. Serap otağına keçir. Bir kitab götürür, oxuyur. Bir müddət səssizlik olur.*)

NAZAN. Heç olmasa, bu radionu yandırın. Səssizlik kefimi pozur.

(*İzmirlə radionu yandırır. Bir oyun havası başlayır.*)

SERAP. (*İçəridən qışqırır*) Səsini azaldın. İçəridə yatan var.

(*İzmirlə radionun səsini azaldır.*)

NAZAN. Bu radio kanalını dəyişdirin, oynamağım gəldi...

(*Güllüdən başqa hamısı gülüşür. İzmirlə kanalı dəyişdirir. Bir türk xalq mahnısıdır. Bir müddət sonra qapının zəngi çalınır. Güllü gözlərini yalvarıcı baxışlarla qapıya zilləyir. Dudu qapını açır. Fidan cəsarətlə içəri girir. Hamı səssizdir, elə bil ki, donublar. Artıq hər şey yavaşladılmış film kimidir.*)

GÜLLÜ. (*Gözlərindən yaş axa-axa ayağa qalxır. Fidana mehriban münasibətlə yaxınlaşır. Sanki birdən üstünə uçur. Döyməyə başlayır.*) Qancıq!

Hardasan?

FİDAN. (*Yerə yıxılır*) Ana!..

GÜLLÜ. (*Onun danışığına icazə vermədən, Fidana döyür*) Qancıq!

FİDAN. Dayan! Mənə qulaq as! Vurma!

GÜLLÜ. Ay səni, əxlaqsız! Ay səni!.. (*Danışmağına icazə vermədən, qızına şillə-şapalaq vurur.*) Mən atana nə cavab verərdim?! Bunun cavabını necə verərdim? Qancıq! Ay səni, qancıq! Sən fahişə olacaqsan?

(*Əvvəlcə, İzmirli Güllüyə tərəf qaçır. Güllü İzmirliyə itələyir. Fidana vurmağa davam edir. Sonra Cəzayir və Dudu. İçəridən qaçaraq, Serap gəlir. Güllünü qucaqlayıb, Fidanı əlindən almağa çalışır.*)

FİDAN. (*Birdən böyük bir hiddətlə anasına güc gəlir*) Bəsdir! Bəsdir! (*Güllü qızından gözləmədiyi bu reaksiya qarşısında sanki təəccüblüdür. Susub. Digərləri bu dəfə Fidanı tuturlar*) Atamı da bu vəziyyətə salan sənsən! Bircə gün belə, onu gülə-gülə qarşılamamısan. Mənim atam mələk kimi adamdır. Yazığı qəzəbləndirib, özündən çıxartdın.

SERAP. Sus, qızım.

İZMİRLİ. Fidan!

DUDU. Heç anaya da belə sözlər demək olar?!

(*Güllü sakitcə ağlayır.*)

FİDAN. (*Ağlamağa başlayır*) Heç soruşmadı da! Heç demədi ki, hara gedirsən?! (*Təzədən əsəbiləşərək*) Atamla görüşdük. Başa düşürsən, atamla! Yıxıb-sürüdüyn atamla! Çıxıb gəlib İstanbula. Səninlə danışmaq üçün. (*Fidan təzədən, amma səssizcə ağlamağa başlayır. Digərləri təəccüblə susurlar.*)

SERAP. Fidan, amma deyə bilərdin. Anan sənin üçün o qədər narahat oldu ki...

DUDU. Hətta özündən də getdi...

İZMİRLİ. Elə bildik ki, öləcək.

NAZAN. (*Yatdığı yerdən*) Özün ana olanda bunları başa düşərsən.

FİDAN. (*Xeyli pərişan*) Desəm, getməyimə icazə verərdi? Canım atam məni görməmiş Orduya gedəydi?! Bu qədər yolda havayı yerə təpik döymüş olardı?!

SERAP. Fidan, heç olmasa, mənə deyəydin, ya da Zeynəb xanıma. Bir çarə tapardıq.

FİDAN. Kaş ki, deyəydim. Amma ağlıma gəlmədi. Səhər zəng elədi ki, gəlmişəm. O qədər sevinmişdim ki, heç nə fikirləşə bilmədim.

(*Səssizlik. Bayırdan inadkar signal səsi... İzmirli başa düşür ki,əri yenə gəlib.*)

DUDU. (*Pəncərədən görünmədən, çölə baxır*) Hə! Səninki yenə gəlib.

İZMİRLİ. *(Bir müddət gözləyir. Elə bil, qərar verib. Ərindən gələn məktubu da götürüb ayağa qalxır.)* Daha bu işə son qoyaq.

SERAP. Ümid edirəm, aşağı düşmək fikrində deyilsən.

İZMİRLİ. Yox!

DUDU. Yoxsa barışacaqsan?!

İZMİRLİ. Allah yazıbsa, pozsun! *(Pəncərəyə yaxınlaşır. Tülü çəkərək, özünü göstərir.)* Bu həriflə mənim işim bitib!

SERAP. Neyləmək fikrindəsən? Yalnız bir şey eləməyəsən...

NAZAN. Bu adam hər şeyi riskə alıb. Ehtiyatlı ol!

İZMİRLİ. Daha bu gərginliyə dözə bilməyəcəyəm. Bu iş bu gün qurtaracaq. Rahat olun. Ya elə, ya belə... *(Pəncərəni açır. Qışqıraraq)* Mənə qulaq as! Oxudum! Qərarımı verdim! Daha gözləməyə ehtiyac yoxdur! Mənə yaxşı-yaxşı qulaq as! Evə qayıtmıram! Qərarım qətidir, qayıtmıram! Əlindən gələnə əsirgəmə! Günü elə səhərdən bütün İstanbulu afişalarla doldur! Məni biabır elə! Bunu heç uşaqlarını da fikirləşmədən elə! Həm mənim, həm də onların gələcəklərini məhv elə! Amma bunu da yadımdan çıxartma ki, səhər səni daha burada görməyim! Əgər bura gəlsən, yazdığın bu məktubu prokurorluğa təqdim edəcəyəm. İmzan da var! Şahidlərim də var! Məni təhqir etdiyinə görə, səni həbs edərlər. Elə bilmə ki, həbsdən çıxandan sonra, canın mənim əlimdən qurtaracaq. Səni yüz faiz öldürəcəyəm! Məni başa düşürsən?! Hansı deşiyə girsən, yenə də səni tapıb, öldürəcəyəm! Məni başa düşdün, oğraş? İndi rədd ol get! *(Pəncərənin qarşısından ayrılıb, oturur. Titrəyir.)*

DUDU. *(Pəncərənin qarşısına gəlir)* Yerə çökdü. Dizlərinin üstünə... Nəsə deyir. Ağzı dayanmır...

SERAP. Deyəsən, ağlayır.

İZMİRLİ. Şərəfsiz!

DUDU. *(Canlı yayımda olan aparıcı kimi)* Maşına mindi.

(Hərəkətə gələn maşının səsi eşidilir. Sıqnal səsi, elə bil ki, ağlayır. Maşının səsi get-gedə uzaqlaşır.)

DUDU. Getdi.

SERAP. Ümid edirəm ki, pis heç nə olmaz.

İZMİRLİ. Olmaz. Onu tanıyıram.

DUDU. Birdən dediyini eləsə?

İZMİRLİ. Onda da qəbrə uzanar.

SERAP. Olan sənə olacaq. Səni həbs eləyərlər.

İZMİRLİ. Nə olacaqsız, olsun!

SERAP. Uşaqlar da yiyəsiz qalar.

İZMİRLİ. Mütləq bir sahib çıxan olacaq.

SERAP. Sənə, uşaqlar deyirəm. Məni başa düşürsən?

İZMİRLİ. Heç birini istəmirəm, mənim üçün dəyərsizdir. Siz də məni başa düşün. Bu alçağı öldürəcəyəm. Nə olursa-olsun, öldürəcəyəm.

(Hamı susur. Bir müddət susqunluq davam edir. Fidan yerindən qalxır. Güllüyə yaxınlaşır. Əlini öpmək istəyir. Əvvəlcə Güllü əlini çəkir. Fidan inadla əlini öpmək istəyir. Güllü çox da etiraz etmir. Fidan anasının əllərindən öpür. Əllərini üzünə, gözüünə toxundurur. Güllü qızını qucaqlayır, onu bağrına basır. Ana-qız bir müddət sakitcə gözləyirlər.)

GÜLLÜ. Atan nə dedi?

FİDAN. Dedi ki, sizsiz bacarmıram. Sənə zəng vurmaq istəyib, ehtiyat edib.

GÜLLÜ. Burda ehtiyat edəsi nə var ki?! Gör neçə illik həyat yoldaşıyam...

FİDAN. Qorxub ki, telefonu üzünə bağlayarsan. Bizi aparmağa gəlib. *(Sükut)* Sənə zəng eləsin? İstəyirsənsə, indi zəng vurub, xəbər verərəm. Ana, amma onun üstünə qışqırıb-bağırma... Danışacaqsan? Bax, dərsim başlayacaq. Ana, atam peşman olub. Dedi ki, bir də heç vaxt olmayacaq. Ona zəng edim?

(Digərləri başları ilə "zəng elə" mənasında işarə edirlər. Güllü onlara baxır.)

NAZAN. Görürsən, peşman olub.

İZMİRLİ. Ər-arvadın işinə qarışmaq olmaz. Mən qarışmıram.

SERAP. Məncə, sınağa dəyər. Görək, nə deyəcək?!

CƏZAYİR. Başqa səhvi yoxdur ki... Hər kişi edir. Əsas odur ki, bir də eləməsin.

FİDAN. Atam dedi ki, bir də olmayacaq. Zəng edirəm, ana. Amma nə olar, onun qəlbini qırma, yaxşı?! Evimiz üçün çox darıxmışam. Atam üçün, qardaşlarım üçün...

GÜLLÜ. Zəng elə.

(Fidan atasına zəng edir. Digərləri də maraqla gözləyirlər.)

FİDAN. Ata, anama zəng elə. Bu dəqiqə. Yaxşı. *(Telefonu söndürür. Çarəsizliklə)* Ana, nə olar, onunla yaxşı danış.

(Güllünün telefonu çalır. Güllü ayağa qalxır. Serapın otağına keçib telefonu açır. Danışdıqları eşidilmir)

SERAP. Afərin, Fidan.

İZMİRLİ. Yenə də yadınızdan çıxartmayın. Desə də ki, peşmanam, kişilərə inanmaq olmaz. Öyrəşən qudurandan betərdir.

CƏZAYİR. Ağzını xeyrə aç!

(Həyəcanla gözləyirlər. Hətta Dudu gedib qapıdan qulaq asır. Digərlərinə eşidilmədiyini işarə edir. Qapı açılır və Güllü görünür. Dudu tez qapının yanından uzaqlaşır.)

GÜLLÜ. *(Bir müddət gözləyir. Sonra)* Sabah səhər bizi aparacaq.

(Hamı sevinir. Fidan xüsusilə sevinir.)

NAZAN. Sabah səhər niyə?

GÜLLÜ. Bu axşam avtobusda yer yoxdur. Olsa da çata bilməzdik... Gərək hazırlaşaq. İki dənə çamadan. Asan deyil.

DUDU. Səhər ola, xeyir ola...

NAZAN. *(Mobil telefonu çalır. Baxır, oxuyur)* Ay aman, ərimdir. *(Qalxıb açır)* Alo. Sığınacaqdayam. Bir azdan evə gedəcəyəm. Doğrudan? Yaxşı. Nuş olsun, əzizim. Zeynəb xanım gələn kimi evə gələcəyəm. Yaxşı. *(Telefonu söndürür)* Evə gec gələcək. Yeməyə getməlidir. Məni bu vəziyyətdə görməsin. Belə ortalıqda qaldıq. *(Qalxmaq istəyir, bacarmır)* Fidan, əlimdən tutarsan? *(Fidanın köməyi ilə ayağa qalxır. Kresloda oturur.)* Çox sağ ol, qızım. Elə bil ki, bir az yaxşılaşmışam. Diş həkiminə gedəndə diş ağrısı keçər ha!.. Eynən onun kimi... Axı, evə gedəcəyəm. Deyəsən, ağrım keçir.

DUDU. Hələ də ağrıyır?

NAZAN. Yüngülcə sızlayır. Amma əvvəlkindən yaxşıyam. Dayan, bir yoxlayım... *(Yavaşca yerindən qalxır. Yenə də iki bükülmüşdür. Yavaş-yavaş qalxır. Ağır addımlarla salonda gəzir. Digərləri maraqla tamaşa edirlər.)*

İZMİRLİ. Keçdi.

NAZAN. Vallah, keçdi. Allah səndən razı olsun, Dudu xanım. Əlin yüngül oldu.

DUDU. *(Lovğalanır)* Əlim yüngüldür. Əslində, bir də ovuşdursam, heç nəyin qalmaz. Üzü aşağı yat. Səni bir də ovuşdurum. İstəyirsən Fidan ovuşdursun.

NAZAN. Yox, dayan! Nə olar, nə olmaz... Mənə bu qədər bəsdir.

(Qapının zəngi çalınır. Fidan açır. Dəniz gəlib. Əlində bir tort. Bir də bir bağlama var. Fidan əlindəki tortu alıb masaya qoyur. Dəniz kefsizdir.)

DƏNİZ. Salamlar...

SERAP. Tez gəlmisən.

DƏNİZ. Serap xanım, iki saatlıq icazə almışam. Sözüümün üstündə durdum. Tortunuzu aldım. Dudu xala, bizə çay dəmlə...

DUDU. Qızım, hara tələsirsən ki?!

DƏNİZ. Yarım saatdan sonra məni götürəcəklər, Dudu xala. Dostlarım yeməyə aparacaqlar. *(Əlindəki bağlamanı açır. İçindən balaca hədiyyələr çıxarır. Hamısının üstünə orda olanların adlarını yazıb.)* Bacardığım qədər. Bağışlayın. Fidan, bu sənin.

FİDAN. *(Götürür)* Təşəkkür edirəm, Dəniz bacı.

DƏNİZ. Bu da sənin, Dudu xala.

DUDU. Zəhmət çəkmisən, qızım.

DƏNİZ. Çox yaxşılığını görmüşəm. Nə zəhmət... Serap xanım, hər şey üçün minnətdaram. *(Kiçik hədiyyəni verir)*

SERAP. Çox sağ ol, Dəniz. Məni kövrəltdin. Çox nəzakətli sən...

DƏNİZ. O, nə sözdür, Serap xanım. Çox yaxşılığınızı görmüşəm. *(İzmirliyə)* Bu da sənin, bacı...

İZMİRLİ. Çox sağ ol, Dəniz. *(Dənizi öpür)* Zəhmət çəkmisən.

DƏNİZ. *(Güllüyə)* Bu da sənin. Nə isə olub, Güllü xala?

DUDU. Əri sabah məmləkətə aparır.

DƏNİZ. Şad oldum. Xoşbəxt olmalısən, Güllü xala. Getməyə bir evin var.

GÜLLÜ. Görək də... Xeyirlisi...

DƏNİZ. *(Cəzayirə)* Bu da sənin, Cəzayir xala.

CƏZAYİR. *(Götürür, gözləri dolub)* Əziyyət verdim.

DƏNİZ. *(Nazana)* Hər işimizin dalınca qaçdın, Nazan xala. Nə vaxt çətinə düşsək, yanımızda idin. Məndən xatirə qalsın. *(Verir)*

NAZAN. Neylədim ki?! Sizə bir az köməyim dəydisə, nə xoş mənim halıma.

DUDU. Elə deməyin, Nazan xanım. *(Dənizə)* Bax, qızım evindən televizor da gətirdi.

NAZAN. Nə danışırırsınız...

DUDU. Az qalsın, belini şikəst qoyacaqdı...

DƏNİZ. Zeynəb xanım hardadır?

SERAP. Sədr çağırıb.

DƏNİZ. Gələcək, elə deyil?! Onu da görmək istəyirəm. Halallaşmaq istəyirəm.

SERAP. Bir azdan gələr... Halallaşmaq?

DUDU. Harasa gedirsən?

İZMİRLİ. Bir də səni görməyəcəyik?

DƏNİZ. Bu axşam sizdən ayrılıram. Yeməkdən sonra dostumun evinə gedəcəyəm.

DUDU. Qızım, hara tələsirsən ki?!

SERAP. Dəniz, bir neçə gün də qala bilərsən.

DƏNİZ. Vaxtıdır. Maaşımı da aldım. Artıq həyatımı qaydasına salım. *(Duyğulu, həssaslıqla)* Hamınız mənə kömək elədiniz. Məni küçələrdən xilas etdiniz. Hələ Zeynəb xanımın

yaxşılıqlarını heç unutmuyacağam. Məni kompüter kursuna da göndərdi. İş tapdı. Başımı dik tutmağı öyrətdi. Hamınıza çox şey borcluyam. Allah hamınızdan razı olsun!

SERAP. Bu, bizim işimizdir, Dəniz.

DƏNİZ. Dudu xala, məni tortundan yedirməmiş yola salacaqsan?!

DUDU. O nə sözdür?! Bu saat çayı hazırlayıram.

DƏNİZ. Mən də daha geyinib hazırlanım. *(Otağa getmək istəyir)*

SERAP. Dəniz, içəridə bir qonağımız var. Yatır, səssiz olarsan.

DƏNİZ. Pişik kimi olaram, oyandırmaram.

DUDU. İnşallah, maaşın da ürəyincədir...

DƏNİZ. Sən nə danışırısan, Dudu xala?! Hər şeyimə çatacaq... Allah şefimizdən razı olsun. *(Otağa yavaş-yavaş girir, qapını örtür.)*

İZMİRLİ. Beləliklə, bir insanın həyatı xilas oldu.

DUDU. *(Masaya boşqabları düzəndə)* Bu qızın axırı nə olacaqdı?! Baxın, xilas oldu. Bu yaxşılıqlarınızı necə unutmaq olar?! Bundan da gözəl xeyir olar?!

CƏZAYİR. Oruc tutub namaz qılmamış da insan cənnətlik ola bilər. Allah hamınızdan razı olsun, Nazan xanım.

(Nazan nə isə demək istəyir. Qapının zəngi çalınır. Fidan açır. Əvvəlcə Zeynəb içəri girir.)

NAZAN. Sədr nə deyirdi?

ZEYNƏB. *(Qapıdan çölə)* Buyur, keç, Xatun xanım.

(Xatun içəri girir. Utancaq və həyəcanlı, narahatdır.)

ZEYNƏB. Keçin, utanmayın. Belə buyurun. *(Gözləri Zılfonu axtarır)*
Zılfo yatır?

SERAP. Hələ yatır.

ZEYNƏB. Xatun xala Zılfonun anasıdır. Silvandan durub gəlib. Qızı üçün gəlib.

(Xatun çəkinərək göstərilən yerdə oturur. Hamı təəccüblə və maraqla Xatuna baxır.)

DUDU. Xanım, səni qismət gətirib. Dənizin tortundan yeyəcəksən. Dəniz işə başlayıb. Birinci maaşdır.

ZEYNƏB. Dəniz gəlib?

SERAP. Gəlib. İçəridədi. Yeməyə aparacaqlar. Bizə tort gətirib.

ZEYNƏB. Dəniz qədərbilən qızıdır. Nə qədər maaş veriblər ki?

SERAP. Soruşmadıq.

DUDU. Yaxşıdır ki, hamımıza hədiyyə də alıb.

ZEYNƏB. Xatun xanım, Nazan xanım dərnəkçidir. Evimizə hər cəhətdən kömək edir.

DUDU. Bizim televizor xarab olduğuna görə, bu gün bizə evindən televizor gətirib.

ZEYNƏB. Serap xanım bizim psixoloqumuzdur. Digər yoldaşlarsa burda qalırlar. Xatun xanım pis xəbəri eşidən kimi təyyarə ilə gəlib.

İZMİRLİ. Zılfo üçün çox pis olduq.

DUDU. Gələndə də pərişan idi.

SERAP. Asan deyil. Yanında birini öldürüblər.

ZEYNƏB. Biri dediyin sevdiyi adamdır.

DUDU. Şükür ki, ona heç nə olmayıb.

CƏZAYİR. Hələ yeməyə çörəyi, içməyə suyu var, deməli...

ZEYNƏB. Bir az da yatsın, olar?! Tortumuzu yeyəndən sonra oyadarıq.

XATUN. Harda yatır?

ZEYNƏB. Bu otaqda... Çarpayılar ordadır.

XATUN. Görüm onu.

SERAP. Görün, amma oyandırmayın.

XATUN. Qapının ağzından baxaram, oyandırmaram.

ZEYNƏB. Yaxşı.

(Xatun yerindən qalxır. Zeynəb qapını açır. Xatun içəriyə girmədən qızına baxır. Zeynəb içəridə gördüyü Dənizə çıxması üçün işarə edir.)

ZEYNƏB. *(Xatuna sakitcə)* Bir az da yatsın.

(Zeynəb Xatunun qoluna girərək gətirir. Yerinə oturmağına kömək edir. Qadın əməlli-başlı sarsılmışdır. Səssizlik...)

XATUN. Düzgün hərəkət eləmədi. Adət-ənənəmizi bilirdi. Niyə qaçırdı? Nəticənin belə olacağını bilə-bilə... Bizim oğlan silahı belinə taxıb İstanbula gələndə, Zılfoya çox zəng elədim. Telefonla əlaqə qurmaq üçün çox əlləşdim, nə faydası var, söndürüb telefonu. Mənim qızım ağılsızdır. Telefonu niyə söndürürsən ki?! Almaniyada yaşayan bacısı da çox zəng edib. Heç olmasa, birimiz onunla əlaqə saxlaya bilsəydik, işlər bu həddə gəlib çatardı?!

SERAP. Kaş ki, oğlunuza mane olardınız...

XATUN. *(Naçar)* Qızım, bu, adət məsələsidir. Qadınların sözü keçmir. Kişiyə çox yalvardım. "Eləməyin" dedim. Nuh dedi, peyğəmbər demədi. Dedi ki, bizdə adam içinə çıxması

üz qoymayıb. Zılfordan başqa mənim altı qızım var. Atalarına heç biri etiraz etmədi, qarşı çıxmadı. Kimi məsləhət bildisə, "bəli" deyib, ərə getdilər. Heç biri də peşman olmadı. Çünki nikahda kəramət var. Böyüklər həmişə düzgün fikirləşirlər. Hamısı oğul-uşaq sahibidir. Biz tərəflərdə ata nə dedisə, o olur. Mən də o cür ərə getmişəm. Atamın dediyini iki eləmədim. Amma bu, fərqli çıxdı. Dedi, istəmirəm. Bu qaçdığı oğlanı sevib. Ah, dəli qızım!.. Beləliklə də həm özünü, həm də bizi pis vəziyyətə saldı. Qardaşını da qatil elədi. Bunların olacağını fikirləşməliydi. Hələ bugünkü qəzetlərdə yazılanlar... Diyarbəkir Qarpız Gözəli... Hamımızı yerə soxdu... Hamı bizə lağ edirlərmiş kimi, məzələnlərmiş kimi baxır.

(Dəniz sakitcə içəridən çıxır, yenə yavaşca qapını örtür. Geyinib. Olduqca cəzbedicidir. Dodaqlarını həddindən artıq boyayıb, dikdaban geyinib. Əlindəki hədiyyəni Zeynəbə uzadır.)

ZEYNƏB. Çox sağ ol... Bomba kimi olmusan.

İZMİRLİ. Küçəyə tək çıxma, vallah, götürüb qaçarlar.

(Dəniz sanki utanır)

DUDU. Di, tortunu kəs görək...

(Dəniz Dudunun verdiyi bıçağı götürüb, tortu kəsir. Hamı əl çalır. Dudu boşqablara tort qoyur. Dəniz boşqabları paylayır. Dudu stəkanlara çay tökdükcə, Dəniz hamıya verir.)

ZEYNƏB. Xeyirli olsun, Dəniz. Di, hamıya nuş olsun!

DƏNİZ. *(Zeynəbin yanına keçir. Sakitcə)* Zeynəb xanım, çox yaxşılığını görmüşəm. Yaxşılıqlarını unutmayacağam.

ZEYNƏB. O nə deməkdir, Dəniz. Bizim vəzifəmizdir. Sənin düzgün həyata qovuşmağın məni də xoşbəxt elədi. Ən çox da sədr sevindi. Mənə maraqlı gəldi, nə qədər maaş verdilər?

DƏNİZ. *(Yalan deyir)* Yaşayışımı rahat təmin edə biləcəyəm, Zeynəb xanım.

ZEYNƏB. *(Şübhələnib)* Nə qədər verdilər, Dəniz?

DƏNİZ. Bərəkəti qaçmasın.

ZEYNƏB. Qızım, desənə...

DƏNİZ. *(Birdən)* İşdən çıxmışam, Zeynəb xanım.

ZEYNƏB. Başa düşmədim. Sən nə danışırısan?

DƏNİZ. Başqa işə girirəm. *(Elə bil ki, hayqırır)* Verdikləri pulla heç kirayə pulumu ödəyə bilməzdim, Zeynəb xanım!

ZEYNƏB. Sən nə danışırısan? Mənə niyə demədin?

DƏNİZ. Neyləyə bilərdiniz ki?!

ZEYNƏB. Sədrə deyərdik. O, müdirinlə danışardı.

DƏNİZ. *(Elə bil, ürəyini boşaldır)* Mən müdirə dedim. Dedim ki, bu pul heç mənim kirayəmə çatmayacaq. Bilirsən, nə dedi? "Sənə evi mən tutum". Qarşılığında isə həftədə bir-iki dəfə gələcəkdi. *(Səssizlik)* Zeynəb xanım, siz əlinizdən gələni elədiniz. Sizə çox şey borcluyam. Amma bu, kifayət deyil. Məni başa düşürsünüz? *(Susur. Az qalıb ki, ağlasın)* Bəs eləmir, sizin səyiniz kifayət deyil!

DUDU. Çöldə qışdırsa, içəridə bahar olarmı?!

ZEYNƏB. Ümitsizliyə qapılma, Dəniz. Əlimizdən gələn hər şeyi edəcəyik. *(Dənizin danışmağına mane olur)* Səni başa düşürəm. Nə isə deməyinə ehtiyac yoxdur! Araşdıracağıq, qızım. Bir az səbrli ol.

(Hamı susur. Otağın qapısı açılır və Zülfo görünür. Təəccüblə baxır. Xatun ayağa qalxır.)

ZEYNƏB. Gəl, Zülfo. Gör kim gəlib?!

(Zülfo anasını görür. Geri çəkilir. Xatunla Zülfo göz-gözü gəlirlər. Hər şey yavaşladılmış – ağırlaşdırılmış film kimidir. Zülfo anasını qucaqlayır. Xatun da onu. Sanki Zülfo anasını qoxlayır. Əlini-üzünü öpür. Naçar şəkildə göz yaşları axır. Xatun isə sərtidir. Elə bil ki, ağlamamaq üçün səy göstərir.)

XATUN. Qızım, bunu niyə elədin? Məni də fikirləşmədin? Belə olacağını bilmirdin? *(Zülfo susub)* Sən mənim qızımsan. *(Köməksiz)* Səni doqquz ay qarnımda gəzdirmişəm. Mən qoymaram ki, sənə kimsə nə isə eləsin. Səhər təyyarəyə minib, birbaşa bura gəldim. İndi səni burdan aparacağam. On səkkiz yaşın olana qədər balamı gizlədəcəyəm. Bizi heç kim tapa bilməyəcək. Sonra pasportlarımızı hazırlayıb Almaniya uçaçağıq. Çünki məni də sağ qoymayacaqlar. Bacım bizi gözləyir. Hə, di indi geyin. Vaxt itirməyək, tez gedək.

ZEYNƏB. Xatun xanım, niyə belə tələsirsən? Bir gecə burda qalın.

DƏNİZ. Xala, mənim çarpayımda yatarsan.

ZEYNƏB. Sabah gedərsiniz.

XATUN. Yolçu yolunda gərək. Yoxsa qardaşın buranı tapacaq. Eynən mənim tapdığım kimi. Qəzetlər izini verib. Hə, qızım. Əynini geyin, gedək. Sağ ol sən də, Zeynəb xanım. Bir taksi çağırırsan, daha səndən heç nə istəmərəm. Hə, Zülfo, daha sən də hazırlaş.

(Zülfo geyinmək üçün içəri gedəndə, Zeynəb də telefonla taksi dayanacağına zəng vurur.)

ZEYNƏB. Salam. Sığınacağa bir taksi göndərə bilərsiniz? Təşəkkür edirəm. Elə indi gözləyirəm. Gələndə, zəngi basın. Aşağı düşəcəklər.

(Hamı gözləyir. Bir müddət sonra çöldə signal səsi eşidilir.)

ZEYNƏB. *(Pəncərədən baxır)* Taksi gəldi.

(Serap otağa girəndə duruxur. Qara çarşabına bürünüb, gözlərində eynəyi və əlində kiçik çantası ilə Zılfo salona girir.)

XATUN. Bu nədir? Bu da təzə çıxıb? Daha çarşab geyinirsən?

ZEYNƏB. Tanınmasın deyə, polislər geyindirib.

XATUN. *(Bir an fikirləşir)* Yaxşı fikirləşiblər. Mən belə, səni tanımazdım. Sağ olun, Zeynəb xanım. Allah bu günü mənə göstərdi. Qızıma qovuşdum. Gözlə, Zılfo. Yolumuz uzundur. Tualetə də gedim...

(Zeynəb vanna otağını Xatuna göstərir. Xatun vanna otağına girir. İçəri işıqlanır. Tamaşaçılar da vanna otağının içini, Xatunu görürlər. Zılfo ayaq üstə qapının yanında qurbanlıq quzu kimi gözləyir. Hamı sakit dayanıb.)

XATUN. *(Mobil telefonunu çıxardır. Harasa zəng vurur. Bir müddət köməksiz görünür)* Oğlum, ordasan? Taksini görürsən? *(Ağlayırmış kimi)* Əyninə qara çarşab geyinib. Tək düşəcək. *(Telefonu söndürür. Salona çıxır. Gözlərini qaçırraqla)* Zılfo, tək düş. Nə olar, nə olmaz. Yubanmadan taksiyə min. Dalınca gəlirəm.

ZILFO. Yaxşı. *(Zeynəb və Serapa minnətdarlıqla baxır. Hamısına)* Haqqınızı halal edin.

BİRLİKDƏ. Halal olsun!

(Zılfo Fidanı qucaqlayır. Çıxır. Sakitlikdə ancaq Zılfonun uzaqlaşan ayaq səsləri eşidilir. Xatun da qapının yanındadır. Bir müddət ayaq üstə gözləyirlər. Səssizlik.)

XATUN. Sağlıqla qalın!

(Xatun çölə yönəldə ard-arda silah səsləri eşidilir. İçəridəkilər qapıya və pəncərəyə tərəf qaçanda bir fotosəkil kimi donurlar. Səssizlik. Səhnədəki personajlar eyni vəziyyətdə dayananda, silah səsləri getdikcə dəyişərək, bomba və pulemyota qədər böyüyür, dözülməz səsə çevrilir.

İşıqlar yavaş-yavaş qaralır.)

S O N

22 fevral 2010

İstanbul

**Azərbaycan dilinə
uyğunlaşdırın: Elvin NURİ**

Əli ƏMİRLİ

Siz teatrı sevirsinizmi?

◆ Bədii-sənədli teatral kollaj

*Ölkənin əsas sənət məktəbi olan
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət
Universitetinin 100 illik yubileyi münasibətilə*

İştirakçılar:

Ziyalı	(həm də Həsənzadə rolunu oynayır)	Ağ təlxək
Belinski		Qırmızı təlxək
Stanislavski		Qara təlxək
Ərəblinski – Qacar		Bədxah (ancaq səsi eşidilir)
Şövkət Məmmədova		Gənc qız (Cülyetta, Nargilə rollarını da oynayır)
Rza Təhmasib		Gənc oğlan (Romeo, Hamlet rollarını da oynayır)
Mehdi Məmmədov		
Tofiq Kazımov		

Səhnə teatr simvolları və atributları ilə bəzədilib. Dib tərəfdə klassik memarlıq üslubuna məxsus mərmər sütunlu binanın fasadı görünür. Fasadın sol tərəfində faciə pərisi Melpomenanın, sağ tərəfdə isə komediya pərisi Taliyanın statuyası qoyulub. Melpomenanın başında və sol əlində tənək yarpaqlarından hörülmüş çələng, digər əlində qılinc, ayaqlarında koturna, çiynində uzun mantiya var. Taliya yüngül, nazik dondadır. Onun bir əlində komediya maskası var. Pərdə şən əhval oyadan xalq musiqisi altında açılır və bircə anın içərisində bayramlaşan adamlarla dolur. Burada tamaşada iştirak edəcək bütün aktyorlar, musiqiçilər görünür. Adamlar bayramlaşır, salamlaşır, öpüşürlər. Kosa-kosa oyunu göstərən bir dəstə də səhnədən keçir. Birdən şən musiqini döyüş ovqatı yaradan musiqi əvəzləyir, adamlar aralanır, ortada iki döyüşən xoruz qalır. Azarkeşlər iki yerə bölünür və döyüşü qızıqdırırlar.

- *Ala, mənim xoruzuma mahmız vuranın gözünü tökərəm!*
 – *Yavaş, ə, qorxudan qəşş elədik!*
 – *Vur, gözüvə dönüm!*
 – *Xoruz deyil e, pələngdi bu, pələng!*
 – *Çaqqal desən yeri var, qədəş!*
 – *Vur, ə, qadını alım sənini!*
 – *Ala, bəlkə bu xoruz degil, strausdu!*
 – *Yox bir, dəvəquşudu! Əsil inqubator yetimidi! Heç xoruz dədəsi də məlum deyil!*
 – *Ala, inqubator da varsan, ları da, lap xoruz da!*
 – *Nətəər, nətəər? Sən maa xoruz dedin?*
 – *Dedim, lap beş də artıq!*
 – *Neynək! Di dur qabağında!*

Xoruzlar yaddan çıxır, xoruz yiyələri tutuşur, dərhal adamlar iki dəstəyə bölünüb döş-döşə gəlir və müəyyən bir məqamda döyüş səhnələri ləngidilmiş (rapid) pantomim hərəkətləri ilə ifa olunur. Döyüş musiqisi birdən kəsilir, vuruşanlar da, buna bəndmiş kimi, dayanırlar. Anı yaranmış sükutu zərif rəqs musiqisi pozur. Milli geyimli qızlar, əllərində ağ örpək, rəqs eləyə-eləyə gəlib vuruşanların arasından keçir və örpəklərini vuruşanların arasına yerə atırlar. Oğlanlar hərəsi bir örpəyi qaldırır rəqs eləyən qızlara qoşulurlar. Elə bununla da hamı səhnədən çəkilir və təlxək paltarında üç nəfər qalır. Təlxəklərdən biri ağ, ikincisi qırmızı, üçüncüsü isə qara geyimdədir.

Ağ təlxək. Kim nə deyir-desin, qadın böyük qüvvədir!

Qırmızı. Bə nədi? Qadın böyük qüvvə olmasaydı, cənnətdən qovulmazdı ki adəm övladı!

Qara. Ağayi, təzə şey de, bunu nənəm də bilir.

Ağ təlxək. Əlbəttə bilir! Sənin nənən arvad deyil bəgəm?

Qırmızı. Hələ yadından çıxmayıbsa!

Qara. Yaxşı, ağayi lotular, zənən xaylağının böyük qüvvə olduğunu indicə gördük öz gözümüzlə, xoruz davasını da gördük, bu da bir qəmədiyədi, bəs bir mənə deyir görüm bu nəmənədi, nə tikilidi belə? Bu iki zənən niyə burda dayanıb üstü-başı açıq, hicabsız? Biri hələ əlində qəddarə də tutub.

Ağ təlxək. Əcəb! Mən indi görürəm bu boyda zıbbıltını. Əmir Teymurun sarayında neçə il qulluq eləmişəm, dünya gəzmışəm, məmləkətlər görmüşəm, amma bu möhtəşəmlikdə saraya rast gəlməmişəm.

Qırmızı. Heç mənim qibləgahım Həsən Paşanın da bu boyda sarayı olmayıb.

Qara. Guya mənim şəhriyarım Ağ Məhəmməd şahın bir yonlu sarayı olub? Bədbaxt oğlu elə alaçıqlarda keçirtmiş gününü. Nə o şahlıqdan bir təməssük anladı, nə də biz təlxəklikdən. Bir dəfə dözmədim, soruşdum ki, şahım, sən ki

mənim oyunlarıma gülmürsən, neynirsən məni burda? Şah qayıdıb nə desə yaxşıdı, ağalar?

Təlxəklər. Nə dedi?

Qara. Dedi mən səni gülmək, əylənmək üçün saxlamıram, ey binəva, sən mənim eyiblərimi üzümə deyən yeganə adamsan, müxalifimsən mənim.

Qırmızı. Bərəkallah, Xacə Şah!

Qara. Neynirsən xacəydi, ağı, rəşadəti min kişiye dəyərdi.

Ağ təlxək. Yeri behişt olsun Ağ Məhəmməd şahın da, elə bizimkilərin də, amma bu sirri açıb-ağartmasam, öfkəm dağılar. Axı, bu cah-calallı saray nəmənədi?

Səhnədə XX əsrin əvvəllərinə aid ziyalı görkəmində bir nəfər görünür. Onun əlində yaraşıqlı çəlik, başında buxara papaq var. Ziyalı keçəndə ayaq saxlayıb binaya baxır. Hiss olunur ki, o, fərhlə, fəxrlə baxır bu binaya. Təlxəklər onu görür və diqqətlə süzülrlər.

Qara. Bura adamına oxşamır.

Qırmızı. Yəqin gəlmədi.

Qara. Ya ingilisdi, ya firəng!

Ağ təlxək. Yox bir, nasranı! Firəng-ingilis başına buxara papaq qoyar? (Ustufca Ziyalıya yan alır). Ağ, salamın əleyküm!

Ziyalı. Və əleykümə salam!

Ağ təlxək. (Yoldaşlarına baxır.) Gördünüz? Ağ, bizi bir məsələ düşündürür.

Ziyalı. Nə yaxşı! Nə yaxşı ki, mənim xalqım hərdən düşünmək də istəyir. Buyurun, ağalar, siz məni çox şad elədiniz. Deyin görüm, o nə fəvqəladə məsələdir ki, sizi əcayib bir işə – düşünməyə vadar edir?

Qara. Kişi dəryadı!

Qırmızı. Dayan görək bir nə deyir, sonra qəşş elə.

Ağ təlxək. Biz bilmək istərdik görək, bu tikili nədi belə, kimin sarayıdı? Bu zənən xaylaqları niyə burda donub qalıblar?

Ziyalı. Yəqin siz... (Onların hər üçünü süzür). Siz heç şəhər adamına oxşamırsınız, yəni geyiminiz bir az... Aktyorsunuz?

Qara. Əstafurullah, o nəmənədi?

Qırmızı. Ağ, biz təlxəyik, o dediyindən yox. Hərəmiz də bir zaman-dan, bir əyyamdan qopub gəlmişik.

Ziyalı. Təlxək? Axı, bu necə ola bilər? (Gülür.) Ah-ha! Anladım, bayram zarafatıdır! Teatr şərtiliyi! Axı teatrda hər şey mümkündür. Bu gün də ki, bayramdır, şəhərdə hamı bu saat bir qəmədiyə çıxardır. Siz də burda təlxək rolunda! Şekspir demiş, dünya böyük bir teatrdır!

Qırmızı. Vallah, biz bir şey anlamadıq, ağ, heç oyun da çıxarmırıq, biz təlxəyik, işimiz ağalarımızın könlünü xoş eləmək, əyləndirməkdir.

Ziyalı (*gülümsəyir.*) Siz rolunuzu yaxşı oynayırırsınız, inandırıcı! Qoy siz deyən olsun, mən də qoşuluram bu oyuna!

Ağ təlxək. Ağ, amma demədin bu nə tikilidi belə, ağappaq mərmərdən?

Ziyalı. Madam ki, siz təlxək deyirsiniz özünü, mənim izahımı tez başa düşərsiniz. Bu binada da oyun çıxardılar, amma sizin kimi yox. Burda insan tək əylənmir, düşünür, özünü, aləmi dərk edir. Bura bir məbəddir, sənət məbədi, adı da teatr!

Qırmızı. Tiyatır?

Qara. Tiyatır nəmədə?

Ağ təlxək. Mən də bir şey qanmadım.

Ziyalı. Başa düşmədiniz?

Hər üçü başını bulayır.

Ziyalı. Deyəsən, siz obraza elə girmisiniz ki, ordan çıxıb bilmirsiniz. Aktyor deyirəm, mat-mat baxırsınız, teatr deyirəm, şaşırırsınız. İndi mən sizi necə başa salım? Kimi köməyə çağırım? (*Düşünür*). Teatr... teatr haqqında ən gözəl şərh... Əlbəttə, Vissarion Qriqoriyeviç verib.

Qara. O fısıq kimdi ki?

Ziyalı. Rus alimidir. Yüz ildən çoxdur rəhmətə gedib.

Qırmızı. Bəs, ağ, sən onu necə çağıracaqsan köməyə?

Ziyalı. Çox asan! Teatrda hər şey mümkündür. Bir sözə qulaq verin: "Siz teatrı sevirsinizmi..." (*Sehrbaz kimi sirli bir jest edir*). Ya Belinski, özün yet köməyə!

Səhnənin işığı bir qədər azalır və Belinski binanın divarını asanlıqla aralayıb çıxır və təlxəklərə xitabən danışır.

Belinski. Siz teatrı sevirsinizmi?.. (*Təlxəklər çiyinlərini çəkirlər.*) Mənim kimi, bütün qəlbinizlə, bütün varlığınıza, kor-koranə və ehtiraslı məhəbbətlə, gözəlliyə vurğun, istəklərə təşnə olan gənc insana məxsus bir məhəbbətlə? Bəlkə, başqa cür deyim, siz teatrı dünyada hər şeydən artıq, əlbəttə, şəfqət və həqiqətdən başqa, sevməyə bilirsinizmi? Məgər o deyilmi bizim hisslərimizin hökmüdarı, hər şeydən qüdrətli hakim? Məgər o deyilmi öz küləkləri ilə ucsuz-bucaqsız Ərəbistan səhrasının qumlarını sovuran tufan kimi hisslərimizi coşdurən, təlatümə salan? (*Təlxəklərə hayqırır*). Nədir bu teatr, soruşursunuz? (*Təlxəklər qorxudan bir-birlərinə sığınırlar*.)

Ağ təlxək (*təzim edir*). Bəli, qibleyi-aləm!

Belinski. Mən sizdən soruşuram!

Təlxəklər. Bbbiiizzz...

Belinski. Bəli, teatr elə bir həqiqi sənət məbədidir ki, ora daxil olanda bircə anın içərisində ayaqların yerdən üzülür, bu

dünyanın özündən, onun məişət münasibətlərindən sıyrılıb çıxırsan!.. Siz teatrda öz həyatınızı yaşamır, öz dərdlərinizdən üzölmür, öz sevincinizdən bayılmır, öz təhlükəsizliyinizin qeydinə qalmırsınız; burada sizin mənafeyiniz, sizin məniniz özge ehtirasların alovunda yanır, əriyib qeyb olur... Elə isə siz deyın (*Təlxəklər üçü də birdən başlarını etiraz əlaməti olaraq bulayırlar*)... teatrın bütün əsrarəngizliyini, onun insan ruhunu sehirləyən tilsimini, qüdrətini bütün çaları ilə təsvir ertmək mümkünmü?

Təlxəklər. Yooox...

Belinski. Vot imenno! (*Təlxəklər Belinskinin təzyiqinə dözməyib dalı-dalı gedir və Melpomenanın statuyasına dirənib dayanırlar.*) Gedin! Gedin teatra, orada qalın, orada yaşayın və ölümə qovuşun... bacarsanız!

Ziyalı. (*Heyranlıqla əl çalır.*) Bravo! Vissarion Qriqoriyeviç, siz necə gözəl dediniz!

Belinski. Vse tak qovoryat! Amma mən hələ hamısını demədim. Teatr öz qayda-qanunları olan bir dünyadır, onları öyrənmədən teatrı başa düşməzsən, deməli, sevmə bilməzsən.

Ziyalı. Təşəkkür edirəm, cənab Belinski, təşəkkür edirəm! (*Təlxəklərə*) İndi bildinizmi teatr nədir, ağalar?

Təlxəklər gah təsdiq əlaməti olaraq başlarını tərpədirlər, gah da inkar edirlər.

Belinski. Əlbəttə, teatrı anlamaq, başa düşmək üçün, sadəcə, teatra getmək və yenə də deyirəm, teatrı sevmək lazımdır. Yemədiyin xörəyin ləzzətini necə bilərsən? Sizdə belə bir məsəl də var, halva-halva deməklə ağız şirin olmaz, mütləq onun dadına baxmaq lazımdır.

Ziyalı. Əlbəttə, siz haqlısınız, Vissarion Qriqoriyeviç, səhnədə aktyoru görmədən teatrı necə başa düşmək olar?

Belinski. Ni kak! Məgər sizdə teatr yoxdur?

Ziyalı. Necə yoxdur, cənab? Bizim teatrımız da var, hələ əsrin əvvəllərində bizim Ərəblinskimiz olub. Azərbaycan teatrının ilk peşəkar aktyoru.

Belinski. Göstərin o cənabı bu binəvalara, lütfən. Mənsə, getməliyəm... (*Binanın divarını yarıb gəldiyi kimi də gedir.*)

Ziyalı. İndi nə edək, teatrı gedək?

Ağ təlxək. Gedək, ağa!

Qırmızı. Bizi ora buraxarlar?

Qara. Axı biz...

Ziyalı. Teatrın qapıları hamının üzünə açıqdır. Həm də... elə siz də aktyorsunuz də!

Təlxəklər. Biz? Aktyor? Biz adicə təlxəyik, ağalarımızı əyləndiririk.

Ziyalı. Siz əsil teatrı görəndə hər şeyi özünüz başa düşəcəksiniz.

İşıq azalır. Ziyalı təlxəkləri oturmaqlara dəvət edir. Onlar tamaşaçı kimi əyləşirlər. Ağır musiqi. Binanın divarı aralanır, Ərəblinski

Qacarın libasında gəlir. O, əvvəl Ziyalının, sonra sıra ilə yan-yanə oturmuş təlxəklərin qabağından keçir. Qaranın qabağından keçəndə dayanır. Qara tilsimlənmiş kimi yerindən qalxır, başındakı təlxək papağını çıxardıb təzim edir.

Ərəblinski. Burdasan? (*Qalan iki təlxəyi göstərir*). Bunlar kimindi?

Qara. Qibleyi-aləm...

Ərəblinski. Qibleyi-aləm demə mənə! Aləmlərin qibleyi tək olan Allahdır! Mən də, hamı kimi, onun quluyam.

Qara. Şahım, bütün Qarabağ əhli qibleyi-aləmin ədalətindən danışır, şişəlilər şahın mübarək adına dualar edirlər.

Ərəblinski. Hı! Məğlub şəhər fətehinə dualar edir? Sən bunu nədən bildin?

Qara. Dünən axşam-tərəfi şəhərə çıxmışdım, hökmüdarım. Basılmış, qanlı döyüşdə məğlub olmuş şəhərə bənzəmir Şişə. Cıdır düzü deyilən bir seyrəngah var burda, iki göz istəyir tamaşasına.

Ərəblinski. Sonra hara getdin?

Qara. Sonra? (*Duruxur.*) Sonra qatı duman gəldi, hava birdən qaraldı, göz-gözü görmədi.

Ərəblinski. Bəs sonra?

Qara. Qayıdıb namazımı qıldım, şahım, gözetçiləri dəyişdim və həmişəki kimi cənabımın xəlvətində durdum, əlimdə qılınc.

Ərəblinski. Hər şeyimi danışdın?

Qara. Şəhriyar mənim kimi sədaqətli qulun səmimiyyətinə şübhə edirsə, fərman versin, vursunlar boynumu.

Ərəblinski. Tələsmə! Hər şey məqamında gözəldir. (*Arxasını ona çevirir*). Həqiqətən qaranlıqdı dünən gecə, amma sən söylədiyin kimi, Cıdır düzündən birbaşa iqamətgaha qayıtmadın, mənim qarətə qadağa qoyduğum fərmanıma rəğmə, basqın elədin şəhərin zənginlərindən birinin evinə.

Qara. (*Diz üstə yerə düşür.*) Bu yalan məlumatdır, şəhriyarım, iftiradır.

Ərəblinski. İran şahının adından beş min tümən istəyib zor işlətmisən.

Qara. (*Ətəyindən yapışır.*) Bu mənim düşmənlərimin şəridir, şahım...

Ərəblinski. Bununla kifayətlənməyib onun cəvahiratını qəsb etmisən.

Qara. (*Nalə çəkir.*) Yox, şəhriyarım, yox...

Ərəblinski. Qolunu qırıb bazubəndini biləyindən çıxarmısan! (*Qaranın bazubənd olan qolundan yapışib onu ayağa qaldırır.*) Budurmu?

Qara. Şeytan aldatdı məni, şahım!

Ərəblinski. Yenədəmi şeytan? Neynək, qoy şeytan sənə kimi naəhl insanın üzərində qələbə çalsın, amma mən sənə elə bir divan eləyəcəm ki, o dediyin şeytan özü dəhşətə gəlsin.

Qara. Şahım...

Ərəblinski. Sus! Bilirsənmi şahın fərmanını pozan rəiyyətin cəzası nədir?

Qara. Ərrəhm! *(Diz üstə yerə düşür.)*

Ərəblinski. Get, məlun nökrə! Məndən rəhm gözləmə! Get bütün gecəni dua elə, yalvar rəbbimizə, bəlkə o sənə rəhm elədi!

Qara. Şahım...

Ərəblinski. Sus! İtil gözümdən!

Qara gedir. Ərəblinski tək qalır, səhnə qaralır, o, işıq haləsindədir. Gərgin musiqi eşidilir. Ərəblinski yavaş-yavaş səhnənin önünə gəlir. Təlxəklər və Ziyalı tamaşaçı kimi hadisəni izləyirlər.

Ərəblinski. Mənə "nə qadınsan, nə kişi" – deyib, həqarət edənləri zəlil elədim, bütün zəndiyyələrə, qanı qanımdan olan insafsız qardaşlarıma, fürsət düşən kimi mənə diş qıcayan Qacarlara sübut etdim ki, kişi olmaq üçün uşaq əkmək azdır, kişilik təpər, cəsərət, ağıl və fənddədir! Necə ki, bütün kürreyi-ərzdə şahlıq taxtına çıxan yeganə xacə mən oldum. Bütün deyilənlərə rəğmə, on səkkiz ildir adına İran deyilən bir məmləkətdə farsı və Azərbaycanı bir elədim, elə bir vəhdəniyyət yaratdım ki, uzun illər xalqı zinhara gətirmiş hərc-mərcliyə xitam verdim. Bu yolda zalımlara daha zalım, adillərə daha adil oldum, amma çifayda, hər qələbə sevincimin üstündə heç vəchlə silinməyən bir qan ləkəsi oldu, heç nəyin əsil dadını bilmədim. Vücudumdakı naqisliyi unutmaq istədiyim halda, düşmənlərim də, dostları da onu yadıma salmaqdan həzz duyduqlar, şah adıma xacə sözünü pərçim etdilər. Üzümə adil hökmüdar deyib, xəlvətdə qəddar, xunxar söylədilər, səbəbini isə xacəliyimdə gördülər. Bu minvalla mənim xeyirə, mərhəmətə açıq qəlbimi daşa döndərdilər. Gecələr dua elədim, namaza durdum, gündüzlər baş kəsdim, qan tökdüm, savab əvəzinə günahlar yığdım üstümə, amma bu, mənim taqsırım deyildi, bu hər bir hökmüdarın tale yazısıdır, zira hakimiyyət və mütləq ədalət... bunlar bir-birindən nə qədər uzaqdır! *(Qara kulisdən kölgə kimi çıxır və Ərəblinskiyə yan almağa fürsət gözləyir.)* Ya rəbbim, uca ərşin ixtiyar sahibi, mənə yol göstər, rəhm elə! Sübhan xilqətindən pay verib ağılla dəyərləndirdiyin bədbəxt vücudumu tərk edərkən mənim narahat ruhumu sərgərdan qoyma... Özün şahidsən ki, mən bu qürbət dünyadan sənə pak nuruna sığınacağım günü intizarla gözləyirəm. Mənə əmanət verdiyin məmləkəti mərhəmətin altına al, onu düşmən qarşısında diz çökməkdən, parçalanıb məhv olmaqdan qoru... *(Qara arxadan Ərəblinskiyə yaxınlaşır.)* Bir əhli-iman kimi, güclü, müdrik, fərasətli elə millətimi, ya yeri-göyü yaradan, eşidən-görən xalığı-mütləq... *(Qara xəncərlə kürəyindən vurur, Ərəblinski donur, tər pənir. Qara da donub qalıb. Ərəblinski bir müddətdən sonra tər pənir və yavaş-yavaş çönüb əlində qanlı xəncər tutmuş Qaranı görür.)* Budamı şeytan işidir? *(Yavaş-yavaş dizləri bükülür və yıxılır.)*

Qara bircə anlıq tərəddüddən sonra qaçıb səhnədən çıxır. Alqış səsləri ucalır. Ziyalı da hərərlə əl çalır. Təlxəklər çaşıb qalıblar. Qara da, başında təlxək papağı, gəlib o biri təlxəklərin yanında yerini tutur.

Ağ təlxək. (*Ziyalıya*) Bu camaat niyə əl çalır? Şahı öldürəni tutmaq, dar ağacına çəkmək lazımdı.

Qırmızı. Adama dua üstündə əl qaldıranın cəzası bilirsən nədi?

Qara. Cəhənnəmləkdir o!

Ziyalı. Səbirli olun, ağalar, səbirli! O, ölməyib.

Ağ təlxək. Necə yəni ölməyib? Axı, gözümüzün qabağında vurdular onu.

Ərəblinski qalxır və tamaşaçılara baş əyir.

Qırmızı. Ağ, bu nə deməkdi? Bu nə oyundu belə? Mən ürək-göbəyi-mi yedim.

Ərəblinski tamaşaçılara baş əyir, sonra yenə də rezin divarı yarıb gedir. Təlxəklər təəccüblə onun arxasınca baxırlar.

Ziyalı. Gördünüzmü, ağalar, o ölməyib, o, oyun göstərirdi, aktyordu o. Teatrda hər şey oyundu, şərtidir.

Qara. Deməli, aktyor oyun çıxardandı?

Ziyalı. Həri, Kosa kimi, Keçəl kimi, aşura günləri şəbeh çıxardan ağköynəklər kimi. Elə sizin kimi.

Qırmızı. Ağ, yəqin o aktyor dediyiniz kəslər bu işin dərslərini alırlar?

Ağ təlxək. Sən onu məndən soruş, mən deyim! Rəhmətlik Cücədən çox şey öyrənmişdim, məndən qabaq şahın baş təlxəyi idi.

Ziyalı. Cücə? Teymurun təlxəyi?

Ağ təlxək (*sevincək*). Ağ, sən Cücəni tanıyırdın?

Ziyalı. Cücəni Cavid əfəndi tanıyırdı, onun obrazını da yaradıb "Topal Teymur" da.

Ağ təlxək (*qorxu ilə*) Topal dedin? Aman-aman, elə şeyi dilinə gətirmə, ağ, kəllə gedər əldən.

Ziyalı. Onda Cücədən danışaq.

Ağ təlxək. Cücədən, ağ, Cücədən! Mənim ustadım olub. Qibleyi-aləm də onu çox istəyirdi, xüsusi fərmanla onu məmləkətin baş təlxəyi təyin eləmişdi. Allah ona qəni-qəni rəhmət eləsin! İndi sarayda sayılıb-seçilən kişilərdən biriyəm.

Qara (*Ağ təlxəyə*). Ağayi Bəyaz, qoy kişi sözünü desin, baba! (*Ziyalıya*) Ağayi, bu işin bir fəndi, bir elmi var dedin?

Ziyalı. Əlbəttə, ağalar! Məktəbi var, elmi var. Adamlar illərlə təhsil alırlar bu sənətə yiyələnmək üçün. Bizdə bu işin alimləri, professorları var.

Binadan Stanislavski çıxır. Əvvəl təlxəklərə, sonra Ziyalıya baxır və pen-snesini düzəldir.

Stanislavski. Qospoda, əyləşin! Rica edirəm, əyləşin!

Təlxəklər və Ziyalı tələbə qismində yerlərini tuturlar. Stanislavski portfelindən mühazirə dəftərini çıxardıb oxuyur.

Qospoda, artist olmağı arzulayan hər bir kəs ilk növbədə psixikotexnikanın bütün fəndlərini mənimsəməli və ona yiyələnmişdir. Bunu mənimsəyə bilməyən artistin səhnəyə çıxması yolverilməzdir. Əks halda, bizim sənətdə əsl ustalar deyil, həvəskarlar və yarımçıqlar meydana gələcəkdir. Belə aktyorlarla teatr inkişaf edib çiçəklənə bilməz. Belə aktyorları olan teatr mütləq tənəzzülə uğrayacaqdır. *(Ona təəccüblə baxan təlxəklərə).* Məsələn, siz aktyorsunuz, elədirmi, cənablar? Sizdə psixikotexnika var?

Təlxəklər təəccüb və qorxu ilə bir-birlərinə baxırlar və xorla.

Təlxəklər. Xeyr, ağa, biz aktyor deyilik!

Stanislavski. Hah! Siz əlbəttə ki, təvazökarlıq edirsiniz. Mən aktyoru yüz addımlıq məsafədən tanıyıram, kak qovoryat, rıbak rıbaka izdaleka vidit.

Ziyalı. Siz səhv etmirsiniz, Konstantin Sergeyeviç, əslində onlar da artistdirlər.

Stanislavski. Onda mən təkrar edirəm, qospoda, deyin görüm, sizdə psixikotexnika var?

Ağ təlxək. Bizdə heç nə yoxdur, ağa!

Qırmızı. Heç o da!

Stanislavski. O nədir?

Qara. Ağayi, dediyinizi deyir.

Ziyalı. Konstantin Sergeyeviç, onlar məktəb keçməyiblər, onlar siz dediyiniz mənada heç aktyor da deyillər.

Stanislavski. Bəs kimdi bunlar?

Ziyalı. Bunlar? Bunlar... özfəaliyyətdir. Xalq yaradıcılığı, samodeyatelnost. İndi də təlxək rolundadırlar.

Stanislavski. Kak? Oni şutı?

Ziyalı. Elədir ki, var, amma onlar aktyor olmaq istəyirlər.

Təlxəklər (xorla) Biz istəmirik!

Ziyalı. İstəməlisiniz! Sizin fitri istedadınız var, siz məktəb keçməlisiniz! Əks halda, heç bir ciddi teatr sizi qapısından içəri buraxmaz.

Stanislavski. Əlbəttə, bez şkolı nikak nelzya, qospada!

Ziyalı. Konstantin Sergeyeviç, bizim mükəmməl teatr məktəbimiz də var, təhsilimiz də!

Stanislavski. Şərqdə? Teatr məktəbi?

Ziyalı. Bəli, cənab! Hələ 1923-cü ildə gözəl bir xanımın təşəbbüsü ilə açıldı o məktəb.

Stanislavski. Şərqdə? Özü də qadın təşəbbüsü ilə?

Ağ təlxək. Vallah, qadın böyük qüvvədir.

Qırmızı. Onu bayaq dedin də!

Qara. Ə, bir kiriyin! Kişi söz danışır.

Stanislavski. Axı, Şərqdə qadının səhnəyə çıxması özü əcaib bir şeydi.

Ziyalı. Niyə tək Şərqdə, cənab? Məgər Şekspir vaxtında qadın rollarını kişilər oynamırdı?

Stanislavski. Qospoda, bu olub çox qədimlərdə. İndi isə...

Ziyalı (*pərtidir*). Doğrudur, no Vastok... Vastok – delo tonkoye!

Stanislavski. A şto ya qavaryu?! Qadın... Şərq və... səhnə!

Ziyalı. O, adi qadın deyildi, Konstantin Sergeyeviç, o, Azərbaycan səhnəsinə ilk dəfə başıaçıq çıxıb mahnılar oxuyan Şövkət xanımdı, o, əfsanəydi, rəvayətdi... İtaliyada, Peterburqda təhsil almışdı.

İşıq azalır. Fonoqramda Şövkət Məmmədovanın ifasında Qliyerin "Şahsənəm" operasından "Gözəllər bağında bir gözəl gördüm" sözləri ilə başlayan mahnısı səslənir. Həmin parça monitorda göstərilir. Hamı monitora baxır. İfa bitir, alqış səsləri ucalır. Monitor qaralır.

Stanislavski. Bu ki mələk səsidir!

Ziyalı. O özü də bir mələkdı, Konstantin Sergeyeviç.

Hadisələr monitordan səhnəyə köçür. Şövkət Məmmədova, əlində gül dəstəsi, Şahsənəmin kostyumunda gəlir. Onun arxasınca xeyli tosqun bir kişi qaçaraq, özünü yetirir. Bu, teatrın direktorudur.

Direktor. Şövkət xanım, eto qrandioznyı uspek! Siz dahisiniz! Siz operamızın primadonnasısınız! İcazə verin öpüm əlinizdən (*Əlindən öpür*).

Şövkət. Bu sözləri mən sizdən çox eşitmişəm, yoldaş direktor! İndi isə susun, mənə qulaq asın. İndi mən danışacam! (*Qucağındakı gülləri qeyri-ixtiyari yerindən qalxıb qadına heyratla baxan Qırmızıya verir.*) Bunları saxlayın, yoldaş! (*Səsini bir ton qaldırır.*) Nəhayət, bu dözülməzdir! Məktəb görməmiş adamları səhnəyə buraxmaq məsuliyyətsizlikdir. Mən İtaliyada təhsil almışam, Rusiya səhnələrində oxumuşam, mən diletantlarla səhnədə özümü çox pis hiss edirəm.

Direktor. Mən nə edə bilərəm, Şövkət xanım? Mən təhsilli aktyoru hardan alım? Mən ancaq əsas partiyaların ifaçılarını Rusiyadan dəvət eləyə bilərəm, hamını yox! Bizim ona vəsaitimiz çatmaz.

Şövkət. Bilmirəm, mən pul işinə qarışmıram! Məni yaradıcılıq maraqlandırır. İnanın, mən səhnədə özümü çox pis hiss edirəm. Bizdə teatr mədəniyyətini formalaşdıran bir məktəb, bir təhsil ocağı olmalıdır.

Direktor. Axı, o mənim səlahiyyətimdə deyil, Şövkət xanım, siz ki bilirsiniz.

Şövkət. Bəs kimə deyək dərdimizi?

İyirminci illərə məxsus rəsmi geyimdə, gözündə pensne, Komissar gəlir. Direktor Komissarın gəldiyini görüb, qabağına qaçır. Komissar direktorun əlini saymazlyana sıxır və Şövkət xanıma yaxınlaşır.

Komissar. Bravo, Şövkət xanım! Mən sizi təbrik edirəm! Sizin bu günkü parlaq çıxışınız bizi heyran elədi. Rəhbərlik... *(əyilib qulağına nəsa pıçıldayır)* təbriklərini sizə çatdırmağımı tapşırdı.

Şövkət. Təşəkkür edirəm, yoldaş Komissar, çox razıyam.

Komissar. Həm də maraqlandı ki, Şövkət xanımın nəyə ehtiyacı var?

Direktor. Biz Şövkət xanım üçün əlimizdən gələni edirik, yoldaş Komissar.

Komissar. Bəs əlinizdən gəlməyənlər necə olsun?

Direktor. Vinovat, tovarış Komissar!

Şövkət. Şəxsən mənim heç nəyə ehtiyacım yoxdur, yoldaş Komissar, amma teatrımızın ehtiyacı var.

Komissar. Teatrınızın ehtiyacı var? Sovet teatrının ehtiyacı var? Kimə? Nəyə? *(Sərt baxışla Direktoru süzür və az qala qışqırır.)* Bəs, bizim niyə xəbərimiz yoxdur, yoldaş... yoldaş...

Direktor *(yalvarışla)*. Bilirsiniz, yoldaş Komissar...

Komissar *(sözünü kəsir)*. Deyərsən, bilərik, yoldaş...

Şövkət *(onların ikisinin arasına girir)*. İcazə verin mən deyim, yoldaş Komissar.

Komissar *(sayğı ilə)*. Bu, daha yaxşı!

Şövkət. Yoldaş Komissar, Bakıda bir teatr məktəbinə ehtiyac var.

Komissar. Teatr məktəbi?

Şövkət. Bəli, teatr məktəbi. Azərbaycan teatrına təhsil görmüş, savadlı, peşəkar aktyorlar lazımdır.

Komissar. Şövkət xanım, siz bunu necə təsəvvür edirsiniz?

Şövkət. Yoldaş Komissar, biz təzədən velosiped icad etməyəcəyik. Hər bir işimizdə bizə örnək olan Rusiyanın, Moskvanın təcrübəsi var. Lap elə Şepkin məktəbini götürək! Elə onun timsalında biz də bir məktəb açə bilərik. Teatrımızın, mədəniyyətimizin dostu kimi ümidimiz sizədir, yoldaş Komissar. Nəhayət, biz Azərbaycan teatrını özəfəliyyət səviyyəsindən çıxarmalıyıq.

Komissar. Maraqlı fikirdir! Mən bu məsələni yuxarının diqqətinə çatdıraram. Əgər məsələ müsbət həll olunarsa,

məktəbə rəhbərliyi elə sizin özünüzə tapşırısaq necə olar? Öhdəsindən gələ bilərsinizmi?

Şövkət. Bu mənim üçün şərəf olardı, yoldaş Komissar.

Komissar. Elə hesab edin ki, siz artıq həmin məktəbin rəhbərisiniz! (Gedir).

Direktor onun dalınca az qala qaça-qaça çıxır. Şövkət donub qalıb. Elə ki direktorun tələsik qayıtdığını görür, tez canlanır.

Şövkət. Aman allah, Bakıda teatr məktəbi! (Direktora) Siz eşidirsiniz? (Direktoru vəcdlə qucaqlayıb öpür). Teatr məktəbi!

Direktor (heyrat və sevinclə). Siz məni öpdünüz?

Şövkət. Siz bundan artığa layiqsiniz! (Birdən Direktora diqqət eləyir və qətiyyətlə) Yox, bu replikanın yeri deyildi! Vproçem, bunun sizə nə dəxli var? Burda kim olsaydı, onu da öpəcəkdim; sevindiyimdən. (Təntənə ilə) 1923-cü il! Azərbaycanda teatr təhsilinə aparan yolun başlanğıcı! Bu tarixi yadda saxlamaq lazımdır, cənablar... yox, yoldaşlar! Min doqquz yüz iyirmi üçüncü il! (Gülü hələ də heyran baxışlarla onu süzən Qırmızının əlindən alıb qələbə addımları ilə tələsik gedir).

Ziyalı. Bravo, Şövkət xanım! Eşitdiniz, cənablar? Həqiqətən, bu müqəddəs bir tarixdir, onu yadda saxlamaq gərəkdir. Bütün Şərqdə ilk teatr məktəbi məhz Azərbaycanda, Bakıda yarandı. Alqışlayaq, cənablar! (Əl çalır. Təlxəklər də ona qoşulur).

Alqış səslərini Üzeyir Hacıbəyovun "Koroğlu" operasından Qızlar rəqsinin forte hissəsi əvəz edir. Monitorda həmin rəqs ifa olunur və hərəkət monitordan səhnəyə keçir. Gənc qızlar səhnəyə çıxıb rəqsi davam etdirirlər. Musiqi bitir. Qırmızı ortaya çıxır.

Qırmızı. Qardaşlar, bu havanı da, bu rəqsi də bizim sarayda mən çox görmüşəm. Həşəmətli Həsən paşa çox sevərdi bu rəqsi.

Qara. Deyəsən, keçmişlər düşdü yadına?

Qırmızı. Elə düşdü! Lap yeddi fətirin yeri göynədi. Ə, çalın mənim havamı, oxumağım gəldi.

Musiqi. Monitorda "Koroğlu" operasından Təlxəyin məzəli kupletləri ifa olunur. Hərəkət monitordan səhnəyə köçür. Qırmızı Təlxək xüsusi şövqlə oxuyur və oynayır. İfa bitir.

Ağ təlxək. Sonra deyir mən artist deyiləm!

Ziyalı. (Gəlir) Bəli, cənablar, Bakıda Teatr məktəbi işə başladı. İlk vaxtlar burada bilirsiniz kimlər dərs deyirdi? Aman allah! Hüseyn Cavid... Cəfər Cabbarlı... Əbdürrəhimbəy Haqverdiyev, Aleksandr Tuqanov... Bu məktəb ilk dəfə olaraq peşəkar, təhsilli aktyor kadrları hazırlamağa başladı. Hər şey çox çətin, amma

necə şərəfli, necə ləzzətli idi! Məktəb kiçik bir binada yerləşirdi, amma bu kiçik binanın divarları bilirsiniz kimlərin səslərini eşitmişdi? Bilmirsiniz! Onda qulaq asın!

Monitorda Məktəbin binası. Ayrı-ayrı məşhur aktyorların məşhur səsləri və təsvirlərdən ibarət çarx göstərilir. H.Cavid, C.Cabbarlı, Ə.B.Haqverdiyev, A.Tuqanovun şəkilləri; Fatma Qədrinin şəkilləri və "Vaqif" əsərindən Xuramanın monoloqu; Rza Əfqanlının şəkilləri və şəkillər üstündə səsi; İsmayıl Dağıstanlının şəkilləri və hər hansı bir tamaşadan səsi; Ələsgər Ələkbərovun ifasında "Otello"-dan və ya "Vaqif"-dən bir parça; Barat Şəkinskayanın şəkilləri üzərində "Romeo və Cülyetta" radio tamaşasından fraqment. Çarx bitir, hərəkət monitordan səhnəyə keçir. Təlxəklər tamaşaçı yerində əyləşib, hadisələrin gedişini izləyirlər.

Ziyalı. Teatr məktəbi az bir zamanda coşqun fəaliyyətə başladı. O, tək Azərbaycan teatrları üçün deyil, Orta Asiya respublikalarını, Dağıstan və Krımı aktyor kadrları ilə təmin edirdi. Burada ölkənin tanınmış, adlı-sanlı sənətkarları dərs deyirdilər. Rza Təhmasib tamaşalar hazırlayırdı.

Rza Təhmasib skamyada oturmuş təlxəklərin qarşısında (indi onlar tələbədirlər) müəhazirə oxuyur.

Təhmasib. Bizim yaradıcılığımızın mahiyyəti nədən ibarətdir? Bu, yeni canlı varlığın, insanın, indiki halda rolun təməlini qoymaq, onu inkişaf etdirib ərsəyə çatdırmaqdır. Deyim ki, əziz yoldaşlar, bu, insan doğuluşunu xatırladan təbii yaradıcılıq işidir. Stanislavski deyir ki, yaradıcılıq prosesində kişi – "ər" var. O müəllifdir, yəni dramaturqdur. Müəllifin əsərindən "mayalanmış" rolun ifaçıları – "qadın" var. Onun mayası olan uşaq – yaradılan roldur. Onların – artistin rolla ilk tanışlıq anları var. Onların, yaxınlaşma, cütləşmə də demək olar, vurğunluq, küsmək, bir-birini başa düşməmək, barışma, qovuşma və nəhayət, hamiləlik dövrü vardır. Bu maraqlı və incə dövrdə rejissor proseslərə kömək etməklə aradüzəldən adam rolundadır.

Bədxah (səsi hardansa eşidilir). Stanislavski elə deməyib, tərcümə bərbaddır!

Qara. Sən dayan görək doğuş nə vaxt olacaq?

Qırmızı. Dostum, darqursaq olma! Əhvalatdan ləzzət al!

Ağ Təlxək (özünü yelləyir). Yaman həyəcanlandım.

Təhmasib. Tələsməyin, hər şey olacaq! Davam edirik. Harda qaldım?

Qara. Rejissorun aradüzəldənlik etməsində!

Təhmasib. Hiss olunur ki, diqqətlə qulaq asırsınız. Bəli, aradüzəldən rejissor öz işini görür və hamiləlik dövrü başlayır. Hamilə qadının da özünəməxsus tərsliyi, şıltaqlığı, tez-tez dəyişən əhvali-ruhiyyəsi olur.

Qırmızı. Müəllim, burda da hamiləlik yarımçıq kəsilə bilərmə, yəni... deməyə utanıram.

Təhmasib. Oğlum, aktyor olmaq istəyən utancaqlığı, kompleksləri, hətta mən deyərdim, abır-həyanı teatrın kandarında qoyub, sonra səhnəyə çıxmalıdır. Utancaq adamdan aktyor olmaz!

Qırmızı (*cəsarətlə*). Vaxtından əvvəl doğuş ola bilərmə, professor?

Təhmasib. Mən elə sözümlə ora gətirirəm. Hamiləlik dövründə abort da ola bilər, yarımçıq doğuş da. Və bu zaman natamam, yaşamaq qabiliyyəti olmayan səhnə urodları meydana gəlir. Bir sözlə, canlı səhnə varlığının və ya rolun dünyaya gəlişi artist təbiətinin yaradıcı fitrətinin təbii məhsuludur. Bu qanunlar təbiətin özü tərəfindən yaradılıbsa, yenisini uydurmaq nəyə lazım? Konstantin Sergeyeviç çox haqlıdır. Əgər velosiped varsa, onu yenidən icad etməyə nə hacət?!

Qara. Elə ona görə də müsəlmanlar nə icad eləyirlər, nə də ixtira. Əgər Avropa bütün bunları tapırsa, müsəlman niyə özünü yormalıdır? Allahın verdiyi nöyütün puluna Avropadan hər şeyi alır. Nə başı ağrıyır, nə yorulur. Bəsdi deyincə uşaq əkir, bəşəriyyətin sayını artırır.

Ağ təlxək. A balam, bir nəfəs al də! Nə düdüləyib tökürsən bir ucdan? Professor danışır axı!

Təhmasib. Böyük teatr reformatoru fikirlərini yekunlaşdırıb deyir: bu qanunları dərk etməyib pozanlara yazıqlar olsun. Bu cür zorən aktyorlar yaradıcı olmur, onlar saxta və qəlpdirlər.

Bədxah (*səsi eşidilir*). Tərcümə zəifdir!

Gənc oğlan gənc bir qızın əlindən tutub az qala darta-darta gətirir.

Oğlan. Müəllim, gəlmək olar?

Təhmasib. Siz artıq gəlmisiniz.

Qız. Burax əlimi! (*Əlini Oğlanın əlindən çıxarmaq istəyir.*)

Təhmasib. Burax qızın əlini, cavan oğlan! Siz auditoriyadasınız!

Oğlan. Professor, o çox istedadlıdır, amma o imtahanı keçmədi, onu başa düşmədilər.

Təhmasib. Sən nədən bildin o istedadlıdır?

Oğlan. Mən hər şeyi deyə bilmərəm, professor!

Qız. Burax əlimi! (*Əlini oğlanın əlindən çıxarmaq istəyir.*) O, Romeo kimi başını itirib, professor, siz ona qulaq asmayın!

Təhmasib (*gülümsəyir*). Bəlkə sizə qulaq asaq?

Oğlan. Mən elə onu sizdən xahiş etmək istəyirdim, professor, ona qulaq asın.

Təhmasib. Burax qızın əlini! O heç yerə qaçan deyil.

Oğlan qızın əlini buraxır, amma onu nəzarətdə saxlayır ki, qaçmasın. Qız əllərini ovuşdurur. Təhmasib gülümsəyir.

Yaxşı, bizə nə göstərəcəksən, istedadlı qız? Etüd? Ya bir təmsil? Bəlkə bir monoloq söyləyəsən?

Oğlan. Təmsil nədi, professor, etüd nədir? O hazır Cülyettadır!

Təhmasib. Cülyetta? (Qıza) Siz "Romeo və Cülyetta"-nı oxumusunuz?

Oğlan (gülür). Professor, o Cülyettanı əzbər bilir.

Təhmasib. Əcəb!

Oğlan. Biz sizə bir səhnə göstərəcəyik. O Cülyettadır, mən Romeo.

Təhmasib. Sənin Romeo olduğunu mən o saat bildim. Buyurun!

Qız (oğlana). Nə dayanıb baxırsan? Bir kətil tap gətir!

Oğlan. Kətil? Bu saat təşkil edərəm.

Oğlan bir kətil tapıb gətirir. Qız Oğlanın köməyi ilə kətilin üstünə çıxır.

Təhmasib. Deməli, bu kətil oldu Kapuletilərin eyvanı? Xub! Başlayın, vaxtımız azdır. Cülyetta!

Cülyetta. Yalnız sənin adın düşməndir mənə,

Sən özün Montekki deyilsən axı.

Nə əlin, ayağın, nə qaşın, gözüün,

Nə də ki, dünyada insana məxsus

Başqa bir üzvün Montekki deyil.

Lap başqa bir ad olsun, adda nə var ki?

Qızılgülə başqa bir ad versələr,

Onun gözəl ətri dəyişər məgər?

Romeo (öz-özünə). Mən yenə dinləyim, ya cavab verim?

Cülyetta. Romeo rütbəsiz, adsız da elə

Kamal zirvəsində durardı belə.

Romeo, gəl, üzvi hissən olmayan

Təkcə bu adını sən at üstündən,

Əvəzində bütün varlığımı al.

Romeo. Səni öz sözündən tutacağam mən.

Mənə sevgilim de, mən də adımı

Dəyişim, Romeo olmayım daha.

Cülyetta. Qaranlıq gecədə gizli sirrimdən

Ey xəbərdar olan, söylə sən kimsən?

Romeo. Müqəddəs ilahə, bilmirəm indi

Sənə öz adımı necə deyim mən?

Nifrət eyləyirəm adıma özüm,

Çünki mənim adım sənə düşməndir.

Kağız üzərinə yazılmış olsa,

Onu tikə-tikə parçalayardım.

Cülyetta. Səndən hələ yüz söz eşitməmişəm,

Səsin gör necə də tanışdır mənə.

Ah, sən Romeosan, Montekkimisən?

Təhmasibin onların oyunundan çox təsirləndiyi hiss olunur. O özü də hiss etmədən oynayanlara yaxınlaşır. Dodaqları hərdən danışanların replikalarını pıçıldayır.

Təhmasib. Davam edin, dayanmayın...

Romeo. Heç biri deyiləm, gözəl məleykə,
Çünki hər iki ad xoşuna gəlmir.

Cülyetta. Bura necə gəldin, nə üçün gəldin?
Hündürdür, möhkəmdir bağın hasarı.

Romeo. Uçdum eşqin zərif qanadlarıyla,
Eşqi daş divarlar saxlaya bilməz.

Cülyetta. Səni görən kimi öldürəcəklər.

Romeo. Lütf elə sən mənə nəvazişlə bax,
Bu məni qoruyan zireh olacaq.

Təhmasib. Gözəl! (*Cülyettaya lap yaxın dayanır, elə bil bir sözüünü belə buraxmaq istəmir*). Çox gözəl!

Cülyetta (*daha ürəklə oynayır*).

Ah, gözəl Montekki, həqiqətən də
Bütün varlığım ilə sevirəm səni!

Bu yerdə Cülyetta bir "Ah!" eləyir və gözlənilməz halda qəşş edib Romeonun deyil, Təhmasibin qucağına düşür. Mizan gözlənilməz olsa da, Təhmasib onu havada tutur. Romeo pərtidir. Gah Təhmasibin qucağında rahatlanmış Qıza, gah tamaşaçı tələbələrə baxır. Təhmasib də çaşqındır. Bilmir qızı hara qoysun.

Oğlan. Axı, belə mizan yoxdu! (*Qızı Təhmasibin əlindən alıb kətildə oturdur.*) Əgər belə bir şey fikirləşmişdinsə, sən o qocanın deyil, mənim qucağıma düşməliydin.

Qız. Mən çaşdım, kim yaxındaydı, ora da yığıldım.

Bədxah (*hardansa səsi gəlir*). Qız, ona qulaq asma, rejissorun qucağına düşmək məsləhətdir.

Tələbə təlxəklər gülüşürlər.

Qız. Professor, bəlkə, mən nahaq səy göstərirəm. Bəlkə, məni qəbul etməyən o müəllimə düzgün iş görüb?

Oğlan. Sən o müəlliməyə fikir vermə! O... heç bilmirəm nə deyim? O...

Bədxah (*səsi gəlir*). Paxıldır!

Təhmasib. Axı, o müəllimə nə deyib götürmədi səni? Səbəbini demədi?

Qız. Dedi xarici görkəmin maraqsız, miyanədir, istedadın da yoxdur. Səhnəyə isə ya gözəllik, ya da istedad lazımdır, ili telo, ili talant!

Təhmasib. Birinci səbəb mübahisəlidir, zövq məsələsidir, ikinciyə gələndə, müəllimə səhv edir, istedadın var. Mən səni öz kursumə götürürəm. Bizim məktəbdə istedad əsas meyardır. Adın nə oldu, xanım qız?

Qız. Fatma... *(tərəddüddən sonra)* Qədri!

Oğlan *(təəccüblə)*. Qədri? Bu hardan çıxdı?

Təhmasib. Xanım, indi sən həmsərisən, iranlı?

Oğlan. Nə həmsəri, professor, nə iranlı? O, Odessadan təzə gəlib.

Təhmasib. Dəxli yoxdur, hardan gəlib! İstər İran, istər Turan, istərsə də Odessa! O artistdir, aktrisadır. *(Təntənə ilə)* Fatma Qədri! Bu adı unutmayın, yoldaşlar! Onun adı Azərbaycan teatr tarixinə qızıl hərflərlə yazılacaq!

Zəng vurulur. Təhmasib gedir. Oğlanla Qız sevinclə qucaqlaşirlər. Monitorda Fatma Qədri ilə bağlı təsvirlər gedir. Bu təsvirlər üstündə Fatma Qədrinin ifasında "Vaqif"dən Xuramanın son monoloqu səslənir. Bir müddətdən sonra Ziyalı oyuna qoşulur.

Ziyalı. Teatr məktəbi öz yeniyetməlik və gənclik dövrünü yaşayırdı, amma bu dövr çox uzun çəkə bilməzdi. Teatr məktəbi böyük coşqu ilə inkişaf edən teatrımızı yeni kadrlarla təmin eləməkdə çətinlik çəkirdi. Həm də təhsilin səviyyəsini yüksəltmək gərəkdi. Beləliklə, 1945-ci ildə Teatr məktəbi yetkinlik yaşına qədəm qoydu, o, ali təhsil ocağına çevrildi və onun pasportuna Azərbaycan Dövlət Teatr İnstitutu adı yazıldı. İlk qəbul cəmi 40 nəfər oldu, ağalar! Burda yeddi müəllim dərs deyirdi, cəmi yeddi müəllim. Hələ onu da deyim ki, 1949-cu ildən başlayaraq Rza Təhmasib institutda tələbələrin gücü ilə tamaşalar qurmağa başladı. Bu gözəl təhsil ocağında aktyorluq sənətinin sirləri öyrənilir və elə müəllimlərin, tələbələrin gücü ilə də öyrənilənlər təcrübədə möhkəmləndirilirdi.

Monitorda Teatr İnstitutunun Malakan bağının yanındakı binası göstərilir. Tələbələr, müəllimlər, dərslərdən fraqmentlər, məşhur simalar göstərilir. Ədil İskəndərov, Rza Təhmasib, Mehdi Məmmədov və başqaları. Lentin sonunda Mehdi Məmmədov iri planda görünür. Hərəkət monitordan səhnəyə düşür. Mehdi Məmmədov gəlir, dalınca da gənc bir oğlan. Mehdi Məmmədov tünd qara vodolazkada və açıq rəngli pencəkdədir.

M.Məmmədov. Başa düşmək lazımdır ki, Hamlet filosofdur, onun hər şeyə baxışında bir fəlsəfi dərinlik var. Onun monoloqu bu mükəmməl faciənin əsas məğzi, cövhəridir. O monoloqu söyləyən aktyorun özünün ağılı, dərrakəsi olmalıdır, əks halda, tamaşaçı ona inanmayacaq, Stanislavski kimi "Ne veryu!" deyib bağıracaq. Başa düşdünüzmü məni?

Oğlan. Bəli, başa düşdüm.

M.Məmmədov. Onda başladıq. *(Kətilərdən birində oturur.)* Buyur!

Oğlan. *(Qollarını çarpazlayıb filosofyana bir poza alır).*

Olum, ya ölüm, budur məsələ.

Hansı sərfəlidir? Azğın taleyin

Müdhiş oxlarına susub dözməkmi,

Yoxsa fəlakətlər nəhrinə qarşı

Silaha sarılıb üsyanmı etmək:

Ya qələbə çalmaq, ya həlak olmaq?

Ölmək – yuxulamaq, yalnız budur, bu!

M.Məmmədov. Dayan, dostum, dayan! Siz də qulaq asın! Tamaşa oyundur. Burda hər şey aldanışdır, illüziyadır, təlqindir. Aktyordan tələb olunur ki, tamaşaçını bədii uydurmaya, yalana inandıra bilsin. Tamaşada yaşamırlar, yaşantıları imitasiya edirlər. Orada kimsə gerçəkdən doğmaz, doğulmaz, ölməz və öldürməz: amma tamaşaçı ürəkdolusu ağlayar, ürəkdolusu gülər, kimisə sevər, kiməsə səcdə edər, kiməsə də - nifrət... (*Oğlana*). Amma indi mən sənə qulaq asıram, Hamletin daxilində baş verən fırtınanı hiss eləmirəm, mən sənə dediklərinə inanmıram, mən inanmıram ki, dediklərin sənə içindən gəlir, bu sözlərin müəllifi sənsən. (*Tələbələrə*) Siz necə, onun söylədiklərinə inandınız mı?

Təlxəklər (*xorla*). Ne veryu!

M.Məmmədov. Doğrudur, Stanislavski də belə deyirdi. Sən Hamletin monoloqunu demək üçün əvvəl onun kədərini, dərini anlamalısan. İndi mən səndən soruşuram, nəydi Hamletin dərini?

Oğlan. Müəllim, Hamletin dərini... Əmisi atasını öldürüb, anasını alıb, taxt-tacına sahib çıxıb.

M.Məmmədov. Sən bunumu Hamletin dərini bilirsən? Budurmu dərini?

Ağ təlxək. Müəllim, bundan böyük dərini? Əmisi atasını öldürüb, gül kimi anasını alıb, taxt-tacına da yiyə durub?! Bu dərini deyil ey, müsibətdir!

M.Məmmədov. Sakit! Əgər Hamletin dərini təkcə bunlar olsaydı, bu əsər faciə olmazdı! Hamletin dərini təkcə ata, ana dərini deyil. Onun kədəri heç taxt-tacı qəsb edilmiş prinsin kədəri də deyil. Hamletin dərini bəşəriyyətin dərini, Hamletin kədəri dünya kədəridir.

Oğlan. Müəllim, mən başa düşürəm, ancaq onu necə ifadə eləyim, onu bilmirəm.

M.Məmmədov. Danimarka prinsinin iztirabları mühitin və zamanın dərin idrakından doğur. Bu, yer üzündəki ədalətsizliyi, müsibətləri görəndə, duyan və dərk edən bir insanın iztirablarıdır. (*Qollarını sinəsində çarpazlayıb filosofiyana bir görkəm alır.*)

Olum, ya ölüm, budur məsələ.

Hansı şərəfidir? Azğın taleyin

Müdhış oxlarına susub dözməkmi,

Yoxsa fəlakətlər nəhrinə qarşı

Silaha sarılıb üsyanmı etmək:

Ya qələbə çalmaq, ya həlak olmaq?

Ölmək – yuxulamaq, yalnız budur, bu!

Bununla üreyin ağrıların,

Əzəldən insanın nəsibi olan

Minlərlə dərini, iztirabları

Bir anın içində unuduruq biz...

*Bu yerdə monitorda M. Məmmədovun ifasında monoloqun davamı göstərilir.
Səhnədəki M.Məmmədov da monitora baxır.*

Bumu gecə-gündüz dua oxuyub
Arzu etdiyimiz gözəl aqibət?
Ölmək – yuxulamaq, əbədi yatmaq,
Sonra yuxu görmək! Bax, budur əngəl.
Biz canı qurtarıb işgəncələrdən
Ölüm yuxusunda nə görəcəyik?
Budur yolu kəsən. Bu səbəb bizi
Məcbur edir çəkək ömrümüz boyu
Bütün zillətləri, müsibətləri.
Yoxsa kim dözərdi, kim dözərdi, kim
Zamanın cövrünə, həqarətinə,
Zalımın zülmünə, haqsızlığına,
Lovğa əyanların təkəbbürünə,
Tapdanmış sevginin əzablarına,
Açgöz hakimlərin əclaflığına,
Hər cür şərəfsizin şərəfliləri
İyrənc təhqirinə, istehzasına?
Bunlardan əbədi qurtulmaq üçün
Bir xəncər zərbəsi kifayət ikən
Həyatın rəzalət yükü altında
Neçin sürünürük inildəyərək?
Bizi vadar edən buna nədir, nə?
Yalnız bircə qorxu, bircə vahimə:
Biz dərddən qurtarıb öləndən sonra
O məchul aləmdə nə olacaqdır?
Ordan qayıtmayıb hələ heç bir kəs.
Bu fikir sarsıdır iradəmizi,
Bizi məcbur edir daim, həmişə
Çəkək bu tükənməz məşəqqətləri,
Məlum əzablardan yaxa qurtarıb
Naməlum dərdlərə can atmayaq biz.
Bu dəhşət qorxağa çevirir bizi,
Puç olur ağlımız, qətiyyətimiz.
Solur cürətimiz bir çiçək kimi.
O böyük təşəbbüs, o ali məqsəd
İtirir adını və mənasını.
Sus... sus! Ofeliya! Ey gözəl pəri,
Hər zaman etdiyin dualarında
Xatırla mənim də günahlarımı!

Tələbələr al çalırlar, M.Məmmədov yüngül baş ayır.

Oğlan (*vəcdlə*). Müəllim, bəs buna necə nail olmalı? Mən bunu bacara bilərəmmi?

M.Məmmədov. Əlbəttə, hər şey mümkündür, amma aktyor oynadığı rolun daxilini duymağı bacarmalıdır. Hamletin mətnini oxuyanda, monoloqunu söyləyəndə gərək özünü Hamlet biləsən, onun dərddini öz dərdin sanasan, onun mübarizəsini öz mübarizən kimi qavrayasan. Əks halda, tamaşaçı Stanislavski kimi “Ne veryu” deyəcək.

Oğlan. Müəllim, o doğrudur ki, London mətbuatında sizi “azərbaycanlı prins Hamlet” adlandırıblar?

M.Məmmədov (*razı təbəssümlə*). Elə deyirlər.

Zəng vurulur. M.Məmmədov qovluğunu götürür.

Aktyor peşəsi yarımçıqlığı sevmir, o böyük zəhmət, istedad istəyir, əvəzində isə heç nə ilə əvəz olunmayan bir zövq verir (*Gedir*).

Ziyalı gəlir, o, artıq 60-cı illər dəbində geyinib. Əlində bir qovluq var.

Ziyalı. 60-cı illər... Sovet cəmiyyətinin romantik dövrü! Sənət hər şeydən öndə idi. Bütün sovet məkanında olduğu kimi, ölkəmizdə də mədəniyyətin, o cümlədən teatrın coşqun bir inkişaf dövrü başladı. Birləşən, birləşən monumental, ritorik təbliğat vasitəsinə çevrilmiş teatr yeni məzmun qazandı, daha insani, daha həyatı, daha isti oldu. Klassik irsimizə yeni yanaşma, yeni traktovka gəldi. Cəlil Məmmədquluzadə, Hüseyn Cavid yenidən, daha maraqlı, daha möhtəşəm yozumda səhnəyə çıxdı.

Monitorda Həsənağa Turabovun ifasında “Ölülər”dən bir monoloq, Səməndər Rzayevin “Dəli yığıncağı”ndan Pırpız Sona ilə səhnəsi, Hamlet Xanızadədən İblisin monoloqundan ibarət çarx göstərilir. Alqış səsləri eşidilir.

Ziyalı. Dramaturgiyamıza yeni nəfəs gəldi, onunla da bərabər yeni rejissorla və təbiidir ki, yeni və güclü aktyor nəsl! İlyas Əfəndiyev-Tofiq Kazımov tandemi və bu tandemin tələbindən doğan yeni tip aktyor nəslə formalaşdı: Həsənağa Turabov, Səməndər Rzayev, Şəfiqə Məmmədova, Fuad Poladov, Vəfa Fətullayeva, Hamlet Xanızadə, Hamlet Qurbanov, Amaliya Pənahova... Bu adların sahibləri hamısı məhz 60-cı illərdə Azərbaycan Teatr İnstitutunun yetirmələri idi.

Tofiq Kazımov gəlir, əlində bir qovluq var. Onu sürətlə vərəqləyir, bəzən dayanır, üzündə sevinc, təbəssüm və coşqu var.

T.Kazımov (*əlinin arxası ilə qovluğu şappıldadır.*) Nəhayət, tapdım! On ildən sonra yenə də mən öz müəllifimi tapdım!

Ziyalı. Bəli, on ildən sonra, "Atayevlər ailəsi"ndən sonra tale yenə də onları birgə fəaliyyətə dəvət elədi.

T.Kazımov. Bu mənim çoxdan istədiyim bir mövzudur, bu əsər elə bil mənim üçün yazılıb.

Ziyalı. Rejissor səhv etmirdi. İlyas Əfəndiyev bu pyesi məhz Tofiq Kazımov üçün yazmışdı.

T.Kazımov. "Sən həmişə mənimləsən". Nəhayət, çıxmaq lazımdır ritorikadan, pafosdan (*Ziyalıya*). Bilirsiniz, rus teatrında qırx illik bir dövrü Ostrovski öz pyesləri ilə doldurdu. Düz qırx il! Və bu qırx ildə Rus teatrı Avropa teatrının keçdiyi iki yüz illik inkişaf məsafəsini qət elədi.

Ziyalı. Doğrudur, maestro, siz haqlısınız. Ostrovskinin teatrı söz teatrı idi, birbaşa, təsirli, effektiv! Hətta o pyesləri tamaşaya qoymaq üçün rejissor o qədər ehtiyac yox idi.

T.Kazımov. Bəli, Ostrovski pyeslərində tərbiyələnməmiş, formalaşmış aktyorlar sözü oynayırdılar. Bu vəziyyət düz qırx il davam etdi, ta ki... yeni dramaturgiya gəldi meydana.

Ziyalı. Çexov dramaturgiyası! Burda sözün özündən çox, nüanslar, çalarlar, mətnaltı mənalar oynayırdı. Hətta Çexovu tamaşaya qoymaq istəyən rejissor mütləq öz partiturasını yaratmalıydı.

T.Kazımov. Siz teatrşünas kimi danışsınız.

Ziyalı. Təşəkkür edirəm! Amma etiraf edirəm ki, mən teatrşünas deyiləm, sadəcə teatrı sevən adamam.

T.Kazımov. Elə ona görə də ilk vaxtlar Çexov pyesləri uğur qazana bilmirdi. Aktyorlar da, rejissorlar da sözü oynayırdılar... köhnə qaydada.

Ziyalı. Sizi narahat eləyən məsələlər mənə təxminən aydındır, tarix təkrar olunur.

T.Kazımov. Bəli, indi Azərbaycan teatrı XX əsrin əvvəllərindəki rus teatrı vəziyyətindədir. Biz Tuqanovdan başlayıb, Ədil İskəndərov sənətində zirvəyə çatmış və böyük uğurlar qazanmış monumentallıqdan, spesifik pafosdan, inqilabi ritorikadan, Mehdi Məmmədov fəlsəfəçiliyindən, bir sözlə, söz dramaturgiyasından uzaqlaşılıb, səhnəyə təbii, adi insani hissləri, insanın mürəkkəb mikromühitini gətirməliyik.

Ziyalı. Bunun üçün siz öz komandanızı yaratmalısınız.

T.Kazımov. Elədir! Dramaturq var! (*Pyesi göstərir.*) Amma aktyor məsələsi... Bax, bu pyesi tamaşaya qoymaq üçün mənə həqiqətən gənc, gözəl, zərif bir qız lazımdır, daha altmış yaşında dahi aktrisa yox!

Ziyalı. Siz çox haqlısınız, maestro, indiki tamaşaçını aldatmaq çətindir.

Bu vaxt səhnədən artıq yaxşı tanıdığımız qız keçir. T.Kazımov söhbəti yarımçıq qoyub qızın dalınca baxır, hələ onun dalınca bir-iki addım da atır, elə bil hipnoz olur.

T.Kazımov (*qışqırır*). Bu odur!

Ziyalı. Sizə nə oldu?

T.Kazımov. Nargilə!

Ziyalı. Nargilə kimdir?

T.Kazımov. Nargilə! On səkkiz yaşında qız! Bu əsərin qəhrəmanı!

Qız qayıdıb yenə də səhnədən keçir. T.Kazımov qızın qabağını kəsir.

T.Kazımov. Dayanın!

Qız (*səksənib dayanır*). Mənimləsiz?

T.Kazımov. Siz aktrisasınız?

Qız. Xeyr, mən hələ ikinci kursda oxuyuram.

T.Kazımov (*hövsələsiz*). Kimin kursunda?

Qız. Ədil müəllimin kursunda.

T.Kazımov. Sənə rol verirəm!

Qız. Mmm... mən...

T.Kazımov. Sən kəkələyirsən?

Qız. Yooox... Mən kəkələmirəm.

T.Kazımov. Baş rol! Akademik teatrda! Nədi, imtina eləyəcəksən?

Qız. Bilmirəm... Bu elə gözlənilməz təklif oldu ki... Mən...

T.Kazımov. Başa düşürsən ki, bu rol sənə bütün həyatını dəyişəcək?

Qız. Axı...

T.Kazımov. Mən axı-maxı bilmirəm. Sabah, saat 11-də teatrda sənə gözləyəcəm!

T.Kazımov tələsik gedir, heç Ziyalı ilə sağollaşmır da. Qız bir müddət çaşqın dayanır. Ziyalının çiynlərini çəkdiyini görüb tələsik gedir.

Ziyalı. Bu dünyada hər şeyi an, məqam həll eləyir. Lazımlı məqamda lazımlı yerdə olmalısən. Bəlkə, bəxt elə həmin məqamın özüdür? (*Gedir*).

İşiq dəyişir. Qız Nargilə rolunda gəlir. Fikirlidir. Əks tərəfdən Ziyalı Həsənzadə rolunda gəlir. Nargilə onu birdən görür. Üzündə sevinc parlayır.

Nargilə. Gözlərimə inana bilmirəm. Siz mənim yanıma gəlmisiniz? (*Özünü Həsənzadənin üstünə atıb qucaqlayır və üzünü sinəsinə söykəyir.*) Ay Allah... Mən necə xoşbəxtəm!.. Mənim əzizim, həyatım... (*Sevincdən gah güllür, gah ağlayır.*) Bu gün mənim ən xoşbəxt günümdür! Sizdən bir az qabaq anam da gəlmişdi.

Həsənzadə (*birdən canlanaraq*) Doğrudan?

Nargilə. Elə indicə sizə zəng edəcəkdim. Anam təkidlə mənim evə qayıtmağımı istəyir, hətta Fərəcin stul-mustulunu da mənim otağımdan çıxarıb, aralıq qapını da bağlayıb.

Həsənzadə. Bəs, nə cavab verdin?

Nargilə. Mən sizinlə məsləhətləşmək istədim... Qayıdım, yox?

Həsənzadə. Əlbəttə, qayıtmaq lazımdır.

Nargilə. Fərəcin acığına mən də qayıtmaq istəyirəm.

Həsənzadə. Fərəcin acığına niyə? Sən ananın xatirinə qayıt. Madam ki, peşman olub...

Nargilə. Çox peşman olub. Deyir, mən səni öz ata evindən gəlin köçürmək istəyirəm, yaman dəyişilib.

Həsənzadə. Ana – anadır.

Nargilə. Mən sizi bu kiçik, yoxsul otağıma heç yaraşdıra bilmirəm. Elə bil Aydan gəlmisiniz. Bəlkə əyləşəsiniz... mənim Aydan gəlmiş əzizim.

Həsənzadə. Narahat olmayın.

Nargilə. Mən evimizə qayıdandan sonra bizə tez-tez gələrsiniz... Eləmi?

Həsənzadə. Vaxt olar, gələrəm.

Nargilə. Vaxt olar nədir? Hər gün gələcəksiniz. Anam daha əvvəllərdə olduğu kimi sizin kölgənizi qılınclamır.

Həsənzadə. Mən buna çox şadam.

Nargilə. Mən bilirdim ki, anam əvvəl-axır başa düşəcək... (*Əlindən yapışır.*) Axı, sizə necə pis demək olar? Eh... bu günki gün... Suri də gəlmişdi!

Həsənzadə. Suri? Hə, yadıma düşdü! Nə deyirdi?

Nargilə. İşləmək istəyir. Zavodda ona bir iş tapılar?

Həsənzadə. Tapılar.

Nargilə. Onda düzəldin. Vallah, pis qız deyil.

Həsənzadə bloknot-qələm çıxarıb nəsa yazır və vərəqi qoparıb Nargiləyə verir.

Həsənzadə. Verərsiniz Fərəcova, düzəldər.

Nargilə. Bu kağıza nə ehtiyac? Sabah özünüz tapşırırsınız...

Həsənzadə (*özünü toplayaraq*). Özüm burda olmayacam, gedirəm.

Nargilə. Hara? Olmaya oğlunuzla görüşməyə gedirsiniz?

Həsənzadə. Yox, təzə iş yerinə gedirəm.

Nargilə. Başa düşmədim, necə "təzə iş yerinə"?

Həsənzadə. Gəncə tərəfdə böyük zavod tikilir, mənə ora dəyişdilər.

Nargilə (*qeyri-ixtiyari*). Bəs mən?

Həsənzadə (*qızın əlindən tutur*). Siz burda qalırırsınız...

Nargilə (*əlini çəkir və qışqırır*). Yox... yox... İstəmirəm! Qalmaq istəmirəm. Mən sizsiz yaşaya bilmərəm. (*Birdən böhran içində gülür.*) Yoxsa siz mənə sınaq istəyirsiniz?

Həsənzadə. Sizi sınağa ehtiyac yoxdur.

Bu yerdən tamaşa monitorda Amaliya Pənahova və Əli Zeynalovun ifasında davam edir.

Nargilə. Demək gedirsiniz?

Həsənzadə (*qızın əlindən tutaraq*). Qulaq asın, görün nə deyirəm.

Nargilə (*əlini çəkir*). Lazım deyil!.. Heç nə deməyin!.. Heç nə! (*Gözlərindən yaş axır.*) Siz getməli idiniz. Siz həddindən artıq yaxşı adamsınız. Siz qala bilməzdiniz...

Həsənzadə. Elə deməyin...

Nargilə. Yox, narahat olmayın. Siz getsəniz də, hər şeyi özünüzlə apara bilməzsınız... Siz mənim həyatımda çox şey qoyub gedirsiniz...

Həsənzadə. Rica edirəm, həyəcanlanmayın.

Nargilə. Dedim ki, narahat olmayın... madam ki, siz belə edirsiniz, demək, belə də lazımdır. Qoy mənim göz yaşlarım sizin səfərinizi kədərli etməsin. Siz onsuz da bu dünyada az dərd çəkməmişiniz. Mən səməndər quşu kimi sizin odunuza yanmaq istəyirdim. Siz bunu istəmədiniz. Çünki siz həddindən artıq yaxşı adamsınız.

Həsənzadə. Mən getməliyəm. (*Getmək istəyir.*)

Nargilə. Yox, bircə dəqiqə də dayanın... Əgər bu dünyada insaf, ədalət varsa, qoy sizin o bircə oğlunuz yer üzünün ən xoşbəxt adamı olsun. Sizin qəlbiniz bir də qəm görməsin. Siz həmişə... gecə də, gündüz də mənim yanımda olacaqsınız. Mənimlə olacaqsınız. (*Şiddətli göz yaşları içərisində gülümsəyir.*) Axı, mən sizsiz necə yaşaya bilərəm?

Həsənzadə (*həyəcanla*). Nargilə...

Nargilə. Yox, susun. Siz öz sözlünüzü demisiniz. Mənim isə sizə sözüm çox idi... Sizin vaxtınız yoxdu. (*Qatar fitinin səsi eşidilir.*) Lakin siz harda olursunuz-olun, mən hər gün bu sözləri sizə deyəcəm... (*Gözlərindən yaş dayanmadan axır.*)

Həsənzadə. Rica edirəm, həyəcanlanmayın.

Nargilə (*göz yaşları arasından gülümsəyir*). Kim deyir ki, mən həyəcanlanıram?! Əksinə, mən heç bir zaman özümü bu qədər sakit hiss etməmişəm. Mənim məhəbbətim əbədiyyətə qovuşmuşdur! Mən onun sabitliyini, gözəlliyini, əbədiyyətini heç bir zaman bu qədər aydın hiss etməmişdim... (*Həsənzadənin qollarından yapışaraq*) İndi isə gedin, qatara gecikirsiniz...

Həsənzadə çıxır. Nargilə onun arxasınca baxır. Monitor qaralır.

Ağ təlxək. Yaman təsirləndim.

Qırmızı. Bəs məni demirsən, bir də gördüm gözümdən yaş axır.

Qara. Əttövbə, mən belə ürəkqısan əhvalat danışaydım, qibleyi-ələm boynumu vurdurardı. Heç uf da eləməzdi.

Ağ təlxək. Bəs nədi, bizim vəzifəmiz güldürmək, əyləndirməkdi.

Ziyalı. Ağalar, siz bir-neçə saatin içində teatrın nə olduğunu bilmək istəyirsiniz? Axı, sizə dedik ki, teatrı qanmaq,

bilmək üçün adamlar təhsil alır, dörd-beş il dərs oxuyub institut bitirir. Həm də teatrın vəzifəsi tək əyləndirmək, güldürmək, heç ağlatmaq da deyil, teatrın missiyası, yəni vəzifəsi daha böyük, daha əhəmiyyətlidir. Bu barədə Vissarion Qriqoriyeviç deyib də!

Qara. Yenə o fısıqırax nə deyib?

Ziyalı. Deyib ki... (*Divardan çıxan Belinskini görüb dayanır.*) Qoy özü desin.

Belinski divardan çıxır, eynəyini taxır və təlxəklərə müraciətlə danışır.

Belinski. Qospoda, çox sənətlər var: musiqi, təsviri sənət, lirika, poeziya... Onların ifadə vasitələri, obyektləri də çoxdur, müxtəlifdir, amma teatrın, dramanın predmeti yalnız insandır, onun həyatıdır. Teatr insan həyatına dərinədən nüfuz etməklə, bəşəriyyətin yaratdığı ən ali, ən yüksək mənəvi dəyərləri bizə göstərir. Bu, faciə də ola bilər, dram da, komediya da.

Ziyalı. Başa düşürsünüzmü?

Qırmızı. Əlbəttə, bizdə təhsilsiz adam şah təlxəyi ola bilməzdi.

Qara. Ölmüşdü Xankişi!

Ağ təlxək. Yavaş-yavaş öyrənirik, teatrın nə olduğunu qanırıq.

Belinski. Mən hələ sözümlü bitirməmişəm. Bilirsinizmi, nədən? Bilirsiniz, qospoda! İnsan üçün ən maraqlı varlıq elə insan özüdür. Daima mübarizə aparən insan! Öz məni ilə, öz taleyi ilə, özünün bitib-tükənməyən fəaliyyəti ilə. Bu fəaliyyətin mənbəyi isə daimi həzz mənbəyi olan qaranlıq bir ideala can atmaqla səciyyələndir. O ideala çatmaq özü nadir hadisədir, ona nail olmaq isə ondan da çətindir, az qala mümkünsüzdür.

Ağ təlxək. Elədir, ağa, insan baş açmalı məxluq deyil ki!

Qırmızı. Elə ona görə Mövlana deyirdi ki, bu insan dediyimiz bir-birinə zidd elə əməllərdən rəsm edilib ki, bəzən xeyir mələyi onun saflığına həsəd aparır, bəzən də şeytan özü onun tutduğu əməllərdən dəhşətə gəlir.

Qara. Aman, aman! Mövlanənin bu mübarək sözlərini Ağ Məhəmməd şah da tez-tez deyirdi.

Belinski. Onu da deyək ki, qospoda, teatrı qüdrətli edən, onun başqa sənətlərlə ittifaqa girməsidir. Teatr hər bir sənətdən, incəsənətin digər növlərindən özünə lazım olan keyfiyyətləri götürür və yeni, əsrarəngiz bir sənət növü yaradır.

Ziyalı. Tamamilə doğrudur! Ona görə də biz teatrı sintetik sənət növü adlandırırıq.

Qırmızı. O nəməndir? Sintetik nədir?

Belinski. Ox, nevejestvo! (*Əlini yelləlib gəldiyi kimi də gedir.*)

Qara. O nə dedi?

Qırmızı. Niyə getdi?

Ağ təlxək. Deyəsən, bizi söydü.

Ziyalı (*gülür*). Yox, söymədi, o, tərbiyəli, ziyalı adamdır, amma bir tənqidçi kimi çox amansızdır.

Qara. Tənqidçi dediyin nədi, ağa?

Ziyalı. Tənqidçi... Ağalar, siz mütləq təhsil almalısınız, amma Məşədi İbad demişkən, bu sonranın işidir. Nəysə, mövzudan yayınmayaq, keçək əsas məsələyə. Deyirəm, bir də tarixə baş vuraq. Hətta bir az geriyyə qayıdaq, 1949-cu ilə. Həmin il Teatr İnstitutunu aktyor ixtisası ilə 14 nəfər bitirdi. Sonralar sənət sahəsində adları məşhurlaşan bu məzunlar içərisində Turan Cavid, Adil Babayev, Hüseyn Abbaszadə də vardı. 50-ci ildə İnstitutu 6 teatrşünas, 8 aktyor, 1951-ci ildə isə 7 rejissor və 10 aktyor bitirdi. Təhsildə fərqlənən tələbələr Moskva Dövlət Teatr Sənəti İnstitutuna göndərildilər. Azərbaycan teatrının Leyla Bədirbəyli, Məlik Dadaşov, Nəcibə Məlikova kimi parlaq simaları həmin tələbələr arasında idilər.

Ağ təlxək. Kimdi o adını saydıqların? Onlar da aktyordular?

Ziyalı. Özü də necə? Bir baxın monitora. Biz bu saat tarixi canlandıracağıq.

Monitora Leyla Bədirbəylinin "Arşın mal alan", "Koroğlu", "Dəli Kür", Nəcibə Məlikovanın "Fətəli xan", "Ögey ana", "Əhməd haradadır?" və Məlik Dadaşovun "Axırıncı aşırım" filmlərindən rolları əsasında hazırlanmış cərx göstərilir.

Qırmızı. Mən heyrdəyəm, ağalar! İnsan necə cilddən-cildə düşə bilərmiş, necə dəyişərmiş.

Ağ təlxək. Mən də onlar kimi məktəb bitirsəydim, dərs oxusaydım, təlxəklik işimi başqa cür qurardım. Yəqin hökmüdar da məni baş təlxək vəzifəsinə təyin edərdi.

Qara. Cücəni çıxardıb sənə verəcəkdilər vəzifəsinə? Ustadına kəm baxanın gözlərinə ağ damar, ağayı.

Qırmızı. Bəsdirin, ağalar, boş gapa ağız verməyin, kişi söz danışır, qulaq verin.

Ziyalı. Amma Teatr İnstitutu yerində saymır, təkcə aktyor, teatr rejissoru hazırlamaqla kifayətlənmir, profilini genişləndirir, yeni ixtisaslar açır, incəsənətin müxtəlif sahələrini əhatə etməklə tələbə qəbulunu artırır. Elə buna görə də 1968-ci ildə Teatr İnstitutu əsil məzmununa uyğun olaraq Azərbaycan Dövlət İncəsənət İnstitutuna çevrildi. İnstitut artıq teatr işinə kompleks şəkildə yanaşırdı, axı, teatr sintetik sənətdir, o, təkcə aktyordan ibarət deyil. Teatra aktyor lazım olduğu kimi rejissor, teatrşünas, musiqi ifaçıları, rəssamlar, xoreoqraflar və bütün bunları qiymətləndirməyi, dəyərləndirməyi bacaran mədəni insanlar, səviyyəli tamaşaçılar da gərkdir.

Ağ təlxək. Bütün bu dediklərin, ağa, hamısı bir məktəbdə mümkünmü?

Ziyalı. Əlbəttə, bizim İnstitut unikal bir sənət ocağı kimi ölkəmizin bütün mədəniyyət və sənət ocaqlarını mütəxəssislərlə təmin edir. Elə buna görə də Azərbaycan

Dövlət İncəsənət İnstitutu 1991-ci ildən Universitet statusu aldı və elə həmin ildən də Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti adlandırıldı.

Qırmızı. Vallah, yaşım imkan versəydi, girərdim bu məktəbə, oxuyub olardım əməlli-başlı aktyor. Həvəsim də var ey!

Qara. Yaşına nə olub, ağayı? Əlhəmdülillah, quş kimisən!

Ağ təlxək. Qırxında öyrənən gorunda çalar!

Ziyalı. Bədniyyətlik eləməyin, cənablar! Vacib deyil ki, aktyor olasan! Teatrı sevmək də az iş deyil. Siz yaxşı tamaşaçı olun, çünki tamaşaçısız teatr olmur, yoxdur. Teatrı sevin!

Qırmızı. O uzunsaç kişi deyən kimi?

Qara. Siz teatrı sevirsinizmi?

Ağ təlxək. ...mənim kimi, bütün qəlbinizlə, bütün varlığınızlə, kororanə və ehtiraslı məhəbbətlə...

Qırmızı. Gözəlliyə vurğun, istəklərə təşnə gənc insana məxsus bir məhəbbətlə?

Ziyalı. Onda mən soruşum sizdən!

Təlxəklər (xorla). Soruş!

Ziyalı. Siz teatrı sevirsinizmi?

Təlxəklər (xorla). Bəli, biz teatrı sevirik!

Ziyalı. Onda teatra bir himn oxuyaq, teatr himni!

Musiqi. Belinski, Stanislavski, Ərəblinski və tamaşanın bütün iştirakçıları səhnəyə çıxıb xorla teatr haqqında Sərdar Fərəcovun "Səhnədə məhəbbət" operettası üçün yazdığı teatr himnini oxuyurlar. Bu işdə onlara fonogram yardım edir.

Pərdə

◆ Dramaturgiya və teatr

İnanmaq istəyirəm...

Azərbaycanın Xalq artisti A.Şarovski ilə söhbət

*A*zərbaycan Dövlət Rus Dram Teatrına gələndə burda böyük rus yazıçısı A.P.Çexovun “Albalı bağı” pyesi əsasında hazırlanan tamaşanın son məşqləri gedirdi. Yalnız səhnə işıqlandırılmışdı; zal qaranlıq idi. Rejissor qaranlıq zaldan səhnədəki aktyora təkidlə nə isə izah edirdi. Bu mənim 50 ilə yaxın tanıdığım, onun da 40 ilini dostluq etdiyim sakit, təmkinli, həlim xasiyyətli **Aleksandr Şarovski** deyildi, əsəbi və bir az da kobud birisi idi.

Əlbəttə, gəlişimlə mane olmaq istəmədim, rejissordan xeyli arxada, bir kənarda oturub onun aktyora verdiyi tapşırıqlara diqqət kəsildim. Aleksandr Yakovleviç son göstərişlərini də verdikdən sonra bu dəfə aktyora dostyana, mehribancasına: “Ну миленький, думаю тебе все ясно, и ты сейчас все эпизод сыграешь как надо”... (Hə, əzizim, mənəcə, hər şey sənə aydındır, və sən indi bu epizodu, necə lazımdı elə də oynayacaqsan) dedi və çiyininin üstündə arxaya qanrılıb: “Hə, İntiqam, gəlmisən? Yaxın gəl” - deyə məni yanındakı kresloya dəvət etdi. Mat qalmışdım, bu mənim zala daxil olmağımı nə vaxt görmüşdü? Yaxınlaşdım, görüşdük. Əlindən telefonun saatına baxıb mənə: “Bu günlük məşqləri

demək olar ki, qurtarmışdıq – dedi. – Bu epizodu oynasınlar, qalxaq yuxarı, mənim otağıma sənə qəşəng pürrəngi çay verim, söhbətimizi də orda eləyək”.

Aleksandr Yakovleviçin 3-cü mərtəbədəki kabinetini bər-bəzəksiz, sadə, amma rahat bir otaq idi. Heç ikicə dəqiqə keçməmiş, dostumun yazı masasının arxasında yerimizi təzəcə rahatlamışdıq ki, orta yaşlı bir qadın sakitcə otağa daxil oldu. Padnosda gətirdiyi çay dəsgahını qarşımıza düzdü və gəldiyi kimi də sakitcə çıxıb getdi.

Söhbətə Şarovski başladı:

— Nədən danışacağıq?

— **Uzağa niyə gedək ki... elə bugünkü məşqlərinizdən. Deyirdiz ki, Çexovun “Albalı bağı”nı hazırlayırsınız?..**

— Hə, “Albalı bağı”nı. Nədir ki?

— **21-ci əsrin 23-cü ili, niyə “Albalı bağı”, niyə Çexov? Müasir bir pyes hazırlamaq olmazdı mı?**

— Əzizim İntiqam, sən özün də çox yaxşı bilirsən ki, Çexov həmişə müasirdir, niyəsə bunu məndən eşitmək istəyirsən... Diktafonunun düyməsini bas, deyim.

— **Diktafonumun da, özümün də qulağımız səndədir.**

— 100 ildən artıqdır ki, dünyanın bir çox ölkələrində — Avropa qitəsində, Amerikada, Asiyada, Avstraliyada, Cənubi Amerikada — bir sözlə, hər yerdə ümumiyyətlə, Çexov yaradıcılığına, o cümlədən də onun pyeslərinə böyük maraq var. Günə bu gün də rejissorlar ara-sıra onun əsərlərinə müraciət edir, öz yozumlarında quruluşlar verirlər. Bilirsən niyə? Ona görə ki, onun əsərlərində qoyulan problemlər irqindən, milliyyətindən asılı olmayaraq bütün insanları düşündürən, onların həllini tapa bilmədikləri problemlərdir. Onun əsərlərində xisləti etibarlı ilə yaxşı yaşamağa, sevməyə meyilli olan insanlar sona kimi bu istəklərinə çatıb bilmirlər; məişət qayğıları, məişətin üzücü ab-havası imkan vermir, qaçılmaz bir bataqlıq kimi, ali hiss və duyğulara can atan insanları sorub içində çəkir. Bu, bütün zamanlarda, hər yerdə belədir. Rusiyada da, Qvatemalada da, Azərbaycanda da, Meksikada da – hər yerdə. Mən də Çexovu bu cür görürəm. Çexov məhəbbətdən yazır, onun qəhrəmanları sevib-sevilməyə can atır. Fəqət...

“Albalı bağı”... Nədir bu albalı bağı?

Məhəbbət, sevgi məkanıdır!

Və bir gün albalı bağı qurumağa başlayır. Lopaxin deyir: gəlin kəsək ağacları, bağı da bölüb sataq — insanların sevgi məkanını...

Təsəvvür edirsən? Sevgi məkanını satmaq — Vətəni satmaq kimi bir şeydir. Dəhşətdir bu; faciədir...

Qəribədir; Çexov özü “Albalı bağı” pyesini – elə “Qağayı” pyesini də komediya adlandırıb; elə yazıb. Amma bu, məncə, komik situasiyaları da olan faciədir.

Əsl faciə!

K.Stanislavski pyesi oxuduqdan sonra Çexova yazır: “Bu, Sizin yazdığınız pyes komediya deyil, fars deyil. Bu, faciədir...”

Bax, belə, əzizim İntiqam. İndi görək məndə — bizdə nə alınır?!

Əlbəttə, zaman–zaman teatrların klassikaya müraciət etməsi əbəsdə deyil. İnsan, insanlar arasındakı münasibətlərin ən müxtəlif aspektləri, ailə münasibətləri, sevgi, nifrət, qısqanclıq, paxıllıq, bir sözlə, insanlara xas hər cür hiss və duyğular ədəbiyyatın, o cümlədən də dramaturgiyanın əbədi mövzularıdır. Bu mənada illərin, əsrlərin sınağından çıxmış əsərlər heç vaxt köhnəlmir, hər yeni nəsil bu əsərlərdəki obrazlarda özünü, orada toxunulan problemlərdə öz problemlərini görə bilir.

— **Mən sənə dediklərinlə 100 faiz razıyam. Bir şərtlə ki, klassikaya müraciət edən rejissor seçdiyi əsəri muzey eksponatı kimi səhnəyə çıxarmasın. Əsərə — eksponata xələl gətirmədən üstündən illərin tozunu ehtiyatla silə bilsin. Elə növbəti sualım da bu barədədir; klassik əsərləri səhnəyə qoyanda mətnə əl gəzdirəlməsin — ixtisar, əlavə, filan...**

– Nə danışırısan, nə əlavə?.. Çox diqqətlə cüzi ixtisarlara ola bilər. Amma əlavə — yox! Bilirsən, indiki tamaşaçılar uzun–uzadı təfsilatları həzm eləyə bilmir. Ona görə də əsərin məzmununa, onun aşladığı ideyaya heç bir xələl gətirməyən çox cüzi ixtisarlara ola bilər. “Albalı bağı”nda hətta belə ixtisarlara da yoxdur.

O ki qaldı əlavələrə? Nə danışırısan, mən, Şarovski (lap kim olursun...) Çexova əlavə?!

— **Amma neçə il əvvəl sən “Çayka”nı qoymuşdun.**

— Hə, 2003–cü ildə. Nə yaxşı yadımdadır?

— **Yadımdadır, bəli, yaxşı yadımdadır. Özün də o tamaşada çox güclü aktyor ansamblı yığa bilmişdin. Bax, orda qadınla kişi arasında intim bir səhnə var idi. Zənnimcə, Çexovda elə bir səhnə yoxdur.**

— Yoxdur. Amma hadisələrin inkişafı, həmin qadınla kişi arasında münasibətlərin səviyyəsi bunu istisna etmir, hətta belə səhnənin olduğuna şübhə oyatmır. Bu, bütün mətndən çıxarılan təbii bir nəticədir. Yəni Çexovda bu var; amma qapı arxasında. Zənnimcə, rejissorun buna ixtiyarı var. Rejissor baxışı deyilən şey elə budur də... Nədir, pis alınmışdı?

— **Yox, yox, əsla... Bayağı deyildi, zövqlə həll etmişdin o epizodu.**

— Görürsən, hərdən tamaşaçını da nəzərə almaq lazımdır...
Çayını iç, soyutma.

— Sizin teatr rus dram teatrı adlansa da, Bakıda, Azərbaycanın paytaxtında fəaliyyət göstərir, deməli, Azərbaycan teatridir. Və Azərbaycan teatrının böyük rus yazıçısının əsərinə müraciət etməsi yaxşı haldır. 2003-cü ildə “Çayka”, bu gün isə “Albalı bağı”... Uğurlar diləyirəm...

— Çox sağ ol. Hesab elə ki, premyeraya dəvətliyəm...

— Saşa, mən bura sənə və sənə rəhbərlik etdiyiniz teatrı tərifləməyə gəlməmişəm, amma repertuarınız üçün sizin dünya dramaturgiyasından, eləcə də Azərbaycan və rus klassikasıdan etdiyiniz seçim şəxsən mənim çox xoşuma gəlir. Sizin səhnədə baxdığım elə tamaşalar var ki (özü də az deyil belə tamaşalar), illər keçməsinə baxmayaraq, onları bu gün də xoş hisslərlə xatırlayıram. Məsələn, Şalom Aleyhemin “Zakat”ını... O tamaşada böyük aktyorumuz rəhmətlik Məlik Dadaşovla sənə tandem... Teatrın bütün iştirakçı aktyorları... Heç unudularmı?

Və yaxud, Hüseyn Cavidin “Şeyx Sənan”ı... Gözəl tamaşa idi... Kim qoymuşdu onu?

— Cənnət Səlimova.

— Hə, hə... Sən də Şeyx Sənanı oynayırdın.

— Elədir. Şeyx Sənan mənim də çox sevdiyim obrazlardandı.

— İdi? Niyə idi? Siz indi teatrın baş rejissorusunuz, niyə salmırsız repertuarınıza?

— Çünki bu gün o zamanın aktyor heyətindən cəmi bir-iki nəfər qalıb. Keçən illər ərzində bizim teatrın aktyor tərkibi çox dəyişib; özü də bu dəyişiklik bir neçə dəfə baş

verib. Ölənlər... Köçənlər... Yaşlananlar... Bu gün “Şeyx Sənan”ı hələ ki, səhnəmizdə görmürəm. Ola bilsin yaxın gələcəkdə qayıdaq bu əsərə.

— **Aleksandr Yakovleviç, sizin teatr Azərbaycan klassiklərinin əsərlərinə, tez-tez də olmasa, zaman-zaman müraciət edib. Daha hansı əsərlərin səhnə taleyi “Şeyx Sənan” kimi uğurlu olub?**

— Dramaturgiyamızın banisi Mirzə Fətəli Axundovun “Müsyö Jordan və dərviş Məstəli şah”, bir də “Vəzir-xani Lənkəran”ı. Onlar bu gün də repertuardadırlar. Çox hərarətlə qarşılayırlar tamaşaçılar. Ölməz əsərlərdir.

Özünütarif olmasın, biz də pis çalışmamışıq; hər iki əsərin səhnə həllində müasir teatrın verdiyi imkanlardan qədərincə istifadə etmişik.

— **Hər iki tamaşa haqqında mən də çox xoş sözlər eşitmişəm. Nədir sirri?..**

— Heç bir sirr–filan yoxdur. Əsər əsərdir. Xalis dramaturgiya. Bir rejissor kimi belə bir ədəbi materialla işləmək adama xüsusi zövq verir. Məşqləri səbirsizliklə gözləyirsən; saata baxırsan ki, nə vaxt başlayacaq məşqlər?

— **Bir neçə dəfə xarici ölkələrə də aparmısınız bu tamaşaları...**

— Təsəvvür etməzsən necə qarşılanıblar?!.

— **Aleksandr Yakovleviç, “Müsyö Jordan”, “Vəzir-xani Lənkəran”, “Çayka”, “Zakat”, indi də “Albalı bağı” – bunlar hamısı klassikadır. Bəs, müasir dramaturgiya hanı? Müasir mövzular? Otuz ildən yuxarıdır ki, bir ölkə dağılıb – öz qanunları ilə, yerində başqası yaranıb. Mən siyasi mövzu istəmirəm; nə sizdən, nə də başqa teatrlarımızdan. Yox! Bu boyda hadisələr zamanı insanların həyatında elə dəyişikliklər baş verib ki, insanlar elə dramatik məqamlar yaşayıblar ki, – farsdan tutmuş dəhşətli faciələrə qədər... Hanı bunlar, səhnəmizdə varmı?.. Böyük sənət meyarları ilə yanaşanda, - görmürəm. Özü də mən təkə Qarabağ problemi ilə bağlı mövzuları demirəm. Amma elə o mövzular da səhnə təcəssümünü gözləyir.**

— Görmürsən... Çünki səviyyəli əsərlər yazılmayıb... Yazılısaydı, görərdim. Teatr, əzizim İntiqam, özün də yaxşı bilirsən ki, dramaturqların portfelindən asılıdır; səhnə üçün yazılmış ədəbi mətnlərdən.

— **Elədir, buna heç bir şübhə yoxdur. Amma onu da sənə deyim ki, yaxın gələcəkdə portfellərin içindən zamanəmizlə səsleşən əsərlər çıxacağına şəxsən mən inanıram. Gənclər dramaturgiyaya meyillidirlər; bunu mən hətta belə ifadə**

edərdim: gənclər səhnəyə çıxmağa həvəslidirlər. Son bir neçə ildə “Azərbaycan” jurnalına əvvəllər olduğundan qat-qat çox pyes təqdim edilib. Düzdür, onların bir qismi pyes adı altında qeydiyyatdan keçsə də, dramaturgiyaya daxil olmayan mətnlərdir, ən yaxşı halda, dramatik düynü olmayan nəqli bir hekayə sujetidir. Başqa bir qismi aktual mövzular arxasında gizlənən istedadsız cizmaqaraçıların səfsəfələridir. Belə “qismlər” çoxdur; hər rəngi var. Barmaqhesabı sayılacaq qədər səhnə duyumu, səhnə görünüşü olan istedadlı yazıçılar da var. Bax, belələri ora-bura parçalanmasalar, yaradıcılıq potensiallarını bir istiqamətə – əsasən dramaturji əsərlər yazmağa yönəltəsələr, inandırırısam sən, səhnəmiz əsərsiz qalmaz.

— Siz jurnal redaktorları mühitin içindəsiniz, siz kimin nəyə qadir olduğunu, nədə, hansı janrda güclü olduğunu daha yaxşı görürsüz, bilirsiniz...

— Məsuliyyəti tələm-tələsik dərhal nə bizim – redaktorların üstünə atırsan. Görməyinə görürük, istedadlıların əsərlərini çap da edirik, amma...

Amma bu, işin bir tərəfidir. O biri, daha mühüm tərəfi sizlikdir, rejissorlarlıqdır. Siz rejissorlar istedadlı gənc qələm adamlarından dramaturqlar yetişdirməlisiz. Səhnənin sirrini siz bilirsiniz. Gənc Səməd Vurğunun dramaturq kimi yetişməsində rejissor Adil İsgəndərovun nə boyda xidməti olub! “Vaqif” pyesinin yazılmasında o, iştirak edib, Səməd Vurğuna qiymətli məsləhətlər verib. Nəticədə, gənc Vurğun Stalin mükafatına layiq görülüb. Dramaturgiya bədii yaradıcılığın çox spesifik sahəsidir. Orda əməkdaşlığa yer var. Onsuz da siz rejissorlar – teatrda da, kinoda da – bu işi görürsüz, belə deyək də, əsərin rejissor variantını yazırsız. Bunu gənc müəlliflə işləsəz, onu işlətsəz, kamil bir dramaturq yetişər. Əlbəttə, ilk növbədə, əsərin dramaturji düynü olmalıdır; bir də onurğası. Və bu onurğa işləməyə imkan verməlidir.

Xətrinə dəymədim ki? Sonra deyərsən ki, gəlib mənə dərs deyir...

Vallah yox... Sənin kimi ustad bir rejissora mən nəkarəyəm ki, dərs deyəm. Eləcə öz düşüncələrimi sənənlə bölüşürəm.

Qisası, biz tapırıq canında - qanında dramaturgiya rüşeymləri olan istedadları, siz onları işlədirsiniz, yetişdirirsiniz. Əzizim, teatr kollektiv sənət deyil?

— Teatr – hə! Dramaturgiya – yox! Deyirsən Adil İsgəndərov Səməd Vurğunla işləyib – lap yaxşı. Mən də sənə məsləhət gördüyün bir gəncə işləyəyəm. Amma biz ali

dramaturqlar məktəbi deyilik. Bizə hazır, kamil əsər gətirilməlidir. Sonrası, hə, o, rejissor versiyasıdır, nədir, deyirsən a, – o, bizlikdir. Necə ki, vaxtı ilə gənc Maqsud İbrahimbəyov, Anar, Rüstəm İbrahimbəyov, onlardan əvvəl İmran Qasimov, Həsən Seyidbəyli gətirərdilər. Bax belə... Biz onlarla sonralar da məmnuniyyətlə əməkdaşlıq edirdik. Bu yazıçılar teatrımıza yüksək peşəkarlıqla yazılmış pyeslər təqdim edərdilər. Biz də bu əsərləri böyük həvəslə hazırlayıb oynayırdıq.

Adlarını çəkdiyim yazıçıların bir dramaturq kimi səviyyələrinə söz ola bilməzdi. Rüstəmin əsərləri, tək Azərbaycanda yox, xarici ölkələrdə də oynanırdı. Onun “Ultimatum”u, “İstintaq”ı, “Qum üstündə ev”i uzun müddət tamaşaçıların maraq göstərdiyi əsərlər arasında olub. Anarın pyesləri də həmçinin; istər “Şəhərin yay günləri”, istərsə də “Yuxularımdan çəkil” («Уйди с моих снов») əsərləri, mənim fikrimcə, Azərbaycan dramaturgiyasının seçilən nümunələridir.

— **Bunların cərgəsinə mən Anarın eyniadlı hekayəsi əsasında yazdığı və Gənc Tamaşaçılar Teatrında çox uğurlu tamaşası oynanılan “Keçən ilin son gecəsi” pyesini də əlavə edərdim.**

— Anar, heç şübhəsiz, ilk növbədə, istedadlı yazıçıdır. Eyni zamanda, həm də geniş dünyagörüşü, mütaliəsi var. Xarici ölkələr ədəbiyyatına bələddir. Üstəlik o, Moskvada ssenari kurslarında kinodramaturgiyadan ustad dərsləri alıb. Bu, yəqin ki, onun, ümumiyyətlə, dramaturgiyasına təsirsiz qalmayıb; yaxşı məktəb keçib. Eyni məktəbdən Maqsud və Rüstəm də bəhrələnmişdilər. Onların da yaradıcılıqlarında: istər kino, istərsə də teatr üçün yazdıqlarında bu cəhət çox aydın hiss olunur.

— **Fikir vermişənsə, Rüstəmin də, Maqsudun da, xüsusən Maqsudun, hətta nəsr əsərlərinin nüvəsində mütləq oxucunu intizarda saxlayan dramatik vəziyyət olurdu. Bu da onlara sonradan həmin əsərləri kino və səhnə üçün işləməyə yaxşı imkan verirdi. Məsələn, Rüstəm əvvəlcə “9-cu xreptovu”nu yazdı, sonra “Bir cənub şəhərində” filminin ssenarisini. Maqsud “Kərgədan buynuzu” («История благополучным концом») romanını asanlıqla pyesə çevirdi.**

— Yüz faiz razıyam səninlə; onun nəsrinin elə bu xüsusiyyətidir ki, dünyasını dəyişəndən sonra biz “Qara geyimli qadın” romanı əsasında geniş planlı tamaşa qoymağa heç bir çətinlik çəkmədik.

— **Necə bilirsən, bizdə ayrıca bir eksperimental teatra ehtiyac varmı? Təcrübəli bir rejissorun rəhbərliyi altında gənc dramaturqların əsərlərinə gənc rejissorlar quruluş versinlər. Bu, gənclərə öz qabiliyyətlərini nümayiş etdirməyə imkan verir.**

–Belə bir teatr var. Rəhmətlik Vaqif İbrahimoğlunun “Yuğ” teatrı, Azərbaycanın nəzdində fəaliyyət göstərir. Amma... nə olar; biri də yaradılarsa, pis olmaz. İntəhası, onu sözdə yaratmaq azdır, teatrın maliyyə problemi var. Dövlət onu öz himayəsinə götürəcəkmi? Qapıları gəzib dilənməklə, tamaşalar üçün pul axtarmaqla iş aşmaz. Bəzən biz də vəsait axtarmaqla məşğul olmuşuq. Ona görə də xəbərim var; çətindir!

Ondansa teatrların rəhbərliyinə tapşırılsa ki, hər teatr ildə, məsələn, iki tamaşanı gənclərə versin... Bu da bir variantdır.

— **Onlar da dərhal ya Avropa, ya da Amerika yazıçılarının pyeslərindən birini qoltuqlarına vurub gələcəklər üstünüzə... Məqsəd yalnız rejissorlar yetişdirmək olmamalıdır, həm də gənc dramaturqları üzə çıxarmaq lazımdır. Gənclər biri-birləri ilə yaxşı dil tapırlar. Onların hazırladıqları tamaşaların musiqisi də gənc bəstəkar, bədii tərtibatı gənc rəssama tapşırılsın görək. Beləliklə, biz həm dramaturq, həm rejissor, həm bəstəkar, həm də quruluşçu rəssam yetişdirmiş oluruq.**

— Bunların hamısı mümkündür; müqavilə yolu ilə hər şeyi həll eləyirsən, vəssalam. Bircə qalır pul məsələsi; o da dövlət sifarişi yolu ilə həll olunmalıdır. Yalnız! İnan mənim təcrübəmə; bu işdə mən saç-saqqal ağartmışam.

Bunu deyib Şarovski əlini başına aparır və gülümsəyir... Elə bu vaxt qapı açılır və xadimə qadın əlində padnos kandarda durub soruşur:

— *Aleksandr Yakovleviç, yenə çay gətirimmi?*

Şarovski (nəzakətlə) – hə, zəhmət olmasa...

Xadimə qadın qarşımızdakı boş stəkanları yığib otaqdan çıxır.

Şarovski: – Birindən artıq heç kimə təklif eləmir.

– Yəqin sənin dostun olduğumu hiss eləyib... Ya da mənə işarə eləyir ki, çox oturmusan, getmək vaxtıdır. Düz deyir, sən də yorulmusan yəqin.

— **Yox, hara gedirsən, çayını iç, gedərsən!**

Yenə bir xeyli söhbət elədik; çay da gəldi, çay da içdik. Getməmişdən sonuncu, ənənəvi sualım da verdim. Soruşdum:

— **Aleksandr Yakovleviç, teatrımızın sabahını necə görürsən?**

— Mən sənə bir kəlmə ilə cavab verə bilərdim; deyərdim: “yaxşı”! Amma istəyirəm qısaca da olsa, izah eləyim ki, niyə mən bu qənaətə gəlmişəm?!

Bilirsən, İntiqam, azərbaycanlılarda yaxşı bir məsəl var, deyirlər: “Su gələn arxa bir də gələr”.

Teatrımızın – mən bütün teatrlarımızı nəzərdə tuturam: fəxr ediləsi tarixi, gözəl ənənələri var. Bu ənənələr nəsillərdən nəsillərə ötürülüb və yaşayır. Düzdür, çətin günlərimiz də olub. SSRİ dağılandan sonra, bir yandan maliyyə sıxıntıları, o biri yandan nəsil dəyişməsi prosesi. Sən razılaşırsan mənimlə; kamil ədəbi material, peşəkar rejissor, geyimlər, səhnə tərtibatı – hər şey yerində, yüksək səviyyədə... Amma bununla belə, teatrın simasını sərgiləyən, üzünü ağardan aktyordur. Bizim teatrlarda əvvəllər çox güclü ansambl olub, o ustad aktyorların adlarını çəksəm, böyük bir siyahı alınar. Mən, məsələn, onların yanında səhnədə ilk addımlarımı atmışam; aktyorluq, sonra isə rejissorluq sənətinin sirlərini öyrənmişəm. 80-ci illərin axırları, 90-cı illərdə yaşlı nəsil aktyorlarımızın bir çoxu dünyasını dəyişdi, bir qismi isə, xüsusən bizim teatrda, ölkədən getdilər. Səhnə boşaldı. Biz teatrımızın özəyi olan peşəkar aktyorların yerinə təcrübəsiz aktyorlar dəvət etməli olduq; bir yandan tamaşalar oynayırdıq, bir yandan da bu tamaşalarda sabahın aktyorlarını yetişdirirdik. Bu proses indi artıq, demək olar ki, əsasən arxadadır. Ona görə də mən sabaha ümidlə baxıram. Sənin kamil pyeslər, səviyyəli ədəbi mətnlər sarıdan nigarançılığını başa düşsəm də, vəziyyətdən çıxmaqçün yollar var və mən bu sarıdan da arxayınam; Azərbaycanda istedadlı adamlar, xüsusən də yazıçı qıtlığı ola bilməz. Əl-ələ verib istedadların yoluna işıq salırıq.

— Etiraf edirəm ki, sənənlə bu söhbətimiz ərəfəsində teatrın sabahı sarıdan çox narahat idim. Sən məni hər şeyin yaxşı olacağına qismən inandırdın. Bu isə o zaman baş verir ki, sən inanmaq istəyirsən. Deməli, görünür, mən də inanmaq istəyirəm.

İntiqam QASIMZADƏ

HİDAYƏT

BURDAN MİN ATLI KEÇDİ

◆ Proloqlu, epiloqlu, onüç şəkilli,
iki hissəli epik-xronoloji dram

Ulu Öndər Heydər Əliyevin əziz xatirəsinə həsr olunur

İştirakçılar:

Heydər Əlirza oğlu Əliyev –
*Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi,
Sov.İKP MK-nın Siyasi Bürosunun üzvü,
SSRİ Nazirlər Soveti Sədrinin birinci
müavini*

Ədib

Mixail Suslov – *Sov.İKP MK Siyasi
Bürosunun üzvü, Sov.İKP MK katibi*

Bill Klinton – *Amerika Birləşmiş
Ştatlarının Prezidenti*

Mixail Suslovun katibəsi

Yeqor Liqavov – *Sov.İKP MK Siyasi
Bürosunun üzvü, Sov.İKP MK katibi*

Kamran Bağirov – *Azərbaycan KP
MK-nın birinci katibi*

Kamran Bağirovun köməkçisi

Kamran Bağirovun katibəsi

Lətif Nəsimov – *Kalinino Rayon Milis
İdarəsi Cinayət axtarışı şöbəsinin milis
leytenantı*

Ana – *Qərbi Azərbaycanlı*

Ağbırçək – *Xankəndi sakini*

Anton Koçinyan – *Ermənistan KP
MK-nın birinci katibi*

Koçinyanın köməkçisi

Ermənistan mədəniyyət naziri

Stepanyan – *İrəvan Şəhər Partiya
Komitəsinin katibi*

Stepanyanın köməkçisi

Robert Xaçatryan – *Ermənistan KP
MK-nın katibi*

Hasmik – *Robert Xaçatryanın katibəsi*
Şaxmazasyan – *milis mayoru, milis
rəisi*

Baş leytenant – *Şaxmazasyanın
köməkçisi*

Harutunyan – *Ermənistan SSR Ali
Soveti Rəyasət Heyətinin sədri*

Birinci erməni teatr direktoru

İkinci erməni teatr direktoru

**Üçüncü erməni teatr direktoru -
yazıçı**

Dördüncü erməni teatr direktoru

Birinci deputat

İkinci deputat

Üçüncü deputat

Dördüncü deputat

Beşinci deputat

Telli

Vəli

**Cangüdənlər, teatr tamaşaçıları,
Xankəndidə erməni mitinq iştirakçıla-
rı, Xocalı soyqırımına mə-
ruz qalan əhali, Qarabağ
qaçqınları və Qərbi
Azərbaycan didərginləri**

Proloq

SƏS – Ana Yurdum, Doğma Diyar. Saralıb-solmuş müəmma dolu səhifələrin də var, gün kimi apaydın kitabların da. Tarixin keşməkeşlərində itmiş varaqların da az olmayıb sənin. Doğma Yurdum! Zaman-zaman itiriblər, kəsib götürüblər bu həqiqət dolu səhifələrini. Sənin tarixi həqiqətlərin işğalçıların qılıncı ilə doğranıb, ayaqlar altında didik-didik olub, yandırılıb külü göyə sovurulub. Adına adlar qoşulub, torpağına yadlar.

Ana Yurdum! Sən min illər boyu öz qapılarını böyük səxavətlə bədnam qonşuların üzünə açıq saxlamısan. Gəliblər, yaşayıblar, çörəyini yeyib, suyunu içərək kürəyinə bıçaq sancıblar. Amma sən heç vaxt xeyirxahlığından əl çəkməmişən. Bağışlamısan... Bəzən olub-keçənləri unutmısan da... Unutqanlıq faciəmizə çevrilib.

Ana yurdum, Azərbaycan! Sən həm də böyük bir ocaqsan. Zamanın sərt yelləri əsdikcə daha da gur yanımsan.

Ana yurdum! Közərən vaxtın da olub, külə dönən vaxtın da. Külünün altında isə həmişə od qalıb. Heç vaxt sönməmişən sən. Təbiətin çatdığı əbədi ocaq, ey Vətən, sənə Odlar Yurdu adını qazandırılıb.

*Burdan bir atlı keçdi,
Atın oynatdı keçdi.
Gün kimi şafəq saldı,
Ay kimi batdı, keçdi.*

*Burdan bir atlı keçdi,
Atın oynatdı keçdi.
Gecəyə lərzə saldı,
Günü oyatdı, keçdi.*

*Burdan bir atlı deyil,
Burdan min atlı keçdi.*

ƏDİB – Üz tutaq tarixin yaxın, uzaq qatlarına. Üz tutaq İrəvan dediyimiz o ulu Azərbaycan torpaqlarına. O zamanlara ki, hələ sovetlərin bayrağı erməninin başı üstündəydi, hələ erməni şovinizmi yenicə ayaq tutub yeriyirdi. Amma bizim üçün ən qiymətli olan o ulu torpaqlarda yaşayan həmvətənlərimizin erməni şovinizminə qarşı apardıqları intellektual mübarizəsi idi.

Birinci hissə

Birinci şəkil

*İrəvan şəhəri. 1968-ci il. Ermənistan KP MK katibinin kabineti.
Ədib içəri keçir. Robert Xaçatryan onu qarşılayır.*

ROBERT XAÇATRYAN – Salam, cavan oğlan. Hardansan, cavan oğlan?

ƏDİB – Mığrının Maralzəmi kəndindən.

ROBERT XAÇATRYAN – Mığrı? Niyə bəs Mığrı? Hamı ora Meğri deyir.

ƏDİB – Doğrudur, belə deyirlər. Amma hamı – yox. Qoca kişilər, qadınlar elə bu gün də “Mığrı” deyirlər. Qədim adı belədir. “Mığrı” çadır, alaçıq mənasında işlənən qədim türk sözüdür. Yəni yağanda alaçıq, çadır quran türklərin yaşayış məskəni kimi izah olunur.

ROBERT XAÇATRYAN – Bunlar hamısı tarixçilərin fantaziyasıdır... Sən partiyanın cavan əsgərisən, elə deyil?

ƏDİB – Elədir.

ROBERT XAÇATRYAN – Partiya səni 2 illiyə İrəvan Dövlət Dram Teatrına direktor göndərir.

ƏDİB – Bağışlayın, yoldaş Xaçatryan. Siz yaxın İrəvan Dövlət Azərbaycan Dram Teatrını nəzərdə tutursunuz.

ROBERT XAÇATRYAN – (“Səhvini” anlayır) Hə... Əlbəttə... Sən çox diqqətli-sən.

ƏDİB – Maraqlıdır, partiya mənə öz doğma peşəmdən niyə ayırır? Teatr sahəsində nə təcrübəm var, nə də ki, kamil ixtisasım.

ROBERT XAÇATRYAN – Partiya sənin gəncliyinə, işgüzarlığına inanır, etibar edir.

ƏDİB – İşdir, əgər gənc ikən yıxılısam, bəs onda?

ROBERT XAÇATRYAN – Adamlar elə yıxıldıqca bərkiyirlər. Yıxılan, gəncsən, hələ ayağa qalxmağa çox illər var qabaqda (*gülümsəyir*). Biz sənə hər cür kömək edəcəyik. Azərbaycan Dram Teatrının belə komik vəziyyəti Mərkəzi Komitəni çox narahat edir. Bizim hökumət o teatrı bu günə düşmək üçün açmayıb. Hər bir şərait yaratmışıq sizin teatr üçün. İşləmək əvəzinə gör nə ilə məşğuldurlar. İntriqalar, biri-birinin ayağını dartmaq, daha nə bilim nələr. Bu müsəlmanlar niyə belə olur görəsən?

ƏDİB – Meşə çaqqalsız olmaz. Bir də ki, mənəcə, orda vəziyyət tamam başqadır.

ROBERT XAÇATRYAN –Nə isə. Teatrda ki işləri iki ilə qaydasına qoymalısan. Sən Mərkəzi Komitənin nomenklaturasına keçirsən. Sonra sənin haqqında fikrimiz başqadır.

ƏDİB – Bəlkə... iki il sonra siz burda olmayacaqsınız? (*Otağa işarə edir*)

ROBERT XAÇATRYAN – Onda mənim yerimə gələn adama elə gələcək ki, biz səni ora göndərməklə cəzalandırmışıq. Onda o, sənə məndən də mehriban olacaq. Erməni dilini necə, bilir-sən?

ƏDİB – Bir az bilirəm.

ROBERT XAÇATRYAN –Yaxşı öyrənmək lazımdır, cavan oğlan. Siz erməni kollektivlərinə gedəcəksiniz. Çıxışlar edəcəksiniz, müsahibələr verəcəksiniz. Erməni dilini bilmədən burda işləmək çətin olacaq. Bura Ermənistandır.

Paytaxtdır. Yerevandır.

ƏDİB – İrəvan...

ROBERT XAÇATRYAN – Hm... Olsun. Cavan oğlan, unutma, biz hamımız dövlət dilini öyrənməyə borcluyuq, həm də bir-birimizin dilini. Görürsünüz, mən sizin dilinizdə necə... konuşuyorum.

ƏDİB – Mən də çalışaram.

ROBERT XAÇATRYAN – Çalışın, cavan oğlan. 2500 illik tarixi olan qədim erməni dilini bilməmək qəbahətdir. (*Ədib gülümsünür.*) Niyə gülürsünüz?

ƏDİB – Heç... Yadıma bayaq dediyiniz “tarixçilərin fantaziyası” düşdü.

ROBERT XAÇATRYAN – Cavan oğlan, bu, tarixçilərin fantaziyası deyil. Sübut olunmuş faktıdır. Nə isə, tarixi qoyaq kənara, keçək teatra... Siz gəncsiniz, kollektivdə təzəsiniz, çalışın məsləhətsiz iş görməyin. Nəzərə alın ki, sizin fəaliyyətinizə diqqət yetiriləcək. Heç bir başqa siyasi gedişə yol verilməməlidir. Yeganə siyasət partiyasının yürütdüyü siyasət olmalıdır. Zənnimcə, siz mənə başa düşdünüz.

ƏDİB – Mən sizi yaxşı başa düşürəm, yoldaş Xaçatryan. (*Ayağa qalxır.*)

ROBERT XAÇATRYAN – Eşitdiyimə görə, şeir də yazırsız, cavan oğlan. Maraqlıdır, ən çox nədən yazırsınız?

ƏDİB – Həyatdan, insandan, daşdan, torpaqdan. Lap elə bax, o jurnal stolunuzun üstündəki şahmat taxtasından.

ROBERT XAÇATRYAN – Şahmat taxtasından şeir?

ƏDİB – Bəli, şahmatı vaxtı ilə filosoflar oynayıblar. Şeir, poeziya isə fəlsəfənin bir predmetidir.

ROBERT XAÇATRYAN – Doğrudur, əzbərinizdə varsa, söyləyin.

ƏDİB – *Sənin topun da var, zabitin də var,*

Mənim ümidimsə piyadalardır.

Şahıma tuşlanan başsız hücumlar

“Dirsəklərə” dəyib qayıdacaqdır.

Qəlbində, beynində qüdrətin yoxdur,

Özünü bir düşün dərin-dərin:

Bax, gör, taleləri necə olubdur

Silahın gücüylə öyünənlərini?!

Sanma təslim olmaq zamanı gəlib,

Daim hücumdasan, indi nə etmək?!

Mənə şərəflidir, a lovğa rəqib,

Qoruna-qoruna irəli getmək.

Hələlik bitməyib bu “dava-oyun”,

Hələ qorunuram, hücumu yadam.

Tezliklə başlanar sənin öz toyun,

Tezliklə vəzirə dönər piyadam!

ROBERT XAÇATRYAN – Çox yaxşıdır. Güman edirəm ki, nə vaxtsa şeirlərini erməni dilində oxuyacağam.

ƏDİB – Mən məmnuniyyətlə onları Sizə təqdim edəram.

ROBERT XAÇATRYAN – Bəlkə, gələcəkdə görüşdə Sizlə şahmat da oynadıq.

ƏDİB – Etiraz etmirəm.

(Cazibədar katibə çay gətirir. Gülərək gedir, katib bic-bic şairə baxır). Necə qızıdır, gözəldir?

ƏDİB – Bəli.

ROBERT XAÇATRYAN – Görürəm, çox utancaqsan. Qıza gözünün ucu ilə belə baxmadın. Ara, çəkinib-eləmə, sən yaşlı deyilsən ki, cavan oğlansan. Sənə olar *(Gülür)*, hələ evlənməmişən?

ƏDİB – Xeyr.

ROBERT XAÇATRYAN – Məsləhət görürəm – evlənəsən. Bizdə belə gözəllər çoxdur. Birini al, ailə qur. Bəlkə elə bu qızla? Subay gəzsən, bu gözəllər səni tez yoldan çıxararlar, ha... ha... düşərsən köhnə direktorun gününə. Ara, zarafat edirəm e... xətrinə dəyməsin. Gəl əyləş, çay içək.

ƏDİB – Sağ olun, yoldaş Xaçatryan. İcazənizlə mən gedim.

ROBERT XAÇATRYAN – Ara, Hasmikin çayından içməsən, inciyər.

ƏDİB – Qalsın gələn dəfəyə.

ROBERT XAÇATRYAN – Yaxşı... Elə isə get. Dediklərimi yaddan çıxartma. Sabah mədəniyyət naziri səni qəbul edəcək. Hasmikcan, yola sal cavan oğlanı.

HASMİK – Buyurun.

ƏDİB – Narahat olmayın, özüm gedərəm. *(Gedir).*

HASMİK – Yaman utancaq oğlandır. O boyda teatrda necə işləyəcək?

ROBERT XAÇATRYAN – Hələ bilmək olmaz onun canında nələr var... İşləsin, baxarlıq. Buynuzları çıxar, kəsərik.

HASMİK – Mən başa düşə bilmirəm, niyə biz bu türklərə belə üz veririk. Ümumiyyətlə, nəyə lazımdır Yerevanda onların teatri?

ROBERT XAÇATRYAN – Elə bilirsən bizim ürəyimiz gedir onlar üçün? Hələ ki, bizə belə lazımdır. Axı, biz də Bakıda erməni teatri açdırmaq istəyirik. Teatr açmağa söz veriblər, qalib hökumətin qərarını imzalamaq... Bircə Bakıda o teatri açsa bilsəydik... Ora erməni ideologiyasının mərkəzinə çevriləcək, Stepanakertdəki teatr kimi... Sən belə şeyləri bilməzsən, axçik. *(Onu qucaqlayır).* Yaxşısı budur sən öz işinlə məşğul olasan. Çalış o türkün qəlbini ələ al ki, nəzarətimizdən çıxmasın.

Ətraf qaranlıqlaşır.

İkinci şəkil

Ətraf işıqlandıqca Ermənistan KP MK-nın birinci katibi Koçinyanın əsəbi halda kabinetdə var-gəl etdiyi görünür. Yanında dayanmış köməkçiyə müraciət edir.

KOÇİNYAN – Kimdir Heydər Əliyev?

KÖMƏKÇİ – Təhlükəsizlik orqanında çalışıb. 46 yaşı var. Çekistdir. Əslən Ermənistanlıdır. Zəngəzurludur, Sisindandır. Comərdli kəndindəndir.

KOÇİNYAN – Belə de. Deməli, bizə yaxşı bələddir. Necə bilirsən, onun Ermənistana münasibəti necə olacaq?

KÖMƏKÇİ – Yoldaş Koçinyan, o, çekistdir. Çekistlərin isə nə edəcəyini qabaqcadan proqnoz vermək hələ heç kəsə nəsisib olmayıb.

KOÇİNYAN – Hm... Heyf... vəzifədən gedən birinci katib üzüyola adam idi. Bizə qulaq asırdı. Heç vaxt torpaq iddiamıza yox demədi. Bu necə olacaq görəsən? Ondan torpaq qoparmaq mümkün olacaqmı?

KÖMƏKÇİ – Hər şey sizin münasibətlərinizdən asılı olacaq, yoldaş Koçinyan.

KOÇİNYAN – Elədir. Təcili surətdə Bakıya zəng edib, onu təbrik etmək lazımdır. Sonra da İrəvana dəvət edərik. Məni Bakı ilə calaşdır.

Heydər Əliyev meydanının uca bir yerində görünür.

HEYDƏR ƏLİYEV – Bəli, eşidirəm.

KOÇİNYAN – (*Köməkçiyə sus işarəsi verir.*) Salam, Heydər Əlirza oğlu.

HEYDƏR ƏLİYEV – (*Gülümsünür*). Yoldaş Koçinyan... Mən Sizin zənginizi gözləyirdim. Necəsiniz?

KOÇİNYAN – Çox sağ olun, yoldaş Əliyev. Sizi Azərbaycan KP MK-nın Birinci katibi seçilməyiniz münasibəti ilə təbrik edirəm.

HEYDƏR ƏLİYEV – Sağ olun... yoldaş Koçinyan. Bizim ellər yerindəmi?

KOÇİNYAN (*Küt-küt gözlərini döyür*) – Bəliiii...?

HEYDƏR ƏLİYEV (*Gülür*) – Deyirəm orda, İrəvanda bizim soydaşlarımızın vəziyyəti necədir?

KOÇİNYAN – Hə...ə...ə, yaxşıdır... işləyirlər, yaşayırlar mehriban şəraitdə. Şikayətləri yoxdur, gözümüz daim üstlərindədir.

HEYDƏR ƏLİYEV – Bizim teatrın kollektivi necə, problemləri yoxdur ki?

KOÇİNYAN – Xeyr, yoldaş Əliyev. Onlara yaradılan şərait heç öz teatrlarımıza yaradılmayıb.

HEYDƏR ƏLİYEV – (*Gülümsəyərək*), yalançının... yoldaş Koçinyan... evi yanır, kimsə ona inanmır! Yəni, bütün problemləri həll olunub?

KOÇİNYAN – Demək olar, hə. Təkcə bina məsələsi qalıb...

HEYDƏR ƏLİYEV – Həə... Demək ki, varmış... Yəni, o boyda İrəvanda bir bina tapılmadı ki, verilsin teatra? Əgər imkanınız yoxdursa, biz öz hesabımıza bir bina tikib verək onlara.

KOÇİNYAN – Narahatlığa səbəb yoxdur. Biz bu işlərlə məşğuluq. Heydər Əlirza oğlu, etiraz etmirsinizsə, Sizi İrəvana dəvət edərdim. Görüşmək pis olmazdı.

HEYDƏR ƏLİYEV – Əlbəttə, biz mütləq görüşməliyik. O qədər problemlər var ki, vaxtlaşıb görüşərik. Hələlik Bakıda, ya İrəvanda görüşməyə vaxt yoxdur, sərhəddə görüşərik.

KOÇİNYAN – Mən Sizi Dilicana dəvət edirəm, Heydər Əlirza oğlu, indi, bu yayın cırhacırında dünyanın ən gözəl yeri oradır.

HEYDƏR ƏLİYEV – Dilican...

"Yenə sənı gördüm, Dilican dərəsi,

Yadıma çox qədim zamanlar gəlir"... Səməd Vurğunun şeiridir.

Mən də çox keçmişəm o yerlərdən... Ancaq əvvəlcə Qazaxda görüşərik, sonra – Dilicanda...

KOÇİNYAN – Baş üstə, Heydər Əlirza oğlu, Siz necə məsləhət bilsəniz...

HEYDƏR ƏLİYEV – Danışdıq. Təbrikə görə təşəkkür edirəm. Sağ olun.

Telefon susur. Koçinyan dəstəyi asır. Dəsmal çıxarıb tərini silir. Kresloya çökür.

KOÇİNYAN – Çox zəhmli səsi var.

KÖMƏKÇİ – Nə deyirdi? Deyəsən, teatrla maraqlanırdı?

KOÇİNYAN – (*Gülür*). Hə, qəribə adamdır. Bu vurhavadır teatrlı soruşur. Bina məsələsi ilə maraqlanır.

KÖMƏKÇİ – Deyirlər, teatrlı, incəsənəti çox sevir.

KOÇİNYAN – “Keçi can hayında, qəssab piy axtarır” – burda deyiblər. Mənim öz planlarım var. Biz gərək elə edək ki, köhnə birinci katiblə olan razılaşmalarımız qüvvədə qalsın. Xeyli torpaqdır – Naxçıvandan, Qazaxdan, Gədəbəydən... Bu indi Ermənistan üçün çox vacib məsələdir. Elə mənim də vəzifədə qalıb-qalmamağım bu məsələnin həllindən asılıdır. Sən onun köməkçisi ilə tez-tez əlaqə saxla, yadına sal. Onunla tezliklə görüşməliyəm. Amma ürəyimə damıb ki, çox qəliz adamdır.

Ətrafa qaranlıq çökür...

Üçüncü şəkil

Üzeyir Hacıbəylinin “Arşın mal alan” əsərindən musiqi səslənir. Meydan işıqlandıqca insan axınının meydana tələsdiyi görünür. İrəvan Teatrının aktyorları meydana böyük bir palaz sərilər. Ü.Hacıbəylinin “Arşın mal alan” əsərindən kiçik bir səhnə oynayırlar. Səhnə bitir. Sürəkli alqışlar və gül dəstələri aktyorların başından yağış kimi səpələnir. Musiqi sədaları altında meydan qaranlıqlaşır. Meydan yavaş-yavaş işıqlandıqca göz önündə Ermənistan mədəniyyət nazirinin kabineti canlanır. Ermənistan mədəniyyət naziri kollegiya iclası keçirir.

ERMƏNİSTAN MƏDƏNİYYƏT NAZİRİ – (*Birinci erməni teatr direktoruna işarə edir.*) Siz! Neçə ildir teatra rəhbərlik edirsiniz?

BİRİNCİ ERMƏNİ TEATR DİREKTORU – (*Ayağa qalxır*). Bircə ildir yoldaş nazir.

ERMƏNİSTAN MƏDƏNİYYƏT NAZİRİ – Yaxşı, əyləşin. (*Digərinə*), Siz neçə müddətdir bu vəzifədəsiniz?

İKİNCİ ERMƏNİ TEATR DİREKTORU – Mən təzə təyin olunmuşam, yoldaş nazir.

ERMƏNİSTAN MƏDƏNİYYƏT NAZİRİ – Siz də əyləşin. (*Digərinə*), Siz?

ÜÇÜNCÜ ERMƏNİ TEATR DİREKTORU – YAZIÇI – Mən?

ERMƏNİSTAN MƏDƏNİYYƏT NAZİRİ – Yox, mən!.. Qalxın ayağa... Teatrda neçə ildir direktor işləyirsiniz?

ÜÇÜNCÜ ERMƏNİ TEATR DİREKTORU – YAZIÇI – (*Ayağa qalxır*). 10 ildir, yoldaş nazir.

ERMƏNİSTAN MƏDƏNİYYƏT NAZİRİ – 10 illə.. Yeriniz çox möhkəmdir deyəsən... Neynəmisiz bu on ildə?..

ÜÇÜNCÜ ERMƏNİ TEATR DİREKTORU – YAZIÇI – Biz... çalışmışıq... Tamaşalar hazırlamışıq, yoldaş nazir. Şekspir...

ERMƏNİSTAN MƏDƏNİYYƏT NAZİRİ – (*Kinayə ilə sözünü kəsir*). Şekspir...

Hanı sizin tamaşaçı qəlbinə yol tapan tamaşalarınız? Hanı sizin Dövlət planınız? Siz orda nə işlə məşğul olursunuz? Bir baxın Azərbaycan teatrına. Görün nə qədər uğurlu tamaşalar hazırlayırlar. Tamaşaçıların telefon zəngləri artıq mənim kabinetiməcən gəlib çıxıb. Kollektiv sifarişlər verirlər. Odur ki, sizə deyirəm, hansı teatr rəhbəri işləməyi, yaxşı tamaşalar yaratmağı, uğurlu qastrol təşkil etməyi bacarmırsa... onu Azərbaycan teatrına ezamiyyətə göndərək... (*Salonda şiddətli təlatüm, hərəkət, canlanma yaranır. İnsanların təəccüb və qabarıq narahatlığı görünür*). Qorxmayın, ezamiyyə xərcləri lazım olmayacaq. Sizi Azərbaycana göndərmirəm. Mən İrəvan Dövlət Azərbaycan Teatrını nəzərdə tuturam... Xahiş edirəm, Azərbaycan teatrının rəhbəri özünü göstərsin və desin görək tamaşaların belə uğurlu alınmasının sirri nədədir? (*Ədib ayağa qalxır*). Bəlkə sirri açasınız bu yoldaşlara. Operetta Azərbaycan teatrının profil janrı deyil, amma görün bu aktyorlar “Arşın mal alan”da necə gözəl oxuyurlar. Hansı rayona gedirəm, məndən “Arşın mal alan”ı tələb edirlər. Hələ nə qədər məktublar gəlir. Azərbaycan teatrının imkanları məhdud, öz binaları yox, cavan kollektiv, amma işləyirlər, düşünürlər, inadla axtarırlar və çox şey tapırlar...

ƏDİB – Yoldaş nazir, bizim teatr haqda dediyiniz xoş sözlərə görə kollektivimiz adından sizə minnətdarlığımı bildirirəm. Bundan sonra da səylərimizi artırmağa, daha uğurlu tamaşalar yaratmağa çalışacağıq. İndi dediyiniz kimi, teatrımızın öz binası belə yoxdur. Bina məsələsinin həlli, inanın ki, kollektivimizin böyük sevincinə səbəb olardı. Bağışlayın, mən buraya gələndə bəzi sənədləri gətirmişəm. İcazənizlə...

Salona sakitlik çökür. Nazir dərhal müdaxilə edir.

ERMƏNİSTAN MƏDƏNİYYƏT NAZİRİ – Əlbəttə, bu məsələ bizim də diqqətimizdədir. Biz müzakirə aparıb götür-qoy edərik. Bu templa işləsəniz, ümidvaram ki, bina məsələsi tezliklə həll edilə bilər. (*Nazirin telefonuna zəng gəlir*). Bəli!.. Əlbəttə, tanıdım Arsen Vartanoviç. Sağ olun, çox sağ olun. Bilet? Hansı tamaşaya istəyirsiniz? Bizdə Papayanı da oynayırlar... (*Heyrətdən gözləri hədəqəsindən çıxır. Təəccüblə*), “Arşın mal alan”a?.. Neçə bilet?.. Oldu, oldu... Tapşırıram hazırlayırlar. Sağ olun. (*Dəstəyi qoyur*). (*Hırla*), buyurun, “Arşın mal alan”... (*Ədibə*) yanınıza bir nəfər gələcək. 20 bilet verərsiniz. Keçin, əyləşin. (*Ayaqda gözləyən Üçüncü Erməni teatr direktoru – yazıçını tərs-tərs süzür*). Mənə sualı olan yoxdursa, kollegiya iclasını bağlı elan edirəm. Sən, sən, sən yanıma gələrsiz.

Hamı dağılır. Üçüncü Erməni teatr direktoru – yazıçı Ədibə yaxınlaşır.

ÜÇÜNCÜ ERMƏNİ TEATR DİREKTORU – YAZIÇI – (*Kinayə ilə*), dostum, təbrik edirəm. Doğrusu, bir az da paxıllığım tutur sizin kollektivə.

ƏDİB – Sənin bu paxıl damarın olmaya. *(Gülür).*

ÜÇÜNCÜ ERMƏNİ TEATR DİREKTORU – YAZIÇI – Neyləmək olar. Ermənidə bunsuz mümkün deyil. *(Qəhqəhə çəkir).* Amma sənə bir söz deyim: nazirin teatrınıza bina vermək vədi boş söhbətdir. Sizə heç vaxt bina verməyəcəklər.

ƏDİB – Sən niyə belə düşünürsən axı?

ÜÇÜNCÜ ERMƏNİ TEATR DİREKTORU – YAZIÇI – Azı ona görə ki, Azərbaycan teatrının zəngin, gözəl ənənələrini yaşadıb inkişaf etdirirsiniz, erməni teatrını öyrənirsiniz, gürcü teatrını sevirsiz. Hətta Moskva teatrından da yan keçmirsiniz. Görürsən, neçə teatr məktəbinin zənginliklərini bir-birinə qovuşdurursunuz. Binanız da olsa, sizin teatr İrəvanın ən qüdrətli teatrına çevrilə bilər. Bunu isə nə erməni naziri, nə də sənin dostun – mən erməninin gözü götürməz. Ona görə də bina məsələsi üçün özünü yorma.

ƏDİB – Deyəsən axı, səni nazir yanına çağırırdı...

ÜÇÜNCÜ ERMƏNİ TEATR DİREKTORU – YAZIÇI – *(İrişə-irişə),* hələlik. *(Uzaqlaşır).*

ƏDİB – *(Üçüncü Erməni teatr direktoru – yazıçının arxası ilə xeyli baxdıqdan sonra, başını yelləyərək hirsələ),* erməni ki, erməni. *(Gedir).*

Meydana qaranlıq çökür.

Dördüncü şəkil

Meydan işıqlanarkən İrəvan Şəhər Partiya Komitəsinin katibi Stepanyanın kabineti canlanır. Stepanyan otaqda var-gəl edərək kitabdan şeir oxuyur.

STEPANYAN – *Bir əsrdə piyadayam,*

Şimşəklərlə qonşu olan Babəkimin nərəsiyəm.

(Kitabdan ayrılır) Babəkimin?.. (Şeiri oxumaqda davam edir),

Bir əsrdə qələmliyəm,

Yunis İmrə nəğməsiyəm.

Hansı dildə atlıdırsa, əsgərlərim –

Dəli cəngi havasıyam.

Bir əsrdə qoç Koroğlu davasıyam,

Hər əsrdə öndə gedən övladım var.

Vuruşlarda nə çəkilib, nə yorulub,

Bu əsrimin ağsaqqalı gör kim olub?

...Beşiyim –

Anamın bir ağız laylası,

Nəğməli göy Xəzər,

Sinəsi yazılı Qobustan qayası,

Yanar od ürəkli

Torpağın nəfəsi,

Ağsaqqal Füzuli kədərli,

“Ənəlhəqq” səsi,

*Babəkin qələbə səhəri,
(Şeirdən ayrılır, hirsə), Babəkin!.. (Davam edir),
Mehdinin*

*Qürbətə sığmayan hünəri,
İgidlik xəbəri... (köməkçiyə), oxumusan bu şeirləri?*

STEPANYANIN KÖMƏKÇİSİ – Bəli, yoldaş katib. Hamısı cəfəngiyyatdır.

STEPANYAN – Cəfəngiyyat olsa da bizim üçün yolverilməzdir. Sən bunda cəsarətə bir bax! Oturasan Yerevanın göbəyində, ermənilərin düşməni olan Babəkdən şeir yazasan, sonra da onu nəşr etdirəsən! Bu necə olur, hə?!

STEPANYANIN KÖMƏKÇİSİ – Yoldaş katib, bizim nəşriyyatda bu kitabın nəşrinə mane olmaq istədilər. Amma təəssüf ki, mümkün olmadı. Burada bu ədibin və onun sayəsində ümumiyyətlə Azərbaycan yaradıcı ziyalılarının mövqeyi hələ ki, güclüdür. Xüsusən Heydər Əliyev hakimiyyətə gələndən sonra onlar daha da fəallaşıblar.

STEPANYAN – Heydər Əliyev... Heydər Əliyev. Eybi yox, vaxt gələr biz nəinki onların özlərini, hətta ruhlarını da bu yerlərdən yox edərək (*əyləşir*). Bəs harada qaldı bu türk, gəlib çıxmadı?

STEPANYANIN KÖMƏKÇİSİ – İndi baxaram. (*Çıxır. Katib bir daha şeir kitabına baxır, qəzəblə kənara qoyur. Ədiblə köməkçi daxil olur*).

ƏDİB – Salam... (*Stepanyan Ədibi görmürmüş kimi, ona cavab vermir*). Çağırdırmısınız.

STEPANYAN – (*Ədibin üzünə baxmadan, soyuqqanlı şəkildə əl işarəsi ilə yer göstərir*). Keçin, əyləşin. (*Ədib göstərilən yerdə oturur. Ədibin üzünə baxmadan*). Öyrənmək istəyirəm siz orada, teatrda nə ilə məşğulsunuz?

ƏDİB – Yeni tamaşalar işləyirik. Şekspiri hazırlayırıq.

STEPANYAN – Şekspir, Şekspir... Bilmirəm nə görmüsüz bu Şekspirdə? Bizim müəlliflərə niyə müraciət etmirsiniz?

ƏDİB – Niyə, erməni müəlliflərini də repertuarımıza daxil etmişik. Amma bizim problemimiz başqadır. Aktyorların mənzili...

Katib əl atıb telefon dəstəyini qaldıraraq zəng edir.

STEPANYAN – Alo, hə, necəsən! Dediymi həll etdin? Razılaşdı? Yaxşı, yaxşı, gələrsən, birlikdə gedərik. Necə-necə?.. Ha... ha... ha... (*qəhqəhə çəkir*). Yaxşı sağ ol, zəhləmi tökmə daha. (*Dəstəyi yerinə qoyur. Ədibə*). Tak, tak, deyirlər siz Yerevan... (*xeyli susduqdan, Ədibə tərs-tərs baxdıqdan sonra*), Yerevan şəhərində daimi yaşayış qeydiyyatı olmayan iki aktyoru işə qəbul etmisiniz. Belədir?

ƏDİB – Bəli, belədir. Elə indicə sizə mənzil problemlərindən danışırıdım. Sözümlü axıra qədər dinləmədiniz.

STEPANYAN – Deyin.

ƏDİB – Mənzil problemi bizim teatrda çox ciddi məsələdir. Son beş ildə bir kvadratmetr də olsun mənzil almamışıq. O ki qaldı iki gənc aktyorun məsələsinə, onlar Azərbaycan Dövlət İncəsənət İnstitutu-

nun məzunlarıdır. Ermənistan SSR Mədəniyyət Nazirliyinin tələbiylə, institutdan təyinatıyla bizim teatra gəliblər. İşə qəbul edib, yataqxanamıza qeyd olunmaq üçün sənədləri pasportstola təqdim etdik. Qeydiyyat məsələsi bir aya başa gəldi. Burda heç bir qanunsuzluq olmayıb.

STEPANYAN – Bir ay Erevan şəhərində qeydiyyatsız yaşamaq və işləmək... əgər hər idarə rəisi əvvəlcə adamı işə qəbul edib sonra qeydiyyata salırsa... İrəvan şişib nə boyda olar? Kənddə-kəsəkdə adam qalmaz ki, heç!

ƏDİB – Əvvəla, onlar kənddən-kəsəkdən gəlməyiblər. Bakıdan gəliblər və bu işdə zərrə qədər də qanunsuzluq yoxdur. Bizə təyinatla gələn mütəxəssisi işə qəbul etməliyik, pasport qeydiyyatından da keçməliyik. İkincisi, yenə təkrar edirəm, beş ildir mənzil alınmır. Bu məsələ sizi gərək daha çox narahat eliyə... Bir də lap turalım, bir balaca qanunsuzluq olub. Teatra isə hava-su kimi gənc aktyor gərəkdir. Bəs onda neyləyək? Teatrı bağlayaq?

STEPANYAN – Lazım gəlsə bağlayarıq...

ƏDİB – Teatrı bağlamaq elə asandır? İndi təzə teatrlar açırlar, yoldaş katib, bağlamırlar. Bir də, bu teatr sizin qərarınızla açılmayıb ki, bağlayasız.

STEPANYAN – (*Əsəbi*) Siz harda olduğunuzu unudursunuz. Hansı dildə danışdığınızı belə bilmirsiniz (*yumruğunu stola çırpır*).

ƏDİB – Mən Şəhər Partiya Komitəsindəyəm və sizə aydın olan dildə danışiram.

STEPANYAN – Biz partiyanın dilində danışırıq.

ƏDİB – Sizin diliniz nə partiyanın, nə də rəhbər işçinin dilidir. O dildə danışmağa gücünüz çatmaz.

Üzünü çevirib gedir.

STEPANYAN – Sizə icazə verdilər ki, gedirsiniz? Bu nə cəsarətdir?

ƏDİB – Sizin yanınızdan bu cür getmək çox böyük cəsarət tələb etmir. Bir də məni çağırmağa bilərsiniz. Gəlməyəcəyəm. (*Gedir.*)

STEPANYAN – (*Əsəbi şəkildə Ədibin arxasınca bağırır*). Bu sənə baha başa gələcək.

Ədib uzaqlaşır. Stepanyanın köməkçisi onun ardınca qaçır.

Beşinci şəkil

İrəvan Şəhər Partiya Komitəsinin dəhlizi. Ədib iti addımlarla gedir. Stepanyanın köməkçisi ona çatır.

STEPANYANIN KÖMƏKÇİSİ – Dayanın... Xahiş edirəm, qayıdın...

ƏDİB – Nə üçün?

STEPANYANIN KÖMƏKÇİSİ – Qayıdın, üzr istəyin..!

ƏDİB – Kimdən?

STEPANYANIN KÖMƏKÇİSİ – Katibdən.

ƏDİB – Mən üzr istəməkçün demədim o sözləri.

STEPANYANIN KÖMƏKÇİSİ – Bilirsiniz... Katibi sizin Babək haqqında yazdığınız şeiriniz qəzəbləndirdi.

ƏDİB – Mənim Babək haqqında məxsusi şeirim yoxdur.

STEPANYANIN KÖMƏKÇİSİ – Necə yoxdur?! Bəs “Babəkimin nəbəsiyəm”, “Babəkimin qələbə səhəri” – bunları kim yazıb hə?

ƏDİB – O misralar ayrı-ayrı şeirlərdəndir.

STEPANYANIN KÖMƏKÇİSİ – Hər halda siz gərək Babəkin adını çəkməyəydiniz!

ƏDİB – Axı, nə üçün Babəkin adını çəkməməli idim?

STEPANYANIN KÖMƏKÇİSİ – Necə yəni nə üçün? Bilmirsiniz, Babək əlli min erməni qırıb?! (*Ədib gülür*). Niyə gülürsünüz?

ƏDİB – Sizin hesablamalara görə dünyada nə qədər erməni olub ki, min illərdir qırılır, amma nədənsə qırılıb qurtarmır. Bu nə cəfəngiyyatdır?!

STEPANYANIN KÖMƏKÇİSİ – (*Könlünü almaq və geri qaytarmaq məqsədi ilə qılıqla danışır*). Bilirsiniz... Siz təmiz adamsınız... Geri dönün, üzrxahlıq edin, məsələ qəlizləşməsin... (*Hədə-qorxu gəlir*). Xəbəriniz yoxdur, burada katibləri, nazirləri işdən də çıxarırlar, partiyadan da...

ƏDİB – Mən nə katibəm, nə də nazir. Yazıçıyam. Əgər partiya məsələmi, ya iş məsələmi bu həll edəcəksə, həll eləsin, baxarıq. Mən ondan heç vaxt üzr istəmərəm. O, idiotdur, əbləhdür. Belə də deyərsiniz ona. Sağ olun... (*İti addımlarla gedir*).

TƏLİMATÇI – (*Ədibin arxası ilə heyratla səslənir*). Vallah siz qurd ürəyi yemisiniz. İnadçı türk!..

Ətraf qaranlığa qaraq olur.

Altıncı şəkil

Gecə yarısıdır. Göydə ulduzlar görünməyə başlayır. Bir an sonra ay işığı Dili-canın gözəl mənzərəsinin əhatəsində yerləşən qonaq evini canlandırır. Qonaq evini cəngüdənlər qoruyurlar. Heydər Əliyevlə Anton Koçinyan geniş artırmada söhbət edirlər. Heydər Əliyev qəhqəhə çəkir və uğunur. Anton Koçinyan Heydər Əliyevə qoşulur.

HEYDƏR ƏLİYEV – (*Uğunaraq*), Anton... Anton... Mən bu lətifəni gənclik illərimdə eşitmişəm... Sən isə indi danışırısan... Özün də anekdotu təhrif edirsən... Ağacdən yıxılan azərbaycanlı deyil, erməni olmuşdur. Köhnə anekdotlar danışma, danışanda da, olduğu kimi danış. Uydurma...

KOÇİNYAN – (*Güləmsəyərək*), Heydər Əlirza oğlu, mənə tez görüşməyə vaxt tapdığınız üçün Sizə təşəkkür edirəm. Biz bu gün Qazaxda – yollarda avtomobildə, şamda çox məsələlərdən danışdıq. Ancaq elə mövzular var – orada danışmaq mümkün deyil, gərək ikilikdə olaq.

HEYDƏR ƏLİYEV – (*Zəhmətlə Anton Koçinyanın gözlərinin içinə baxır. Onun gözlərində yalvarıcı nəzərlər görünür*). Buyurun.

KOÇİNYAN – Bilirsiniz, Heydər Əlirza oğlu, hər iki respublikanın Mərkəzi Komitə Büroları, Ali Sovetlərin Rəyasət Heyətləri Azərbaycandan bəzi ərazilərin Ermənistana verilməsi barədə qərar qəbul ediblər. Sizdən xahişim budur ki, bu qərarların icrasını sürətləndirəsiniz.

HEYDƏR ƏLİYEV – Anton, əvvəla, sən yaxşı bilirsən ki, o qərarların nə hüquqi əsası var, nə də məntiqi.

KOÇİNYAN – Amma artıq qərarlar verilib. Siyasi Bürodə razılaşdırılıb.

HEYDƏR ƏLİYEV – Əsassız qərar verilsə də, icra oluna bilməz. İddialı olduğunuz o torpaqların çoxu Qazax rayonundadır. Gündüz o mehriban, pak insanları gördünüz mü? Onların halal torpağını əlindən alıb, başqasına necə vermək olar?

KOÇİNYAN – Axı, tarixilik var...

HEYDƏR ƏLİYEV – Əsl tarixilik odur ki, indi biz olduğumuz yer – Dilican qədim Azərbaycan torpağıdır. Qırx ildir toponimləri dəyişirlər, yenə başa çatmır. Mən telefonda sizə Səməd Vurğunun şeirindən misralar dedim: “Yenə səni gördüm, Dilican dərəsi, Yadıma çox qədim zamanlar gəlir...” Şair ele-belə deməyib ki, “yadıma cox qədim zamanlar gəlir...” Anton, Anton, doğrudanmı sən bilmirsən – bugünkü Ermənistan əsasən Azərbaycan torpaqlarının hesabına yaranıb?

KOÇİNYAN – Bəs Siyasi Büronun qərarı?

HEYDƏR ƏLİYEV – Siyasi Bürodə mən bu barədə demişəm, artıq hər şey onlara ayardır. Sən narahat olma.

KOÇİNYAN – Heydər Əlirza oğlu, onda mən istefaya göndərilməli olacağam. Deyəcəklər – bu mühüm qərarı icra etdirə bilmədi.

HEYDƏR ƏLİYEV – Anton, sənin milliyyətçilik dərəcənin məlumdur, ancaq səndən sonra gələcək adamın millətçiliyi barədə fikir söyləmək çətindir. Ona görə də mən səni müdafiə edəcəyəm, işdən çıxarılmayacaqsan, əmin ol. Amma sən respublikanın problemləri ilə ciddi məşğul ol, birincisi – millətçilik, şovinizm azarının çarəsini tapmalısən. İkincisi – qayda-qanun yaratmalısən. (*Düşünür*). Açıq deyəcəyəm: sənə Ermənistanda “Anton Yervandoviç” yox, “Anton Brilliantoviç” deyirlər, xəbərin var? Ona görə ciddi düşün. Hesab et ki, mən səni müdafiə edəcəyəm, bundan sonra beş-altı il də işləyəcəksən. Amma yadında saxla, Azərbaycan heç kimə öz torpaqlarından bir qarış da verməyəcək!

Ətrafa qaranlıq çökür. Heydər Əliyevin səsi ətrafa yayılır.

HEYDƏR ƏLİYEVİN SƏSİ – Əminəm ki, bundan sonra hakimiyyətə gələn daha qatı millətçi – şovinist olacaq. Ermənistanın son qırx ildə rəhbərlərinin fəaliyyəti belə qənaətə gəlməyə imkan verir. Ona görə də Koçinyanın hələ bir neçə il də işdə qalması məqbuldur.

Birinci hissənin sonu

İkinci hissə

Yeddinci şəkil

Gecədir. Cırcıramaların harmoniyası gecənin sükutunu pozur. Zülmətin üzünə ulduz kəhkəşanı və ay işığı doğmuşdur. Bu ruhsal gecədə göy üzündə Ədibin siması canlanır. O, şeir söyləyir. Şeir cırcıramaların harmoniyasına qoşularaq meydan boyu yayılır.

SƏS – *Harda qarşına çıxsa təmənnasız yaxşılıq,
Harda üzünə gülsə mehribanlıq, xoş qılıq,
Sevgin qanad çalaraq zirvələrdə dolansa,
Harda yaran sağalsa, harda ömrün uzansa,
Harda qəlbinə dolsa inam, əzəmət, qürur,
O yerin əzəl adı, indiki gözəl adı –
Zəngəzurdur, Zəngəzur!..*

Yavaş-yavaş səhərin açıldığı hiss olunur.

Səkkizinci şəkil

Ətraf işıqlandıqca Milis baş idarəsində istintaq şöbəsinin rəisi mayor Şaxmazasyanın kabinetini canlandır. Şaxmazasyan əsəbi halda telefonla danışır.

ŞAXMAZASYAN – Mən bunları çox gözəl bilirəm, Paşa müəllim! Elə şeylər var ki, siz bilmirsiniz. Ondən nə qədər şikayət məktubları gəlir bizə? Məclislərdə kobud davranışı, zor tətbiq etməsi... Hansını deyim. Elə bu yaxınlarda məclisdə bir milis işçisini döyüb. Nədi-nədi, həmin milis Andronik paşadan söz açıb... Hörmətli Paşa müəllim, siz müdrik, nüfuzlu adamsınız, gəlin, söz güləşdirməyək. Çünki bu təkcə bir fakt deyil. Onun haqqında şikayət məktubları həddən artıqdır... Bunu biz hələ araşdırmalıyıq, Paşa müəllim.

Şaxmazasyan qarşısındakı qovluğu hirsle qapayıb siqaret yandıraraq kabinetində var-gəl edir. Onun köməkçisi milis baş leytenantı daxil olur.

BAŞ LEYTENANT – Yoldaş rəis, nə deyirdi bu türk?

ŞAXMAZASYAN – Lətif Nəsibovun işinə görə zəng eləmişdi. Deyir, niyə indiyənə qədər kapitan rütbəsi almayıb, halbuku təqdimat çoxdan verilib.

BAŞ LEYTENANT – Elə hər şeyi korlayan o təqdimatdır da. Təqdimatı sizdən qabaq işləyən rəis verib. Biz ona çox dedik – verməsin təqdimatı, bu türkləri başımızda otuzdurmayaq. Nə desə yaxşıdır? Dedi ki, bu, insafdan deyil.

ŞAXMAZASYAN – İt oğlu it. İnsafılı olub mənəimçün. Yaxşı oldu elə, atdılar bayıra.

BAŞ LEYTENANT – Yoldaş rəis, qərarınız nədir, o türkə rütbə vermək fikrindəsiniz. Bəs mən?..

ŞAXMAZASYAN – Ancaq meyitimin üstündən keçməklə bu ola bilər... Bir şey də var ki, bu Paşa Qurbanov partiya orqanında çalışır. Sözükeçən adamdır. Qorxuram aləmi qata bir-birinə. Siz də ki, çox passivsiniz. Doğrudanmı bu Lətfi indiyə qədər ilişdirə bilmirsiniz?

BAŞ LEYTENANT – Yoldaş rəis, ona iki dəfə sui-qəsd hazırlanıb. Hər ikisində də bəxti gətirib. Camaat onu çox istəyir. Xəbərdar eləmişdilər.

ŞAXMAZASYAN – Onu vəzifə başında ilişdirmək lazımdır. *(Pauza)*. Nə işlə məşğuldur indi o?

BAŞ LEYTENANT – Bir türk oğlan həbs olunub. Onun istintaqını aparır.

Şaxmazasyan bir qədər düşünür. Sonra cəld telefonu götürüb zəng edir.

ŞAXMAZASYAN – Alo, Samvel, salam! İdarədə işlər necə gedir? Qulaq as, o türk dıçası... Lətfi deyirəm. İndi işdədir? *(Pauza)* Aha... aha... aha... Yaxşı, çox gözəl. Bura bax, mənim sənə zəng etdiyimi idarədə bilməsinlər. Tam məxfidir. Özüm bir azdan orda olacağam. Sağ ol. *(Dəstəyi asır və leytenanta müraciətlə.)* Qulaq as, gör nə deyirəm. Birbaşa gedirik cinayət axtarışları şöbəsinə.

BAŞ LEYTENANT – Xeyirdir, yoldaş rəis?

ŞAXMAZASYAN – Xeyir olmamış nə olacaq? Özün neçə ilin milis işçisisən, başa düşmədin planımı? Eh, kapitan olmaq arzusundasən.

BAŞ LEYTENANT – Hə, hə, başa düşürəm, yoldaş rəis. Şantaj.

ŞAXMAZASYAN – Şükür Allaha. Deməli, məsələ belədir. Lətif indi həbs olunmuş o oğlanın anası ilə kabinetində sorğu aparır. Arada rüşvət söhbəti ola bilər. Üstündə bir az məbləğ tuta bilsək, kitabı bağlandı Lətifin. əməliyyat baş tutsa, Lətifin kapitan rütbəsini sənə hədiyyə edəcəyəm. Getdik.

Otaqdan çıxırlar.

Doqquzuncu şəkil

Cinayət axtarışları şöbəsi. Lətif Nəsimovun kabinet. Qanunsuz olaraq həbs olunmuş Əliqulunun anası oğlunun cinayət işini Lətif Nəsimovla müzakirə edir.

ANA – Ay Lətif, vallah, mənim oğlum elə qələti eləməz. Sən ki onu yaxşı tanıyırsan. O heç başqasının malına göz dikər? Milislər brilyant üzüyü qəsdən atıblar uşağın cibinə. Şərləyiblər onu.

LƏTİF NƏSİBOV – Mən sənə inanıram, ana. Bunların işi-peşəsi bizimkiləri ləkələməkdir. Sən mənə bir şeyi de görüm, Ohanın evində oğurluq baş verəndə sənin oğlun harda olub? Bu çox vacibdir.

ANA – Bədbəxtlikdən uşaq həmin vaxt onların məhəlləsindən keçirmiş. Milislər də bundan istifadə edib, şərləyiblər onu. Qorxuram uşağı döyüb zorla boynuna qoyalar.

LƏTİF NƏSİBOV – Arxayın ol, ana. Nə qədər ki, mən burdayam, heç kəs ona əl qaldıra bilməz. Mən Ohanın evinə təzədən ekspertiza göndərmişəm. Heç bir yerdə sənin oğlunun barmaq izləri yoxdur.

ANA – Allah köməyin olsun, oğul. Nə yaxşı ki, sən burda işləyirsən. Yoxsa, bu köpək uşağı hamımızı şərləyib basacaqdılar dama.

Qapı qəfil taybatay açılır. Baş leytenant kabinetə soxulur. Lətif təəccüb edir.

BAŞ LEYTENANT – Heç nəyə toxunmayın, otağı da tərk etməyin.

LƏTİF NƏSİBOV – Sizə nə lazımdır? İçəri niyə soxulursunuz?

BAŞ LEYTENANT – Bizə daxil olan signala əsasən, kabinetdə yoxlama aparılmalıdır. Şəxsən yoldaş Şaxmazasyanın qərarıdır. *(Cibindən kağız parçası çıxararaq Lətif Nəsimova göstərir)*. Xahiş edirəm, prosesə mane olmayasınız.

LƏTİF NƏSİBOV – Belə de... nə deyirəm ki, yoxlayın.

Baş leytenant əvvəlcə Anaya yaxınlaşır.

BAŞ LEYTENANT – Qalx ayağa, əllərini qaldır!

LƏTİF NƏSİBOV – Kim əllərini qaldırsın?.. Sən nə danışdığını bilirsən?

BAŞ LEYTENANT – Mənə tapşırılıb ki, otaqda hər kəsi və hər yeri yoxlayım...

LƏTİF NƏSİBOV – Ananı yoxlaya bilməzsən. Başqa haranı istəyirsən yoxla.

Baş leytenant vəziyyətin gərginliyini görüb, Lətif Nəsimova yaxınlaşır. Onun üstünü axtarmaq istəyir.

LƏTİF NƏSİBOV – Dayan, mən özüm...

Lətif Nəsimov ciblərini stolun üstünə boşaldır. Baş leytenant Lətif Nəsimovun cibindən çıxanları yoxlayır. Şübhəli bir şey tapmır. Seyfə yaxınlaşıb axtarır, oradan da bir şey tapmır, sonra stolun siyirtmələrini axtarır, yenə də nəşə hasil olmur. Baş leytenant kor-peşman kabinetdən çıxmaq istəyərkən Şaxmazasyan kabinetə daxil olur. Baş leytenant cəld Şaxmazasyanın qarşısına qaçır. Qapı ağzında, Şaxmazasyanın qarşısında fərağat vəziyyəti alıb məruzə edir.

BAŞ LEYTENANT – Yoldaş rəis, heç nə aşkar edə bilmədik.

ŞAXMAZASYAN – Deməli, yaxşı axtarmamısınız.

LƏTİF NƏSİBOV – Yoldaş rəis, mən başa düşmürəm, Siz burda nə axtarırsınız? Desəniz, bəlkə də sizə köməyim dəyə bilər.

ŞAXMAZASYAN – Baş leytenant Nəsimov, Sizə danışmağa icazə vermirəm. Çıxın bayırda gözləyin. Çıxın deyirəm!

Lətif Nəsimov asta-asta kabinetdən çıxır. Şaxmazasyan Anaya yaxınlaşır.

ŞAXMAZASYAN – *(Baş leytenantı)*. Sən də çıx.

Baş leytenant otağı tərk edir.

ANA – *(Təlaşla)*, Mən də...

ŞAXMAZASYAN – Siz yox... Oturun, oturun. Gözlərinizdən görürəm ki, düz danışan adamsınız. Mən də belə adamlara həmişə hörmət edirəm. Bircə kəlmə düz sözə görə bütün günahları bağışlaya bilərəm.

ANA – Nəyi nəzərdə tutursuz, yoldaş nəçənnik?

ŞAXMAZASYAN – Bax, Sizin oğlunuz tutulub, düzdür?

ANA – Onun heç bir günahı yoxdur, yoldaş nəçənnik.

ŞAXMAZASYAN – Bunun məsələyə dəxli yoxdur. Mən başqa söhbət eləyirəm. Demək istəyirəm ki, öz oğlunu həbsdən azad etmək üçün kimə isə şirinlik verərdiz, elədir?

ANA – Düzdür, uşağın günahı yoxdur. Amma elə bir şey olsa, gərək verim də...

ŞAXMAZASYAN – Ay sağ ol. Lətif oğlunun işini düzüb-qoşar. Sən də şirinlik verərsən, elədir?

ANA – Sizə?

ŞAXMAZASYAN – Yox, Lətifə.

ANA – Düzüb- qoşmayıb axı.

ŞAXMAZASYAN – Düzüb-qoşsa!

ANA – Düzüb-qoşsa, əlbəttə ki, verərəm.

ŞAXMAZASYAN – Ay sağ ol *(ona bir kağız və qələm verir)*. Burda yazılıb ki, Lətif oğlunun işini düzüb-qoşub, sən də ona şirinlik vermişən.

ANA – Axı, düzüb-qoşmayıb.

ŞAXMAZASYAN – Ay arvad, təsəvvür elə ki, düzüb-qoşub da. Bura bir imza at, vəssalam.

ANA – Olmayan şeyi necə yazım axı, yoldaş nəçənnik?

ŞAXMAZASYAN – Sən başa düşmərsən nə deyirəm? Neçə gündür bura ayaq döyürsən. Heç ona şirinlik-zad verməmişən?

ANA – Vallah, belə şey olmayıb. İmanımı yandıra bilmərəm.

ŞAXMAZASYAN – Sən indi istəmirsən ki, oğlun həbsdən azad olunsun?

ANA – İstəyirəm, niyə istəmirəm ki?

ŞAXMAZASYAN – Elə isə sənə axırıncı dəfə deyirəm. Əgər desən ki, şirinlik vermişən, elə bu saat əmr verərəm, oğlunu da götürüb gedərsən evinə. Yoxsa, sənin özünü də tutub damlayırıq. Hə, nə deyirsən?

ANA – Mənim günahım nədir axı, yoldaş nəçənnik?

ŞAXMAZASYAN – Bir-iki kötək yeyəndən sonra bilərsən günahını. Qol çək, oğlunu da götür, cəhənnəm ol evinə. Yoxsa, fikrimi dəyişərəm. Hə?

ANA – Vallah, başa düşmürəm ki, fikriniz nədir?

ŞAXMAZASYAN – İndi başa salaram səni. *(Onu vurmaqla hədələyir və bağırır)*. Qol çək... Sənə qol çək – dedim... Başa düşdün?

Lətif astaca kabinetə daxil olur və qapını ehmalca bağlayır.

LƏTİF NƏSİBOV – Rəis?!

ŞAXMAZASYAN – Sən niyə icazəsiz girdin otağa?

LƏTİF NƏSİBOV – Görürəm – şirin şeyi çox xoşlayırsınız. Odur ki, sizə şirinlik gətirmişəm.

ŞAXMAZASYAN – Nə cərənləyirsən? Çıx bayıra.

Lətif furajkasını səliqə ilə stolun üstünə qoyur. Kəmərinə çıxarıb əlinə dolayır və ardıcıl olaraq Şaxmazasyanın sifətinə endirir. Şaxmazasyan erməni dilində vay-şüvən qopararaq stolun altına girir. Lətif Nəsimov isə onu çırpmağa davam edir.

LƏTİF NƏSİBOV – Al, ye, ye, şirindir? Hə? Ye! Doyunca ye!

Şaxmazasyanın bağirtəsi kabinetə başına götürür. Qapı arxasından baş leytenantın ucadan səsi eşidilir.

BAŞ LEYTENANT – Aç qapını, aç qapını deyirəm sənə. Tez ol, aç!

Lətif Nəsimov dayanıb nəfəsini dərir. Sonra gedib qapını açır. Baş leytenant içəri dürtülərək Şaxmazasyanı axtarır.

BAŞ LEYTENANT – Hanı rəis?

LƏTİF NƏSİBOV – Stolun altında şirni yeyir.

BAŞ LEYTENANT – Yoldaş rəis, siz stolun altına niyə girmisiniz?

ŞAXMAZASYAN – Papağım...

Baş leytenant Şaxmazasyanı stolun altından çıxarır. Rəis erməni dilində donquldanaraq papağını yerdən götürür və başına qoyub ehmalca kabinetdən çıxır.

ŞAXMAZASYAN – Gör sənənin başına nə oyun açacam.

ANA – (*Lətif Nəsimovun halına yanaraq*), Ay bala, ay Lətif, indi necə olacaq sənənin işin?

LƏTİF NƏSİBOV – Hər nə olacaq, olsun. Onu başa salmaq üçün mənim başqa yolum yox idi.

ANA – Hamısı mənim ucbatımdan.

LƏTİF NƏSİBOV – Elə deyil, ana. Bu, məni çoxdan boğaza yığmışdı. Sən sağ ol ki, onun sözünə aldanmadın.

QƏRBİ AZƏRBAYCANLI QADIN – Sən də sağ ol, bala. Ürəyimdən tikan çıxardın. Oğlum da yadımdan çıxdı lap...

Lətif Nəsimov və Ana xısın-xısın gülüşürlər. Ətraf qaranlıqlaşır.

Onuncu şəkil

Moskva. Bir qış axşamı. Kremlin zəngli saatının sədaları ətrafda əks-səda verir. Kreml saatının cingiltisindən sonra Sovet İttifaqına xas olan marş tipli musiqi sədaları eşidilir. Marşın sədaları altında axşamın qaranlığına süzülən zəif işıq getdikcə böyüyür və ətraf par-

laq işığa qərq olur. Gözlərimiz önündə canlanan Suslovun kabinetində Suslov və Koçinyan söhbət edirlər.

MİXAİL SUSLOV – Buyurun yoldaş Koçinyan, sizi dinləyirəm. *(Koçinyan söhbətə hardan başlayacağını düşünür və kədərlidir.)* Nə olub yenə, qaşqabağınız yerlə gedir. Gəmiləriniz batıb, nədir?

KOÇİNYAN – Əziz Mixail Andreyeviç, mən sizi yenə də Dağlıq Qarabağla bağlı narahat edirəm. Özünüz bilirsiniz, orda yaşayan soydaşlarımız bizim ayrılmaz parçamızdır. Əti dırnaqdan ayırmaq olmadığı kimi, Qarabağı da Ermənistandan ayırmaq qeyri-mümkündür. Xalqımız bu...

MİXAİL SUSLOV – Nə olub axı Qarabağdakı ermənilərə? Havaları çatmır, ya suları quruyub?

KOÇİNYAN – Orda vəziyyət çox ağırdır, yoldaş Suslov. Xalq özünü öz torpaqlarında yad kimi hiss eləyir. Azərbaycan rəhbərlərinin ikili siyasəti nəticəsində ermənilərə ögey münasibət bəslənilir. Heydər Əliyev az qala hər bir çıxışında Qarabağı Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi elan edir. Bu da Qarabağ ermənilərinin milli hissiyyətinə toxunur, onları qıcıqlandırır.

MİXAİL SUSLOV – Məgər Qarabağ Azərbaycanın torpağı deyil?.. Xəritə var, sərhədlər var.

KOÇİNYAN – Siz ki tarixi yaxşı bilirsiniz, yoldaş Suslov. Vaxtilə Nərimanov Stalinin qılığına girib, Qarabağı öz sərhədlərinə daxil edə bilmişdir. Qarabağ tarixən həmişə...

MİXAİL SUSLOV – Bura baxın, yoldaş Koçinyan, gəlin tarixi oyatmayaq. Tarix indiki durumda yatmış bir aslandır. Oyansa, heç bilirsiniz necə bir xaos yarana bilər? Hər iki xalq bir yerdə yaşamağa məcburdur. Başqa çıxış yolu yoxdur. Heydər Əliyev də çox işgüzar, səmimi bir rəhbərdir. Nə probleminiz olsa, həll etməyə qadirdir.

KOÇİNYAN – Yoldaş Suslov, mən bir söz demirəm. Sadəcə olaraq Qarabağda yaşayan soydaşlarımız bizi tez-tez narahat edirlər. Saysız-hesabsız şikayət məktubları axır ünvanımıza. Maraqlı orasıdır ki, Qarabağda yaşayan azərbaycanlıların özləri də oradakı iqtisadi vəziyyətdən narazıdılar.

MİXAİL SUSLOV – Yoldaş Koçinyan, bir az da məntiqənə düşünmək lazımdır. Əgər Azərbaycan kimi iqtisadi durumu yüksək olan bir respublika sizin dediyinizə görə, Qarabağı dolandıra bilmirsə, mərkəzin artırdığı dotasiya ilə dolanan Ermənistan orda nə edə bilər, hə? Bir də ki, Azərbaycandan gələn statistik göstəricilər Qarabağı tamam başqa cür əks etdirir.

KOÇİNYAN – Yoldaş Suslov, Leonid İliç Heydər Əliyevin verdiyi bütün məlumatlara gözüyumulu inanır. O, sanki Brejnevi hipnoz etmişdir. Bax elə indi də onun qəbulundadır. Mən sizin yanınıza gəldim, o isə Brejnevin.

MİXAİL SUSLOV – Mən qəti deməzdim ki, bu kor-koranə bir inamdır. Heydər Əliyev Azərbaycanda böyük işlər görür. Faktlar var, sübutlar var. Məhz Heydər Əliyevin işgüzarlığıdır Brejnevi “hipnoz” edən...

KOÇİNYAN – Yoldaş Suslov, erməni milləti həmişə siz rusları özünə böyük dayaq hesab etmişdir. Bizim ən ağır vaxtlarımızda siz bizim

əlimizdən tutmusunuz. Türklər, müsəlmanlar isə heç vaxt rusları sevməyiblər. Heydər Əliyev də həmçinin...

Suslov bərk əsəbiləşir, əlini stola çırparaq qışqırır.

MİXAİL SUSLOV – Bəsdir, yoldaş Koçinyan, bəsdir! Yığışdırın bu erməni millətçiliyini! Yetər daha! Gedin işinizlə məşğul olun.

KOÇİNYAN – Bağışlayın, yoldaş Suslov!

MİXAİL SUSLOV – Gedə bilərsiz!

Koçinyan özünü itirmiş vəziyyətdə, ayaqları dolaşa-dolaşa kabinetdən çıxır.

MİXAİL SUSLOV – Qərribə millətdir bu ermənilər, çox qərribə millətdir! Millətçilikləri özlərindən qabağa gedir!

Mixail Suslovun katibəsi daxil olur.

MİXAİL SUSLOVUN KATİBƏSİ – Mixail Andreyeviç, Azərbaycandan yoldaş Heydər Əliyev qəbulunuza gəlib.

MİXAİL SUSLOV – Gəlsin, gəlsin...

Mixail Suslovun katibəsi çıxır. Bir azdan Heydər Əliyev daxil olur.

MİXAİL SUSLOV – Xoş gördük, Heydər Əliyeviç.

HEYDƏR ƏLİYEV – Salam, Mixail Andreyeviç. Deyəsən, qanınızı kimsə möhkəm qaraldıb?

MİXAİL SUSLOV – Hə... sənin erməni həmkarın buna nail ola bildi. Elə şeylər danışır ki...

HEYDƏR ƏLİYEV – Yəqin ki, Qarabağdan...

MİXAİL SUSLOV – Elədir, nədən bildiniz?

HEYDƏR ƏLİYEV – Xəstə armud arzusunda olduğu kimi, onlar da Qarabağ, Qarabağ – deyirlər.

MİXAİL SUSLOV – Hə, elə deyirlər. Özü də pis deyirlər.

HEYDƏR ƏLİYEV – İstəyirsiniz deyim, nədən danışırıd Koçinyan?

MİXAİL SUSLOV – Maraqlıdır, buyurun.

HEYDƏR ƏLİYEV – Qarabağ erməniləri ağır vəziyyətdədir. Guya orda xalq boğaza yığılıb.

MİXAİL SUSLOV – Doğrudur.

HEYDƏR ƏLİYEV – (*Davam edir.*) Guya Qarabağ tarixən ermənilərin olub. Nərimanov Qarabağı Azərbaycana daxil etdirib.

MİXAİL SUSLOV – Siz elə bil yanımda olubsunuz, Heydər Əliyeviç. Olmaya qəbul otağında eşitmisiz söhbətimizi?

HEYDƏR ƏLİYEV – (*Gülümsəyir.*) Mixail Andreyeviç, siz yaxşı bilirsiniz ki, bu ikili meşin qapıdan qəbul otağına azacıq da olsa səs çıxmır.

MİXAİL SUSLOV – Elədir.

HEYDƏR ƏLİYEV – İstəyirsiniz, davam edim.

MİXAİL SUSLOV – (*Maraqla*), buyurun görək.

HEYDƏR ƏLİYEV – Erməni həmkarım sonra da mənim qeybətimi eləməyə başlayıb. Guya rusları görən gözüm yoxdur və s.

MİXAİL SUSLOV – Siz lap ekstrasenssiniz ki, Heydər Əliyeviç. Deyin görüm, bunu necə bilirsiniz?

HEYDƏR ƏLİYEV – İllərin təcrübəsi öz işini görüb, Mixail Andreyeviç. İnsanın xarakterindən onun nələr danışa biləcəyini təyin etmək məndə artıq vərdiş halını alıb. O ki ola “unikal” erməni xarakteri.

Mixail Suslovun katibəsi çay gətirir.

MİXAİL SUSLOV – Gəlin onlardan danışmayaq. (*Çay süfrəsinə dəvət edir*). Buyurun, keçin, əyləşin. (*Otururlar*). Deyin görüm, işləriniz necədir?

HEYDƏR ƏLİYEV – Mən sizin yanınıza yeni bir təkliflə bağlı gəlmişəm.

MİXAİL SUSLOV – Siz həmişə yeni təkliflə gəlersiz, Heydər Əliyeviç. Buyurun.

HEYDƏR ƏLİYEV – Bu yaxınlarda Dağlıq Qarabağda Sovet hakimiyyətinin qurulmasının 50 illiyi tamam olur. Biz bunu hər iki xalqla birlikdə Xankəndidə qeyd etmək istəyirik.

MİXAİL SUSLOV – Xankəndi haradadır?

HEYDƏR ƏLİYEV – İndiki Stepanakert.

MİXAİL SUSLOV – Hə... hə...

HEYDƏR ƏLİYEV – Biz bu bayramı təntənəli surətdə qeyd etmək fikrindəyik. Məncə, bu, hər iki xalqın xeyrinə olar.

MİXAİL SUSLOV – Çox gözəl təklifdir. Yubanmadan həyata keçirmək lazımdır. Belə tədbirlər sovet xalqına daha çox lazımdır. Amma ehtiyatlı davranın, milli, siyasi motivlərə yol verməmək şərti ilə.

HEYDƏR ƏLİYEV – Mixail Andreyeviç, mən sizi də o bayrama dəvət etmək istəyirəm. Hər şeyi öz gözlərinizlə görsəniz, Koçinyanın şayiələrinə də son qoyular.

MİXAİL SUSLOV – Mən Sizə inanıram, Heydər Əliyeviç.

HEYDƏR ƏLİYEV – (*Gülümsəyir.*) Yəqin elə ona görə də onun iynəsini vurdunuz.

MİXAİL SUSLOV – (*Təəccüblə.*) Bunu hardan bildiniz, Heydər Əliyeviç?

HEYDƏR ƏLİYEV – Yanımdan keçəndə yazığın ufultusunu eşitdim.

MİXAİL SUSLOV – (*Qəhqəhə çəkir*). Ay sizi, Heydər Əliyeviç. Siz çox maraqlı adamsınız.

HEYDƏR ƏLİYEV – Məncə, bu iynənin yeri uzun müddət onu incidəcək, Mixail Andreyeviç.

MİXAİL SUSLOV – Hə, iynə həqiqətən iti idi.

Hər ikisi gülüşürlər. İşıqlar tədricən yığılır.

Onbirinci şəkil

Ətraf işıqlandıqca Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin iclas salonu canlanır. Salonda kədərli və hüznü bir ab-hava görünməkdədir. Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin sədri Harutyunyan deputatlar qarşısında həyəcanla çıxış edir.

HARUTYUNYAN – Yoldaşlar, son hadisədən hamınız xəbərdarsınız yaqin. Ağır xəbərdir... Mən deyərdim ki, Ermənistan üçün faciəli bir xəbərdir. Ermənilərin böyük düşməni Heydər Əliyev Siyasi Büronun üzvü seçilərək SSRİ Nazirlər Soveti Sədrinin birinci müavini təyin edilib. Bunun bizim üçün nə demək olduğunu hamınız yaqin ki, yaxşı bilirsiniz.

BİRİNCİ DEPUTAT – Elədi! Bundan sonra Kremlə yolumuz çətinləşəcək. Dənizdən-dənizə böyük Ermənistan ideyası məhv olub getdi.

HARUTYUNYAN – Təklifiniz nədir?

İKİNCİ DEPUTAT – Mən təklif edirəm ki, bu qərarla bağlı Moskvaya etirazımızı bildirək. Boykot edək bu qərarı.

HARUTYUNYAN – Bununla heç nə dəyişməyəcək. Özümüzü pis vəziyyətdə qoymuş olarıq.

İKİNCİ DEPUTAT – Bəs, onda nə edək? Oturub gözləyək ki, bir-iki ilə Heydər Əliyev gəlib Gensek olsun.

ÜÇÜNCÜ DEPUTAT – Yox, bu daha ağ olardı. Moskva bunu heç vaxt qəbul etməz. Sovet imperiyasının başına bir türkün oturmasına ruslar heç vaxt razı olmazlar.

İKİNCİ DEPUTAT – Elə bu hadisəni də gözləmirdik, amma baş verdi. Heydər Əliyev köhnə çekistdir. Ondən hər şeyi gözləmək olar.

HARUTYUNYAN – Məncə, biz etirazımızı ənənəvi üsullarımızla bildirməliyik. Moskvada təxribatlar törətmək olar. Bizim bu işdə təcrübəmiz az deyil. İkincisi, Heydər Əliyevə qarşı məktublar hazırlayıb Kremlə göndərmək lazımdır. Bu işi Zori Balayana və Silva Kaputikyanə həvalə edək.

DÖRDÜNCÜ DEPUTAT – Məncə, bu şikayət məktubları Azərbaycandan getsə, daha da effektiv olar. Mən Azərbaycanda adamlar tanıyıram ki, Heydər Əliyevin hakimiyyəti dövründə vəzifədən çıxarılıb, həbs olunublar. Onları həvəsləndirsək, razı olarlar.

HARUTYUNYAN – Düz deyəsiniz, bu daha təbii olar. Qarabağ bir an da olsa belə, gündəmdən düşməməlidir. Doğrudur, indi Ermənistandan azərbaycanlıları sıxışdırıb çıxarmaq çətin olsa da, bunun üçün yeni üsullar tapmaq lazım gələcək. Onların həyat şəraitini ağırlaşdırmaq, bezdirmək üsulu ilə özlərinin çıxıb getmələrinə şərait yaratmaq lazımdır. Xaricdə Daşnaksütyunla əlaqəni daha da möhkəmləndirmək vacibdir. Bu işdə onlar bizə yaxşı kömək edə bilərlər.

BƏŞİNCİ DEPUTAT – Mən Daşnaksütyun partiyası adından öz qərarımı artıq verirəm. Bu qədər əziyyət çəkməkdənsə, Heydər Əliyevi aradan götürmək ən optimal variantdır. O, aradan götürülməsə, Qarabağ bizə vətən yox, məhbəs olacaq!

HAMI – Biz də bu təkliflə razıyıq.

HARUTYUNYAN – Bu, siz deyən də asan iş deyil. İndi onu daha güclü mühafizə edəcəklər. Amma cəhd etmək olar. Bu məsələyə erməni ziyalılarını cəlb etmək lazımdır.

HAMI – Oldu... Baş üstə.

Çıxışlar gecənin yarısına qədər davam edir. Ətrafa qaranlıq çökür.

Onikinci şəkil

Moskva. Kremlin zəngli saatının əks-sədası ətrafa yayılır. Yeqor Liqaçovun iş otağı. Heydər Əliyevlə Yeqor Liqaçov üz-üzə dayanmışlar.

YEQOR LİQAÇOV – Budur, qəzetlər, şikayət məktubları. *(Əlindəki qəzetləri və məktubları stolun üstünə, Heydər Əliyevin önünə atır)*. Hamısı da Sizin haqqınızdadır. Biz bunlara reaksiya verməyə borcluyuq.

HEYDƏR ƏLİYEV – *(Qəzetləri vərəqləyir, məktublara baxır)*. Siz, axı, bilirsiniz ki, bunlar hamısı erməni millətçilərinin qurmasıdır. Bu xəstə təxəyyüllü yazıları siz ciddi qəbul edirsiniz?

YEQOR LİQAÇOV – *(Stolun başqa küncündən bir neçə məktub götürür və onları da Heydər Əliyevin önünə atır)*. Burda təkcə ermənilərin deyil, həm də azərbaycanlıların da Sizdən şikayət məktubları vardır. Bəs bunlara nə deyirsiniz?

HEYDƏR ƏLİYEV – *(Məktubları diqqətlə nəzərdən keçirir və acı-acı gülümsəyir)*. Bir vaxtlar mənim rüşvət və korrupsiya üstündə cəzalandırdığım adamların belə məktublar yazması təbiidir, Yeqor Kuzmiç.

YEQOR LİQAÇOV – Heydər Əliyeviç, gəlin açıq danışaq. Ermənilərin çox da böyük olmayan bir arzuları var. Bütün söhbətlər də Qarabağ üstündədir. Siz deyirsiniz bizimdir, onlar da deyir bizim. Bu işdə ermənilərə təzyiq etmək olmaz.

HEYDƏR ƏLİYEV – Təzyiq? Təzyiqi onlar edir, Yeqor Kuzmiç. Qarabağ Azərbaycanın torpağıdır. Ermənilər bu yerlərə İrandan, Türkiyədən köçürülüblər. Rus tarixçiləri də bunu dəfələrlə yazıblar. Məsələyə ciddi yanaşan hər bir adam bu həqiqəti aydınca görə bilər. Sizin belə danışmağınız – inciməyin, məni çox təəccübləndirir.

YEQOR LİQAÇOV – Belə danışmaq lazım deyil, Heydər Əliyeviç. Hərənin öz fikri var. Mən məsələyə demokratiya, yenidənqurma prizmasından yanaşmağa üstünlük verirəm. Siz isə öz mövqeyinizlə konflikti daha da dərinləşdirirsiniz.

HEYDƏR ƏLİYEV – Yeqor Kuzmiç, əgər yenidənqurma belə olursa, mən onu qəbul edə bilmərəm. Mən bu fikirlərimi Qorbaçova demək istəyirdim. Lakin o, nədənsə mənimlə görüşdən qaçır. Demokratiya – xaos, qapqaq deyil. Demokratiya yüksək şüurlu cəmiyyətdə həqiqət üzərində bərqərar olmalıdır.

YEQOR LİQAÇOV – Siz indi mənə demokratiya dərsi keçmək fikrindəsiniz?

HEYDƏR ƏLİYEV – *(Qətiyyətlə cavab verir)*. Mən bunları deməyə də bilərdim. Amma bu dərsi əxz edə bilməyənlərə deməyə məcburam.

YEQOR LIQAÇOV – *(Sarsılır, lakin özünü o yerə qoymur).* Heydər Əliyeviç... *(Kresloya oturur).* Siz xəstəlikdən təzəcə qalxmısınız, Heydər Əliyeviç, ona görə mübahisə etmək istəmirəm. Məsləhət görərdim ki, öz səhhətinizin qayğısına qalasanız. Mən Sizin yerinizdə olsaydım, istefa verib, rahat ömrümü yaşayardım...

HEYDƏR ƏLİYEV – *(Bir qədər sükut edir. Düşünür. Qərar qəbul etmək fikri ilə üzünü çevirib bir neçə addım gedir. Dayanır və qəfil iri addımlarla geri, Yeqor Liqaçovun üzərinə tərəf gəlir. Yeqor Liqaçov özünü itirir və yerindən dik qalxır).* Mənim səhhətim sizi heç narahat etməsin. *(Təmkinlə, hiddətlə və cəsarətlə danışır).* Fiziki xəstəlik sağalandır, keçəndir. Amma sizin kimi xəstə təxəyyüllü adamların sağlması müşkül məsələdir.

YEQOR LIQAÇOV – *(Ehmalca səsinin tonunu qaldırır).* Heydər Əliyeviç...

HEYDƏR ƏLİYEV – *(Kəskin səslə).* Xudahafız!

YEQOR LIQAÇOV – Heydər Əliyeviç...

HEYDƏR ƏLİYEV – *(Stolun üstünə qoyduğu kitabı götürür).* Bu kitab Qarabağın tarixi haqqındadır. Rus müəllifi yazıb. Oxusanız, xəstə təxəyyülünüz bəlkə də şəfa tapar. Bir də... Qarabağa, Zəngəzura, Şuşaya gedin!... Ağdərəyə gedin, ermənilərin ora köçmələrinin 150 illiyi münasibətilə onların özlərinin qoyduqları abidəyə öz gözlərinizlə baxın, görün bəlkə səhvini anlayasınız.

YEQOR LIQAÇOV – *(Xəritəyə baxa-baxa)* Ağdərə hardadır, tapa bilmirəm.

HEYDƏR ƏLİYEV – İndiki Mardakert. Xudahafız!

Heydər Əliyev kabinetdən çıxır. Liqaçov bir müddət kitaba baxır. Kitabı bir tərəfə ataraq, kreslosuna çökür.

Onüçüncü şəkil

Xankəndi şəhəri. Şəhərin erməni əhalisi küçələrə tökülüb. Xankəndinin mərkəzində böyük mitinq keçirirlər. Uzaqdan mitinqdə çıxış edən ermənilərin siluetləri canlanır. Erməni dilində səsgücləndiriciylə "Miatsum", "Hayrenik", "Qarabağ" qışqırıqları eşidilir. Həmin mitinqi Azərbaycan KP Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi Kamran Bağırov, şöbə müdirləri, nazirlər və başqa məsul işçilər də müşahidə edirlər. Ön planda Kamran Bağırov onunla gəlmiş məsul işçilərlə söhbət edir.

KAMRAN BAĞIROVUN KÖMƏKÇİSİ – Çıxış edəcəksiniz, yoldaş Bağırov?

KAMRAN BAĞIROV – Etməliyəm. Amma necə danışasan, bunları necə sakitləşdirəsən? Çətin situasiyadır.

KAMRAN BAĞIROVUN KÖMƏKÇİSİ – Yoldaş Bağırov, bəlkə, çıxış etməyəsınız. Bu kaosda təhlükəsizliyinizə kim təminat verə bilər?

KAMRAN BAĞIROV – Məcburam, gərək qərar verəm. Ermənilər Vilayət Partiya Komitəsinin katibi Kevorkovun istefasını tələb edirlər. Yerinə də öz namizədlərini təklif edirlər.

KAMRAN BAĞIROVUN KÖMƏKÇİSİ – Kimi, yoldaş Bağırov?

KAMRAN BAĞIROV – Vilayət Partiya Komitəsinin büro üzvüdür. Poqosyandır familiyası. Demək olar ki, tanımıram.

KAMRAN BAĞIROVUN KÖMƏKÇİSİ – Təsdiq etmək fikriniz var?

KAMRAN BAĞIROV – Əslində, tanımadığım adamı təsdiq etmək istəməzdim. Amma onlar təkid edirlər.

KAMRAN BAĞIROVUN KÖMƏKÇİSİ – Yoldaş Bağirov, təsdiq edin getsin, kütlə də dağılışıb gedər. Bizim də başımız ağrımaz.

Kamran Bağirovun katibəsi otağa daxil olur.

KAMRAN BAĞIROVUN KATİBƏSİ – Yoldaş Bağirov, bizim nümayəndə heyətinin tərkibində gəlmiş yazıçı sizinlə danışmaq istəyir.

KAMRAN BAĞIROV – Buyursun.

Kamran Bağirovun katibəsi gedir, bir an sonra Ədib içəri daxil olur və Kamran Bağirova yaxınlaşır.

ƏDİB – Salam, yoldaş Bağirov.

KAMRAN BAĞIROV – Salam!

ƏDİB – İcazənizlə bir neçə kəlmə öz fikirlərimi diqqətinizə təqdim edirəm.

KAMRAN BAĞIROV – Buyurun.

ƏDİB – Yoldaş Bağirov, mən bu ermənilərin içərisində uzun illər yaşamışam, məsul işlərdə çalışmışam. Ermənilərin bütün xarakterik xüsusiyyətlərini yaxşı bilirəm və bu milləti çox yaxşı tanıyıram. İnanın, bu hadisələrin qarşısı bu gün alınmasa, sabah bu xəmir çox su aparacaq.

KAMRAN BAĞIROV – Təklifin nədir, neyləyək ki, qırğın olmasın?

ƏDİB – Qırğın olmaması üçün bu meydan elə indi təmizlənməlidir, komendant saati, qadağan rejimi qoyulmalıdır. Bu ekstremizm, bu millətçilik, bu xəyanət yayılmamalıdır. Bu məsələ Ermənistanda yaşayan azərbaycanlıların təhlükəsizliyinin təminatı üçün də önəmlidir.

KAMRAN BAĞIROV – Ermənistanda mitinq gedir məgər? Əsas təminat burdakı azərbaycanlılara verilməlidir.

ƏDİB – Yoldaş Bağirov, mən yaxşı bilirəm – Ermənistanda bu mitinqin nəticəsini gözləyirlər. Burda hər hansı bir səhv qərar ordakı soydaşlarımızın faciəsiylə nəticələnə bilər.

KAMRAN BAĞIROVUN KÖMƏKÇİSİ – Siz məsələni mürəkkəbləşdirməyin.

ƏDİB – Məsələ siz düşündüyünüz qədər də sadə deyil. *(Kamran Bağirova)* Yoldaş Bağirov, bu vəzifəyə təsdiq olunmaq istəyən adam heç bilirsiniz kimdir? Vilayət Aqrar-sənaye birliyinin sədri... Bu hərəkətin başında da özü durur. Çox varlı adamdır. Hərəkəti də o maliyyələşdirir. Qatı millətçidir.

KAMRAN BAĞIROVUN KÖMƏKÇİSİ – Yoldaş Bağirov, bu yoldaş məsələni həddən artıq dramatikləşdirir. Burda nə səhv qərar ola bilər axı? O erməninin kimliyinin, varlı-kasıb olmasının bizə nə isti-soyuğu? Siz bir erməninə vəzifədən çıxardıb, başqa bir erməninə təyin edəcəksiniz və iş bitəcək. Onlar da sakit olacaq, biz də. *(Ədibə yaxınlaşır və sakitcə)* Siz kimsiniz ki, respublikanın birinci şəxsinə dərs deyirsiniz?

ƏDİB – Əvvəla – vəziyyət dramatik deyil, faciəvidir. İkincisi – mən dərs demi-rəm. Erməni xalqını dərinədən tanıyan bir azərbaycanlı kimi məsələnin həlli yolun-da öz fikrimi söyləyirəm. Bir də... mən ermənilərin xalqımıza qarşı apardıqları döyüş meydanında mübarizədən dönməyən min-min atlıdan biri-yəm. Ona görə də bu gün öz fikrimi söyləməyə borcluyam.

KAMRAN BAĞIROVUN KÖMƏKÇİSİ – Mən bilsəydim ki, siz belə mənasız təklif irəli sürəcəkdiniz, sizin görüşünü-zə mane olardım.

ƏDİB – Unutmayın ki, boş danışan ermənilərdir, amma onların ziyalılarına danışmaq üçün geniş meydan yaradılır, mən isə həqiqəti söyləyirəm, təəssüf...

KAMRAN BAĞIROVUN KÖMƏKÇİSİ – Siz öz həqiqətinizi gedin Yerevanda axtarın... Atınızı da orda çapın!

ƏDİB – Birincisi, Yerevan yox, İrəvan.

KAMRAN BAĞIROVUN KÖMƏKÇİSİ – Mənə danışığ öyrətməyin...

ƏDİB – Qərribədir, İrəvanda ermənilər həqiqət axtarmaq, atımı çapmaq üçün məni Azərbaycana istiqamətləndirildilər, burda da özümüzünkülər İrəvana yönəldirlər. Görəsən, biz kimə xidmət edirik?...

Tribunadan gələn səslərin həyəcanı getdikcə artmağa başlayır. Köməkçisi Kam-ran Bağirova yaxınlaşır.

KAMRAN BAĞIROVUN KÖMƏKÇİSİ – Yoldaş Bağirov, vaxtdır. Sizi tribunaya çağırırlar.

ƏDİB – (*Həyəcanla*), yoldaş Bağirov, getməyin ora. Ermənilər öz iradələrini si-zə zorla qəbul elətdirmək istəyirlər. Əgər o adamı vəzifəyə təsdiq etsəniz, onların qabağında durmaq olmayacaq. Qərbi Azərbaycan da, Qarabağ da qara qana boyanacaq.

Kamran Bağirovun katibəsi içəri daxil olur.

KAMRAN BAĞIROVUN KATİBƏSİ – Yoldaş Bağirov, bir ağbirçək gəlib. Təkid edir ki, sizinlə mütləq görüşməlidir.

KAMRAN BAĞIROV – Deyin ki, tədbirdən sonra görüşərik.

KAMRAN BAĞIROVUN KATİBƏSİ – Dedim, lakin indi görüşmək üçün israr edir.

KAMRAN BAĞIROV – Nə problemi var, öyrənin, köməklik göstərin.

ƏDİB – Yaşlı anadır. Dinləsəniz yaxşı olar.

KAMRAN BAĞIROV – (*Katibəyə*), gəlsin. (*Ədibə*), istədiyi nədir o ananın.

ƏDİB – Şəxsi xahiş yoxdur.

Yulğun ağacından düzəldilmiş əsanı özünə dirəncək edən Ağbirçək axsay-a-axsay içəri daxil olur. Kamran Bağirovun katibəsi ona kömək edir.

AĞBİRÇƏK – (*Üzünü Kamran Bağirova tutur*). Salam, qadan alım.

KAMRAN BAĞIROV – Salam, ana. Bu qarışıqlıqda nə şikayətiniz var?

AĞBİRÇƏK – Ağrın alım, bu qarmaqarışıqlıqdan başqa şikayətə səbəb olacaq nə ola bilər ki?..

KAMRAN BAĞIROV – Vaxt azdır. Buyurun, sizi dinləyirəm.

AĞBİRÇƏK – Ağrın alım, a Bağırov, mən gözlərimi burada, Xankəndidə açmışam. Doğrudur, indi adını dəyişib Stepanakert qoyublar, ancaq bura Pənahəli xanın dincəlmək yeri olub. Mənim ulu babam Hətəm kişi Pənahəli xanın bax burada, Xankəndidəki malikanəsində bağbanlıq edib. Mən özüm burada orta məktəbdə tarix müəllimi işləmişəm. Tarixi çox yaxşı bilirəm. Ermənilərin buraya nə vaxt, haradan gəldiyini də dərinəndən bilirəm. İndi qocalmışam, pensiyaya çıxmışam. Uşaqlarım Bakıda yaşayır. Nə illah eləyirlər, yurdumu buraxıb getmirəm. Burada öləcəm, deyirəm. Adam da yurdunu qoyub gedərmidi?!

KAMRAN BAĞIROV – Probleminiz nədir ana?

AĞBİRÇƏK – (*Gözləri böyüyür*). Bıy!.. A sənın qadan alım, a sənın başına dönüm, bu vurhavurdan da böyük problem olarmı?! Ermənilər Qərbi Azərbaycan dan millətimizi boşaltdılar. İndi də buraları boşaltmaq istəyirlər. De, nə edək?! Dədəmizin yurdundan didərginmi düşək?! Bu işin bir çarəsi yoxdurmu?! Niyə meydan verirsiz bu yağılara?! Bu gavırlara?! (*Kamran Bağırov mat-mat ananın üzünə baxır*). Sizdən bir ana kimi xahiş edirəm! Bu işə bir əncam çəkin! Camaatın gözü sizdədir!

KAMRAN BAĞIROV – (*Ağbirçəyi sakitləşdirməyə çalışır*). Siz narahat olmayın, ana. Biz ən doğru qərarı verəcəyik. (*Katibəyə*), anaya kömək edin.

KAMRAN BAĞIROVUN KATİBƏSİ – (*Ananın qolundan yapışır və onun çıxmasına kömək etmək istəyir*). Buyurun, ana, buyurun.

AĞBİRÇƏK – (*Kamran Bağırovun katibəsinin əlini itələyir, yavaş-yavaş özü qapıya tərəf gedir. Dayanır və Kamran Bağırova tərəf çevrilir. Ürəyinin sıxıldığı hiss olunur, əlini sinəsinə qoyur, hönkürərək, gur səslə hayqırır*). Off!.. Hardasan, ay Heydər Əliyev, hardasan?!.. Hardasan, ay Heydər Əliyev, hardasan?!.. (*Ağlayaraq qapıdan çıxır*).

KAMRAN BAĞIROVUN KÖMƏKÇİSİ – (*Hövlək*), yoldaş Bağırov, vaxtdır. Sizi tribunaya çağırırlar.

ƏDİB – (*Həyəcanla*), yoldaş Bağırov, getməyin ora. Ermənilər öz iradələrini Sizə zorla qəbul elətdirmək istəyirlər. Əgər o adamı vəzifəyə təsdiq etsəniz, onların qabağında durmaq olmayacaq. Qərbi Azərbaycan da, Qarabağ da qara qana boyanacaq.

KAMRAN BAĞIROVUN KÖMƏKÇİSİ – Yoldaş Bağırov, tez olun!

Kamran Bağırov tərəddüdlə mitinqə tərəf addımlayır. Mitinqdən Kamran Bağırovun çıxışı eşidilir.

KAMRAN BAĞIROV – Vilayət Partiya Komitəsi Bürosu Boris Kevorkovun birinci katib vəzifəsindən azad edilməsini yekdilliklə tövsiyə edir. (*Kütlənin sevincli alqışları guruldayır.*) Vilayət Partiya Komitəsinin Bürosu Poqosyanı birinci katib vəzifəsinə seçməyi məsləhət görür. (*Yenidən alqış sədaları yüksəlir. Üçüncü Erməni teatr direktori – yazıçı Ədibə yaxınlaşır.*)

ÜÇÜNCÜ ERMƏNİ TEATR DİREKTORU – YAZIÇI – Salam kolleqa. Məni tanıdınız?..

ƏDİB – *(Başını qaldırıb tanış səsa tərəf baxır. Başı ilə tanıdığını bildirir).* Tanıdım.

ÜÇÜNCÜ ERMƏNİ TEATR DİREKTORU – YAZIÇI – Necəsiniz?

ƏDİB – Bu xaosun içində necə olmaq olar?

ÜÇÜNCÜ ERMƏNİ TEATR DİREKTORU – YAZIÇI – Sizin Kamran Bağirovla söhbətinizi eşitdim. Ürəyimə damıb ki, bu işlərin axırı pis qurtaracaq. Camaat lap azğınlaşıb. Sizin rəhbərlik gərək buna yol verməyəydi. Burda cəsarətli addım atmaq lazım idi. Bu kəskin tələblər münəfişəyə gətirib çıxaracaq, o da heç kəsə xeyir verməyəcək. Ara yerində daş günahsız daş deyəcək. *(Pauza).* Əlvida, kolleqa, çətin ki, bundan sonra biz bir daha görüşə bilək. *(Erməni yazıçısı sonuncu dəfə Ədibə baxaraq otağı tərk edir).*

ƏDİB – *(Özü-özünə)* Bəli, burda cəsarətli addım atmaq lazım idi. Kamran Bağirov bunu bacarmadı. Bu cəsarətli addımı isə yalnız Heydər Əlirza oğlu ata bilərdi. Əgər burda olsaydı, çoxdan tribunaya çıxıb nitqiylə, cəsarətiylə şərvuvasını dağıtmışdı. Təəssüf ki, o da burda yoxdur!

Ədib xaosun içində doğru irəliləyir. Ətrafa qaranlıq və ölü bir sükut çökür.

Epiloq

Qeybdən Heydər Əliyevin səsi eşidilir.

HEYDƏR ƏLİYEVİN SƏSİ – Mən Moskvaya gələndə, Kamrana tapşırdım... Əlində yağın daşsa da, hər gün gözün Qarabağın üstündə olsun. Həftədə azı üç-dörd saat onunla məşğul olmağa vaxt ayır... Amma o, bunu edə bilmədi. Qarabağı başlı-başına buraxdı... Mənsə Qorbaçovun və onun yaxın ermənipərəst ətrafının sonsuz təkidi ilə 1987-ci ilin noyabr ayının əvvəllərində istefaya getdim. Heç 20 gün keçməmişdi ki, akademik Aqambekyan Fransanın "Humanite" qəzetinin səhufələrində aləmə car çəkdi ki – bəs "Qarabağ Ermənistanının imişi"... Bu bəyanatdan sonra Qorbaçov Aqambekyanı özünə baş köməkçi elədi...

ƏDİB – Bu sözləri iğtişaşlar hələ yenidən başlayanda Heydər Əliyev ona etdiyim telefon zəngində söyləmişdi.

Sanki Ədibə qeybdən bir vəhy gəldi. Gələcək günlər bir həqiqət kimi onun gözləri önündə canlanmağa başladı. Qərbi Azərbaycanlı soydaşlarımızın zor gücünə didərgin salınmaları; Qarabağda qanın su yerinə axması; milyondan çox həmvətənlərimizin, qocalarımızın, qadınlarımızın, körpələrimizin, xəstələrimizin öz yurdunda tanklara sinə gərə-gərə qaçqın düşməsi; igid oğullarımızın bərabər olmayan qanlı döyüşlərdə qəhrəmancasına şəhid olmaları, itkin düşmüş əliyalın insanların acı taleyi; sağlamlığını itirmiş qəhrəman qazılarımızın

çəkdiyi əzablar; Xocalıda görünməyən vəhşiliklə törədilən soyqırımı... Bütün bu hadisələr Ədibin gözləri önündə canlandıqca, Ağbirçək Ananın fəryad qoparan ağısı ürək yandırır:

*Küləkli çöllərdə, qarlı havada
Kəsə ciğirləri gəzən tapılmaz...
Göz yaşları qalar isti yuvada,
Təndirlər üşüyər, çörək yapılmaz...*

*Nə gözlər bu axşam, bu gecə sabah?
İnsan dərd əlindən saçını yolar!
Bu əsrin sonunda Allah, ay Allah,
Vətənin yolu da qorxulu olar?*

*Çəhlimlərdə qalar atı, yəhəri,
Xeyri qabaqlayar hər addımda şər.
Bizim bu günlərin didərginləri
Gözümüz önündə tarixə düşər.*

*İzlər səpildikcə palçığa, qara,
Sorar ürəkləri susuzluq, bürkü.
Hələ xəbərin yox, ay bəxti qara,
Vətəndən böyükdü vətənin yükü!*

*Düşmənim gizlənib düşmən dalında,
Bu daş hansı dağdan qopub, sürüşüb?!
Bizim bu günlərin qovğalarında
Haqq-ədalət özü didərgin düşüb!..*

*Ağbirçək Ananın ağısı fəryadına Ədibin könlündə kükrəyən şeir parçaları bənd-
bənd ətrafa yayılmağa başladı.*

ƏDİB –

*Gecəsinə günəş doğan,
Nəfəsindən alov yağan,
Gözlərindən od püskürən,
Dili bozdil, rəngi kürən,
Yarı bəyaz, yarı siyah,
Gecə-gündüz hey yol çapan,
Dırnağından daşlar qopan,
Yellər kimi yeyin əsən,
Birnəfəsə mənzil kəsən,
Sonaları süsən-süsən,
Durnaları qatar-qatar,
Hər tufana sinə gərən,
Düşməninə aman verən,*

*Burdan min-min atlı keçdi...
 Bir tərəfdə qanlı qışı,
 bir tərəfdə güllü yazı...
 Bir əlində misri qılınç,
 Bir əlində sazı keçdi...
 Burdan min-min atlı keçdi...*

Ədibin kükrəyan könlündən qopan şeirlər onu gələcəyin daha irəlindəki günlərinə gətirib çıxardı, gözləri önündə Ulu Öndər Heydər Əliyevin Amerika Birləşmiş Ştatlarının Prezidenti Bill Klintonla tarixi görüşü canlandı. Bill Klintonla Heydər Əliyev qarşı-qarşıya dayanaraq söhbət edirlər.

BİLL KLİNTON – (*Tabəssümlə*), Cənab Prezident, biz Sizi hələ Siyasi Bürodə çalışdığınız dövrlərdən izləyirik. Bilirik ki, Siz dünya siyasətini dərinləndirən bilirsiniz. Nəticə də göstərdi ki, Sizə qarşı olan ətrafınızdakıların əksəriyyəti siyasi meydanda iflasa uğradılar, Siz isə, bütün təzyiqlərə və təqiblərə rəğmən bu gün həmin istedadınız və bacarığınız hesabına Prezidentsiniz.

HEYDƏR ƏLİYEV – (*Eyni tabəssümlə*), Cənab Prezident, xoş sözlərə görə sizə təşəkkür edirəm. Ancaq bu da bir gerçəklikdir ki, dünya birliyinin ikili oyunları qarşısında bəzən dərin bilik belə, dada yetmir.

BİLL KLİNTON – Siz nəyi nəzərdə tutursunuz?

HEYDƏR ƏLİYEV – Bizim, Qarabağ məsələsinə dünya birliyinin birtərəfli münasibətlərindən başqa nəzərdə tutacaq nəyimiz ola bilər?

BİLL KLİNTON – Hə... Qarabağ... Bu məsələ milli münaqişə çərçivəsindən o tərəfə çıxan bir problem deyil. Ona görə də, zənnimcə, bu münaqişəni hər iki xalq öz arasında, özü həll etməlidir.

HEYDƏR ƏLİYEV – Hörmətli cənab Bill Klinton, Ermənistan bizə torpaq iddiasından əl çəkmir. İki yüz min nəfərdən çox soydaşımızı Ermənistandan, öz dədə-baba yurdlarından silah gücünə çıxardılar. Dünya buna göz yumdu, o cümlədən də Amerika dövləti. İndi də Azərbaycan ərazilərində, Qarabağda yaşayan vətəndaşlarımız öz doğma ev-eşiklərindən didərgin salınıblar. Yenə də silah gücünə. Bütün bunlara necə göz yummaq olar?

BİLL KLİNTON – (*Tabəssümlə*), Bizdə məlumatlar tamam başqa mənzərəni canlandırıq, cənab Heydər Əliyev.

HEYDƏR ƏLİYEV – Cənab Bill Klinton, siz də, biz də bilirik ki, Amerikadan dünyanın mənzərəsi aydın görünür, ona görə də, fikrimcə, həqiqətlər barədə məlumatlar sizdə daha doğru, düzgün olmalıdır.

BİLL KLİNTON – Bəli, bizim məlumatlar səlisdir.

HEYDƏR ƏLİYEV – Əgər səlisdirsə, o zaman, nə üçün senatınız bizi deyil, işğalçı Ermənistanı müdafiə edir.

BİLL KLİNTON – Hörmətli həmkarım, cənab Heydər Əliyev, bilirsiniz ki, Amerika demokratik ölkədir, burada sərbəst düşüncəyə qarşı gəlmək olmur. O, Senatın qərarıdır. Dövlətin prinsipial mövqeyi ilə heç bir bağlılığı yoxdur.

HEYDƏR ƏLİYEV – Cənab Bill Klinton, etiraf edək ki, Amerikada erməni lobbisi çox güclüdür. Bu güc hətta prezident seçkilərinə təsir edir, senatınıza belə möhkəm təzyiq göstərə bilir.

BİLL KLİNTON – Bəli, bu həqiqətən də belədir. Ancaq dövlət öz kursunu özü müəyyənləşdirir. Qarabağa gəlincə isə, bildiyimizə görə, orada ermənilər sıx yaşayırlar.

HEYDƏR ƏLİYEV – (*Gülümsəyir*). Məlumdur ki, ermənilər Kaliforniya ştatında sıx yaşayırlar. Belə çıxır ki, əgər sabah onlar müstəqillik istəsələr, siz buna razılıq verməlisiniz?

BİLL KLİNTON – (*Qahqahə çəkir*). Ay Sizi, cənab Əliyev... Bilirsiniz ki, bu, absurddur... Cənab Prezident, Siz həqiqətən də böyük siyasi xadimsiniz. Yadıma düşür, bir vaxtlar belə bir fikir bizi narahat edirdi ki, SSRİ-nin rəhbərliyinə Qorbaçov deyil, Siz gələ bilərsiniz... Bu çox təhlükəli olardı.

HEYDƏR ƏLİYEV – (*Gülümsəyir*). Niyə?

BİLL KLİNTON – Belə bir narahatlıq vardı ki, Siz gəlsəniz, SSRİ dağılmayacaq...

HEYDƏR ƏLİYEV – Cənab Klinton, mənim SSRİ rəhbərliyinin birinci şəxsinə çevrilməyim, o illərdə praktiki olaraq mümkün deyildi.

BİLL KLİNTON – Maraqlıdır. Nə üçün, cənab Əliyev?

HEYDƏR ƏLİYEV – Sizə həqiqəti söyləyim?

BİLL KLİNTON – Buyurun, çox maraqlıdır.

HEYDƏR ƏLİYEV – O vaxtlar Baş Katiblik vəzifəsinə namizədin təqdim olunmasında SSRİ hökumətinin başçısı Nikolay Tixonov və xarici işlər naziri Andrey Qromıko həlledici mövqedə idilər. Onlar məni dəvət edib, açıq söylədilər: “Etiraf edirik ki, Baş Katibliyə yalnız Siz layiqsiniz, ancaq bilirsiniz də... O vəzifədə rus olmalıdır. Və ya heç olmasa digər slavyan xalqlarından birinin nümayəndəsi.” Bu, şovinizmin açıq ifadəsi idi.

BİLL KLİNTON – Doğrudur, bunun başqa adı yoxdur. (*Gülümsəyir*). Ancaq cənab Əliyev, nə gizlədim, bu anda rusların şovinizmini alqışlamaq məcburiyyətindəyəm. Əks təqdirdə dünya Rus-kommunist imperiyasının dağılmasını çox gözləyəcəkdi.

HEYDƏR ƏLİYEV – (*Qahqahə çəkir*). Cənab Klinton, tarixin bütün imperiyaları kimi rus imperiyası da, gec də olsa, mütləq dağılacaqdı, ancaq belə biabırcasına deyil... Sivil qaydada. Mən hələ yetmişinci illərdə Azərbaycana rəhbərlik edəndə hiss olunmadan, Moskvanın gözünü qamaşdırmadan ölkənin gələcək iqtisadi, müdafiə – təhlükəsizlik müstəqilliyi üçün hazırlıq işləri aparırdım. Mənim öyrənmələrimə, təhlillərimə görə SSRİ 2005-2010-cu illərdə dağılmağa başlayacaqdı. Özü də hamısı birdən yox! Tədricən, vaxt yetişdikcə respublikalar imperiyanın tərkibindən bir-bir çıxacaqdı: öncə Baltıqyanı ölkələr, sonra Cənubi Qafqaz, sonra Ukrayna, ardınca Moldaviya və s... Bu proses təxminən 15 ilə qədər çəkəcəkdi. Ancaq sağlam, milli münafişəsiz, işgəlsiz başa çatacaqdı. Ancaq Qorbaçovun məntiqsiz, absurd “sürətləndirmə” şüarı hər şeyi alt-üst etdi. Xəstəni müləcə edərlər, ölünü sürətləndirməzlər. İndi o boyda ölkə darmadağındır. Milli münafişələr, torpaq iddiaları baş alıb gedir.

Ancaq siz yaxşı bilirsiniz ki, Azərbaycan xalqı heç vaxt yad torpaqlara göz dikməmişdir. Lakin tarix boyu torpaqlarımızın böyük bir hissəsi təcavüzkarlar tərəfindən işğal olunmuşdur. Bu işğal bu gün də davam edir, təəssüf ki, dünyanın ən mötəbər qurumları və dövlətləri bu haqsızlığı görməzdən gəlir.

BİLL KLİNTON – Cənab Prezident, əmin ola bilərsiniz ki, mənim prezidentlik dövrümdə Qarabağ məsələsinin həll olunması üçün səylərimi artıracağam.

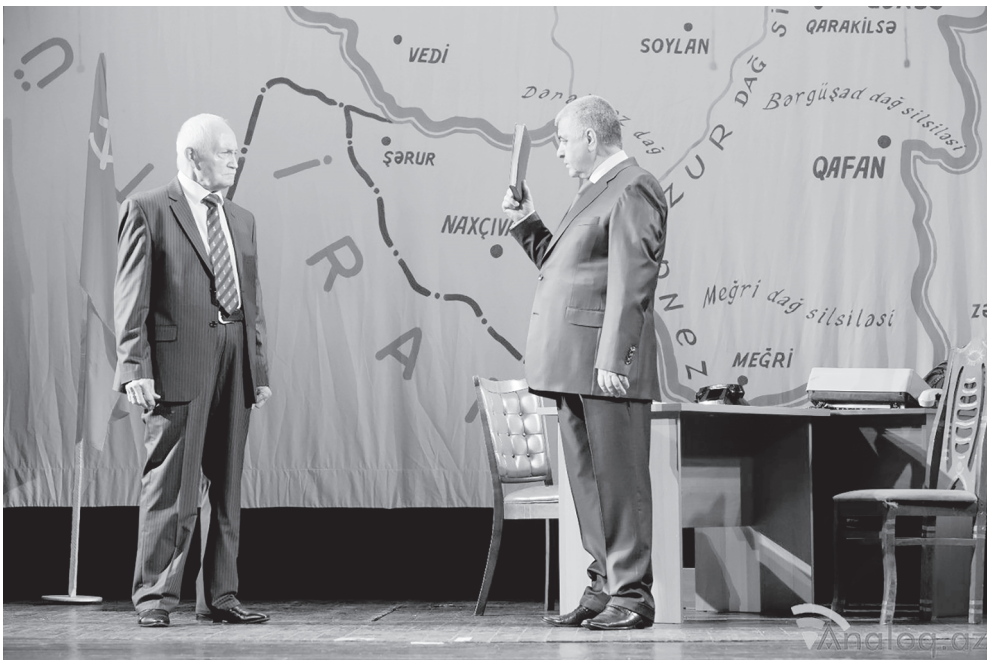
HEYDƏR ƏLİYEV – Buna görə öncədən sizə dərin təşəkkürümü bildirirəm. Çox təəssüf ki, dünyada Ermənistanı əsassız dəstəkləyən qüvvələr var. Ancaq siz əmin olun ki, dünya birliyi istəsə də, istəməsə də xalqımız işğal olunmuş torpaqlarımızı özünə qaytaracaq, ərazi bütövlüyünü mütləq bərpa edəcəkdir!

BİLL KLİNTON – Sizə və xalqınıza uğurlar arzu edirəm, hörmətli cənab Heydər Əliyev.

Hər ikisi əl tutur. Mənzərə dəyişir. Bir an sonra sürəkli yaylım atəşləri eşidilir. Ulu Öndər Heydər Əliyevin müqəddəs vəsiyyətini yerinə yetirən möhtərəm İlham Əliyev Qarabağın, Şuşanın azadlığını dünyaya car çəkir:

İLHAM ƏLİYEVİN SƏSİ – Xoşbəxt adamam ki, ata vəsiyyətini yerinə yetirdim! Gözün aydın olsun, Azərbaycan! Əziz Şuşa, biz qayıtmışıq! Əziz Şuşa, sən azadsan! Şuşa bizimdir! Qarabağ bizimdir! Qarabağ Azərbaycandır!

SON

Vasile ALEKSANDRI

Qızıl pulun macəraları

**Vasile Aleksandri (1821-1890) XIX əsr rumın ic-
timai fikrində özünəməxsus yeri olan görkəmli şəxsiy-
yətlərdəndir. Şair, dramaturq, siyasətçi, nazir, diplomat
olan Vasile Aleksandri Rumıniya Akademiyasının qurucu
üzvü, rumın teatrının və dramaturgiyasının banisi ünvan-
larına sahibdir. 1884-cü ildə yazılmış “Qızıl pulun macə-
raları” hekayəsi yazıcının ən məşhur əsərlərindən sayılır.**

Keçən gecə saat on iki radələrində məni şirin yuxudan metal səsi oyatdı. Bu səsə çox təəccübləndim. Çünki belə gec saatda bu cür səs eşitməyə adət etməmişdim. Metal səsi otağın o başından – pəncərədən süzülən Ayın işıqlandırdığı masanın üstündəki fil sümüyündən düzəldilmiş qutudan gəlirdi. Mən bu səs-küyün səbəbini öyrənmək üçün tez yatağımdan qalxdım və səhər-səhər içinə bir holland qızılı və bir gümüş türk sikkəsi qoyduğum qutunu əlimə aldım. Qapağı ehtiyatla açdım. Bir anda başqa dünyaya düşdüm. Fırlanan, fit çalan, ölümünə didişən iki yad səsdən çox həyəcanlandım. Etiraf edirəm ki, bu möcüzə qarşısında məni titrətmə tutmuşdu. Buna görə utanmıram. Axı mən ruhlarla birlikdə yaşamağa vərdiş etməmişəm. Vəcdanıma and olsun ki, qapağı açanda özümü Ay işığında rəqs edərək söz güləşdirən ruhlar, kabuslar, ifritələr kimi fantastik varlıqların əhatəsində hiss etdim. Bir müddət sonra özümü ələ alıb anidən təmsil ustası Aleksandru Doniçi, onun “Dəmir və gümüş” təmsilini xatırladım. Orada da metallar bu cür müdrik söhbətlər edirdi. Mən qəfildən bir həqiqəti anladım ki, metalların da ruhu var, xüsusən də qızıl və gümüşün. Hərdən onlar da canlanır və daha çox insanları canlandırırlar. Təbii ki, bu vaxt onlar həm də danışmağa başlayırlar. Bu gözəl kəşfdən ələ ruhlandım ki, məni lap qadın marağı bürüdü. Vaxt itirmədən tez yumşaq stulda oturdum, qutunu masada özümə yaxın qoyaraq, bir siqaret yandırıb söhbətə qulaq asmağa başladım. Dediymim kimi, Ayın şüaları otaqdakı xalçanın üstündə oynayaraq

müxtəlif fiqurlar əmələ gətirirdi. Bəziləri də mənim gözümlü qırpmadan baxdığım qızıl və gümüş sikkələrin üstündə sakit-sakit gəzişirdi. Bu iki pul qızğın mübahisə edir, bir-birlərinin üzərinə qəzəblə tullanır, qutunun bir tərəfindən o biri tərəfinə diyərlənirdilər. Onlar artıq danışmağa başlamışdılar:

QIZIL¹: Maraqlıdır, sahibim unudub ki, mən kiməm? Niyə məni gətirib sənə kimi qəpik-quruşla bir yerə qoyub? İndi sən heç üç qəpik də eləmirsən, buna görə də belə qəzəbli və iyrəncsən!

PARA²: (*qəzəblə*) Heç özündən xəbərin var? Məgər görmürsən ki, ay axmaq, sələmçilər səni necə əziblər? Görmürsən ki, üç yerə bölünmüşən, ırmilik³ kimi əldən düşmüşsən? Bütün dişlərin tökülüb, ay bədbəxt, hələ kimisə də dişləmək istəyirsən?

QIZIL: (*özündənrazı, ayaq üstə duraraq*) Şir qocalanda da şirdir, qızıl da həmin qızıl!

PARA: (*hoppanıb-düşür, qəhqəhə çəkərək*) Sənsən qızıl? Ay yazıq, düzdür, sən sarı qızılsan, amma meyit sarısı.

QIZIL: Qulaq as, kaftar, söz oynatma, indi ki üç yerə ayrılmışam, bax onun biriylə sənə elə qoyaram...

PARA: (*ikrahla, özündənrazı*) Mən yeniçərilərin əlində olanda belə qorxmamışam! İndi sən məni qorxutmaq istəyirsən?

Mənim sikkələrim teatral vəziyyət almışdılar. Onlar döyüşdən öncə bir-birini gözləri ilə yeyən iki cəsur düşməyə bənzəyirdilər. Mən nəfəs almadan onlara baxırdım, pulların dueli mənə o qədər maraqlı gəlirdi ki. Amma əvvəllər də gördüyüm bu cür döyüşlərdə olduğu kimi, xəyal qırıqlığına uğradım. Provokatorluq edən qızıl pul, rəqibinin böyüklüyünü və cəsarətini görəndən sonra sakitləşib geri çəkildi. Bu hərəkəti ilə də mənim çoxdan müşahidə etdiyim bir məsələni dəqiqləşdirdi: gurultulu şöhrətin cəsarəti yoxdur.

QIZIL: (*qısa fasilədən sonra*) Sevinmə, alçaq, səni zərbələrimlə şərəfləndirmək istəmədim. Öz ad-sanımı unudub sənə toxunacağımı düşünmə. Allaha şükür, yaxşı bilirəm, bizim aramızdakı məsafə çox böyükdür. Mənim ailəm qızıl ailəsidir, sənə nəsline isə heç gümüş də deyil. Necə düşünməyə cəsarət edirsən ki, mənim kimi şan-şöhrətli, böyüklərin sinəsini bəzəyən biri, pulların ən vacibi sənə eyni səviyyədə duracaq? Bədbəxt! Özün fikirləş, yer üzündə nə qədər xırda bir şey sən ki, məndən min dörd yüz iyirmi dəfə azsan.

PARA: Qorxunc aristokrat! Görünür, sən uzun müddət cənab M.-nin sinəsində yaşamısan və bu cür dəhşətli yekəxanalıq sənə ondan keçib. Bu

¹ – XIX əsrdə müasir Rumıniya ərazisində istifadə olunmuş Niderlanda məxsus qızıl sikkə

² – XIX əsrdə istifadə olunan, gümüşdən hazırlanan türk sikkəsi

³ – XIX əsrdə müasir Rumıniya ərazisində, xüsusən Moldovada istifadə olunan, gümüşdən hazırlanan türk sikkəsi

özündənrazılıq altında öz qorxaqlığını gizlədirsən. Sən hollandiyalı ailə və ləyaqət haqqında danışsən! Ayıb olsun! Öl, yerə gir! Mən sənin yerlilərini xüsusi dairələrdə, xüsusi çantalarda çox görmüşəm. Etiraf edim ki, onlar öz təbiətinə və xarakterinə görə tərtemiz idilər. Amma sən, şübhəsiz ki, yalançı, keçəl, alçaq birisən, bir damcı utanıb-qızarmadan öz içini göstərirsən. *(Ah çəkərək)* Haradadır, haradadır indi 1820-ci ildə öz məşhur gəmisində Qara dənizdə üzərkən kapitan Kostitsanın cibində aşiq olduğum o gözəl və alicənab hollandiyalı? Haradadı indi o? Səni qutunun dibinə yapışdırıb, bu həyasızlığına görə cəzalandırırdı.

QIZIL: *(həyəcanlı, təəccüblə)* 1820-ci il? Kapitan Kostitsa? Qara dəniz? Nə danışsən? Sən onda mənimlə idin?

PARA: *(böyük heyətlə)* Səninlə! Başın xarab olub?

QIZIL: *(tələsik nələrisə xatırlamağa çalışır)* Amma... yadıma düşür... gecənin qaranlığında fırtına qopmuşdu... gəmi az qala Sulina sularında batacaqdı... Hamı Allaha dua edirdi ki, oradan çıxı bilsin...

PARA: Düzdür, haqlısan. Mən qorxudan titrəyirdim. Qəfildən hönkürərək atılıb sənə sığındım...

QIZIL: *(gümüşə tərəf dartınır)* ...Sən mənim sinəmə yapışdın. Bu ürək sənin üçün çoxdan sərhədsiz məhəbbətlə alovlanıb yanırdı.

PARA: *(rəngi saralır)* Ah!

QIZIL VƏ PARA: *(qucaqlaşaraq)* Mənim Günəşim! Ayım!

Pulların toxunuşundan yaranan cingilti səsi yavaş-yavaş zəifləyir, uzaq bir səhrada eşidilmiş kimi qutuda yox olan metal aha çevrilirdi. Ardınca qiymətli bir sakitlik çökdü – pulların sinəsində böyük hisslər oyadan sakitlik. Sözdən daha səsli sakitlik mənim – yad bir adamın qəlbini də rıqqətə gətirdi, kirpiklərimdən iki damla yaş süzülürdü. Bir neçə saniyə sonra sevgililər aralandılar, uzun-uzadı kədərli gözlərlə bir-birlərinə baxdılar və titrək səslə yenidən danışmağa başladılar.

QIZIL: *(ağır-ağır nəfəs alaraq)* Sən necə də dəyişmişən, sevgilim!

PARA: *(dərindən ah çəkərək)* Biz necə çox dəyişmişik, əzizim!

QIZIL: *(dərdli)* Ah! Zaman çox qəddar və zalımdır! Qılıncının dalı da kəsir, qabağı da! Həzz, gözəllik, gənclik... hər şeyi əridir! Bu gün onlar bütün füsunkarlıqları ilə parlayırlar, sabah isə itirlər. Kədərli həyat! Fani dünya! Mənasız ömür!

PARA: *(qayğıkeşliklə)* Qəm eləmə, ulduzum mənim, həyatın bu amansız qanunlarına tabe olan təkcə biz deyilik. Dəmir dəməkdir, o da paslanır, amma biz təbiətimiz etibarilə həm də insan tamahkarlığının qurbanlarıyıq!

QIZIL: Sən kapitan Kostitsanın cibində qarşılaşdığımız o xoşbəxt anı xatırlayırsan? Bizim qəlblərimiz bir-biri üçün yaradılmışdı. Biz bir-birimizi görən kimi sevginin cazibəsini hiss etmişdik. O vaxt sən bəyaz, yumru üzün çox gözəl idi, şirniyyat boşqabı kimi göz qamaşıdırdı. Sənin incə belin necə zərifdi! O vaxt necə yumşaq və məlahətli səsin vardı!

PARA: O vaxt? O vaxt sən də gənc, gözəl, güclü idin. O vaxt sən parlayırdın, füsunkar görünürdün. O vaxt sənin sanki dişli tacın vardı ətrafında, bu dişlərdən tökülən sevgi qəlbimə sancılırdı. O vaxt ikimiz də sevgi yaşında idik, bütün gün və bütün gecə bir-birimizi sevidik, əzizləyirdik, mənim üzümün yarısını dişləyə-nə qədər... amma indi...

QIZIL: (*qəmli-qəmli*) Bəs indi?

PARA: (*gülür*) İndi ikimiz də sadəcə odsuz tüstüləyən közə oxşayıırıq...

QIZIL: Mən közəm, mən...

PARA: Monoloqu başqa vaxta saxla, sən mənə danış görüm biz ayrıldıqdan sonra sənə başına nə gəldi? Hansı dalğalardan, pul kisələrindən, hansı barmaqların arasından keçdin?

QIZIL: Ah, sevgilim, bilsən ki, 1820-ci ildən bəri nələr yaşamışam! Necə dəfə cəmiyyətin ən yüksək pillələrindən ən dibə düşdüm, ən təmiz əllərdən ən alçaq pəncələrə, ən nəcib insanlardan bütün hisslərdən məhrum ən əclaf sinələrə qədər yol keçdim! Dünyada sikkə adlandırılan yazıqların taleyindən daha maraqlı və keşməkeşli bir tale yoxdur. Əbədi və hər yerdə şöhrət qazanan, arzulanan bizik. Yer üzündə xoşbəxtlik və səfalətin səbəbkarı ən çox bizik. Amma qiymətimizi bilən, bizi müqəddəs yadigar kimi qoruyan, təzim etdiyimiz və hər cür tərifə layiq ruhlarla nadir hallarda rastlaşıırıq. Onlar bir dəmir qutunun dibində bizi illərlə saxlayır, bəzək-lərimizi gəmirən insan barmaqları arasında sürtülməkdən xilas edirlər.

PARA: (*bir az səbirsizliklə*) Bütün bunları bilirəm. Sən öz hekayəni danış.

Marağımın nə qədər artdığını deməyə ehtiyac yoxdur. Qaranlıq gecənin səssizliyində danışılan bu qızıl əhvalatı mənim üçün gözlənilməz parti idi. Tez bir siqaret yandırdım. Qızıl danışmağa başladı...

QIZIL: Mənim ömrüm gözümün önündə insanların başına gələn kədərli və xoşbəxt hadisələrin cəmidir. Həmişə baş rolda idim və bu rol sayəsində mən insanları müşahidə etmək, onları öyrənmək imkanı qazanmışdım. Açıq, biz qızıl pulların üstünlüklərindən çox istifadə etmişəm. İnsanları yaxından izləmək və ürəklərinə bələd olmaq üçün ehtiyatla sinələrinə sığınırdım. Sən də, əzizim, yaxşı bilirsən ki, özünə xristan deyib guya Allah qorxusu ilə yaşayan ikiyaqlılarda necə çirkinliklər gizlənir. Amma bax, mənim fikirlərim sənə dəhşətli görünsə, fikir vermə. Kapitan Kostitsa bizi Qalatsda ayırdıqdan sonra məni buğda aldığı mülkədara verdi. Mən uzun müddət səni, itirdiyimiz bəxtsiz sevgini düşündüm. İnan ki, əlimdə olsaydı, həyatımı bitirərdim. Amma zalım fəlak bizim kimi qiymətli sikkələrə intihar haqqı verməyib. Buna görə də mən kədərimi içimdə boğub yeni sahibimlə onun malikanəsinə getməli oldum. Təxmin edə bilərsən mən o evə necə gedib çıxdım? Qulaq as, əziz dostum, mən onun ayaqqabısında qəpik kimi əzilərək getdim. Çünki mülkədar quldurlardan qorxurdu.

Bilirdim ki, pulları belə təhqir edirlər. Xüsusən də kənd mülkədarlarının əlinə düşəndə. Amma mən özüm hələ belə təhqirlə üzləşməmişdim. Ona görə də nə edəcəyimi bilmirdim. Ah,

fikirləşirdim ki, niyə onu duələ çağırmağa gücüm çatmır. Necə ki, tərbiyə görmüş insanlar belə edirlər. Onu holland monaxlarının qılıncı ilə yaralamaq istəyirdim! Amma nə faydası. Özüm deyib, özüm eşidirdim. Nəhayət, bu əzablı yol, sahibimin istədiyi kimi başa çatdı. Bu uzun yolda bircə quldura belə rast gəlmədən çəkmənin içində gəlib çıxdıq evə. Yazıq mənim günümə! Ağlıma gəlməzdi ki, onun mülk məhkəməsi başlamaq üzrədir.

PARA: Sən mənə deməmişdin axı yazıçı olmusan.

QIZIL: Yarım saatlığına bir şairin cibinə düşmüşdüm.

PARA: Hekayənə davam et.

QIZIL: Yazıq mülkədar malikanəsini mühasirəyə alan ədliyyə müşaviri ilə vuruşmamaq üçün Yaş şəhərinə qaçmağa məcbur oldu. Amma təəssüf ki, burada, o, yolda etdiyi kimi, çəkməsinin altını istifadə edə bilmədi. Çünki şəhərdə hansısa rəis onun ayaqqabılarını çıxartdırdı. Sözsüz ki, mən öz yoldaşlarımla rəisin çantasına keçdik. Yazıq mülkədar evinə saçları ağarmış, cübbəsi cırılmış və soyulmuş ciblə döndü. Onun başına gələnlər mənə bir az kədərləndirdi, amma həm də gizlicə sevindirdi. Çünki intiqam insanların və holland qızılının ən yaxşı minnətdarlığıdır.

PARA: (*dərindən nəfəs alaraq*) Bu sözlərlə mənə qorxudursan.

QIZIL: (*qürurla*) Bəs nə bilmişdin!

PARA: Əgər venesiyalı hersoqlardan olsaydın, bu, mənə maraqlı gələrdi, çünki onlar öz vendettalarına inanırlar, amma siz hollandlar...

QIZIL: Milliyyətə toxuna, əzizim, xətrimə dəyirsən.

PARA: Bağışla, əzizim, səni incitmək istəmirdim.

QIZIL: Sənə inanıram, sevgilim. Harada qalmışdım? Hə, məhkəmə ha kimində. Onun görkəmindən sənə danışmayacam, amma cibi haqqında deməliyəm. Sən bilirsən ki, biz pullar insanları həmişə çantalarına və ciblərinə görə qiymət veririk. Etiraf edirəm ki, bu dövrdə belə yanaşma mənə daha uyğun görünür, bu cür daha maraqlıdır. Fransız naturalisti cənab Buffon deyirdi ki, stil insandan xəbər verir. Mənsə deyirəm ki, cib insandan xəbər verir. Məhz odur xarakterin əsl cizgisi, ehtirası və dəyərləri göstərən. Məsələn, bir bədxərcin cibi cırıqdır, tacirin çantası möhkəm materialdan düzəldilib və 99 düyünlə bağlanıb və s. Direktorun cibi isə xaos haqqında dəqiq təsəvvür yaradırdı. Çünki onun nə dibi, nə eni vardı. Əzizim, təsəvvür et ki, mən necə azmışdım bu uzun dərin kisədə! Düşünürdüm ki, Afrika səhralarında azan səyyah kimi itmişəm, amma səhv edirdim. Çünki direktorun cibi qətiyyənlə səhraya oxşamırdı. Əksinə, o, çoxlu xalqlarla dolmuşdu və oraya digər kisələrdən axın vardı. Mən bu kisənin kənarına çatanda gördüm ki, bir-birinə qarışmış holland və alman qızilları, köhnə və yeni irliliklər, karboava⁴, hətta müqəddəs pullar, hamısı harmoniya içində yaşayırdı. Xalqları ayıran dixonianı bildiyim üçün, bu, mənə çox təəccübləndirmişdi.

⁴ – *Müasir Rumıniya ərazisində istifadə olunmuş, gümüşdən hazırlanan sikkə və ya banknot*

PARA: Nə danışırısan, qardaş, karboavalar və irmiliklər dost idi?

QIZIL: Nə dost? İrmiliklərin müqəddəs xaçın düşməni olduqlarını bilməsəm, xaç qardaşları deyərdim. Bəs bilirsən bu qarışıq ittifaqın kökü haradan gəlir? Bu direktorun cibinə düşən kimi hər bir valyutanın öz milli kimliyindən imtina etməsi ənənəsindən. Orada qızıl, irmilik və digər pullar artıq nə qızıl, nə irmilik, nə karboave adlanırdı.

PARA: Bəs onlara nə deyirdilər?

QIZIL: Şahidlər! Başa düşürsən indi? Məsələn, qızılları 35 illik şahid adlandırırlar; irmiliklər yaşına görə 14 ya da 16 illik şahid sayılır; karboavalar 12 illik şahiddirlər. Və onlar hamısı birlikdə "təkbəedilməz sübutlar xalqı" adlı yeni bir xalq yaradıblar. İndi başa düşdün?

PARA: (*dərindən nəfəs alaraq*) Səni başa düşürəm. (*Bir az pauza verərək*) Orada çox oturdun?

QIZIL: Gözlə. Siz türklərin bir atalar sözü var... xatırlaya bilmirəm... nəşə haramla başlayır...

PARA: Haram gəldi, haram getdi.

QIZIL: Tamamilə doğrudur. Onun mənasını belə başa düşürəm ki, ədalətlə qazanılmamış pulun axırı yoxdur.

PARA: Vau! Mən bilmirdim ki, sən poliqlotsan.

QIZIL: Mən necə poliqлот olmayım ki, əzizim, "Tetraqlason"⁵ abunə pulu kimi istifadə olunmuşam. Gəl onda əvvəlki atalar sözüne qayıdaq və onun mənasının necə doğru olduğuna diqqət edək.

Sonrakı axşam mən etibarlı sübutlar sırasına daxil olduqdan sonra bir neçə önəmli şahidlə birlikdə sahibimizin bizi qoynuna alması üçün bədbəxt dul qadınlara, atalara dediyi yalanlar, ikiüzlü davranışlar haqqında danışdıq. Birdən acgöz bir əl bizi götürüb stos⁶ oynanılan kart masanın ortasına atdı. Bir neçə cüt göz bizə sevgi ilə baxırdı. Bir bel əyilib bizi götürdü və masanın digər küncünə çəkdi. Direktor artıq bizim sahibimiz deyildi. O, bizi həmişəlik itirmişdi. Direktorun özünü söydüyünü, niyə oyuna girdiyinə görə özünü danladığını eşidirdim. Bu vaxt mənim yeni sahibim soyuqqanlıqla deyirdi: "Haram gəldi, haram getdi!" Bundan sonra mən bu atalar sözünün əsl mahiyyətini anladım və müsəlman müdrikliyindən zövq aldım.

PARA: (*sevinərək*) Çox şad oldum.

QIZIL: (*həyəcanla*) Türk müdrikliyi və müqayisələri mənim qəlbimin fətehləridir.

PARA: (*bir az işvəli*) Yaramaz...

QIZIL: (*gülümsəyərək*) Məni kartda udmuş cavan oğlan o adamlardan-
dı ki, Moldovada olarkən "...esku", Valaxiyada "...yanu" soyadı daşıyırlar. Problemli məxluqlardır. Heç bir həyat amalı olmayan evlərin və masaların qurbanlarıdır. Bu gün yaxşı geyimi, çəkmələri ilə

⁵ – Dördillik lüğət

⁶ – Kart oyunu

Brandmayeri geridə qoyar, sabah cırıq ayaqqabılarda, sökülmiş paltoda, çirkli papaqda küçənin qaranlığında gəzişərlər. Onlar Rober-Makarie məktəbində yetişmiş, unutqan rumın cəmiyyətinin sadələşməsindən və məsumluğundan istifadə edilərək ona sıyrılan eşşəkarıları idilər.

Sivilisasiyanın o maraqlı uşağı, sənayenin o alicənab kavaləri günün çoxunu əlində kart otağında keçirərdi. O, bütün gün bu kartları qarışdırır, kəsir, müxtəlif hiylələr öyrənirdi ki, axşamlar kart xəstələrini aldada bilsin. Etiraf etməliyəm ki, dostum kartla aldatmaq işində o qədər məharətli idi ki, "della prestidigitazione" işlərində ad qazanmış cənab Rodolfoya cənab Eliadın ünvanladığı eskamotofil⁷ mədhiyyədən biri də ona yazılmalıydı.

PARA: (*təccüblə*) Bu sözlər nə deməkdir axı?

QIZIL: Hazırda Buxarestdə danışılan yeni rumıncadan incilərdir.

PARA: Bəs bu eskamotofil nə fırladaqdır belə?

QIZIL: "Eskamotofil" cənab Aristianın "Broascăoaietaurie" və "impercaicoifagi"⁸si ilə xaç qardaşı olan qoltuq və belin əmisi oğludur.

PARA: Onları başa düşmürəm.

QIZIL: Səni inandırım, onların öz bəcəklərindən soruşsan ki, "teşmec" və "haram" sözlərini başa düşürsünüz, onlar sənə deyər ki, mənə çatmadı, yaxud mənlilik deyil.

PARA: (*başını yelləyərkən*) Qüdrətin böyükdür, ay Allah!

QIZIL: Daha dəqiq desək, insanların yalanları böyükdür! Mənim gənc dostum, dediyim kimi, kart məsələsində əldən iti idi. O, böyük ustalığ nümayiş etdirirdi. Sanki bu kart oyunları onun hər axşam faiz aldığı etibarlı fondu idi. Amma o öz gəliri ilə razı deyildi, buna görə də yəhudi sələmçilərdən borc alırdı. Onu da deməliyəm ki, mənim sahibim necə borc alıb qaytarmamaq məzələsi üzərində uzun-uzadı və səbirlə düşünürdü.

Əslində o, problemin yarısını həll etmişdi. Qalırdı o biri yarısı. Bunun üçün səhəri gün xəlvət şəkildə Bucarestə qaçmağı planlaşdırırdı. Bu vaxt qəfildən onun sələmçilərindən olan, çox geyinmiş yaşlı yəhudi gəlib çıxdı. Həm də Aciedən⁹ dörd silahlı polislə. Polislərin gəlməsinə səbəb həmin bu qoca idi. Mənim sahibim ondan veksəl alıb, adəti üzrə pulunu ödəməmişdi. Yeni Makarie dərhal pulları ödəməli oldu və məni sələmçinin ov-cuna basdı.

PARA: (*ah çəkərək*) Bədbəxt dostum!

QIZIL: Həə, əzizim, ağla, ağla mənim günümə, Ayım mənim. Bundan sonra mənim ağrıları, əzabları başladı. Onlar ən qəddar ispan inkvizisiyasından belə ağır idi. Mənim cəlladın əlində necə əzildiyimi görəcək-

⁷ – Eskamotofil – mövcud olmayan sözdür, V.Aleksandri bu əsər üçün uydurub.

⁸ – Müəllif dövrün dil islahatlarına kəskin etirazını bədii əsərlərində də uydurma sözlərlə bildirirdi. Bu əsərdə də aktyor, yazıçı K.Aristia və şair, dilçi İ.H.Raduleskunun fikirlərinə satira ilə cavab verir.

⁹ – XVIII-XIX əsrlərdə Valaxiya və Moldovada asayişə nəzarət edən administrasiya orqanı

sən. Xristianlar bütperəstlik vaxtı belə əziyyət çəkmişdilər. Sən mənim çirkinliyimin və qəddar üzümün dəhşətli sirrini öyrənəcəksən. Sənin bu məğrur və şərəfli keçmiş sevgilin ləyaqətini həmişəlik itirdi. Yəhudi Neron məni əsir götürdü və bir müddət kisə adlandırdığı qaranlıq, nəm zirzəmidə saxladı. Evə döndükdən sonra isə məni çirk içində olan, cır-cındır geyinmiş altı uşağa göstərib, sonra öz otağında döşəmənin altında qazana qoyub quma basdırdı. Eşidirsən? İpək kisələrdə yaşayan məni borş qazanında basdırdı. İnsanlar arasında həmişə hörmətlə qarşılanan məni lobyə və cəfəri yerinə qoydu! Əvvəldən sarı olmasaydım, bu hadisədən sonra mütləq saralacaqdım. Bütün bunlar mənim sonrakı əzablarıma yanında heç nə imiş! Gecənin bir aləmi o qəddar cəllad məni piy şamına yaxınlaşdırıb çıxıntıları kila adlanan öldürücü alətlə əzməyə başladı. Ağrı bu üzümdən girib o biri üzümdən çıxırdı. Mən onun barmaqları arasında hoppanıb yerə düşdüm. Dığırlandı çaprayının altında titrəyə-titrəyə gzləndim. Amma nə xeyri?! İuda tez məni tapdı və bir vaxtlar sənin qəlbinə sevgi qıgılcımları saçan çıxıntılarıma hamısını əzdi. Bir anda bütün tərəflərim bərbərdən çıxmış kimi qırılmış, şişmiş hala düşdü. Səsim ağrıdan batmışdı. Hətta ona lənət yağdıra bilmirdim. Amma qisasımı aldım. Gözünə bir qırıntı atdım. O vaxtdan o kordur və ümid edirəm qiyamət gününə qədər kor qalacaq.

PARA: (*qəzəblə*) İki gözü də çıxmalı idi! Qulaq as! Çıxıntıları necə yonmaq olar? Başa düşmürəm, rumınlar bu qədər quldura necə dözürlər?

QIZIL: Nə etmək olar, əgər hamısı ağadırsa?

PARA: Yaxşı, sən öz cəlladının əlindən necə qurtuldun?

QIZIL: Herta meşəsində! Sən bilirsən, bu meşə yəhudilərin ölümüdür. Herta haqqında danışan kimi onların üzü dəyişir və səhraya düşürlər. Mənim sələmçim Mamornitsaya getməli idi, yəqin ki, hansısa fırlıdaq bir iş üçün, yolu da Herta meşəsindən keçirdi. O, iki dənə tapança və bir pashı yatağan qılıncı aldı. Təkbaşına davaya girdi, kürəyində qorxu, sinəsinin üstündə pullar. Uzun əziyyətdən sonra Herta meşəsinin axırına gəlib çıxdı. Mənim yəhudim soyuqdan titrəyirdi. Qaşları qalxıb-enirdi, dayanmadan yumruqla sinəsinə döyürdü. Axşam idi. Elə bir saat idi ki, təbiət sakitliyə qərqlənmişdi, sanki dəhşətli bir sirrin üstünü açmağa hazırlaşmışdı. Atlar yavaş-yavaş tərənə qalxırdı. Qəfildən ağacların arasından iki silahlı adam çıxdı. İuda ilan vurmuş kimi yerindən sıçradı. Amma özünü itirmədi. Cəld paltarını və papağını çıxardı. Hərəsinə bir tərəfinə qoyaraq qışqırmağa başladı: "Yaxınlaşma, yaxınlaşma, biz üç nəfərik, siz iki".

Görünür, quldurlar atları saxlayıb düşdülər və yamaca yaxınlaşdılar.

– Alçaqlar – quldurlardan biri dedi, – bu silahları kimdən ötrü götürmüsünüz?

– Quldurlar üçün – sələmçi dedi.

– Biz qulduruq.

– Buyurun, baxın – yəhudi silahı yerə qoydu.

– Üstündə pul var?

– Yox, məndə pul nə gəzir bu vəziyyətimdə?

Oğrular yəhudinin üstünə qışqırır, sonra onu yerə sərdilər. İuda hikəsindən bağırırdı. Quldurlardan biri dizini onun sinəsinə qoyub boğazından yapışanda səsinə xırp kəsdi. Bu səhnə uzun çəkmədi. Quldurlar sələmçinin cansız bədənini yolun ortasında qoyub yenidən meşəyə qayıtdılar. Demək artıqdır ki, onlar sələmçinin sinəsindən kisəni dartıb çıxarmağı unutmamışdılar. Yolkəsən quldurların bu cür hadisələrə xüsusi münasibətləri var.

PARA: Necə yəni, əzizim? Sən oğruların əlinə düşdün və qorxmadın?

QIZIL: Yadında saxla, qiymətlim mənim, daha öncə mən direktorun, hakimin, kart ustasının və sələmçinin əlinə düşmüşdüm. Daha heç nədən qorxmurdum, vərmişkar olmuşdum.

PARA: Düzdür, insanlar və pullar pis kampaniyaya tez alışır.

QIZIL: Mənim tapdığım və məni tapan yeni sahiblərim bizi meşənin dərinliyinə, quldur yuvasına apardılar. Orada onların quldur yoldaşları toplaşmışdı. Başçıları da bir kənarda əlində pistolet otluqda uzanmışdı. Enlikürək, qolları çırmamış, silahlı səkkiz quldur da vardı.

– Ey, uşaqlar, dovşanları tutdunuzmu? – qolu, dirsəyi qıllı adam olan kapitan soruşdu.

– Mən onu tutdum – məni əlində tutmuş quldur dedi.

– O, kök idi?

– Bir az. Çünki yaxşı qaça bilmirdi.

– Bəlkə də belə yaxşı olub.

– Yaxşıdır, hə, bir yumruqluq canı vardı.

– Bəs qənimət hanı?

– Budey burada, kapitan.

Kapitan çantanı açıb bizə baxdı və hirsə başını buladı. Lənətəgəlmiş köpək pulun yarısını oğurlamışdı. Kapitan bütün yoldaşlarını ətrafına topladı. Bizi onların arasında böldü. Mən kapitan tərəfdə qaldım. Bu rumın əsl döyüşçü idi. Əgər o, yolkəsən quldur olmuşdusa, sadəcə pul hərisi olduğu üçün deyildi. O, ürəyində nəşə hiss edir, qəhrəmanlıq göstərmək üçün fürsət gəzirdi. Təhlükələr onu maqnit kimi istər-istəməz özünə cəlb edirdi. Əminəm ki, o, rumınların döyüşdə olduğu 300 il əvvəl doğulsaydı, qəhrəman kimi ad çıxardı.

Onun yeganə zəif cəhəti ərli qadınları həddən çox sevməsi idi. Onlar da bu güclü adama biganə olmadıqları üçün çoxlu evli kişi kapitanın əlindən yanıqlı idi və ondan qisas almağa and içmişdi. Xüsusən də İonitsa Sturdza dövründən qalma bir yunanın ona böyük nifrəti vardı. O, bir müddət əvvəl alnında qaşınma hiss eləmişdi, beyni yanırdı sanki, gecələr yuxusuna buynuzlu heyvanlar girirdi. O, iki ildir Herta bazarında otururdu, 8 ay öncə gözəlliyi haqqında söhbətlərin sərhədlər aşdığı gənc bir qızla evlənmişdi. Kapi-

tanla alban qadın necə, harada tanış olub aşiq olmuşdular, sənə deyə bil-mərəm. Amma bilirəm ki, hər axşam qürub vaxtı ata minib onun bazarın kənarında yaşayan xaç anasının evinə görüşünə gedirdi.

Görünür ki, alban, arvadının tez-tez xaç atasıgilə getməsinin səbəbini öyrənmişdi. Odur ki, ova hazırlaşan ovçu kimi silahını, ov yoldaşlarını götürüb gəlmişdi. Ov yoldaşları olaraq kapitandan daha böyük olanları seçmişdi. Bir axşam səmada ilk ulduz görünən vaxt mənim sahibim quldur yoldaşlarını müxtəlif cığırlara dağıdıb, kürən atını yəhərlədi və meşənin kənarına apan dar cığırla irəliləməyə başladı. Aşıqlərin sevdiyi kimi sirli-sirli işıq saçan Ay bütün meşəni qoynuna almışdı, yarpaqların arasından süzülürdü. Dünya sükuta qərq olmuşdu, müqəddəs sakitlik çökmüşdü. Sadəcə cığırla irəliləyən atın ayaq səsləri eşidilirdi. Kapitan mintyanın¹⁰ altından bir tambur çıxardı və elə qəmli mahnılar oxumağa başladı ki, onun səsi mənim metal qəlbimi titrətdi. Biz mahnı oxuya-oxuya meşədən çıxdıq və Herta yarmarkasının yaxınlığındakı təpəyə çatdıq. Kapitan iki barmağını ağzına salıb quldur fiti çaldı. Bu fit səsi meşədə əks-səda verib qulaqlarımı batırdı. Dərhal bazar kənarındakı evin pəncərəsi işıqlandı. Kapitan tez atdan düşüb oraya tələsdi. Bir neçə dəqiqə sonra kapitan sevgilisinin qollarında idi. Onlar bir-birini oxşayıb və sevişirdilər. Eynilə bir vaxtlar biz etdiyimiz kimi, qiymətli Ayım mənim... Xatırlayırsan?

PARA: (*ah çəkərək*) Ah!

QIZIL: Ah, nə ah! (*ağır pauzadan sonra*) Dünyada hərəkətsiz heç nə yoxdur. Gənlik keçir, uğurun sonu çatır. Məhz onun həzzini ən çox yaşadığın anda sona çatır. Mənim sahibim sevgilisi ilə o qədər gözəl anlar keçirdi ki. Amma onun ardınca bir o qədər də kədərli dəqiqələr gəldi! Həyatın amansız qanunu belədir. Bu gün həzz, sabah ağrı, bu gün həyat, sabah ölüm!

PARA: (*dərindən ah çəkərək*) Off!

QIZIL: Həə, off! Sənə daha nə deyə bilərəm? Mənim əzəmətli kapitanım bir anda sevimli ərin rəhbərlik etdiyi on nəfər silahlı adamın mühasirəsinə düşdü. O, bir anda yerə yığıldı. Bir dəqiqə əvvəl onu qucaqlayan bəyaz əllər yerinə indi onun sinəsinə ilan kimi soyuq zəncirlər sarılmışdı. Onun vəziyyəti tanrı Marsı xatırladırdı. O səmavi Don Juan da Afrodita ilə Vulkanın toruna düşmüşdü. Herta yarmarkasından olan Afrodita ərinin təkidi ilə monatıra göndərildi. Mənim bədbəxt sahibimi isə Moldovanın 13 həbsxanasından birində cəza çəkəcəkdə. Orada hakim işi diqqətlə araşdırdı və onu Yaşa göndərdi. Yaşda mənim sahibimə qərribə cəza verildi. Öz duyğularını əhliləşdirmək üçün o, 3 ay həbsdə qalacaqdı. Onun quldur yoldaşlarına gəlincə, sonralar öyrəndim ki, bəziləri könüllü şəkildə sərhədi keçiblər. Bəziləri isə xalqdan yuxarı qalxıblar... dar ağacının köməyi ilə.

PARA: Əzizim, sən fikir verirsən, bütün yolkəsən və meşə quldurlarını yarmarkalarda asırlar... Axı niyə?

QIZIL: (*yüksək səslə*) Ən yaxşısı insanın öz evidir!

PARA: (*gülərək*): Ha-ha-ha... nə kələkbazsan sən!

QIZIL: Məni sorğu vaxtı götürən hakim, necə deyərlər, yaxşı adam idi. Torpaq işlərindən yaxşı başı çıxan hakim öz vəzifəsindən varlanmaq üçün istifadə edirdi və Allaha şükür edirdi ki, bir neçə ilə istədiyi adam ola bilib. Yazıgın iki malikanəsi, bir neçə qaraçı nökrəri vardı. Ətraf ərazilərdə yaxşı mülkədar kimi tanınırdı. O, həm də Allahdan qorxan xristian sayılırdı. Çünki yunan "Bibliya"sını əzbər bilirdi. Dili heç başa düşməsə də, ildə iki dəfə evində dini mərasim təşkil edirdi. Amma bizim xeyirxah xristan vergini ödəyə bilməyən rumını təpiklə döymək əmrini verməkdən çəkinmir. Həm "Atamız" dediyi vaxt, böyük inamla "Ay Allah, bizi bağışla, biz özü günahlarımızı başladığımız kimi..." dediyi vaxt. O qədər xeyirxah idi ki, xanımı onu komissiya iclasına zorla göndərirdi. O isə evdə qalmağı sevirdi. Dediym kimi, mülkədarın arvadı vardı. Arvadın uzaq qohumu onların evində yaşayırdı. Mülkədar yaşlı və çirkin idi. Xanım isə iki yaş arasındaydı; çox qəddar deyildi, çox yetişkin deyildi, axmaq deyildi, gözəl deyildi, amma çox əyləncəli idi. Onun qohumunun 19 yaşı vardı. O da kifayət qədər əyləncəli adamdı. Amma təbiət etibarilə bir az axmaq və sözbəxmaz bir tipdi.

Mülkədar bu dünyada iki şeyi sevirdi: öz pullarını və arvadını. Xanım da yer üzündə iki şeyi sevirdi: 1-ci pulu, 2-ci qohumunu. Qohum da iki şeyi sevirdi: 1-ci pulu, 2-ci ovu.

Əsasını biz pulların təşkil etdiyi bu üç ehtiras öz aralarında müxtəlif spekulasiyalar edirdi. Bəziləri daha maraqlı, digərləri daha əyləncəli hadisələr olurdu. Məsələn, xanım hiss edəndə ki, əri yaxşı gəlir əldə edib, dərhal cılığın hadisələr axtarışına başlayırdı. Ehtirasla ah çəkir və incə məktublar yazırdı. Bununla da onun aqlını başından alıb pul qoparmağa çalışırdı. Böyük və qorxulu artilleriya ilə silahlanmış xanım mülkədarın otağına daxil olur və ona gözlərilə biri şəkərdən şirin, o birilər dəmirdən möhkəm minlərlə atəş açırdı. Bədbəxtin heyrtləndiyini görəndə isə si bemol tonallığında başgicəlləndirici nəfəs alıb-vermələrlə kavalər batalyonu kimi onu əhatəyə alır, yazığı hazır avtomat vəziyyətinə gətirirdi. Sonda isə qollarını boynuna dolayar və qaşlarının arasına şirin bir öpüş qondurmaqla qələbəsinə bayram edərdi. Elə bu vaxt qızıllar mülkədarın cibindən xanımın ovcuna keçirdi. Artıq məlumdur ki, mülkədar bu eşq yuxusundan oyanan kimi də xanımın əmri ilə iş-güc dalınca gedirdi.

PARA: Xanım bu qədər pulu neynirdi?

QIZIL: Nə pul? Qızıl de!

PARA: Elədir ki, var.

QIZIL: Mülkədarın xanımı fransız dili öyrənirdi. Çünki Moldovada rumınca danışmaq yaxşı çıxmırdı. O da müəllim

olaraq Yaş şəhərində pansionatda böyümüş və orada keşislərə dərs keçən qohumunu seçmişdi. Bu dərslər axşam mülkədar çıxdıqdan sonra çoxlu divanla döşənmiş və bir şamla işıqlandırılan otaqda keçirilirdi. Müəllim və tələbə divanda oturub bu cür danışdılar:

TƏLƏBƏ: Qohum, mənə de, fransızca necə deyirlər: “Səni sevirəm”.

MÜƏLLİM: Je vous aime!

TƏLƏBƏ: (*mehriban baxışlarla*) Je vous aime!

MÜƏLLİM: Yaxud da “je vous adore”.

TƏLƏBƏ: (*şirin, titrəyən səslə*): Je vous aime, əzizim, je vous adore.

MÜƏLLİM: (*özünü itirmiş halda*). Mən də.

TƏLƏBƏ: (*onun əlini tutaraq*) Bəs necə deyirlər: “Səni öpmək istəyirəm”.

MÜƏLLİM: (*gözlərini yerə dikərək*) Je voudrais vous embrasser.

TƏLƏBƏ: (*hərərətli səslə*): Je voudrais vous embrasser, əzizim.

MÜƏLLİM: (*özünü itirərək*). Mən də.

TƏLƏBƏ: Bəs... necə deyirlər: “sənə nə mane olur?”

MÜƏLLİM: Qui vous en empeche?

TƏLƏBƏ: Başdan başlayaq.

MÜƏLLİM: (*titrəyərək*) Je vous aime.

TƏLƏBƏ: (*həyəcanla*) Je vous adore.

MÜƏLLİM: Je voudrais vous embrasser.

TƏLƏBƏ: Qui vous en empeche, əzizim?

İcazənlə, əzizim, dərsi axıra qədər danışmayım. Ancaq onu deyə bilərəm ki, “je vous aime”dən “je vous adore”a qədər mülkədarın qızılları canfəşanlıq edən qohumun cibinə keçirdi. Belə görünür ki, canım, mən də bir kisədən başqa kisəyə keçmişəm və nəhayət, gənc müəllimin malına çevrilmişəm: je voudrais vous embrasser.

Sənə artıq demişəm, bizim gənc ova çıxmağı sevirdi. Ov ehtirası onun qəlbində özünə möhkəm yer etsə də, quşlar onun burnunun ucundan ötüb keçirdi. O, quşların arxasınca nahaq yerə şahinlərlə gedirdi. Onların heç biri göydən düşməyə tələsmirdilər.

Bir dəfə mənim yazıq ovçum möcüzə yaratmaq istədi və evə ən azı iki dənə vəhşi quşla gəlmək istədi. Amma bilirsən də, qərar vermək və yerinə yetirmək ayrı-ayrı şeylərdir. Hər şeyə rəğmən, mənim sahibim ovçu paltarını geyindi və böyük şlyapasını qulaqlarına qədər çəkib, qələbəyə inanan adam ədası ilə “Zampa” operasından bir parça mızıldandı: Il faut céder mes lois...

Başqa cür də ola bilməzdi. Onun otuz patronu, yeni torbası və qoşalülə “Lepage” tüfəngi vardı. Öz ustalığına əmin adam kimi böyük acgözlüklə çölə çıxdı. Bilməlisən ki, sevgilim, yer üzündə nə pələng, nə çaqqal, nə də qəddar bir adam ilk ovuna çıxmış pis ovçu kimi yırtıcı deyil.

Onun yeganə dərdi yaxşı atıcı adlansın deyə öldürməkdir. Buna görə də fərq qoymadan hər yerə, hər quşa atırdı; toyuq, bildirçin, hinduşqa, sərçə və hətta əlacı olsa, silahı insanlara da

tuşlayardı. Əlbəttə ki, o, ova gedərkən günün çoxunu boşuna keçirir və yorğun düşürdü. Əgər bacarıb, bir kor quş vura bilsə, kol-kos demədən onun düşdüyü yerə doğru qaçardı. Odun içindən belə keçərdi. Çünki həmin anda nə eşidir, nə də bir şey görürdü. O, saatını, papağını, tüfəngini itirir, amma vecinə almırdı. Əsas odur, düz nişan almışdı! Əgər düz nişan almışdısa, demək, tüfəngi yaxşı idi.

Bu ilhamverici fikir onu saran atəşi gücləndirir, qaçan, hoppanan, uçan ayaqlarına qanad verirdi. Otların arasında yaralı quşu görəndə dəlicəsinə onun üstünə atılır, sonra yekəxana ədayla onu qaldırır və yaxşı-yaxşı baxırdı. Sanki dünyanı əlində tutub! Onun sevinci yerə-göyə sığmırdı: quşu bəzək kimi boynundan asmaq istərdi. Amma yadına düşürdü ki, onun torbası var, o, quşu torbaya qoyur, hər on dəqiqədə bir çıxarır baxırdı. Onun ədəbızlığı yazıq quşun ölümünə gətirib çıxarırdı!

Qəddar sahibimin ilk qurbanı baltadimdik quşu oldu. Onun dağılmış tükləri, şişmiş boğazı hələ də gözümlün qabağındadır. Mənim ovçum vəhşi pişik kimi budağa ilişmiş quşa yaxınlaşıb uzun müddət onu dartışdırdı, baltadimdik nalə çəkərək yerə düşdü! Ovçu düz onun boğazından vurmuşdu. Bu mənzərə məni çox qorxutdu və bütün insanlara qarşı dəhşətli nifrət yaratdı. Mən dərhal xanımın bu qohumundan uzaqlaşmaq istədim. O, vurduğu ovu götürməyə gedəndə, mən onun cibindən atılıb yerə düşdüm, otların arasında gizləndim. O vaxtdan, əzizim, əmin oldum ki, insanlarda o qədər qəddarlıq toxumu var ki, münbit şərait düşən kimi yer üzünü minlərlə Neronla doldura bilərlər.

PARA: Axmaqlarla?

QIZIL: Neronlarla. Axmaqlara gəlincə, Allaha şükür, Valaxiyada onların toxumları inkişaf etməkdədir, kifayət qədər çiçəklənib.

PARA: Xüsusən də ruh yüksəkliyinə malik olmaq çox yayılıb.

QIZIL: İndi mən azad idim! Azad! Sən bu sözün gücünü və şirinliyini başa düşürsənmi? Heç kimdən qorxmayaq, kisələrin qaranlığından qaçmışdım! Hər şey etməyə hazır idim! O anda qəlbimdə möhtəşəm xoşbəxtliyin ləzzətini dadırdım. Dünyada azadlıqdan daha qiymətli, daha məşhur heç nə yoxdur. Allahın insanlara verdiyi ən dəyərli hədiyyə azadlıqdır. Bil ki, azadlığa qulağını tıxamış millətlər ölümə yaxınlaşanlardır!

PARA: Bu həqiqət çoxdan bəllidir, mən də onu çoxdan bilirəm.

QIZIL: Bu necə ola bilər? Mən elə bilirdim, onu mən kəşf etmişəm.

PARA: (*gülümsəyərək*) Ali ruhların fikirləri tez-tez üst-üstə düşür.

QIZIL: (*and içərək*) Artıq sənə dediyim kimi, mən quşların cəh-cəh vurduğu çiçəkli bir talada azad idim. Havada hacıleyleklər oynasır, baharın gəlişini bayram edirdilər. Küləyin sığalladığı çiçəklər ətrafa ətir saçır, məni bihuş edirdi. Mən iki qovaq arasında uzanıb sevgiyə qardaşıma baxırdım. Şairlərin dediyinə görə, Günəş özü böyük qızıl kürədir. Onun şüaları üzümdə gəzir, mənə isti öpüş bəxş edir, mən də sevincimdən parıldayırdım. Mənim başım batsın! Ağ-

lıma gələrdimi ki, o, mənim dəhşətli küləliyimə səbəb olacaq? İndi mən rumın atalar sözünün doğruluğuna əmin olmuşdum: qardaş gözünü çıxarar! Mən Aleksandreskunun “Balta və meşə” təmsilinə heyranam. Orda deyilir ki, onu yadlar deyil, bizim öz qardaşlarımız, həmvətənlərimiz gətirir.

PARA: (*entuziazmla*) Afərin! Afərin!

QIZIL: (*qısa fasilədən sonra*) Hə, əzizim, mənim zövq aldığım tala quş səsi ilə dolmuşdu. Bir az sonra taladan çiçək toplayan qızcığazın mələk səsi də gəlməyə başladı. Mələk səsi deyirəm, hərçənd düşünürəm ki, kimsə mələklərin səsinə eşidib. Mənə qalsa gümüş səslə deyərdim. Çünki bu səs mənə sənə səsini xatırladır. Kapitan Kostitsanın cibində məni heyran edən səsinə.

PARA: (*gözlərindən yaş axır*) ...

QIZIL: Sən demək istəyirsən ki, mən də sənə kimi, əzizim. Dağlarda yaşayan qaraçılar necə gözəl xalqdır. Onların qadınları necə gözəl və canlıdır. Amma mənə inan ki, rumın əyalətlərinin heç birində heç vaxt Zamfiranın (*yanımda çiçək toplayan qızın adı idi*) üz cizgiləri qədər gözəl, zərif üz görməmişəm. Onun təxminən 16 yaşı olardı, amma qadınlar üçün çox qiymətli olan uşaq zərifliyini qoruyub saxlamışdı. Onun hərəkətlərində, səsinə xüsusi bir şey vardı, qız vəhşi cazibəyə malik idi. Ovçudan qaçan maralı xatırladırdı mənə. Onun qarğa tükü kimi qara saçları gümüş lent və çiçəklərlə hörülmüşdü. Boynuna qırmızı, ağ muncuqlardan rubin boyunbağı taxmışdı. Bu muncuqlar hər tərpənişdə sinəsində atılıb-düşür, Günəşin şüaları altında par-par yanırdı.

Onun bütün paltarı saplarla naxışlanmış ağ köynək və çiynini, boyunu örtən ipək şərfdən ibarət idi. Kəmərlə sıxılmış mavi fotosı belini o qədər incəltmişdi ki, rumınlar demiş, üzükdən keçərdi. Daha nə deyə bilərəm? Zamfiranın üzü haqqında tam təsəvvür yaratmaq üçün onun fiziologiyasının hər hissəsini ayrıca təsvir etməliyəm. Ya da bəzi müəlliflər kimi təsvir edərkən pasport şəklindən danışmış kimi danışım. Amma mən onun hər şeyini qeyd etmək istəyirəm: gözləri yağışdan sonrakı səma kimi və ya da kasnı çiçəyi kimi idi. Kirpikləri ipək vual kimi uzun idi. Qaşları sevgi oxu kimi əyilmişdi. Yumru yanaqları azca qütb parıltısı rənginə boyanmışdı. Bu yanaqlar hər gülümsəyəndə şairlərin qafiyə tapmasına kömək edirdi. Ağzı qızılgül qönçəsi, dişləri qabıqsız alma ya da mirvari kimi idi. Saçları... saçları haqda əvvəl demişəm. Boğazı qədimlərdə deyildi kimi, qu quşu boğazı idi. Sinəsi...

PARA: (*bir az qışqançlıqla*) Ümid edirəm, onları yaxından araşdırmamısan.

QIZIL: Mən elə onlara doğru meyillənmişdim! Utanmadan deyə bilərəm ki, Zamfiranın gözü mənə sataşanda azadlığımı itirməkdən bir az məmnunluq duydum. Çünki Günəşin altında parıldayırdım. Xüsusən də məni gözəl, yumru, sirli sinəsinin üstünə qoyanda çox sevindim. Necə gözəl yelləncəklər idi,

əzizim, nə yelləncəklərdi! Bu dünyada başqa xoşbəxtlik, cənnət istəmədən onun sinənin üstündə yaşayıb ölmək istərdim!

PARA: Hmm... Bu nə həvəsidir! Əgər səni tanımasaydım, məktəbdən qaçmış gənc şair sanardım.

QIZIL: Sən haqlısan. Zamfiranın görünüşü məni necə heyrləndirmişdisə, məni sanki qəfildən poetik ildırım vurdu və mən anında belə bir şeir imrovizə elədim:

*Gözəl qızcığaz!
De mənə, sən haradansan
Üzündə bu təbəssüm,
Məğrur, canlı gözlərlə?*

*Hansı xoşbəxt mələk
Səni göylərdən
Endirib yer üzünə
Buraya gətirib?*

*Sən nağılsan
Qızıl füsunkarlıqsan
Xoşbəxtlik arzususan
Şöhrət mələyi qızısan!*

*Göylərdən enmiş möcüzə
Sənin şirin səsin
Müqəddəs duadı
Qiyamət günüündə səslənəcək!*

PARA: Bravo! Bravo! Sevinirəm ki, sənin bir çox keyfiyyətlərinlə yanaşı, qaraçı qızlarla bağlı improvizasiya istedadın da var. Bütün bəndlər musiqi harmoniyası ilə doludur, mənim xüsusilə qızıl füsunkarlıq bənzətməsi xoşuma gəldi, mənə bir komplimenti xatırlatdı. Bir dəfə bir yazıçı hansısa bir məhəllədən olan hersoqinyaya demişdi ki, sən salfetə yazılmış söz qədər gözəlsən.

QIZIL: Ah, paralar, paralar! Anlaşılmaz məxluqsunuz! Bizi həmişə öz torunuzda saxlamaq istəyirsiniz. Həm də istəyirsiniz ki, ancaq siz olasınız, gözümüz, ağzımız, ruhumuz olmasın. Əgər əliboş dönsək, vay bizim halımıza, yazıq holland qızılları! Ancaq bu şeiri düz-qoş edənə qədər tər tökdüm. Sən indi gülürsən, çünki onu başqasına həsr etmişəm. Sənə yazsaydım, onları çox gözəl hesab edərdin. Amma səni günahlandırmıram. Cinsiniz belədir.

PARA: Bu cür özünüzü yaxşı hiss edirsiniz də! Bizi aldadırsınız, sonra özünüzü haqlı çıxarırsınız. Hələ bir də deyirsiniz ki, cinsiniz belədir. Sizin üçün verdiyimiz qurbanlardan heç danışmıram.

QIZIL: Əgər bu, qurbanvermədisə, mən onun qarşısında baş əyirəm və Zamfiranın gözəl sinəsinə qayıdıram. O, mənə uzaqdan görünən dağın ətəyində düzülmüş çadırlara tərəf apardı. Çadırlara çatanda bizi hündür, güclü, böyük qara gözlü, uzun qara saçlı, Günəşdən yanmış, amma gözəl və canlı üzü olan bir qaraçı oğlan qarşıladı. Bu, skripkanın yayından çıxan qəmli mahnı ilə ürəyimizi parçalayan, hora səslənəndə istəməsən də səni oynamağa məcbur edən məşhur skripkaçı Nedelku idi. O, Zamfiranı uşaqlıqdan sevirdi. Çoxlu əziyyət və zülmədən sonra Milkov çayı tərəfdən qəddar ağalarının əlindən qurtulub Moldovaya gəlib çıxmışdılar və altı ay idi sakit həyat sürürdülər.

– Sən, deyəsən, çoxlu gül yığmısan, əziz Zamfira – Nedelku onu öpərək soruşdu.

– Ən gözəllərini sənənin papağına sancmaq üçün yığdım, ən qiymətlini boynuma taxdım.

Zamfira bunu deyib mənə göstərdi.

– Qızıl! – Nedelku təəccüblə qışqırdı, – bunu haradan tapmısan?

– Talada səni düşünərək çiçək axtarırdım... sənənin haqqında düşünəndə bəxtim gətirir axı.

Nedelku sevincindən hoppanıb-düşdü. Sonra uşaq kimi şadlanaraq Zamfiranı qucağına alıb öpə-öpə çadıra apardı. Bilmirəm, sən heç qaraçı çadırı görmüsənmi, çöldən-çölə, kənddən-kəndə, meşədən-meşəyə gəzib dolaşan bu köçəri xalqın maraqlı həyatı haqqında aydın bir təsəvvürün varmı? Hər qaraçının müxtəlif parçaların birləşməsindən ibarət bir çadırı və hündür təkərlər üstündə bir arabası. O, haradasa dayananda bu araba çadırın altında onun yatağı rolunu oynayır. Bu arabada ailəsi ilə birlikdə ticarətlə məşğul olur, səyahət edir. Məşhur rus şairi Puşkin A. Doniçin tərcümə etdiyi “Qaraçılar” poemasında deyirdi:

Qaraçılar daşqın bir izdihamla

Bessarabiyada çıxmışlar yola

Bu günsə bir çayın başında yer-yer

Cındır çadırlarda gecələyirlər

Göylərin altında sakit uykular

Şəndir yataqları sərbəstlik kadar¹¹

Əslində isə yolda bir dəstə qaraçıdan daha əsəbiləşdirici və orijinal bir şey ola bilməz! Ağ saqqallı, qarayanız tayfa başçıları qırmızı gödəkçə geyinərək kürən atlarda gedirlər. Yanlarında özləri kimi yaşlı, ciddi və uzun göy gödəkçələr geymiş adamlar olur. Onlar karvanı həm idarə edir, həm də qaraçılar arasında yaranmış mübahisələrdə qərar verən şura rolunu oynayırlar. Başçıların arxasında içi uşaq, keçi, yarpaq, əski və s. dolu arabalar gedir. Çünki qaraçılar əskisiz yaşaya bilmirlər. Onların arasında sirli

¹¹ – A. Puşkinin “Qaraçılar” poemasının Azərbaycan dilində olan parçaları Müşfiq və Ş. Abasovun tərcüməsində 1930-cu ildə çap olunmuş kitabdan götürülüb

bir münasibət var. Gödəkçə nə qədər qəşəngdisə, qaraçı da o qədər yaraşılıqdır. Saçlarını papağın altından keçirdikdə sanki başına tac taxmış kimi görünür. Onun təbiəti belədir, onu külək qovanda, Günəş yandıranda onun xoşuna gəlir. Bundan həzz olmaq üçün o, günün çoxunu qurşağa qədər soyunub gəzir. Bu vəziyyətdə ona bir bax – necə xoşbəxtdir! Necə şən mahnılar oxuduğuna qulaq as! Sanki bütün dünya onundur.

PARA: Bir dəfə başıma gəlib. Bir qaraçı köçünün yanında keçirdim, gördüyüm mənzərə mənə elə təsir edib ki, indi də unuda bilmirəm. Yaşlı qozbel adamlar arabalarda uzanıb günəşlənidilər, onun ətrafında isə bütün ailə gəzişirdi: əmizdirən qadınlar, ağ papaqlı qızlar, oğlanlar arxalarınca ayıları, atları, dayçaları, inəkləri, itləri çəkib aparırdılar. Bir ağızdan danışır, inildəyir, qışqırır, ağlayır, gülürdülər. Onların səs-küyü, gurultusu bütün vadini titrədirdi. Əskilərə gəlincə, onları heç xatırlamaq istəmirəm. O, həqiqətən köçəri qaraçıların vazkeçilməz atributudur. Onların vəhşi atlara da xüsusi sevgisi var.

QIZIL: Bu, qaraçı zövqünün sirridir, onu ancaq latın atalar sözü ilə ifadə edə bilərəm: de gustibus non disputandum... Yəni zövqlərə görə mübahisə edilməz. Bəzi adamlar rəngli olduqları qədər də anlaşılmazdırlar və rənglərini həm fiziki, həm mənəvi olaraq hər gün dəyişə bilirlər. Bu fizioloji qeydləri bir tərəfə buraxaq və qaraçılara dönək. Onların səyahətləri kimi köç salmaları da maraq doğurur. Puşkin öz poemasının əvvəlində qaraçı dəstəsini çox parlaq təsvir edir:

*Çadırdan xalçalar yarı asılmış
Araba çarxları arasında bir
Ocaq tüstülənir; külfət yığışmış
Ocağın başında söhbət eyləyir.*

*Yemək hazırlayır axşama onlar
Otlayır obanın yanında atlar
Hətta arabadan bir az uzaqda
Yorğun əl ayısı uyuklamaqda.*

*Yarın uzak yola hazırlaşan bu
Dinc, əmin akının dərin kayğısı
Kadın şərkiləri, çocuk səsləri
Canlandırır bütün çöldə hər yeri.*

*Səyyar zindanların gurultusundan
Kaplamış stepi sürəkli həyəcan
İştə bu köçəri tabur üstünə
Röya sakitliyi çökmədə yenə.*

Onlar hansısa yarmarkanın və ya kəndin yaxınlığında köç salanda əksəriyyəti dəmirçi və alverçi olan kişilər davul, kasa,

müxtəlif qıfillar, mil satırdılar. Yaşlı qadınlar rumin qızların falına baxmaq üçün evlərə gedirlər. Gənc oğlanlar mülkədar evlərində ayı oynadırlar. Sadəcə gənc qadınlar yemək bişirmək üçün evdə qalırlar. Onların uşaqları çöldə lümlüt qaçır, tanana¹² oynayırdılar. Axşam çadırlarına qayıtdıqda isə yemək istəyən uşaqların çığırtısı, mamalıqa qazanının arxasınca qaçan itlərin hürüşməsi, otlaqdan qayıdan atların fırxırtısı, çiyələk yığmaqdan qayıdan qızların və oğlanların səs-küyü, gurultusu, davul səsi – hamısı çadırların içindən tüstüyə qarışib havaya yayılırdı. Günəş batandan, ocaqlar sönəndən sonra onlar sanki yoxa çıxırlar, sanki heç olmayıblar. Hər tərəfdə qulaqbatırıcı sükut hökm sürür. İnsanlar da, heyvanlar da dincəlirlər. Bəzən Aya hürən itlərin səsi gəlir. Cadugər qarı ovsun üçün ot yığır.

Zamfira və Nedelku da belə bir həyat yaşayırdılar. Amma onların bir fərqi vardı. Onlar ulduzlar çıxan kimi yuxu bişirmirdilər. Çünki birbirlərinə gənclik atəşi ilə bağlıydılar və Ayla birlikdə əylənməyi sevirdilər.

PARA: Maraqlı məsələdir! Şairlərin, aşiqlərin və bülbüllərin Aya münasibəti fərqlidir!

QIZIL: Düşünürəm ki, bunun səbəbi onların arasındakı sirli əlaqədir. Ayın şüaları bülbüllərin səsi kimi şirin, qəlbin şeiriyyəti kimi səmavi və müqəddəs sevgi kimi sehrlidir.

PARA: Çox gözəl. Bəs bayquşlar və yarasalar nə düşünür?

QIZIL: Onlar Ayı sevir, çünki Günəşi sevmirlər. Onlar öz valideynləri və əcdadları edən şeyləri etmək üçün qaranlıqda yaşayırlar. Yenidən Zamfiraya qayıdaq. Onun əhvalatı çox maraqlıdır və mən mütləq onu sənə danışmalıyam.

PARA: Amma xahiş edirəm, sözləri seçərək danış, çünki söhbət insan bədbəxtliyindən gedir.

QIZIL: Qorxma, ağzım torba deyil. Zamfira Olt sahillərində bir çadırdə doğulmuşdu. Yay keçirmək üçün qurulan çadırlar idi. Onun atası tayfa başçısı idi, anası isə güzgü və ya güzgülü su ilə mülkədar evlərini gəzərdi. Hamının gələcəyindən xəbər verməsi ilə məşhur idi, sanki kitab oxuyurdu. Sən bilirsən, əzizim, qaraçılar cadu işində, sevgi falına baxmada mahirdirlər. Bu cür sirli şeylər qaraçılarla gəldi bu yerlərə. Mən hesab edirəm ki, bütün bunlar qədim Misirdə çox inkişaf etmiş okkult mədəniyyətinin pis və zəif tör-töküntüsüdür.

Zamfiranın bütün uşaqlığı bu diyardan o diyara səyahət etməklə keçib. Yayda bazar yaxınlığında çadır qurulur, qışda meşənin dərinliklərindəki komalara çəkildilər. Bütün bu vaxt ərzində o xoşbəxt idi. Günəş çıxan kimi o, digər uşaqlarla birlikdə çölə qaçır, kəpənək kimi çiçəkdən-çiçəyə qonur, böyürtkən yığmaq, quş yuvalarını görmək üçün çəmənliklərdə gəzir ya da ip əyirmək üçün yaş odun yığırdı. Bazar günləri kənd horasına gedər, gizlənpaç oynayır, ayının necə rəqs etdiyinə

¹² – Tanana – qaraçi rəqsi

baxardı. Axşamlar isə çadıra qayıdaraq tonqal ətrafında digər uşaqlarla birgə qocalardan nağıl dinləyər, tütək musiqisi ilə xoşbəxt yuxuya gedərdi. Dünya vecinə deyildi! Cırıq köynəkdə gəzər, isti olanda Oltada çimər, üşüyəndə tanana çalar və oxuyardı:

Ver mənə para, para

Oynayım səninçün tanana

O, ayaqqabının nə olduğunu bilmirdi. O, yaşıl otun üstündə ayaqyalın gəzərdi. Çox yorulanda atası onu yəhərlənmiş atın belinə mindirərdi. Zamfiranın xoşbəxt həyatı var. Təəssüf ki, bu, uzun sürmədi. Bir gün (*onda Zamfiranın cəmi 8 yaşı vardı*) onun atasının yanına bir jandarma gəlib bütün qaraçılarla bərabər onunla getməli olduqlarını dedi. Jandarma onları Krayovaya apardı. Burada onları böyük bədbəxtlik gözləyirdi. Onların sahibi müflisləşmişdi və borclarını qaytarmaq üçün öz qullarından bəzilərini aukSIONda satmaq qərarına gəlmişdi. AukSION günü satış meydanında bütün dövrlərin ən alçaq səhnəsi yaranmışdı. Meydan yerə uzanmış qaraçılar və onların uşaqları ilə dolmuşdu. Ölüm hökmü oxunmuş insanlar kimi ağlayır və yalvarırdılar. Mülkədar və tacirlər qaraçıların arasında dolaşır, onları diz üstə qoyub heyvan göstərirmiş kimi barmaqla göstərirdilər. Biri deyirdi:

– Bu on qızıl edir.

Başqası cavab verirdi:

– Buna heç tüpürməyəm də.

O biri qışqırırdı:

– Xalaoğlu, qaraçı tacirlərinə çox güvənmə, öküz daha yaxşıdır.

Meydanda inilti gülüşə qarışmışdı. Hər tərəfdən qışqırıq, söyüş, təhqir eşidilirdi. Nəhayət, dəllal dəstərxanadan çıxıb həyətin ortasına gəldi və ucadan qışqırdı:

– Adambaşına 5 qızıl! Kim daha çox verir?

– Altı – bir mülkədar dilləndi.

– Altı qızıl və 3 para – varlı bir qəssab gülərək dedi.

– Altı qızıl və 8 para – başqası əlavə etdi.

– Yeddi qızıl – əvvəlki mülkədar dedi.

Bu vaxt Zamfiraya qırmızı pləş və çəkmə geyinmiş bir mülkədar yaxınlaşdı. Qızın əlindən tutaraq sağa-sola fırladıb onu başdan-ayağa süzdü. Sonra onun bir az yeriməsini tələb etdi ki, dəli olub-olmadığını görsün. O, dişlərini sıxıb dəllala tərəf tələsdı:

– Tayfa başçısının qızına on qızıl verirəm.

Dəllal yenidən qışqırdı:

– Tayfa başçısının qızına on qızıl! Kim daha çox verir? Bir, iki, üç, satıldı! Uğurlar sənə, balaca xanım.

Mülkədar pulu ödəyib Zamfiranın götürmək üçün onun yanına gəldi. Ata və ana alqı-satqı haqqında eşidən kimi mülkədarın ayaqlarına düşdülər. Onun ayaqlarını öpür və onları uşaqlarından ayırmaması üçün yalvarırdılar.

– Allah xatirinə, bizə yazığın gəlsin – yoxsullar deyirdilər – biz çox yaşlıyıq, bizim başqa uşağımız yoxdur. Allaha and veririk, Zamfiranı aparma. Ürəyimizi parçalama. Başımıza daş düşüb! Rəhm et bizə, ağa, böyük mülkədar olasan, Allah sənə xoşbəxt eləsin. Arvadın, uşaqların çox yaşasın, onların varlı olduğunu görəsən... Bizi də al, biz də Zamfiranın yanında qalaq, sənin kölən olarıq, nə istəsən edərik. Zamfiracan, atasının, anasının əzizi, sən də ağanın ayağını öp, sənin atana, anana rəhm eləsin, Müqəddəs İsa onu bütün arzularına çatdırsın, onu böyük ağa eləsin. Başımıza daş düşüb! Günahkarıq! Bizi Zamfiradan ayırma!

Yazıqlar mülkədarın qəlbinə rəhm salmaq üçün ağlayırdı, onun ayaqlarını qucaqlayırdılar. Uşaqlarını buraxmır, sanki onunla birləşib bir bütün olmaq istəyirdilər. Amma mülkədar onları it kimi təpikləyib qovur və hirslə qışqırırdı:

– Cəhənnəm olun, iylənmiş qarğalar, bu dəqiqə sizi şallaqdan keçirəcəm.

O bu sözləri deyib, torpaqdan alaqla otu çıxaran kimi Zamfiranı onların arasından dartıb çıxardı. Qaraçı qan içində yerdən qalxdı və qəddar mülkədarın qarşısında dayandı:

– Uşağımı ver mənə – səsi titrəyərək qışqırdı, – ver uşağımı, – çarəsiz halda qışqırdı, – Zamfiranı ver, Allahsız adam, mən dəli oluram, başıma hava gəlir, ver mənə...

O, sözünü bitirə bilmədi. Mülkədar onun gözüne bir yumruq vurdu. Başına hava gəlmiş bu bədbəxt adam yerindən qalxaraq, mülkədarın üstünə cumub onu toz-torpağın içində atdı. Sonra Zamfiranın əlindən tutub, onu üç dəfə öpdü. Onu yuxarı qaldıraraq başla başına vurmaq istədi:

– Səni dirini yox, qoy ölünü aparsınlar! – bədbəxt ata dərdli səslə bağırdı.

Onun ətrafında bağırısan adamlar uşağı atasının əlindən aldılar. Sonra onun ayaqlarını iplə falanqaya bağladılar. Bu vaxt Zamfiranın sahibi axsa-yaraq qalxdı, qızın saçından yapışib onu zorla sürüyərək ata-anasının qışqırıqları bürümüş bazar meydanından çıxardı. Beləliklə də yazıq qızcıgaz valideynlərinin sevgisindən, qayğısından ömürlük məhrum oldu!

Həmin dövr tamamilə kədər, göz yaş, hüznə doludur. Kiçik səhvlərə görə böyük, ağır cəzalar verilirdi. Bu dəhşətlər səkkiz il davam etdi! Yazıq uşaq səkkiz il ərzində ağır sınaqlara məruz qaldı. O, gecə-gündüz mümkün olan bütün əməllər üçün ayaq üstündə olmalıydı. Qış-yay yağışda, qarda evdə paltar yuyur, mumla taxtaları silir, divarları ağardırı. Kiçik bir səhvə, bir şüşə qırılmasına görə Zamfira evin xanımı Saftanın təhqirlərinə məruz qalır, döyülürdü. Bu qəddar qadın ağaların zəiflik və mərhəməti sayəsində evin idarə edilməsi tapşırılan tipik xanımlardandı. Hiss olunurdu ki, nə

vaxtsa gözəl qadın olub. Başa düşmək çətin deyildi ki, o, bir xanım olmaq üçün ev-ev gəzib, nəhayət, subay olan bu ağanı tapıb.

Safta xanımın təxminən qırx yaşı olardı. Hündür, quru bədən, içinin zəhərindən sapsarı rəngi vardı. Onun içindən

gələn qəzəb üzündə əks olunmuşdu. Heç nə bir qadını qəlbindəki nifrət qədər ələ vermir. O, başa düşürdü ki, onun zamanı keçib, ömrünü yaşayıb. Buna görə də Zamfiranın qisas alırdı. Zamfiranın indi 15 yaşı vardı, gənc idi, gözəlliyi hamının dilinə düşmüşdü. Hər kəs onun haqqında gözəl sözlər deyirdi. Xüsusən də evin ağasının çoxdan ondan xoşu gəlirdi, heç utanmadan Zamfiranın başa düşmədiyi ədəbsiz təkliflər edirdi. Hər dəfə qızla qarşılaşanda onu tumarlayır, öpür, Zamfira etiraz edəndə onu döyməklə hədələyirdi. Buna görə də Safta xanım Zamfiranı qışqırır və hər dəfə yazıq qızı cəzalandırırdı. Bu kədərli səhnələr hər gün təkrarlanırdı. Nəhayət, Allahın yazığı gəldi qıza. Bir dəfə axşam hamı yatandan sonra Zamfira bağçaya çıxdı. Bədirlənmiş Ay Zamfiraya xoşbəxt uşaqlığını xatırladırdı. O, fikrə getdi, sonra ağlamağa başladı. Birdən hasarın o tayından onu adıyla çağırən bir səs eşitdi. Qarşısında iyirmi yaşlarında gənc bir qaraçı dayanmışdı.

– Zamfiro, Zamfiro – qaraçı dedi, – mənə tanımadın? Mənə bax, mən Nedelkuyam. Yadındadır, sənənlə birlikdə Oltun sahilində, çadırın yaxınlığında oynayırdıq. Quş yuvaları üçün meşənin içində qaçardıq.

– Nedelku? Sən Nedelkusan?

Yazıq qız başqa heç nə deyə bilmədi. Kədərdən və sevincdən boğazı tutulmuşdu.

– Mənəm, əziz Zamfira. Mən səni axtarmaq üçün köçdən ayrılmışam. Ancaq üç aydan sonra öyrənə bildim ki, buradasan.

– Hasarı keç, Nedelku, yanıma gəl.

Bir dəqiqə sonra onlar əl-ələ tutmuşdular.

– Mənim atam, anam necədirlər? – qız soruşdu.

– Sağdırlar, yazıqlar sənə üçün göz yaşı tökürlər.

– İndi haradadırlar?

Nedelku ətrafı gözdən keçirib alçaq səslə dedi:

– Onlar Moldovaya qaçıblar. Bizi sərhəddə gözləyirlər. Onları görmək istəyirsənsə, mənimlə gəl, Zamfira.

Bu gözlənilməz sözlərdən çox sevinən Zamfira ağlını itirə bilirdi. O, Nedelkunun sinəsinə sığınıb dedi:

– İndi mənə etdiyən bu yaxşılığa görə Allah ürəyincə versin, Nedelku! Haydı, dərd-qəmdən ürəyimi gəmindiyim bu evdən qaçaq. Haydı, Nedelku, bu gündən sənə təslim oluram. Qardaşım ol, qohumum ol, necə istəyirsən, həyatımı sənə əllərinə verirəm. Sən isə lənətə gəlmiş ev, mənim həbsxanam, səni ildırım vursun, harada tikildiyin belə məlum olmasın!

Zamfira bunu deyib, Nedelku ilə birlikdə hasardan aşdı və onlar mülkədarın evindən uzaqlaşdılar.

PARA: Bilirəm, indi mənə sərhədi keçənə qədər onların başına gələn müsibətlərdən danışacaqsan. Sonra Zamfiranın ata-anasını görəndə necə sevindiğini deyəcəksən. Bunları özüm də təsəvvür edə bilirəm. Ona görə də xahiş edirəm, bu

hissələrin üzərindən sükutla keçib, qısaca olaraq Zamfira ilə necə vidalaşmağın haqqında danışasan.

QIZIL: Bu iradın mənim təhkiyəçi iddialarıma tərsdir amma. Nə isə, bu dəfə bir söz deməyəcəm...

Zamfira və Nedelku artıq altı aya yaxındır birlikdə xoşbəxt yaşayırdılar. Hər şey onların xoşuna gəlirdi, həyat çox şirindi. Bir dəfə gecə göy üzünü qara buludlar örtüdü, minlərlə ildırım çaxdı. Güclü külək çadırları yelkən kimi çırpmağa başladı. Üç atlı Nedelkunun çadırının yanında dayandı. Yağış yağırdı. Onlar çadıra daxil oldular. Zamfira onları görən kimi rəngi meyit kimi saraldı. Üç nəfərdən biri onun sahibi idi.

– Ha-ha – mülkədar bağırırdı – demək, sən buradaymışsan, Zamfira xanım? Altı ay qabaq məndən qaçıb bu qarğayla bu çadıra sığınmışan? İcazə ver, səni öyrədim sahibindən qaçmağın cəzası nədir.

– Necə yəni öyrədim? – Nedelku hirsələnərək yerindən sıçradı.

– Necə? Belə! – mülkədar onun ağzının üstündən vurdu, – bura bax, qarğa, bundan sonra ağanın qəlbinə dəyməməyi öyrən.

Nedelku qəzəb içindəydi. Mülkədar onunla gələn iki nökrə əmr etdi ki, Zamfiranı sarıyıb atlardan birinin üstünə atsınlar. Xidmətçilər qıza tərəf atıldılar. Amma yaxınlaşmağa imkan tapmadılar. Nedelku cəld baltanı qapıb onlara tərəf cumdu. Mülkədar başı ikiyə ayrılmış halda yerə düşdü. Onun yoldaşları dərhal yox oldular. Yazıq Zamfira ikinci dəfə köləlikdən azad oldu. Amma nə faydası! Nedelkunu bir neçə gündən sonra tutub məhkəmə qurdular və asdılar.

PARA: Bəs Zamfira?

QIZIL: Sevgilisi oraya toplaşmış adamlara mənaviyyat dərsi keçərkən bədbəxt qız dar ağacının yanında huşunu itirib yıxıldı və biryolluq ağılnı itirdi.

PARA: (*qorxaraq*) Necə yəni? Dəli oldu?

QIZIL: Dəli oldu! Ondan sonra yazıq Zamfira adamlara nifrət etməyə başladı. Çadırını, qohumlarını, ata-anasını atıb meşədə gizləndi. O, bütün gün ora-bura qaçırdı. Sanki öz kölgəsindən qaçmaq istəyirdi. Qarşısına bir kişi çıxdıqda isə dəhşət içində qışqırır, yorulub yerə düşənə qədər qaçırdı. Gecə düşüb, təbiət susandan sonra Zamfira Nedelkudan öyrəndiyi qəmli doynalar oxumağa başlayırdı. Bu vaxt onun üzünə görünməmiş xoşbəxtlik qonurdu. Oynamağa başlayır, sonra da yorulub meyit kimi yerə düşürdü. Bədbəxt Zamfira! O gözəllikdə qızı bir neçə həftə sonra görsəydin, qorxardın! Gözləri çökmüş, yanaqları solmuş, saçları dağınıq halda çiynlərinə tökülmüşdü. Onun gözəl bədənindən qalan bir dəri, bir sümük idi. Yazıq Zamfira! Bu miskin görünüşü sonsuz ümitsizlik gətirmişdi ona.

PARA və QIZIL (birlikdə köks ötürürlər).

QIZIL: (*qısa fasilədən sonra*) Bir dəfə çöldə bir neçə sərxoş adam onunla zarafat etmək üçün vəhşi heyvan kimi ona hücum etdilər. Bədbəxt qız möhkəm qorxub qaçdı. Bu vaxt ova çıxmış

bir gənc silahını quldurlara tuşladı. Onlar kolluqda gizləndilər. Zamfira isə öz xilaskarına yaxınlaşıb, ağlaya-ağlaya onun üzünə baxdı və dedi:

– Sən məni ölümdən qurtardın! Bu qızıl pulu götür, qoy sənə xoşbəxtlik gətirsin.

Sonra o, məni xaçdan ayırıb, təəccübdən donub qalmış gəncin ovcuna basdı və sürətlə qaçıb uzaqlaşdı.

PARA: Sonra bilmədin onun başına nə gəldi?

QIZIL: Bir neçə aydan sonra o, ağır xəstəliklərə dözməyib Varatikul monastırında öldü.

PARA: Zamfira və Nedelkunun kədərli taleyi məni sarsıtdı. Amma xahiş edirəm, sevgilim, hadisələri qısa danış. Səhərə bir saat qalıb. Sən bilirsən ki, xoruz banlaması bizim üçün qorxu çağırışı kimi bir şeydir. Sadəcə insanlara yalan danışmaq və bütün gün söhbət etmək icazəsi verilib. Bizim isə sadəcə gecəyarısından səhərə kimi söz demək haqqımız var.

QIZIL: Narahat olma, əzizim. Mən çalışıram ki, mümkün qədər tez bitirəm, çünki bayaqdan danışırıam, çox yorulmuşam. Həm də sənin başına gələnləri də bilmək istəyirəm. Zamfiranın məni verdiyi ovçudan və bir şairdən sonra axırıncı sahibim indiki cavan oğlandır. Birinci hündür, yaraşıqlı adamdı, kübar davranışı, nüfuzedicə səsi vardı. Buna görə də onunla tez dost oldum. Onun şəxsiyyətində maqnit gücü vardı. Məni cəlb edirdi. Boynuma almalıyam ki, onun əlinə düşəndən hiss edirdim ki, onun yolunda canımdan keçə bilərəm! Əzizim, bir insanın qəlbindən keçənlərin üzündə əks olunduğunu və necə rəğbət doğurduğunun sirrini açma bilmisənmi? Heç bir şey anlamadan birdən-birə tanımadığın bir şəxsin köləsinə çevrilməyin səbəbi nədir? Bu, nədən belə olur?

PARA: Və xoruz banlayır...

QIZIL: (*gülümsəyərək*) Başa düşdüm! Amma əgər belə duyğusal danışırımsa, əzizim, sənin mənim sahibim üçün canımdan keçməyə hazır olduğumu bilməyin üçündür. Gülmə və fikirləşmə ki, mən qürrələmirəm. İnsanlara xas zəifliklərim yoxdur. Gördüyüm kimi, mən balaca, miskin məxluqam, amma sahibimlə birlikdə onun düşməninə müqavimət göstərdim, düşməyə qalib gəldim və onu – mənə sevgi bəxş etmiş yeganə adamı, ölümün pəncəsindən ala bildim. Onun yerinə başqası olsaydı, mən onun ölməyinə razı olardım. Baxmayaraq ki, insanlar biz pulları çox mədh edirlər. Amma bunun əksinə olaraq biz onları sevmirik.

PARA: (*səbirsizliklə*) Əzizim, sən yenə süjetdən çıxdın.

QIZIL: Mənim gənc sahibim çox zərif, çox ağıllı və çoxlu çirkin kişiləri olan bir qadını sevirdi.

PARA: Sevgi və çirkin kişilər hekayəsi?

QIZIL: Dünyadakı bütün əhvalatların sevgi ilə əlaqəsi var. Bu, hər hansı bir hadisənin ən qədim və ilkin dadıdır. Çirkin kişiye gəldikdə, bu, mifologiyadakı Afrodita və Vulkanın əhvalatından bu günə kimi insanların asanlıqla interpretasiya

etdiyi məqamdır. Əgər mən bu ölkənin sahibi olsaydım, qərar verərdim ki, gözəl kişilər gözəl qadınlarla evlənsinlər, çirkinlər də çirkinlərlə. Beləliklə də əminəm ki, bütün pisliliklərin, qeyri-sabitlik və güvənsizliyin qarşısını alardım. Ay Allah, niyə mən bu ölkənin sahibi deyiləm?!

PARA: Çünki sən sadəcə bədbəxt qəpiksən.

QIZIL: Mihay Viteazul da pul idi. Amma o, qəhrəmana çevrildi. Sarıqrad onun adı gələndə tir-tir əsirdi. Mən bir holland puluyam, heç vaxt icazə verməzlər ölkənin sahibi olum, amma inanıram ki, ola bilərəm!

PARA: Deyəsən, xoruz banlayır...

QIZIL: Xoruzdan danışib məni cücəyə döndərirsən. Amma mən öz gənc sahibimə qayıdıram. Ötən qış keçirilən dəbdəbəli balların birində, o, əsrimizin nəzakət qaydalarına uyğun olaraq "mobil" adlandırılan bir xanımla söhbət edirdi. Birdən onun qarşısında frak geyinmiş bir kişi peyda oldu. O, iki xanımın əlindən tutmuşdu. Kişi gəncdən soruşdu ki, üstünlüyü nəyə verərdi, mələyə, yoxsa şeytana? Bu, mazurka rəqsi idi. Gənc ayağa qalxıb təbəssümlə cavab verdi: "Əminəm ki, öldükdən sonra cəhənnəmə düşəcəm, buna görə də öncə şeytanın rəğbətini qazanmaq istərdim, mələyin deyil, onu seçirəm". Onda kavalier xanımlardan birinin əlini ona verib, digər xanımla rəqs etməyə getdi. Bu əl necə balaca və ağ idi! Mənim gənc sahibimin gözləri əldən qola, qoldan çiynə, çiyyindən üzə keçdi və bir neçə saniyə ərzində dünyanın ən gözəl səyahətini başa vurdu. O, bir dəqiqə öncə olduğu kimi sakit deyildi. Gənc həyəcanını gizlədə bilmirdi. Dərin heyranlıq hissi onun nitqini qurutmuşdu. Qadının şirin səsi onu bu ilahi yuxudan oyatdı. O, yetmiş aşiq gücündə vurulmuşdu.

– Bu qədər ciddi şəkildə nə haqda düşünürsünüz, cənab? – qadın soruşdu.

– Mən düşünürəm ki, xanım, əgər cəhənnəmdə sizin kimi şeytanlar varsa, ora əslində inanlı insanlara vəd edilən cənnətdir.

Xanım mirvari kimi dişlərini göstərərək gülüb dedi:

– Belə görünür ki, cənab, siz mütləq cəhənnəmə düşəcəksiniz, yalan danışmaqla günah etməyə çox böyük həvəs göstərirsiniz.

– Mükafatı sizin kampaniyanız olan bir cəzadan daha gözəl nə ola bilər?

Bu bir neçə söz onlar mazurka oynayan vaxt söyləndi. Mənim sahibim xanımı öz yerinə qədər ötürdü və kontradans oynamaq vədi aldı. Orkestr çox gözlənilən kontradans çalmağa başladı. Bizim gənclər öz yerlərini alıb bir söz demədən rəqsə başladılar. Hər ikisi fikrə getdi. Xüsusən də mənim sahibim tamam tutulmuşdu və söhbətə haradan başlayacağını bilmirdi. Sevgi dilin və ağılın böyük düşmənidir. O, birini bağlayır, digərini elə

qarışdırır ki, ən ağıllı adam da axmaq kimi görünə bilər. Əgər kontradansda üz-üzə gəldikləri şəxs barədə sual verilməsəydi, bu sükut hələ uzun çəkəcəkdi.

– G. xanım, sizcə, necədir? Bu gün çox gözəl görünürmü?

– Həqiqətən – mənim sahibim dedi, – o qədər gözəldir ki, bu cür ancaq cansız heykəl gözəl ola bilər. O, gözlərə xitab edir, qəlbə deyil.

– Sizin tərifinizi eşitmək xanımın haqqıdır. Ona baxarkən siz də zövq alırsınız.

– Çox haqlısınız. Amma bizim təbiətimiz qərībədir. Gözəl bir bədən ətrafında ən sülhsevər insan belə özü-özü ilə mübarizə aparmaq istəyir. Bu qəlb mübarizəsində gizli cazibə var. Bu cazibə onu əhatə edən əşyalara hopur, onu bəzəyir, xeyir-dua verir və insanı başqa bir dünyanın olduğuna inandırır.

– Nə dünyadır o belə? – qadın gülərək soruşdu.

– Bu dünya xoş yanılmalar, aldadıcı ümidlər, ilahi bəzəklər, mələk cənnəti, daha doğrusu, sizin yeriniz olan cəhənnəm kimi bir məkandır.

– Necə bilirsiniz, cənab, bütün bal boyu səslənən komplimentlərin sonu olacaqmı?

Kontradans başa çatdı. Bu işıqlı salonda sonuncu akordlar həvəslə səsləndi. Xanımlar və kavalərlərin gözləri sevincdən parlayırdı. Mənim sahibim xanıma baş əydi və titrək səslə dedi:

– Bəzi şeylər var ki, xanım, onlar heç vaxt bitməməlidir.

– Məsələn? – qadın soruşdu.

– Bu kontradans rəqsi, məsələn.

Qadın özünü elə göstərdi ki, guya heç nə başa düşmür. Amma gülərək cavab verdi:

– Əbədi rəqs fikri heç ağılıma gəlməmişdi. Amma çox maraqlıdır, görəsən, bütün ömrü boyu rəqs etməyə məcbur olan insanlar necə görünürlər?

Gənc bu sözləri eşidib çox üzüldü və qəlbində dərin kədər ondan uzaqlaşdı. O, artıq dəli kimi aşıq, aşıq kimi dəli idi. Bütün gecə boyu aşıq olduğu qadının gözlərini bir daha görmədi.

PARA: Bəs qadın?

QIZIL: O, yaxşı tərbiyə almış qadın idi. Bacardığı qədər gözlərini yayındırırdı. Amma nə qədər çalışsa da, gözləri gəncə doğru baxırdı.

Evə qayıtdıqdan sonra eşqdən sərxoş olmuş gənc aşıq elə alovlu sevgi məktubu yazdı ki, əllərini yandıra bilərdi. Xanıma bu məktubu göndərdi: “Xanım, həyat, yoxsa ölüm! Siz bu ikisindən birini mənə verə bilərsiniz. Əgər bilməsəydim ki, hirsənməmək üçün sizin böyük ruhunuz, keçən gecə mənim ruhumu sarmış bu ağılsızlığa gülməyəcək rəhmətli qəlbiniz var”.

İki saat sonra alınan cavab belə idi: “Cənab, sabah səhər səni meşədə iki dostumla – şahid və sekundantla birlikdə gözləyəcəm. Düşünürəm ki, sən yaxşı tərbiyə almış adamsan və layiq olduğun cavabı almaq üçün gələcəksən.

KİŞİ”.

Mən sahibimin bu sətirləri oxuyarkən necə təəccüb içində olduğunu təsvir edə bilmirəm. O, daha çox aşıq olduğu qadını

pis vəziyyətdə qoyduğunu düşünürdü. Sabah təyin olunmuş vaxtda o, dostlarını və tapança qutusunu götürüb gəlmişdi. Dostlarından biri şair idi. Ona deyirdi ki, öləcəyi təqdirdə gözəl bir elegiya yazacaq. Hər iki tərəf sakitcə bir-birinə baş əydi. Duelin yerini sekundant təyin etdi. Mənim sahibim və onun rəqibi bir-birindən on beş addım uzaqlıqda idilər. Şahid işarə verdi və kişi qəfildən tətiiyi çəkdi. Mən jilet cibindən düşməni izləyirdim. Onun gülləsinin bizə tərəf gəldiyini görüb dərhal onun qarşısına keçdim, beləliklə də, onun zərbəsini dəf etdim. Güllə rüsvey oldu, mənim sahibim isə təhlükəsiz həyatına qovuşdu. Bax beləcə, əzizim, onu ölümdən qorudum. Yaxşı, sən bilirsən o, mənim bu hərəkətimi necə mükafatlandırdı? Məşədən qayıdanda məni yolda gördüyü bir dilənçiyə verdi. Bir əlini dilənmək üçün açmış adamın o biri əlində oğlanın sevgilisindən məktub vardı.

PARA: Bu necə nankorluqdur! Bəs sən o dilənçidən necə qurtuldun?

QIZIL: Dueldə şahid olan şair, dostunun bu haqsız hərəkətini görüb məni dilənçinin əlindən aldı. Mənim əvəzimə ona üç qızıl verdi. Şairin fikrincə, mən nadir tapılan poetik sikkə idim.

PARA: Sonra da deyirlər şairlərin başı çatmır.

QIZIL: Bunu o adamlar deyir ki, özlərində ikiqat çatmır.

PARA: Xahiş edirəm, mənə de görüm bu şair necə adamdı? Çünki, bilirsən, mənim üçün maraqlıdır özünü nəğməkar adlandıran bu adamlar necə tiplərdir.

QIZIL: Onlar, əlbəttə, nəğməkar olduqlarını çox əminliklə deyirlər. Məncə, onların çoxu cəmi iki not bilir. Bu şairlərin səsi qələmlərindədir. Kağız üzərində gəzərkən bu qələm xüsusi cırıltı səsi çıxarır, bu da onlar üçün qəlbə toxunan poetik səsləşmə və fantaziya deməkdir. Məsələn, bu rumın torpaqlarında...

PARA: Pritçalarını saxla, əzizim, haqqında susmalı olduqlarımızı kədərləndirmə.

QIZIL: Haqlısan. İstedadsız şair kimi acgözü yoxdur.

PARA: Səninki hansılardan idi?

QIZIL: Mən onu gələcəyi olan şairlərdən hesab edirəm. Onun bir qüsuru vardı – çox dalğın idi. Bizim ayrılıq səbəbimiz də elə bu oldu. Onun bir xüsusiyyəti məni təəccübləndirmişdi: onun yazdığı şeirlər heç vaxt əhvalına uyğun olmurdu. Yəni başqa şairlərdəki kimi deyildi. O, çox şən olanda zərif elegiyalar yazır, qəmə batanda şən mahnılar yazardı. Bu uyğunsuzluğu sənə izah etmək üçün mən gərək sənə onun ən kədərli şeirlərindən olan “Qüssə” şeirinin yazıldığı günü təsvir edəm.

Bir bahar səhəri, o, keçən gecəni balda keçirən bir adam kimi gümrəh oyandı. Gözlərini açıb gözəl səmanı gördü. Pəncərədə quşlar oxuyur, Günəş şüaları onun yatağında oynayırdı. Hər şey sanki dünyanın rifahı üçün bəzədilmişdi. Onun da qəlbində bir rahatlıq vardı, heç bir qayğı qorxusu yoxdu. Bütün bunlara

baxmayaraq, mənim şairim dərhal qələmi götürdü və dəftərinə bu sözləri yazdı:

*Necə də qəddar taledir
Məni tapan bu tale!
Tez-tez qəm içində oturub düşünürəm,
İstənilən xoşbəxtlikdən sonra
Bədbəxtlik və kədər
Üstümə tökülür qəddar mükaşafat kimi.*

Bir az sonra o, yaxşıca geyinmişdi. Əynində frak vardı, onun incə bədən quruluşuna yaraşırdı. Oğlan saçını dəblə düzəltdi, tualetini bitirib güzgünün qarşısında durdu. Gənc bir qızın eşqindən xoşbəxtkən bu iki sətri də şeirə əlavə etdi:

*Həyatın hər addımında
Hisslərim donur
Acı dünyanın dadsızlığından
Özümlü əzilmiş hiss edirəm;
Gənclikdən və gözəllikdən
Zövq ala bilmirəm.
Heç nə hiss etmirəm,
Çünki qəlbimin atəşi sönmüb!*

Xidmətçi rumın qəzetləri gətirir. Gənc şair dərhal onların arasından birini seçib sevinclə oxuyur. Bu qəzetdə onun poetik istedadını tərifləyən məqalə vardı. Onun üzündəki o məmnunluq ifadəsini təsvir edə bilmirəm. Tərifləndiyi yerləri üç dəfə oxuduqdan sonra qəlbi vüqarla döyünsə də, bu cür yalançı şeir yazdı:

*Şöhrət bircə dəfə üzümə gülüb
İşıqlandırılmış yolda
Qəlbin sirli ümidi məni cəlb etdi
Bu dünyada mən də
Bir ad qazanmaq istədim...
Uşaq idim!
Və dünya hələ də mənə gülümsəyirdi.*

PARA: Bu, inanılmazdır!

QIZIL: Qulas as, bu, hələ hamısı deyil. Bu sətiirləri yazdıqdan sonra o, gözəl bir arabaya mindi və Məhəmməd peyğəmbərin cənnəti kimi gözəl, gənc şairin ehtirasla sevdiyi xanımın yanına yollandı. Bu görüş onun üçün ən xoşbəxt anlar idi. Çünki heyran olduğu mələyin sevgisini qazana bilmişdi. Beləliklə, əzizim, o, evə qayıdıb səhər yazmağa başladığı şeiri bu sətiirlərlə bitirdi:

*Qayadan atılan gənc şahin kimi
Səməyə yüksəlmək yerinə
Yerə düşüb parça-parça oldum.
Belə qəmlidir gənclik*

Ümidim diridir hələ
 Qızıl toz arzusundan oyanıram.
 İndi hər şeyin sonudur!
 İndi heç nə yorğun sinəmdə
 Yaranan kimi səslənə bilməz
 Halaldı sənə, sevgi,
 Onları aldanma kimi görürəm,
 Məni çoxdan tərk etmiş kölgələr kimi!

PARA: Sənin şairinin duyğuları yoxuymuş.

QIZIL: Əksinə, deyərdim ki, həddən artıq çox idi.

PARA: Onda o, "Şair kimi yalan danışırısan" atalar sözünü isbat etmək istəyirmiş.

QIZIL: Daha dəqiq desək, şair kimi dağınıq. Bu dağınıqlığına görə məni sinəsindən ayırdı.

PARA: Necə ki?

QIZIL: O, fikri dağınıq halda indi Yaşda çıxan "Rifah" qəzetinin abunəsini mənimlə ödədi.

PARA: Səni kimə verdi?

QIZIL: İndi yanında olduğumuz cavan oğlana. O, qəzetin redaktorlarından biridir.

PARA: Allah, sən saxla! Əgər bu gecə bizim danışdıqlarımızı eşidibse, onu qəzetdə yaza bilər.

QIZIL: Heç olmasa bizi ölümsüzləşdirərdi.

PARA: (səsini alçaldaraq) Bizim sahibimiz haqqında nə düşünürsən?

QIZIL: Düşünürəm ki, gənc...

Qəfildən xoruz səsi otağa doldu və mənim sikkələrimin səsi kəsildi. Bu lənətə gəlmiş quşa münasibətimi ifadə etmək üçün söz tapa bilmirdim. Onu manqalda görsəm, böyük zövq alardım. Çünki onun səsi Qızılın mənim haqqımda fikrini eşitməyə mane oldu. Ədalətli və dəqiq rəy olardı. Mənə görə, pul insanın mahiyyətini üzə çıxaran ən etibarlı məhək daşındır.

Qeyd. Səhəri gün mən oyanan kimi öz söhbətləri ilə mənə maraqlı gecə yaşatmış sikkələrimi yaxından görmək istədim. Təəssüf ki, Para əlimdən sürüşüb düşdü və döşəmənin taxtaları arasında gözdən itdi. Əziz oxucularımın icazəsi ilə onu döşəmənin altından çıxaracağam. Çünki hələ onun da hekayəsini danışmalıyam.

Rumıncadan tərcümə:
Jalə İSMAYIL

Qeyd: Vasile Aleksandrinin "Qızıl pulun macəraları" əsəri Rumıniyada keçirilən FILIT festivalının tərcümə layihəsi çərçivəsində Azərbaycan dilinə tərcümə edilib.

Firuz MUSTAFA

ÜÇÜNCÜ SAHİL

və yaxud

“Sonuncu instansiya”

♦ *İki pərdəli tarixi-siyasi dram*

İştirakçılar:

Qriqol Robakidze

Şalva (Salva) Maqlakelidze

Fətəlibəy Düdənginski

(Əbdürrəhman bəy

Fətəlibəyli)

Knut Hamsun

Olqa Çexova

Ella Trebe

Altman

Miroslava

Birinci pərdə

Berlin. Divarlarından müxtəlif xalqların görkəmli simalarının – mədəniyyət və dövlət xadimlərinin portretləri asılmış böyük otaq-ofis. Otağın iki yana (sağ və sol tərəflərə) və arxaya açılan qapısı. Yan qapılardan biri əsasən xidmətçilər və digəri iştirakçıların giriş-çığışı üçündür. Arxa qapı salona açılır və tamaşaçı həmin salonu görmür.

Köhnə rəflərdə qalaqlanmış kitablar, habelə jurnal və qəzet dəstləri nəzərə çarpır. Nəhəng, qədimi mizin arxasında kreslo və kətilər.

Otağın divarındakı lövhədə „Kulturzentrum“(„Mədəniyyət mərkəzi“) sözü yazılıb.

40-cı illərin məşhur melodiyası – “Bavariya rəqsi” patefonda səslənir. Otağın və otaqdakı əşyaların ümumi görünüşündən alman mühitinin ab-havasını duymaq çətin deyildir.

Altman və Miroslava otaqda yır-yığış edirlər. Əvvəlcə onlar pəncərə pərdələrinin arxasında olduqlarına görə gözə dəymirlər, amma söhbətləri, səsləri, gülüş və qəhqəhələri eşidilir. Az sonra onlar səslənən melodiyanın ritminə uyğun olaraq yüngülcə rəqs edə-edə otağın mərkəzinə sarı gəlirlər. Aytman nimdəş, amma səliqəli paltarda, Miroslava yaxası geniş açıq uzun donda. Onların əllərində yelpiyə bənzəyən fırça və ya kiçik süpürgələr vardır. Musiqi səsi tədricən azalsa da bir müddət səslənməkdə davam edir.

Altman. Hə, frau Miroslava, deməli, hər şey qaydasındadır.

Miroslava. Canım, nə fraubazlıqdır?

Altman. Yaxşı, onda olsun “froylyayn”... (*Gülür*). Hə, necədir, indi xoşuna gəldi?

Miroslava. Altman, yaxşı olar ki, mənə elə öz adımla müraciət edəsən, yəni sadəcə, Miroslava. Ya da ki, Slava... Yəni, nə “froylyayn”a ehtiyac var, nə də ki, “frau”ya...

Altman. Almanlar diqqəti, nəzakəti xoşlayan adamlardır axı...

Miroslava. Herr... (*Gülür*). Daha doğrusu, Altman, unutma ki, burada alman olsaq da, alman deyilik. Yəni nə ondanıq, nə də bundan...

Altman. Daha doğrusu, biz burada alman olmasaq da, məhz almanıq.

Miroslava. O da doğru fikirdir. Ən başlıcası odur ki, biz nasist deyilik.

Altman. Və biz faşist də deyilik.

Miroslava. (*Mənalı tərzdə*). Biz indi sadə alman adamlarıyıq. Əslində isə, biz kommunistik.

Altman. Bura bax, Miroslava, sən məndən daha əvvəl buradasan. (*Əlini otaqdakı stol, stul və divardakı şəkillərə sarı uzadaraq*). Səncə, buraya gələnlərin hamısı ziyalıdır? Yəni, höchste Intellektualität...

Miroslava. (*Divardan asılmış lövhəyə – „Kulturzentrum“a işarə ilə*). Bəli. Bura mədəniyyət mərkəzidir. (*Eyhamla*). Bu ki sənə yaxşı məlumdur. Yəni bu barədə kifayət qədər məlumatlı olmalısən.

Altman. Mühəribənin bu vurçatlasında nə mədəniyyətbazlıqdır belə?

Miroslava. Elə söz danışırısan ki... Guya özün bilmirsən ki, buraya yığışanların məqsədi nədir?

Altman. (*Eyhamla*). Bilirəm. Amma istəyirəm ki, bilik və təəssüratım bir az da zəngin olsun. (*Gülür*). Ruslar demişkən, yağın bol olması sıyığı korlamaz... (*Ciddiləşir*).

Bundan sonra Miroslava danışdıqca barəsində məlumat veriləcək şəxsin divardan asılmış (və ya ekranda böyüdülmüş) şəklinin üstünə işıq düşür. Beləliklə, işıq şüaları altında əvvəlcə Qriqol Robakidzenin fotoşəkli görünür.

Mirolava. Bax, daim o kresloda əyləşən Qriqol sənə qismən tanışdır. Burada ona çox vaxt “batono” deyə müraciət edirlər. Bax bu da onun şəkli... Qriqol Robakidze... *(Əlindəki yelpik-süpürgə ilə sanki portretin tozunu təmizləyərək)*. Qriqol gürcü yazıçısıdır. Almaniyada çoxdan, otuzuncu illərin əvvəlindən yaşayır. Stalinin, eeee, Stalin yoldaşın yerlisi olsa da, bu Yer üzündə bəlkə də rəhbərə ən çox nifrət edən adamlardan biri odur. Həmişə deyir ki, “mən o tirana görə vətəni tərk etmişəm”... Hər kəslə öz dilində danışır. Yəni fransız, alman, ingilis, rus dillərini əla bilir. Təkcə arada öz hərbçi yerlisi ilə doğma dilində danışır.

Altman. Hə, Salvanı deyirsən yəqin...

İşıq Salva Maqlakelidzenin şəklinin üstünə düşür.

Mirolava. Bəli, Salvanı deyirəm. *(Əlindəki yelpik-süpürgəni portretin üstündə gəzdirərək)*. Onun əsl adı Salva Maqlakelidzedir. Vermaxtın zabiti, üstəlik də hüquq alimi. İnqilabdan əvvəl burada – Almaniyada təhsil alıb. Mühəribə başlayarkən Almanıyanın Sovet İttifaqındakı səfiri olmuş Verner fon der Şulenburg ilə yaxın münasibətləri olub.

Altman. *(Maqlakelidzenin portretinə işarə ilə)*. Bəs bu adam Şulenburg haradan tanıyır?

Mirolava. Məsələ burasındadır ki, Şulenburg əvvəllər, haradasa on-birinci ildən sonra bir müddət həm Tiflisdə, həm də Türkiyənin Ərzurum şəhərində konsul olub. Sonralar, yəni onsəkkizinci ildə isə Gürcüstanda menşevik hökuməti qurularkən gürcü-alman sazişinin bağlanmasında iştirak edib. Salva ilə oradan tanışdırlar.

Altman. Mənim bildiyimə görə, Şulenburg qırxbirinci ilin 22 iyununda Hitlerin mühəribəyə başlamaq barədə göndərdiyi notanı Molotova təqdim edərkən furerin böyük səhvə yol verdiyini söyləyib.

Mirolava. Bəli, burada hamı bilir ki, Şulenburg indi Hitlerə qarşı çıxan siyasətçidir. Hətta, burada bəziləri belə hesab edir ki, o, bizim, yəni Sovetlərin casusudur.

Altman. *(Diqqətlə Mirolavanı və ətrafı süzür)*. Yaxşı, bura bax, Mirolava, bütün bunlar öz yerində, burada birdən bizim söhbətimizi dinləyən kimsə, lap elə nəşə olmaz ki?

Mirolava. Arxayın ola bilərsən ki, bizi heç kəs dinləmir. Mən burada hər dəlmə-deşiyə bələdəm. Adamların buraya gəlməsinə isə hələ bir qədər vaxt var. Axı hələ səhər tezdəndir... *(Pauza)*. Hə, söhbətimiz Maqlakelidzedə qaldı məncə. Gürcüstanda menşeviklər devrildikdən sonra bu millətçi general əvvəlcə Riqaya, oradan Parisə, sonra da Berlinə gəlib. Mühəribə başlayandan sonra çox fəallaşılıb. Tez-tez Polşaya gedir. Orada və burada emigrantlardan ibarət

döyüşçülər hazırlayır. O, hələ də əmindir ki, Gürcüstanda köhnə hökumət təzədən bərpa olunacaq.

Altman. Lap o Robakidze kimi...

Mirolava. Hə, elədir. Amma hərdən onların arasında fikir ayrılığı, mübahisə də olur. Hətta, bəzən öz gürcü dillərində az qala qışqıra-qışqıra danışirlar.

Altman. Olsun ki, heç mübahisə etmirlər. Bütün qafqazlılar bu cür ucadan danışirlar. O cümlədən də gürcülər..

Mirolava. Ola bilər... Axı mən onların dilini anlamıram.

Altman. Yaxşı olar ki, sən burada heç onların almanca olan söhbətini də "anlamayasan"... (*Eyhamla*). Elə mən özüm də...

Mirolava. Elədir. Mən onların nə barədə danışdığına "fikir vermirməm"... Bunları mənə xatırlatmağa ehtiyac da yoxdur, Altman.

Altman. Mirolava, əməliyyat tezliklə icra olunmalıdır. (*Eyhamla*). Bizə verilən tapşırıqda bu işin nə vaxt başa çatacağı vaxt da göstərilib.

Mirolava. Bilirəm, Altman. Hələ ayın sonunacan vaxtımız var.

Küçədən hay-küy səsi eşidilir.

Altman. Küçədən gələn o nə səs-küydür elə?

Mirolava. Hə, son günlər o meydançaya yaman çox adam yığışır. Mən təxminən bilirəm onlar nə istəyir... Amma bu "mərkəzə" gələnlər həmin məsələ barədə məndən daha çox məlumatlıdır.

Altman və Mirolava pəncərəyə yaxınlaşıb eşiyə sarı boylanırlar. Ucadan səslənən nida və şüarlar səslənir: „Es gibt keine!“, „İst das Demokratie?“, „Halt die Klappe!“, „Hitler, du liegst falsch!“, „Mitbürger, Ordnung halten...“

Altman. Hmmm... Fürerə qarşı şüarlar səslənir..

Mirolava. Bəli, artıq alman xalqı Hitlerin kim olduğunu anlayır...

Altman. Mirolava, biz maksimum dərəcədə ehtiyatlı olmalıyıq.

Mirolava. Bilirəm.

Addım səsləri eşidilir.

Altman. Deyəsən, gələn var.

Mirolava. Hə, ta onların gələn vaxtıdır.

Onlar tez əl-ayağa düşür, otaqda "təmizləmə" işləri aparırlar. Qriqol Robakidze və Salva Maqlakelidze daxil olurlar. Qriqol səliqəli mülki geyimdə, Salva hərbi geyimdədir.

Salva. Salam, kollegen.

Qriqol. Salam, rusiyalı dostlar.

Altman. Salam, günaydın.

Qriqol. İşlər necə gedir, frau Mirolava?

Miroslava. Təşəkkür edirəm, Qriqol Titoviç, hər şey qaydasındadır.

Qriqol. (*Üzünü Salvaya tutaraq*). Salva, siz buralarda az olursunuz. Bizim bu dostları tanıyırsız mı?

Salva. Əlbəttə, tanıyıram. Daha doğrusu, qismən tanıyıram. Bu xanım Miroslavadır. Səhv etmirəmsə, əslən rus, ya ukraynalıdır.

Miroslava. Bəli, atam rus, anamsa ukraynalıdır. (*Altmana sarı*). Bu isə Altmandır.

Qriqol. Altman isə sovetlərdən canını qurtarıb gəlmiş almandır. (*Altmana sarı*). Elə deyilmi?

Altman. Doğru buyurursuz, Qriqol Titoviç. Allah sizdən razı olsun. Düzdür, mən əslən-kökən almanam. Amma sovet almanıyam. Siz olmasaydınız, bilmirəm burada, bu qərib ölkədə mənim taleyim necə olacaqdı... Orada onsuz da bizə divan tuturdular. Amma burada da yaşamaq elə asan deyil.

Salva. Yaşamaq heç yerdə asan deyildir. Gərək yaşamaq üçün çox şeydən keçəsən.

Miroslava. Elədir. Bəli.

Altman. Allah sizdən razı olsun. Sovetlərdə biz almanlara elə zülm edirdilər ki, öz adımızı da yaddan çıxarmalı olurduq.

Salva. Bəyəm orada təkcə almanlara zülm olunub?

Qriqol. Mən də o fikirlə razı deyiləm ki, orada konkret olaraq hansısa xalqa divan tutulub. Bolşevizm taunu bütün xalqların taleyini məhv edib.

Salva. Bolşevizm bütün bəşəriyyətin taunudur.

Qriqol. Elədir. Bax biz gürcüyük. Guya Stalin də gürcüdür. Amma o, gürcülərin ən böyük düşmənidir.

Miroslava. Elədir. Düz buyurursuz.

Qriqol. Yaxşı, bütün bunlar öz yerində. Bu gün bizim qonaqlar olmalıdır. Onları elə-belə qarşılamaq olmaz. Nəsə etmək lazımdır. Frau Miroslava, siz onları az-çox tanıyırsız. Birisi məşhur Norveç yazıçısı Knut Hamsundur.

Miroslava. Bəli, cənab Hamsunu tanıyıram...

Qriqol. O birisi bizim Salvanın həmkarı Fətəli bəy Düdənginskidir ki, onu da görmüsüz.

Miroslava. Əlbəttə, cənab Fətəli bəyi çox yaxşı xatırlayıram.

Qriqol. Digər qonağımız isə frau Olqadır... Olqa Çexova...

Miroslava. Oooo... Nə gözəl. Olqa Çexova çox məşhur aktrisadır.

Qriqol. Hə, yaxşı, bəs indi biz nə edək?

Salva. Batano, bəlkə qonaqlar üçün elə burada xudmani, eksklüziv bir süfrə açaq.

Qriqol. Məncə pis təklif deyil. Süfrədə çox şeyə ehtiyac yoxdur. Yüngül məzə ilə, yəni ruslar demiş, yığcam “zakuska” ilə keçinərik. Mənim içki kolleksiyamda gürcü şərabı var.

Miroslava. Narahat olmayın, indi süfrəni hazırlayırıq. Altman, sən mənə kömək et.

Altman. Oldu. Bu dəqiqə.

Miroslava və Altman yan otağa keçirlər. Bir azdan qab-qacaq cingiltisi eşidilir. Salva düşüncəli halda Qriqolun qoluna girir və onlar səhnənin önünə sarı gəlirlər.

Salva. Batano, siz bu Altman deyilən adamı haradan tanıyırsız?

Qriqol. Necə bəyəm? Nəsə bir hadisə olub?

Salva. Yox. Sadəcə olaraq mən bu adamdan şübhələnirəm.

Qriqol. Kimdən? Altmandan? O, yazığın birisidir. Miroslavanın tanışıdır. Gəlib burada bizə əl-ayaq verir. Özü də dilsiz-ağızsızın biridir. Dindirməsən danışan deyil.

Salva. İndi adamları danışmağından çox, susmağından tanımaq olur.

Qriqol. Siz nədənsə buraya gələn adamların çoxundan şübhələnirsiniz, batano Salva.

Salva. Mənim vəzifəm elə bundan ibarətdir də, batano Qriqol.

Qriqol. Amma mən də sizdən şübhələnirəm.

Salva. Məndən? (*Təəccüblə*). Nəyə görə?

Qriqol. Daha doğrusu, sizinlə Miroslavadan. (*Gülür*). O da sizi görəndə nədənsə pörtüb qızır.

Salva. Düz deyirsən. Bunu mən də hiss edirəm. Di gəl ki, bu, necə deyirlər, həqiqətə uyğun deyil. Yəni özün yaxşı bilirsən ki, mən öz həyat yoldaşım Qretaya sədaqətli olmuşam. Amma yeri gəlmişkən, madam ki, bu mövzuya toxunduq, bir məsələni də deyim. Mən Altmandan şübhələndiyim kimi, Fətəli bəy də Miroslavadan şübhələnir.

Qriqol. Əlbəttə, mənim Fətəli bəyə hörmətim böyükdür. Amma zənnimcə hamıdan şübhələnmək, heç də yaxşı əlamət deyildir.

Salva. Batano, bu, bizim peşə xəstəliyimizdir. Dediym kimi, biz hamıdan şübhələnməliyik. (*Gülür*). Yaxşı, batano, son vaxtlar nə yazırsız? Yeni kitablarınız gözlənilirmi?

Qriqol. Bəli, lap bu günlərdə təzə kitablarım çap olunub. Fətəli bəy gəlincəyə qədər sizə göstərərəm... (*Əli ilə qonşu otağı göstərir*). Orada, salondakı rəflərdədir o kitablar.

Gürcü melodiyası səslənir. Musiqi get-gedə güclənir. Bir müddət Qriqol və Salvanın nə barədə danışdığı eşidilmir. Daha sonra onlar arxa tərəfdəki otağa – salona keçirlər. Miroslava və Altman gəlirlər.

Altman. Deyəsən, bunlar qonaq gözləyirlər.

Miroslava. Bəli. Bu gün burada tədbirləri olacaq. Bir azdan Fətəli bəy gələcək. Sən onu görməməsən?

Altman. Belə... Ötəri.

İşıq Fətəli bəy Düdənginskinin şəklinin üstünə düşür.

Miroslava. Fətəli bəy Düdənginski əslən azərbaycanlıdır, yəni türkdür... Peşəkar hərbiçidir. Mənə verilən məlumata görə, o, sovet-fin müharibəsində iştirak edib. Sovet hökumətinin orden-medallarını alıb. 41-ci ildə müharibə başlayarkən ön cəbhədə olub. Əsir düşüb. Allah bilir, bəlkə də almanlara könüllü təslim olub. İndi Vermaxın ən üzde olan komandirlərindən biridir.

Altman. Yaxşı, bu Düdənginskinin istəyi nədir?

Miroslava. O da gürcülər kimi, öz vətəni Azərbaycanı müstəqil və azad görmək istəyir. Belə hesab edir ki, ruslar Qafqazı zorla istila ediblər.

Altman. Gör bir bu adi, bu sadə otağa kimlər toplaşır. Burada hansısa əməliyyatı keçirmək... (*Eyhamla*). Bu, bizə baha başa gələcək... Amma başqa yol yoxdur.

Miroslava. Tələsmək lazım deyil. Hər şeyin öz vaxtı var.

Altman. Mən ehtiyat edirəm ki, birdən bunlar ya duyuc düşər, ya da bizi qabaqlayalarlar... (*Mənalı tərzdə*). Sən də elə düşünürsən?

Miroslava. Sən nəyə əsasən belə düşünürsən?

Altman. Bizə kim qarant verə bilər ki, bunların sovet kəşfiyyatı ilə əlaqəsi yoxdur?

Miroslava. Altman, sən mənə də qorxuya salırsan.

Altman. Mən bu sualları dərinləndirən düşünməyimiz üçün verirəm. Biz maksimum ehtiyatlı olmalıyıq.

Miroslava. Susss... Gələn var.

Azərbaycan musiqisi səslənir. Fətəli bəy Düdənginski gəlir. Başının işarəsi ilə Altman və Miroslavayla salamlaşır.

Az sonra Salva və Qriqol daxil olurlar. Onlar Fətəli bəylə əl verib görüşür, bir-birlərini qucaqlayırlar. Musiqi tədricən azalır. Altman və Miroslava qonşu otağa keçir.

Fətəlibəy. Sizi görməyə çox şadam.

Qriqol. Mən sizi görəndə öz gəncliyimi, Bakıda keçirdiyim bəxtəvər çağları xatırladım.

Salva. Düzü, elə mənim də ürəyimdən o hisslər keçir.

Fətəlibəy. Mən də sizinlə görüşəndə Tiflisi yadıma salıram. Axı mən hərbi məktəbi əvvəlcə Tiflisdə bitirmişəm. Və gözəl Tiflisi xatırlayanda daim həyəcanlanıram... Qəlbim rıqqətə gəlir.

Fətəlibəy. Bilirəm ki, əsgər öz əsgər dostu haqda yalnız yaxşı şeylər danışa bilər. (*Gülür. Salvaya*). Elə deyil, batano?

Salva. Elədir.

Qriqol. Bəs əsgər niyə? Axı sizin hər ikiniz yüksək çinli zabitsiz...

Fətəlibəy. Mən öz ölkəmin adı bir əsgəri olmağı, yad eldə generalis-simus olmaqdan üstün hesab edirəm. *(Pauza. Salvaya).*

Qriqol. Elə bu dəqiqə Salva ilə sizin barənizdə danışırıdığ. Mən onu da duyuram ki, siz Tiflisi həqiqətən laaap çox sevirsiniz...

Fətəlibəy. Heç şübhəsiz... *(Gülür).* Amma soz bu “çox” sözünü çox mənalı tərzdə dediniz.

Salva. Tamamilə doğrudur, dostum. Tiflisin adı çəkilərkən sizin həyəcanlandığınızı mən bir yazıçı kimi aydın hiss edirəm.

Qriqol. Ta bu həyəcanın səbəbini bilməyə nə var ki? Biz hamımız gənc olmuşuq. *(Əli ilə havada qadın fiqurunun siluetini “cızır”).* Səhv etmirəm ki? Əslində, biz elə indi də gəncik.

Gülüşürlər. Azərbaycan musiqisi səslənir. Onlar əvvəlcə rəqs edirlər. Sonra qol-qola tutub nə barədəsə danışirlər. Musiqi tədricən yavaşlayır.

Salva. Yaxşı, süfrə açılanacan bəzi məsələləri müzakirə edək. Fətəli bəy, işləriniz necə gedir?

Fətəlibəy. İndi hər şey çətinliklə başa gəlir. Amma biz gecə-gündüz çalışırıq.

Qriqol. Biz qafqazlılarda adətdir, çox vaxt adamlarla ilk tanışlıqda onun haralı olduğunu soruşurlar. Bilirəm, siz türksüz, azərbaycanlısınız...

Fətəlibəy. Mən sizi anladım. Yəqin ki, sizi mənim öz məmləkətimizin hansı güşəsindən olmağım, yəni tarixi vətənim maraqlandırır... *(Gülür).* Mən Naxçıvanda doğulmuşam. Əslən Düdəngi kəndindənəm. Müharibədən əvvəl Tiflis hərbi-piyada məktəbini bitirmişəm. Bir müddət Azərbaycan atıcılıq diviziyasının zabiti olmuşam. Moskvadakı Hərbi-Mühəndislik Akademiyasında təhsil almışam... Sonra müharibə başladı. Təbii ki, mən döyüşə sovet zabiti kimi atılmışdım. Amma əsir düşdükdən bir müddət sonra mən almanlara qoşuldum, yəni onların tərəfinə keçdim...

Salva. Fətəli bəy, düzünü deyin, bu “qoşulma” beləmi sadə oldu? Yoxsa...

Fətəlibəy. Əlbəttə, yox. Mən əsirlikdə çox əzab-əziyyət çəkdim. Hətta, bir neçə dəfə intihara əl atmaq istədim. Görünür, tanrının əmri ilə sağ qalmağım məsləhət imiş.

Salva. Mən özüm onillərdir bu cür hisslərin pəncəsində çırpınıram.

Qriqol. İndi “bu tərəfə” keçməyinizə peşman olmamırsınız ki? Elə hər ikinizdən soruşuram.

Salva. Batano, sən mənim yaramın qaysağını qoparırsan. Əlbəttə, mən istərdim ki, öz xalqıma xidmət edim. Amma bolşeviklər buna imkan verdilər ki?

Fətəlibəy. Mən də təzadlı fikirlərin caynağında çabalayıram. İnsan bəzən öz arzularının əksinə getməli olur. Amma bir az ona görə təskinlik tapıram ki, burada da öz insanlarımız

üçün əlimdən gələni etmişəm. İmkanım olan qədər soydaşlarımıza əl tutmuşam. Əlbəttə, daha çox hərbi əsirləri deyirəm.

Qriqol. Mən bu barədə eşitmişəm. Bir neçə gün əvvəl çeçen yazıçısı, Abdurahman Avtorxanov gəlmişdi yanıma. Sizin barənizdə bir xeyli xoş sözlər dedi.

Fətəlibəy. Bəli, mən Abdurahman Genazoviçlə yaxın dostam. O, ötən il almanlar tərəfə könüllü keçib. Əvvəlcə ona inanmırdılar, elə bilirdilər ki, sovet şpionudur. Sonra hər şey aydın oldu. Mən də Avtorxanovla bir xeyli ünsiyyətdə oldum. Bu mərd çeçen, öz xalqının azadlığı üçün çalışdığına görə, öz vətəninə bolşeviklərin zülmünə məruz qalmış, dəfələrlə həbs olunmuşdu.

Qriqol. Lenin çar Rusiyasını xalqlar həbsxanası adlandırırdı. Bolşeviklər həmin həbsxananı dağıdıb əvəzində daha qorxunc, daha müdhiş bir zindan yaratdılar.

Salva. Fətəli bəy alman hərbcisi Qlogerlə birgə ilk Azərbaycan batalyonuna başçılıq edib. Onun batalyonu ötən il 17-ci ordunun tərkibində Taqanroqa qədər gedib çıxmışdı. O, Kubanda böyük igidlik göstərib. Almanlar özləri belə onun döyüş qabiliyyətinə heyran qalmışdılar. Hətta, şöhrətsevən faşist zabitlərinin bir çoxu bizim Qafqaz oğluna qibtə edirdi. (*Gülür*). Hələ paxıllıq edənləri demirəm. O, öz millətinin fəxri olmalıdır.

Qriqol. Mənim də həyatımın mühüm bir dövrü Azərbaycanla bağlı olub. 19-cu ildə o vaxt yenicə fəaliyyətə başlayan Bakı Dövlət Universitetində dərs demişəm. Xatırlayıram, o zaman universitetdə cəmi iki fakültə vardı: tarix-filologiya və tibb fakültələri. Mən orada filoloqlara alman və rus dillərində Alman romantizmi barədə mühazirələr söyləyirdim. Xatırlayıram, Milli Şuranın sədri Məmməd Əmin Rəsulzadə universitetdə Osmanlı ədəbiyyatı tarixindən dərs deyirdi. O, çox savadlı, əzmkar bir kişi idi. Eşitmişəm indi o da mühacirətdədir.

Fətəlibəy. Mən bu günlərdə Məmməd Əmin bəylə görüşəcəyəm. O, Berlindədir. Azərbaycanlı əsirlərin azad olunmasına çalışır.

Qriqol. Görəndə məndən salam deyərsiz. Hətta, imkan olarsa, elə burada görüşə bilərik.

Fətəlibəy. Çalışaram sizi görüşdürüm.

Qriqol. O zaman Qafqazda hələ Sovet hakimiyyəti qurulmamışdı. Azərbaycansa sanki bir azadlıq adası idi. Azadlıqsevər rus ziyalılarının özləri də Bakıya can atırdılar. O zaman neft Bakısı sözün əsl mənasında çiçəklənirdi. Təəssüf ki, bu cür azadlığın ömrü cəmi iki il çəkdi... (*Əsəbi halda gəzişir*). Bir yandan da neft bumu... Əslində, bütün bu baş verən faciələrin kökündə elə neft amili dayanırdı. Bu bisavad bolşeviklərin ən böyük zərbəsi ziyalılara dəydi. Onlar öz aləmlərində qurduqları yeni cəmiyyətə uyğun yeni adamlar yetişdirirlər.

Fətəlibəy. Amma...

Salva. Lakin...

Qriqol. Bəli, amma və lakin bu yeni insan tiplərinin çoxu ikiüzlü kimi yetişir, satqın kimi böyüyür, şarlatan kimi formalaşır. (*Ətrafa boylanır. Ucadan*). Yaxşı, bizim bu alman soydaşlarımız harada qaldı?

Altman və Miroslava daxil olurlar.

Salva. Batano, sanki siz nədənsə narahatsınız.

Fətəlibəy. Bəlkə biz narahat edirik sizi?

Qriqol. Narahatam, bəli. Amma bu, qətiyyəən sizin gəlişinizlə bağlı deyil. Bir azdan mən sizinlə birlikdə öz qonaqlarımı qarşılayacam. Onlar çox tanınmış adamlardır. Artıq vaxt yetişib. Qonaqlarımız indilərdə məşhur Köhnə muzeyin qarşısına gəlməlidirlər.

Salva. Yəqin ki, Altes Muzeyi deyirsiniz.

Qriqol. Bəli, onlar həm də sizin qonaqlarınızdır... (*Gülür*). Hamısı tanınmış adamlardır. Knut Hamsun, Olqa Çexova, Ella Trebe...

Fətəlibəy. Oooo... Bəli, hamısı tanınmış simalardır. Amma aralarında bir bolşevik xanım da var...

Qriqol. Bilirəm, Ellanı deyirsiniz... O, ideologiyanın qurbanıdır. Amma çox ağıllı xanımdır. Bizim yollarımızı siyasət ayırsa da, insanlıq birləşdirir. (*Üzünü Altman və Miroslava tutaraq*). Biz tezliklə qayıdacağıq. O vaxt təcən süfrəmizi açarsız.

Qriqol, Fətəli bəy və Salva çıxırlar. Musiqi. Altman və Miroslava çay stolunu hazırlayırlar.

Altman. Miroslava, bunların qonaqlarını sən də tanıyırsan? Birinin adı mənə tanış gəldi – Knut... (*Gülür*). Knut ha...

Miroslava danışdıqca Kunt Hamsunun divardan asılmış (və ya ekranda böyüdülmüş) şəklinin üstünə işıq düşür.

Miroslava. Əlbəttə, sən Kunt Hamsun haqda eşitmişən. Norveç yazıçısıdır. Yaşı səksəni keçib. Lap dəqiq desəm, o, ötən əsrin 59-cu ilində doğulub. Nobel mükafatçısıdır. Bu mükafatı 20-ci ildə "Torpağın şirəsi" romanına görə alıb. Hamsunun əsərləri Rusiyada da çox çap olunub. "Aclıq" adlı romanı onu dünyada tanıdıb. Bizim Maksim Qorki vaxtilə onu çox tərifləyib, dünyanın ən böyük yazıçısı adlandırıb.

Altman. Hmmm... Bir buna bax. "Aclıq"... Eşitmişəm. Bəyəm o, yenə acdır? İndi nə istəyir?

Miroslava. Kunt yalnız alman mədəniyyətini qəbul edir. Hitleri dünyanın yeganə lideri hesab edir.

Altman. Maraqlıdır. Və eyni zamanda dəhşətlidir. O boyda ağla malik bir yazıçı olasan, özünün də belə kiçik ürəyin ola.

Miroslava. Yəqin ki, Olqa Çexovanı da tanıyırsan.

Altman. Adını eşitmişəm. Yazıçı Çexovun qohumudur deyəsən. Doğrumu?

Miroslava danışdıqca Olqa Çexovanın divardan asılmış (və ya ekranda böyüdülmüş) şəklinin üstünə işıq düşür.

Miroslava. Olqa əslən almandır. Yəni ruslaşmış alman. Vaxtilə Rusiyaya gəlmiş alman Konstantin Knipperin ailəsindəki üç uşaqdan biridir. On altı yaşında Moskvaya gedən Olqa Bədaye Teatrda fəaliyyətə başlayır və orada yazıçı Anton Çexovun böyük qardaşı Aleksandrın oğlu Mixail Çexova ərə gedir. Mixail də çox məşhur aktyordur. O, hazırda Amerikadadır. Hə, həmin bu Olqa 20-ci ildə Almaniyaya gəldi. Buranın vətəndaşlığını qəbul edib. Mixaildən çoxdan boşanıb. Pərəstişkarları az deyil. Bu gün alman səhnəsində rus pyeslərinin ən yaxşı ifaçısıdır. Ada adlı qızları var, o da aktrisadır. *(Əlini irəli uzadır).* O şəkli görürsən?

Divarda daha bir şəkil görsənir. Həmin şəkildə Çexova və Hirler üzbəüz dayanıb söhbət edirlər.

Altman. Bıy... Bu, nədir? Xanım Çexovanın yanındakı Hitler deyil?

Miroslava. Bəli... Düz tapmısan... Məsələ burasındadır ki, bu xanımı həm yoldaş Stalin sevir, həm də Hitler. Orası da qəribədir ki, furer də bizim əziz rəhbərimiz kimi incəsənəti, o cümlədən teatrı çox sevir.

Altman. Bunlar dedilər ki, qonaqların sayı üçdür. Doğrumu? Bəs üçüncü?

Miroslava. Hə, elədir. Ella da onlarla gələcək.

Altman. Ella?

Miroslava. Bəli. Ella Trebe...

Miroslava danışdıqca Ella Trebenin divardan asılmış (və ya ekranda böyüdülmüş) şəklinin üstünə işıq düşür.

Miroslava. Ella Trebe əqidəli, sınanmış bir kommunistdir. Onyeddi ildir ki, bizim partiyanın üzvüdür. Əsl soyadı Bayerdir. Trebe onun ərinin familiyasıdır.

Altman. Yaxşı... Amma mən bir şeyi anlamadım...

Miroslava. Bilirəm sən nəyi nəzərdə tutursan. Ellanın bu mərkəzdə nə işi var, eləmi?

Altman. Bundan başqa, o, kommunistdir, buradakıların isə az qala hamısı bolşevizmə nifrət edən adamlar. Onları nə birləşdirir axı?

Miroslava. Onları bir yerə toplayan mədəniyyətdir, ədəbiyyatdır, incəsənətdir. Ella Trebe Hayneni, Şilləri əzbərdən

bilir. Puşkindən alman dilində çoxlu şeirlər bilir. Tolstoyun vurğunudur. Robakidzenin yaradıcılığını sevir. Elə Kunt Hamsun da onun bəyəndiyi yazıçıdır.

Altman. Deyəsən, incəsənət bunların hamısının zəif yeridir. Başları xarab olub yəqin... Böyük ideyalar olan yerdə incəsənətə nə ehtiyac? Elə bir yana baxanda yoldaş Stalin düz elədi...

Mirolava. Nəyi? Nəyi düz elədi?

Altman. Yolundan azmış bu ədəbiyyat-mədəniyyət adamlarının çoxunu cəzalandırdı... Qoy ağılları başlarına gəlsin. Elə gəlir də...

Mirolava. Əlbəttə...

Həyəcanlı musiqi sədası eşidilir.

Altman. Bura bax, Mirolava, biz gecikirik. (*Titmək səslə*). Məsələni tez həll etməliyik. (*Əlini cibinə atıb kiçik torba çıxarır*). Bunu onların xörəyinə qatmaq lazımdır.

Mirolava. (*Diksinir*). Onlar burada nadir hallarda nahar edirlər. Yaxınlıqda "Sonuncu instansiya" adlı restoran var. Çox vaxt oraya gedirlər. Ofisdə yalnız çay və ya kofe içirlər.

Altman. Hmmm... "Sonuncu instansiya"... Olsun çay-kofe... "Dozanı elə onlara da qatmaq olar. Vaxtı itirmək olmaz. Tapşırıq belədir. "Cek" belə tələb edir. Əslində, iki cür plan var. Daha doğrusu, bir planın iki mərhələsi. Əvvəlcə "doza" vermək, sonra isə "Parabellum"la məsələyə xətm vermək. (*Əlini atıb pencəyinin cibində gizlətdiyi tapançanı çıxarır, bir xeyli silaha tamaşa edib onu təzədən gizlədir*). Bax, vəziyyət belədir, Slava.

Mirolava. Altman, bu heç də asan məsələ deyil. Tələsmək olmaz. Bir də ki, mənim bildiyimə görə o "doza"nı yalnız şəraba qatmaq olar.

Altman. İndi biz gözləməliyik ki, görək onlar nə vaxt şərab içəcəklər? Gecikmək olmaz. Unutma ki, bizim qohum-əqrabalarımızın hamısı "çeka"nın girovundadır. (*Ucadan*). Sən ki bunu yaxşı bilirsən... Özümüz heç, çekistlər orada onları qarışqa kimi əzərlər. Vaxt gözləmir.

Mirolava. Açıqı, mən bir də ondan qorxuram ki, o zəhərli içkini əvvəlcə bizim özümüzə içirdələr.

Altman. Bu, sənin ağlına haradan gəldi?

Mirolava. O hərbcilər çox ayıq adamlardır. Hiss edirəm ki, bizdən şübhələnirlər.

Altman. Bu, çətin ki, onların ağlına gəlsin. (*Ətrafı dinləyərək*). Ssss... Sakit... Deyəsən, gəlirlər.

Hay-küy. Melodiya dəyişir. Qriqol Robakidze, Salva Maqlakelidze, Fətəli bəy Düdənginski ilə yanaşı yeni qonaqlar – Knut Hamsun, Olqa Çexova, Ella Trebe daxil olurlar. Knut əlindəki, qadınlarsa çiynlərindəki çantaları bir küncə atırlar. İndi tamaşanın bütün iştirakçıları eyni bir məkandadır. Əvvəlcə səs-küydən və yüksək

musiqi səmindən gedən söhbəti ayırd etmək olmur. Sonra musiqi tədricən azalır. İştirakçılardan ayaq üstə duranlar da, əyləşənlər də var. Amma arada vəziyyət dəyişir, yəni əyləşənlər ayağa durur, ayaq üstə duranlarsa əyləşir.

Qriqol. Hə, bir daha xoş gəlmisiz. Biz qonaqları Qafqaz adəti üzrə də qarşılaya bilərik, Avropa ənənəsi ilə də... Yəni çay da içə bilərik, şərab da...

Knut. Elə çay yaxşıdır.

Olqa. Mənim də etirazım yoxdur.

Ella. Mən də çoxluğun fikrinə tabe oluram.

Salva. Ella, adətən bolşeviklər çoxluğu öz fikirlərinə tabe etdirmək istəyirlər. Siz onlardan fərqli olaraq çoxluğun rəyinə tabe olursuz.

Fətəlibəy. Görünür, xanım Trebe burada demokratik fikirli adamların çox olduğunu nəzərə alaraq bu cür addım atmağa məcburdur.

Gülüşmə.

Altman və Miroslava çıxırlar.

Ella. Dostlar, gəlin hər sözdə siyasi fikir axtarmayaq.

Knut. Amma nə edəsən ki, siyasət indi bizim nəinki bütün həyatımıza, hətta, məişətimizə daxil olub.

Qriqol. Yaxşı, cənab Hamsun, sizin tərəflərdə vəziyyət necədir?

Knut. Ürəkaçan bir şey yoxdur... Bildiyiniz kimi, hazırda mənim ölkəm Norveç faşistlərinin hakimiyyəti altındadır. Qoy olsun. Bizim kimi kiçik xalqlara belə güclü himayədar lazımdır. Amma bu cür hakimiyyətlər xalqı əzmək üçün yox, onun xidmətində durmaq üçün lazımdır. Nə yazıqlar ki, bizim ölkənin bugünkü rəhbərləri mənim xalqıma divan tutur. Mən Vidkun Kvisling və Yozef Terboven kimi alçaq rəhbərləri nəzərdə tuturam. Mən bu günlərdə Hitlerlə görüşəcəyəm. Hörmətli furerə bu barədə məlumat verəcəyəm. Bu adamların Norveçdə törətdikləri bəd əməllər barədə ona danışacağam. Mən bizim başçıların əməlini təkcə qanunazidd hərəkət adlandıra bilmərəm. Bu adamlar əsl vəhşiliklər törədirlər. Əhali polis rejimindən boğaza yığılıb.

Ella. Cənab Hamsun, Sizin o adını çəkdiyiniz rəhbərlər Hitlerin öz yetirmələridir.

Olqa. Yox, mən deməzdim ki, onlar Hitlerin adamlarıdır. Bu cür tiplərin hamısının arxasında Göbbels dayanır.

Ella. Olqa Konstantinovna, mən bilirəm, Hitler sizin böyük pərəstişkarınızdır. Amma Göbbels sizi sevmir...

Salva. Yeri gəlmişkən, mən bit teatr həvəskarı kimi bilirəm ki, Olqa Konstantinovna Geringin arvadı aktrisa Emmi Gerinqin yaxın rəfiqəsidir.

Fətəlibəy. Əslində, Geringlə Hitler həm də qohumdur. *(Pauza)*. Hitler onların qızının xaç atasıdır.

Olqa. *(Gülür)*. Fətəli bəy, doğrusu, elə bilirdim ki, reyxsmarşal Gerinqin xanımı Emmini təkcə mən yaxından tanıyıram. Sən demə, onların qızı Eddanın xaç atasının kim olduğu da çoxlarına bəlli imiş. Çox şadam ki, buradakıların hamısı teatrı sevən adamlardır. Cənab Robakidze ilə cənab Hamsun isə bütün dünyanın sevdiyi yazıçılardır. Mənim ən böyük arzum həm də bu iki böyük sənətkarın əsərlərində rol oynamaqdır. Mən Qafqazı Avropada daim təbliğ edirəm. Axı mən özüm də Qafqazda doğulmuşam...

Qriqol. Təəssüf ki, bir çox ölkələrdə, hətta, Avropanın bəzi dairələrində Qafqaz və qafqazlılar vəhşi kimi təqdim edilir.

Knut. Mən ötən əsrin sonlarında Qafqazda olmuşam. Bakı və Tiflislə bağlı təəssüratlarımı "Nağıllar səltənətində" memuarımda ətraflı yazmışam. Həmin səfərdən bir neçə il sonra, 1903-cü ildə "Çarıça Tamara" adlı bir pyes də yazdım. Düzdür, əsər uğur qazanmadı. Amma mənim Qafqaza olan sevgim sonsuzdur. Bir də ki, mən dramaturgiya sahəsində özümü nəinki Anton Çexovla, heç cənab Robakidze ilə də eyni tərəzidə görmürəm...

Qriqol. Yox, məsələ heç də elə deyil...

Olqa. Batano Qriqol, çox təvazökarsız. Mən sizin yaradıcılığınıza pis bələd deyiləm... İyirminci illərdə Gürcüstan Dövlət Teatrında sizin "Londa", "Malştrem", "Lamara" adlı pyesləriniz uğurla oynanıb.

Fətəlibəy. Mən hələ Tiflis hərbi-piyada məktəbində təhsil alarkən yazıçı Qriqol Robakidzenin adını çox eşitmişdim. Allaha şükür, indi onun adı bütün Avropada məşhurdur.

Olqa. Mən o zaman mətbuatdan oxumuşdum ki, 30-cu ildə gürcü teatrı "Lamara" tamaşasını Moskvada göstərərkən Stalin də orada olub...

Qriqol. Etiraf etməliyəm ki, məni 30-cu illərin repressiyasından məhz teatr xilas edib. 31-ci ildə Tiflisdəki Rustaveli teatrı Almaniyaya qastrola hazırlaşarkən mən buraya gəldim. Məlumat aldım ki, vətənə qayıtsam məni güllələyəcəklər. Bir daha geri dönmədim.

Knut. *(Qriqola)*. Mən onu da bilirəm ki, siz buraya, Almaniyaya gələndən sonra Hitler və Mussolini haqda kitab yazmırsınız. Bu, çox yaxşı jestdir.

Qriqol. Doğrudur, yazmışam. Amma bu, qətiyyəən jest deyil. Hitlerlə bağlı kitab "Xarici şəirin baxışı" başlığı ilə çap olunub. Mussolini haqda yazdığım kitabın isə adı belədir: "Günəşlə qeyd olunmuş". Sual oluna bilər: bu kitabları yazmaqda mənim məqsədım nə olub?

Knut. Doğrudan da yaxşı sualdır...

Qriqol. Əvvəla, daim belə düşünmüşəm ki, mənim doğma Gürcüstanımı bolşevizm əsarətindən yalnız güclü Avropa

dövlətləri xilas edə bilər. İkincisi, mən bu kitablar vasitəsi ilə bu son illərdə dünyada çox məşhur olan iki dövlət xadiminin portretini yaratmaq istəmişəm. Ona qalmış, mənim Nitsşe, Lenin, Stalin haqda da bu cür yazılarım var. Üçüncüsü, Hitler haqda kitab “Pifaqor sxemi” əsasında yazılıb. Mən orada millətçi-sosialist dünyagörüşünü daxildən sarsıtmışam. Dördüncüsü, məni şəxsiyyətlərin “miqyası” yox, onların mahiyyəti cəlb edib.

Olqa. Çox maraqlıdır. Mənim ürəyimdən keçənləri siz deyirsiniz, batano...

Qriqol. Dostlar, məni insanların görünən yox, görünməyən tərəfi maraqlandırır həmişə... Və mən belə hesab edirəm ki, əsl yazıçı həm də öz yaşadığı zamanın salnaməçisi olmalıdır.

Knut. Hə, bu, yaxşı bir şərh oldu. Yeri gəlmişkən, Stefan Sveyq və Romen Rollan Qriqol Robakidzenin yaradıcılığına yüksək qiymət veriblər. Eşidib-bilməyənlər üçün onu da əlavə edirəm ki, Fransa Akademiyası hələ 1933-cü ildə Qriqol Robakidzeni Nobel mükafatına namizədliyə irəli sürmüşdü, amma o, bundan qəti şəkildə imtina etdi.

Salva. Mən bu barədə ilk dəfədir ki, eşidirəm. Niyə etiraz etmisiz, batano Qriqol?

Qriqol. Vəziyyət belə tələb etdi. *(Gülür).* Adam hər şeyi danışmaz ki...

Knut. Əsl səbəbi mən deyim. Cənab Qriqol öz namizədliyini geri götürdü ki, mükafat İvan Buninə nəsib olsun...

Fətəlibəy. Hə, o rus yazıçısına...

Olqa. Hə, o da böyük yazıçıdır.

Ella. Gərək o, vətəninə dönük çıxmıyaydı.

Knut. Vətəndə qalsaydı, çoxdan güllələnmişdi...

Qriqol. Dostlar, ədəbiyyatın bircə milləti olur. Bu mənada mən Nizamiylə, Şekspirlə, Hüqoyla, Şillerlə, Tolstoyla eyni millətdənəm. Hətta, onlarla qohumam. Bütün həqiqi və böyük sənətkarların hamısının qan qrupu eyni olur.

Knut. Elə mən də bu cür düşünürəm.

Altman və Miroslava əllərində çay padnosu gəlir və gedirlər.

Qriqol. Hə, çayımız da gəldi.

Onlar çay içə-içə söhbət edirlər. Miroslava tez-tez otağa daxil olub-çoxır. Altmanın gizli həyəcanı duyulur və onun hərəkətlərini həyəcanlı musiqi müşayiət edir.

Fətəlibəy. Gürcüstan çayının ətrini mən uzaqdan duydum.

Olqa. Bəh-bəh... Doğrudan da çox ləzzətli çaydır.

Ella. Bəli, çaya söz yoxdur.

Knut. Çay gözəldir. Amma...

Qriqol. Bilirəm, siz nə demək istəyirsiniz, əziz dost. "Amma şərabın öz yeri var". Eləmi?

Knut. Əzizim Qriqol, deyəsən, sizin ürək oxumağınız da var.

Gülüşürlər.

Salva. Əgər icazə versəniz, biz Fətəli bəylə birlikdə yemək tədarükü görə bilərik.

Olqa. Əvvəla, biz qadınlar dura-dura siz nə üçün yemək tədarükü görməlisiz?

Ella. İkincisi, şəxsən mən heç nə yemək fikrində deyiləm.

Knut. Onda üçüncüsünü də mən deyim: qətiyyənlə narahat olmayın. Mənim ehtiyat şərabım var.

Fətəlibəy. Madam ki, söhbət bu məcrada getdi, onda mən də dördüncüsünü deyim: Sabah mən sizin hamınızı bu tərkibdə "Zur letzten Instanz" restoranına dəvət edirəm. Dünən maaşımı almışam.

Olqa. Oooo... "Zur letzten Instanz" restoranı... Biz ona «У последней инстанции» deyirik. Ora biz rusiyalıların əsas görüş yeridir.

Fətəlibəy. Hə, qəribə adı var: "Sonuncu instansiya"... Orada çox gözəl yeməklər hazırlayırlar. Hətta, Qafqaz xörəkləri də olur.

Knut. Dostlar, mən sabah protokol qaydası üzrə səhər tezdən Reyxstaqda olmalıyam. Dəvətliyəm. Adolfla görüşüm var.

Olqa. Furer sənət adamlarını çox qiymətləndirir. Axı o, həm də rəssamdır.

Ella. Bu məsələdə heç bir dövlət başçısını Stalin yoldaşla müqayisə etmək olmaz. O da vaxtilə şeirlər yazıb.

Knut. Bu cür təhlilləri indi saxlayaq...

Fətəlibəy. Məncə, "Sonuncu instansiya"da birisi gün görüşmək daha yaxşı olardı.

Olqa. Doğrudan da Qafqaz qonaqpərvərliyi başqa bir aləmdir.

Mirolava gəlib stəkanları dəyişmək istəyir.

Knut. Amma biz lap elə bu dəqiqə bu görüşü "Akvivat"la qeyd edə bilərik. Əslində "Akvivat"ı gürcü şərabı ilə rus arağı arasında bir körpü də hesab etmək olar.

Salva. Bu, çox maraqlıdır...

Bayaq da arada yan qapıda görünən, nəşə vurnuxan Altman da gəlir. Knut çantasını götürüb qurdalayır. Altman və Mirolava ayaq saxlayıb dayanır, bir-birlərinə mənalı tərzdə nəzər salırlar və onların həyəcanlı olduqları hiss olunur.

Knut. Hə, tapdım. Kitabların arasında gizlənibmiş. (*Çantasından çıxartdığı şüşəni sanki hamıya göstərmək üçün yuxarı qaldırır*). Bilirsiniz nədir “Akvivat”? Əlbəttə, bilirsiniz, bu, latınca “həyat suyu” deməkdir. Biz indi bu “suyun” dadına birlikdə baxarıq. Hə, necə fikirdir?

Fətəlibəy. Bəlkə bu “həyat suyu”nu elə birisi gün “Sonuncu instansiya”da sınaqdan keçirək.

Qriqol. Hə, bu da yaxşı təklifdir.

Knut. Yox, canım. Nə “birisi gün”. Fətəli bəy, siz tərəflərdə yaxşı bir məsəl var... (*Qriqola sarı baxır*). İndi xatırlayıb deyərəm...

Qriqol. Bu günün işini sabaha qoymaq olmaz.

Gülüşmə.

Olqa. Qafqazda mənim qonşum türk idi. O, deyirdi ki, dəmiri isti-isti döymək lazımdır.

Gülüşmə.

Knut. Yaxşı, bu şüşənin ağzını kim daha yaxşı açə bilər?

Altman. Əlbəttə, Slava açə bilər. Elə deyil, Miroslava?

Miroslava. Açaram... Mətbəxdə şüşə ağzı açan var...

Altman və Miroslava cəld çıxırlar. Musiqi. Qadınlar və kişilər rəqs edirlər. Az sonra Altman və Miroslava əllərində padnos gəlirlər. Şərab artıq badələrə süzülüb. İçki şüşəsi də padnosun içindədir. Musiqi səsi tədricən azalır. Badələr stolun üstünə düzülür.

Fətəlibəy. Bəs niyə altı bakal?

Altman. Axı burada siz altı nəfərsiz, cənab Düdənginski...

Miroslava. Bəli, elədir.

Salva. Biz səkkiz nəfərik, sizinlə birlikdə...

Altman. Biz şərab işmirik. Yalnız vodka...

Miroslava. Mən, ümumiyyətlə, dilimə içki vuran deyiləm.

Fətəlibəy. Amma bu gün hamımız içəcəyik.

Knut. Canım, içmirlərsə, özləri bilərlər.

Qriqol. Əlbəttə, içkidə və sevgidə zor yoxdur.

Fətəlibəy. Sözün qıtası, hamımız birlikdə içəcəyik. Gəlin əyləşək süfrə arxasında.

Musiqi. Həyəcanlı melodiya. Hamı, o cümlədən Altman və Miroslava stol arxasına keçirlər. Onların da badələrinə içki süzülür. Hamı badələri qaldırır.

Knut. Qafqazlılar tost deməyi sevir və bunu bacarırlar. Mən təklif edirəm ki, bu məclisi əziz dostumuz Qriqol idarə etsin.

Olqa. Bəli, bu, yaxşı təklifdir. Buyur, qatso...

Ella. Bəs, ruslar demiş, bu içkini müşayiət edən “zakuska” hanı?

Altman. Mən bu dəqiqə yüngül bir şey gətirərəm... Mətbəxdə buter-brot var.

Altman cəld ayağa qalxır. Süfrənin kənarındakı iri ilgək sanki təsadüfən Altmanın pencəyinin düyməsinə ilişir. Süfrə Altmanın arxasınca sürüşür, stolun üstündə nə varsa hamısı yerə tökülür. Ani sükut.

Knut. Nə baş verdi?

Altman. *(Yaxsından sallanan süfrənin ilgəyini düymədən aralayaraq).* Lütfən bağışlayın... Süfrənin ilgəyi mənim pencəyimin düyməsinə ilişdi.

Qriqol. Eybi yox. Bəlkə də belə məsləhət imiş...

Hamının pərtliyi hiss olunur. Miroslava cəld qonşu otaqdan döşəmə ağacını gətirir və təmizlik işinə baxır, içəridə səliqə-sahman yaratmağa çalışır.

Adamlar ayaq üstədir.

Musiqi.

Pərdə

İkinci pərdə

Həmin məkan. Artıq divardakı şəkillər yığışdırılıb. Altman və Miroslava otaqda təmizlik işləri apararaq söhbət edirlər. Və söhbət əsnasında diqqətlə bütün künc-bucağı nəzərdən keçirir, qab-qacaqları əllərinə götürüb baxır, tez-tez pəncərədən bayıra boylanırlar. Altman xüsusilə diqqətlidir, hər yerə göz gəzdirir. Onların bir qədər həyəcanlı olduqları hiss edilir.

Musiqi.

Altman. Eşitdin də...

Miroslava. Eşitdim...

Altman. Nəyi?

Miroslava. Sənin nə dediyini... Daha doğrusu, nə demək istədiyini.

Altman. Yaxşı, mən nə demək istəyirəm?

Miroslava. Bilirəm ki, “Sonuncu instansiya”da baş verən partlayışı demək istəyirsən.

Altman. Düzdür. Hmmm... “Sonuncu instansiya”... *(Pauza).* Qəribədir... Çox qəribədir.

Miroslava. Qəribə olan nədir?

Altman. Partlayış “bizimkilər” restorandan çıxandan iki-üç dəqiqə sonra baş verdi.

Miroslava. Burada qəribə olan nədir ki?

Altman. Sanki onları kimsə xəbərdarlıq edib.

Miroslava. Bu, necə ola bilər?

Altman. O qafqazlı generallar çox ayıqdırlar. Hətta, qazdan da ayıq... Bəlkə də onlar partlayış ehtimalını əvvəldən duyublar.

Miroslava. İnanmıram. Bu, bir təsadüf də ola bilər... *(Pauza)*. Bura bax, Altman, bəs sən o gün burada baş verənlərdən nə anladın?

Altman. Mən bu əməliyyata əvvəldən hazır idim. Yaxamdakı ilgək də əvvəlcədən hazırlanmışdı... Əgər bir az ehtiyatsız tərpənsəydim, yəqin ki, biz artıq bu dünyada deyildik.

Miroslava. Bəli... Elədir. Bura bax, Altman, necə başa düşürsən, onlar bizim planımızdan bir şey anladılar, ya yox?

Altman. Mən o yazıçıları deyə bilmərəm, onlar belə şeylərdə çox da diqqətli deyillər. Amma o generallar bizdən çox şübhələnirlər.

Miroslava. Bu, onların professional vərdislərindən irəli gəlir. Adətən, hərbiçilər hamıdan şübhələnirlər. Onların peşəsi bunu tələb edir.

Altman. Biz çox ləngiyirik, Miroslava. Lap çox... Cek haqlı olaraq bizi tələsdirir. *(Pauza)*. Unutma ki, biz və ailəmiz yüzfaizli girovuq...

Miroslava. Bilirəm. Amma vəziyyət elə gətirib ki... Axı hər şey bizdən asılı deyil.

Altman. Biz bu dəfə başqa üsuldən istifadə etməyə məcburuq.

Miroslava. “Başqa üsul”? O, nə üsuldur elə, Altman?

Altman. Ta “dozaya” ehtiyac yoxdur...

Miroslava. Bəs onda... Biz nə etməliyik?..

Altman. Yumruq boyda bir bomba hər şeyi həll edəcək.

Miroslava. Bu, çox riskli bir addım olar...

Altman. Başqa yol yoxdur. Hər şeyi Ceklə danışmışam... Bu məsələni mən özüm həll edəcəyəm. Sən narahat olma, Miroslava... Bu faşist tör-töküntülərini başqa cür aradan götürmək mümkün deyil.

Miroslava. Bəs Ella Trebe? O ki, kommunistdir...

Altman. Ellanı da onlara qatmaq olar.

Miroslava. Mərkəz buna necə baxar?

Altman. Mərkəz necə baxacaq? Bəyəm oradakılar bilmir ki, təkcə dirilərdə deyil, elə ölülərdə də azlıq çoxluğa tebedir? Biz Ellaya görə bu boyda əməliyyatı korlaya bilmərik ki... Bir də ki, Ella daim onlarla birgə olmur axı...

Miroslava. Əgər birdən birlikdə olsalar, onda necə?

Altman. Biz gələcəyə nikbin baxırıq. Biz kommunistik.

Miroslava. Deyəsən, gəlirlər...

Qriqol Robakidze və Salva Maqlakelidze daxil olurlar.

Qriqol. Salam, dostlar. İşlər necədir?

Altman. Salam... Təşəkkür edirik...

Salva. Salam, kommunistlər...

Altman və Miroslava qorxu və təəccüblə əvvəlcə yeni gələnlərə, sonrasa bir-birlərinə baxırlar.

Qriqol. Salva, sən niyə elə düşünürsən ki, sovetlərdən gələnlərin hamısı bolşeviklərdir?

Salva. Mən nə sovet adamlarını, nə də bolşevizmə inananları ittiham edirəm. Mən o mənfur rejimi pisləyirəm. O ki qaldı bu iki nəfərə... Nə-dənsə, mənə elə gəlir ki, onlar kommunizmə yad olmayan adamlardır...

Qriqol. Sənin də qəribə mühakimələrin var, Salva... Hə, dostlar, bəlkə bir fincan kofe içək?

Altman və Miroslava gözləşib cəld qonşu otağa keçirlər.

Salva. Batano, indi vəziyyət elədir ki, biz istər-istəməz hamıdan, hər halda çox adamdan şübhələnməli olmuşuq. Niyə gizlədək, Stalinin də, lap elə Hitlerin də əli çox yerə çatır. Bir-birinə qənim kəsilmiş hər iki dövlətin və hər iki rəhbərin dünyaya səpələnmiş agentlərinin sayı-hesabı yoxdur.

Qriqol. Bilirəm... Amma onlar bu gedişlə çox uzağa gedə bilməzlər. Bəli, dünya indi dolaşlıq, sonu görünməyən bir labirintə düşüb. Bəşəriyyət, nəhayət, günlərin bir günü həmin labirintdən xilas olub aydın bir yola çıxacaq. Bütün bu baş verən faciələrin kökündə bilirsiz nə dayanır? İnsanların əksəriyyətinin nadanlığı.

Salva. Özü də belələri siyasilər arasında daha çoxdur.

Qriqol. Xətrinizə dəyməsin, ən çox da hərbcilər arasında.

Salva. Sizinlə razıyam. Generalların əksəriyyəti, canlı adamdan çox, cansız-ruhsuz maşınlar kimi hərəkət edirlər. Onların mütləq əksəriyyəti isə fantaziyadan uzaq adamlar, bir sözlə, əmrə müntəzir qullardır.

Qriqol. Nədənsə bizdə sərkərdələr daha çox "sərt peşə sahibləri" kimi ad çıxarıblar. Əslində isə mahiyyət bir az ayrı cür olmalıdır. Mən hərbcilə olmasam da dünya sərkərdələrinin həyatına yaxşı bələdəm. Vaxtilə Napoleon deyib ki, müharibə aparmaq kimi ciddi bir işi hərbcilərin öhdəsinə buraxmaq olmaz...

Salva. Bəlkə bu işi yazıçıların öhdəsinə buraxmaq lazımdır? *(Gülür).* Eləmi, batano?

Qriqol. Hər halda, qraf Lev Tolstoy Birinci Nikolaydan daha yaxşı hərbcilə və dövlət başçısı olardı.

Salva. Mən sizin fikrinizə yüz faiz şərikəm.

Qriqol. Yaxşı, bəs sənin dostun harada qaldı?

Salva. Fətəli bəyi deyirsiniz? Yəqin ki, indilərdə gələr. İndi onun işi başından aşıb-daşır. Çox vətənpərvər adamdır.

Fətəli bəy Düdənginski görünür. Altman və Miroslava onu qapıda qarşılayırlar. Fətəli bəy başının işarəsi ilə onlarla görüşür. İçəri keçib Qriqol və Salvaya əl verir. Altman və Miroslava gözdən itirlər.

Fətəlibəy. Salam, dostlar.

Qriqol. Salam, salam...

Salva. Fətəli bəy, işləriniz necədir?

Fətəlibəy. Təşəkkür edirəm.

Qriqol. Fətəli bəy, Sizin vətənlə əlaqəniz olurmu?

Fətəlibəy. Vətənlə əlaqə deyəndə ki... Mən Azərbaycan haqda məlumatları indiyəcən yalnız hərbi əsirlərdən və alman qəzetlərinin yazdıqlarından almışam.

Salva. Elə mən də o cür...

Qriqol. Azərbaycan mənim çox sevdiyim bir ölkədir. Heç bilirsiniz orada mənim necə canlara dəyən dostlarım vardı. Mən gəncliyimdə tez-tez Bakıya gedər, orada auditoriyalarda şeirlər oxuyardım. O vaxt Rusiyada Sovet hakimiyyəti qurulmuşdu, amma Azərbaycan və Gürcüstan azad, demokratik bir respublika idi. İndi mən Bakıdakı poeziya məclislərində öz şeirlərini oxuyan Sergey Qorodetski, Vasili Kamenski, Mixail Struve, Tatyana Veçorka, Yuri Degen, Georgi Xarazov, Osip Mandelştam kimi istedadlı insanları, yəni öz dostlarımı xatırlayıram... İlahi, biz onda necə də xoşbəxt idik...

Fətəlibəy. Mən vaxtilə ədəbiyyat həvəslisi olmuşam. O adların çoxu mənə tanışdır.

Qriqol. Həmin adamların çoxunun sonrakı həyatı faciələrlə başa çatdı...

Fətəlibəy. Bəli, təəssüf ki, elədir.

Qriqol. Sovetlərdə, daha doğrusu, Azərbaycanda, mənim arvadım qalıb, Nina. Nina Petrovna. Onun atası Tiflisdə Domansklar adlanan zadəganlar ailəsindəndir. Ninanın anası isə Azərbaycanın Quba rayonunda hakimdir. Orada, Qubada mənim Ninadan olan ciyərparam qalıb, onun adı Miradır. Bilirəm, Nina məndən sonra ailə qurub. Elə mən də ikinci dəfə evlənmişəm... *(Pauza)*. Nə edəsən, bu, həyatdır.

Fətəlibəy. Elədir, bəli...

Qriqol. Bayaq Salva dedi ki, başınız nəsə bərk qarışıb.

Fətəlibəy. Bəli, çox məşğulam. Mən əsasən əsirlərlə işləyirəm. Amma məsələ burasındadır ki, həmin əsirlərə nə burada inanırlar, nə də orada, vətəndə.

Salva. Elədir. Bizim əsirlərə Hitlerlə Stalinin münasibəti eynidir.

Fətəlibəy. Elə bu səbəbdən də legionerlər məcbur olub burada özlərinin birləşmələrini yaratdılar.

Salva. Sizin ilk dəstələr artıq üçüncü ildir ki, fəaliyyət göstərir.

Fətəlibəy. Bəli, bizim hərbi əsirlərindən ibarət olan bu legion dəstələrımız Stalinin 41-ci il 16 avqust tarixli əmrindən sonra formalaşmağa başlayıb.

Salva. Mən hətta, həmin əmrin nömrəsini də xatırlayıram. 270-ci əmr.

Fətəlibəy. Bəli, həmin sənəddə əsir düşən bütün komandir və komissarların məhv edilməsi əmr edilirdi.

Qriqol. Bu, nə qədər amansız bir qərardır.

Salva. Fətəli bəy, almanlar sizin əsgərlərin döyüş qabiliyyətini yüksək qiymətləndirirlər.

Fətəlibəy. Qərribə bir dünyada yaşayırıq. Doğru deyirlər ki, müharibənin öz qanunları olur. Bizə “özümüzünkülər” yiyə durmayanda “düşmənlər” sahib çıxdılar.

Salva. Elədir... Elə biz də həmin vəziyyətlə qarşılaşdıq.

Fətəlibəy. Hazırda Berlində bizim yüzlərlə azərbaycanlı əsgər məskunlaşıb. Bizim “Aslan”, ruslarınsa “Lev” adlandırdığı dəstədə min nəfərə yaxın azərbaycanlı döyüşçü var. Onlar ötən il Suxumi istiqamətində gedən döyüşdə fərqlənilblər. Bu il həmin batalyon 162-ci türk piyada diviziyasının tərkibinə daxil olub.

Salva. Mən bunları bilirəm. Sizinkilərin döyüş bacarığını ştab rəisi general-leytenant Qrayfenberq çox yüksək qiymətləndirib.

Fətəlibəy. Bu ilin əvvəllərində mən özüm də mayor Qlogerlə birlikdə Kuban istiqamətində gedən döyüşlərdə iştirak etmişəm.

Salva. Bütün bunlar barədə məlumatım var.

Qriqol. Çox maraqlıdır...

Fətəlibəy. Bundan başqa Azərbaycan türklərindən ibarət 805-ci batalyon ötən ilin sonlarında Nalçik və Mozdok uğrunda gedən döyüşlərdə vuruşub. Onlarla batalyonumuzsa bu ilin əvvəlindən döyüşdədir.

Salva. Mən 819-cu batalyonun fəaliyyəti barədə eşitmişəm. Səhv etmirəmsə bu, “Cavad xan” adlanan piyada dəstədən ibarətdir.

Fətəlibəy. Bəli, həmin batalyon Cavad xanın adını daşıyır. Yəqin ki, bilirsiz kimdir Cavad xan. Bu adam vaxtilə Gəncənin xanı olub. Ruslara qarşı vuruşub. Gəncə düz bir ay general Sisyanovun ordusuna müqavimət göstərib. Qeyri-bərabər döyüşdə Cavad xan həlak olub.

Qriqol. Bu barədə eşitmişəm. Hətta, onu da bilirəm ki, ruslar Azərbaycanı tutandan sonra, 1826-cı ildə Cavad xanın oğlu Uğurlu xan Gəncəni təzədən ələ keçirdi. Amma bu, çox qısamüddətli bir hakimiyyət

oldu. Mən onu da bilirəm ki, Cavad xanın nəşi Gəncədəki Cümə məscidində dəfn olunub. Mən o qəbri görmüşəm. Bilmirəm həmin məzar indi qalır, ya yox. Axı bu kommunistlər həm də goreşənlik etməyin mahir biliciləridir.

Salva. Kommunistlər hər bir yerdə “xalq düşməni” axtarırlar. Onlar az qala hər kəsin simasında bir potensial antikommunist obrazı görürlər. Elə bizə də satqın kimi baxırlar...

Fətəlibəy. Halbuki mən Alman ordusunun tərəfinə türk xalqının nümayəndəsi kimi keçmişəm. Mən bu orduda öz xalqımın azadlığı uğrunda mübarizə aparıram. Mən müstəqil Azərbaycan Demokratik Respublikasının yenidən bərpa edilməsi uğrunda vuruşuram.

Belə hesab edirəm ki, indi SSRİ adlanan bu əcaib ölkənin tərkibindəki bütün xalqlar öz müstəqilliyini yenidən bərpa etməlidir.

Salva. Mən Sovet dövlətini quranların əməlinə çoxdan bələdəm. Belə götürəndə həmin dövləti quranların arasında Qafqaz bolşevikləri daha çox idi. Amma nəticə necə oldu? Ən çox əzab çəkən, qurban verən də qaf-qazlılar oldu. 17-ci ildən başlayan qanlı repressiya yenə davam etməkdədir. 37-ci il isə izahı və təhlili hələ uzun illər vaxt tələb edəcək bir ölüm kabusu kimi qalacaq tarixdə... Tökülən haqsız qanlardan sovetlərin bayrağı rəngində bir okean düzələ bilərdi...

Qriqol. Salva, siz repressiya dediniz, sanki yaralarımın qaysağı yenidən qoparıldı. Mənim neçə dostum repressiyanın qurbanı oldu. Ehh... Dərdimiz o qədər böyükdür ki, danışmaqla kiçilmək əvəzinə, daha da böyüyür.

Fətəlibəy. Nə qədər hərbcilərimiz məhv edildi...

Qriqol. Hələ ziyalılarımız... Yadımdadır, dostum Paolo Yaşvilidən şair Titsian Tabidzenin əleyhinə ifadə almaq istəyirdilər. Paolo buna razı olmayıb özünü güllələdi. Az sonra Tabidzenin özünü də güllələdilər. Nikolo Mitsişvili kimi neçə-neçə istedadlı qələm adamları məhv edildi. Yazıçılar Birliyinə və Tiflis Universitetinə rəhbərlik etmiş Malakiya Toroşelidze bolşevizmi nə qədər təbliğ etsə də belə, yenə repressiyadan yayına bilmədi. Dirijor Yevgeni Mikeladze, rejissor Aleksandr Axmeteli, rəssam Dmitri Şevardnadze kimi istedadlı adamlar edam olundu. Biz nələr görmədik, ilahi?

Fətəlibəy. Repressiya nəticəsində bizim xalqımızın da ən ləyaqətli, ən savadlı, ən bilikli adamları qurşuna tuşlandı.

Qriqol. 31-ci ildə Beriya otuz iki yaşında Gürcüstana rəhbərlik etməyə başladı. Gürcü əhalisinin, xüsusən ziyalıların qara günü ən çox ondan sonra başladı. Beriya təkcə ziyalıları yox, elə öz yaxın həmkarlarını da aradan götürdü. Kartvelişvili, Qoqoberidze, Mamuliya, Okucava, Mdivani, Eliava kimi bolşeviklər repressiya olundular. Əlbəttə, Beriya bunları təkbəşinə edə bilməzdi. Bütün bu qətlərin başında yüksək çinli bolşeviklər dayanırdı.

Fətəlibəy. Bizdə Müşfiq, Seyid Hüseyn, Sanılı, Əhməd Cavad, Simurq, Çobanzadə kimi adamlar məhv edildi.

Qriqol. Bilirəm. Mən az qala onların hamısı ilə tanış idim. Sizin Cavid kimi dahi şairiniz, Yusif Vəzir kimi böyük yazıçı-

nızın sürgünə göndərildiyini də bilirəm. Allah bilir, onların sonrakı taleyi necə oldu? Bəyəm bu qanlı dəyirməndə təkcə bizimkilər əzildi? Yox. Rusların özlərinin ən istedadlı adamları məhv edildi. Şair Osip Mandelştam, rejissor Meyerxold, bioloq Vavilov, yazıçı Boris Pilnyak... Güman edirəm ki, Yesenin və Mayakovski kimi şairlərin ölümündə də çekistlərin barmağı olub.

Fətəlibəy. Bəli, bolşeviklərin qurduğu sistem bütün dünyaya bir göz dağıdır.

Qriqol. Mən o sistemdən qurtulmaq üçün buraya, Avropaya üz tutdum. Amma Avropanın da öz faciələri var... Bütün dünya problemlər girdabındadır. Və bunların başlıca səbəbkarı, günahkarı biz insanlarıq.

Salva. Batano, günahkar biz deyilik. Bizim təkan verib irəliyə itələdiyimiz insanlardır. Bəli, insanların öz seçdikləri tiranlar qayıdıb insanlara zülm etməyə başladılar. Az qala hər yerdə elədir. Elə bizim Qafqazda da...

Fətəlibəy. Bəli, elədir. Bu gün bizim Qafqaz ölkələrinin rəhbərlərinin tökdüyü qanları Qafqazın ən böyük çayları olan Kürlə Araz yuyub qurtara bilməz. Bizim mühacirətdə olan xadımlərdən biri təxminən belə bir söz deyib...

Salva. Düz də deyib... Nə edək ki, biz bu gün öz vətənimizi müdafiə edə bilmirik, başqa ölkədən nicat diləyirik?

Fətəlibəy. Yox, deməzdim ki, biz Vətən üçün bir iş görmürük. Elə təkcə sizin adınızı daşıyan 795-ci "Salva Maqlakelidze" batalyonunu götürək... Bu batalyon ötən il Şimali Qafqaza qədər gedib çıxmışdı...

Qriqol. Hə, mən bu barədə eşitmişəm...

Fətəlibəy. Bundan başqa, 796-cı, 797-ci, 798-ci, 799-cu batalyonların Fransada göstərdiyi şücaət də məlumdur... Bunların hamısı Şərq legionuna tabedir. Madam ki indi söhbət hərbdən düşdü, bir məsələni də deyim... Çoxları bilmir ki, 1942-ci ilin noyabr-dekabr ayında alman təyyarələri Hitlerin əmri ilə Tiflisi bombardman etməyi planlaşdırmışdı. Bunun qarşısını məhz Salva Maqlakelidze aldı.

Qriqol. Bax, etiraf edirəm ki, mən bunu bilmirdim... Düzdür, onun çox gənc ikən Tiflisin general-qubernatoru olduğunu bilirdim. Mənimlə eyni şəhərdən, Kutaisidən olduğunu da bilirdim. *(Gülür)*. Amma bax bunu bilmirdim. Görünür, bu, hərbi sirrdir. Salva, bəlkə bu məsələyə bir az aydınlıq gətirəsiniz...

Qəmli, hüznü bir musiqi səslənir.

Salva. Bəli, belə bir faciə baş verəcəkdi... Mən Vermaxtın zabiti kimi əvvəlcədən bilirdim ki, Tiflisə genişmiqyaslı hücum hazırlanıb.

Qriqol. Tiflisə?

Salva. Bəli. Qafqaz istiqamətinə milyonluq bir ordu hücumu keçmişdi. Faşist təxribatçı-kəşfiyyatçı qrupları isə öz

işlərini Qafqazda uğurla görməkdə idilər. Artıq Qafqaz şəhərlərinin əhalisi panika işində idi. Vermaxtın ordusu Şimalı Qafqazı ələ keçirmişdi. Bakı və Tiflis isə, necə deyərlər, beşaddımlıqda idi...

Qriqol. Gözəl Bakı. Neft şəhəri...

Fətəlibəy. Qalanını mən deyim. Alman təyyarələri Tiflisi bombardman etmək istəyirdi. Föhrer strateji bir məntəqə kimi Tiflisi Yer üzündən silmək istəyirdi. Onda Salva qəti etirazını bildirdi... *(Pauza.)* Və ordu Tiflisin sərhədində dayanmalı oldu.

Qriqol. Mənimçün çoxox maraqlıdır...

Təyyarə uğultusu eşidilir. Hamı başını qaldırır pəncərədən yuxarı boylanır.

Salva. Yenə haranısa bombalayacaqlar... Hə, föhrer mənim etirazımı və planı pozduğumu eşidib çox qeyzlənmişdi. O, sonralar dəfələrlə bildirdi ki, bizim Qafqaz əməliyyatını özümüzə dost hesab etdiyimiz qafqazlılar pozdu, məğlubiyyətimiz oradan başladı...

Qriqol. Düz hərəkət etmisiz... Bizə cəhənnəmə çevrilmiş Qafqaz deyil, cənnət misallı Qafqaz lazımdır. Ən azı bu şücaətə görə gürcülər, habelə bütün qafqazlılar Salvanı heç zaman unutmamalıdır.

Fətəlibəy. Bizi həm qarşıdan zərbələr gözləyir, həm arxadan...

Qriqol. Nə faşistlər mələkdir, nə də kommunistlər. Ara yerdə adi, günahsız insanların qanı axır.

Fətəlibəy. Amma o “adi insanların” da günahı az deyildir. Bütün dünyada tiranlar hakimiyyətə o “adi” dediyimiz insanların çiyində gəlirlər.

Salva. İndi biz elə bir zamanda yaşayırıq ki, dünyanı titrədən hadisələrin çoxuna təsir göstərə bilmirik.

Qriqol. Doğrudur, böyük cinayətlərin arxasında həmişə böyük dövlətlərin rəhbərləri dayanıb. Amma buna baxmayaraq, biz öz imkanlarımız daxilində öz insanlarımızı kömək etməliyik. Nə yazıqlar ki, çox vaxt qələmin sözü keçmir, belə yerdə qılınclar “danışır”.

Fətəlibəy. Elədir... Toplar atılarda muza susur...

Salva. Bu gün Almaniya tərəfdə yüz min qafqazlı vuruşur. Təkcə gürcü legionunda 20 min gürcü var. Föhrer bütün Qafqaz xalqlarına müstəqillik vəd edib.

Fətəlibəy. Biz qafqazlılar bolşeviklərdən o qədər zərbələr almışıq ki, gəl görəsən...

Salva. Rusiya hətta gələcəkdə müstəqil, azad, demokratik bir ölkə olsa belə, biz onunla yalnız qonşuluq əlaqələri saxlaya bilərik. Yox, bizim rus xalqı ilə heç bir ixtilafımız yoxdur. Amma fakt budur ki, Rusiya ordusu bu son yüzilliklərdə yalnız öz qonşularının torpaqlarını işğal etməklə məşğul olub.

Fətəlibəy. Doğrusunu deyim ki, mən hələ bu faşistlərin də səmimi-liyinə çox inanmıram.

Qriqol. Hitlerin biz qafqazlılara münasibəti ikibaşlı səciyyə daşıyır. O, bizə tam inanmır...

Salva. Hər adamın öz şəxsi marağı olan kimi, hər dövlətin də öz maraq dairəsi olur. Mən hərbiçiyəm, siyasətçi deyiləm. Belə hesab edirəm ki, bu gün Hitleri ən çox düşündürən məsələ almanların qələbəsini təmin etməkdir. Digər xalqlara o, ikinci növ kimi baxır.

Fətəlibəy. Hitler nəinki bizə, zənnimcə, heç öz yaxın ətrafındakı adamlara belə, inanmır.

Qriqol. Biz öz xalqımızın müstəqilliyinə qovuşması üçün lazım gələrsə canımızdan belə keçməyə hazır olmalıyıq.

Fətəlibəy. Bu ilin sonlarında Berlində Azərbaycan Milli Məclisinin qurultayı keçiriləcək. Mən həmin qurultayda alman hökuməti qarşısında bir neçə mühüm məsələ qaldıracağam. Tələb edəcəyəm ki, Alman hökuməti Azərbaycanın müstəqilliyini tanıсын, bizim milli hərbi hissələr vahid bir komandanlığa tabe olsun, əsgərlərimiz almanlarla bərabər səviyyədə qəbul edilsin, əsir düşərgələrindəki bütün soydaşlarımız tezliklə azad olunsun... Amma... Nə edəsən ki, bura vətən deyil. Bizə isə inam azdır...

Salva. Mənə çatan məlumatlara görə, vətənimizdə məni və mənim kimi adamları ittiham edirlər. Bizi satqın adlandırırlar. Ta çoxları bilmir ki, biz burada öz vətənimizin azadlığı uğrunda vuruşuruq...

Fətəlibəy. Təbii ki, məni də satqın kimi qələmə verirlər. Allah özü şahiddir ki, mən burada öz vətən oğullarımın yolunda hansı müsibətlərə düşər olmuşam. Mən əsirlərimizi alman ordusunun ağır tanklarının tırılları, dəmir çəkmələrinin zərbələri altından xilas etməyə çalışmışam. Almaniyada elə bir qospital, elə bir əsir düşərgəsi yoxdur ki, mən oraya baş çəkib özümüzünküləri axtarmayım...

Qriqol. Eh... Danışmaqla dərd qurtaran deyil ki... Sizin böyük şairiniz necə deyirdi: "Dərdimi dəvənin belinə yığsan, əriyib çöpə dönər, iynənin gözündən keçər"... (Pauza). Yaxşı, bəs bizim bu dostlarımız harada qaldı? Bəlkə yolu azıblar?

Musiqi. Sanki 1-ci pərdədəki gəlişin bir hissəsi, yəni qonaqların gəlmə səhnəsi yenidən təkrar olunur. Belə ki, əvvəlcə səs-küy eşidilir. Sonra yüngül melodiya səslənir. Qonaqlar – Knut Hamsun, Olqa Çexova, Ella Trebe daxil olurlar. Knut əlindəki, qadınlarınsa çiynlərindəki çantaları bir küncə atırlar. İndi tamaşanın bütün iştirakçıları eyni bir məkəndədir. Əvvəlcə səs-küydən və yüksək musiqi səsinə gedən söhbəti ayırd etmək olmur.

Sonra musiqi tədricən azalır. İştirakçılardan ayaq üstə duranlar da, əyləşənlər də var. Amma arada vəziyyət dəyişir, yəni əyləşənlər ayağa durur, ayaq üstə duranlarsa əyləşir.

Knut. Budur, biz gəldik.

Olqa. Amma qorxa-qorxa gəldik. *(Əlini yuxarı qaldırır).* Çünki yuxarıda uçan təyyarələr yerdə gəzən adamlara yaxşı heç nə vəd etmir. Bu, onların qorxunc uğultusundan hiss olunur.

Ella. Alman xalqı öz sevimli fəhrerindən hələ çox bəlalər görəcək.

Olqa. Ella, yaxşısı budur, biz siyasətə qarışmayaq.

Ella. Biz siyasətə qarışmasaq da, siyasət bizə qarışır.

Gülüşmə.

Qriqol. Cənab Knut, gözlənilən görüş baş tutdumu?

Knut. Bəli... Mən Adolfla görüşdüm. Fəhrer nədənsə mənim öz ölkəmin rəhbərləri ilə bağlı dediyim mənfi fikirlərə reaksiya vermədi.

Qriqol. Yəni susdu, heç nə demədi?

Knut. Yox, susmadı. Sözlərimi sonacan dinlədi. Amma sonra qısaca onu dedi ki, müharibə şəraitində sərt rejimin olması labüddür.

Qriqol. Bəs siz nə dediniz?

Knut. Mən ona dedim ki, cənab Hitler, mən bunu sərt rejim yox, qanunsuzluğun son həddi adlandırıram. Bizim ölkədə hər cür vəhşiliyə rəvac verir, adamları qarışqa kimi əzirlər. Buna xalq necə dözsün?

Qriqol. Bəs o nə cavab verdi?

Knut. O, bunun əvəzində mənim yaradıcılığım ilə maraqlandı. Mən dedim ki, son vaxtlar ciddi bir şey yazmıram... O, dedi ki, imkanın çatan qədər yazmaqda davam et... Mən dedim ki, təbiət hər bir quşa müəyyən bir yüksəkliyə qalxıb uçmaq imkanı verib. Əgər həmin quş onun üçün müəyyən edilmiş məsafədən yüksəyə uçmaq istəyərsə, qanadları qırılır, yerə düşüb məhv olar... Ta o, heç nə demədi... Sonra mən Göbbelslə görüşdüm.

Olqa. Hmmm... Göbbels. O, necə də nadandır...

Knut. Heç də elə deyil... Deməzdim ki, o, axmaqdır...

Ella. Hitler Olqa Konstantinovnanın pərəstişkarıdır. Amma Göbbels onu sevmir...

Knut. Amma mən Göbbelslə dostam və onunla görüşdüm.

Olqa. Hmmm... Göbbels... O, fitnəkarın biridir.

Knut. Mən Nobel mükafatının medalını cənab Göbbelsə bağışladım. O medal düz 23 il idi ki, mənim yazı masamın üstündə idi.

Qriqol. Yəqin ki, bu, sizin Üçüncü Reyxin təbliğat nazirinə ehtiram əlamətinizdən irəli gəlir.

Knut. Bəli. Şübhəsiz.

Qriqol. Yaxşı, bəs həmin mükafatın pulu necə? *(Gülür).* O da Göbbelsə çatıb?...

Knut. Pulu çoxdan xərccləmişəm. Yazıçıda pul qalar bəyəm? *(Gülür)*. Siyasətçilərə isə pul yox, orden-medal daha gərəklidir. Bir də ki, biz cənab Göbbelslə, dediyim kimi, çoxdanın dostuyuyq.

Qriqol. Görəsən, o, sizin yazdıqlarınızdan bir şey oxuyubmu?

Knut. Əlbəttə, oxuyub. Hətta, mənə oxuduqlarının məzmununu da danışıb. O, sizin də yazılarınızı oxuyub. Göbbels çox mütaliəli adamdır.

Qriqol. Bu cəhətdən, yəqin ki, o, yalnız Stalinlə yarışa bilər. *(Yüngülcə gülür)*. Çox güman ki, eşitmisiz, Sovetlərin baş kommunisti də mütaliəni çox sevir.

Knut. Eşitmişəm... Hətta, onu da eşitmişəm ki, Molotov bir neçə ciddi tədbirdə mənim "Aclıq" romanımdan sitatlar çəkib. O ki qaldı Stalinə, bilirəm, o, sənin yaxın tanışlarından biridir. Yeri gəlmişkən, siz onu necə xatırlayırsız?

Qriqol. Mən Stalinlə şəxsən tanış idim. Tiflisdə və Moskvada dəfələrlə görüşmüşdüm. Hər ikimiz təxminən yaşıdıq. Təbii ki, o məni daha çox bir yazıçı kimi tanıyırdı. Xatırlayıram, "Lamara" adlı pyesim otuzuncu ilin iyunda Moskvada nümayiş olunarkən Stalin də tamaşaçılar arasında idi.

Knut. O, sizin təsəvvürünüzdə necə qalıb?

Qriqol. Təsəvvür... Təsəvvür aldadıcı da ola bilər. Əsas məsələ təsəvvürdə yox, ortada olan faktlardadır. Faktlarsa onun haqqında yaxşı heç nə demir. Stalin öz bədənindən dərisini çıxarıb atmış bir ilandır. Bu ilan hamını zəhərləməyə hazırdır. O, insanlarda yalnız mənfi cəhət axtarır. O, Allaha inanmır, amma özünü adamlara Allah kimi sırımaq istəyir. İstəyir ki, tabeliyində olan və olmayan bütün insanlar onun qarşısında daim müti və günahkar görünsünlər.

Knut. Məncə o, bədənindən dərisini yox, ruhunu çıxarıb atıb...

Qriqol. Hə, bu daha doğru yanaşmadır...

Knut. Məni daim bir sual düşündürür: niyə məhz Stalin? Bəyəm o boyda Rusiyada Lenindən sonra başqa bir adam tapılmadı ki, hakimiyyəti ələ alsın? O, bu qədər fəvqəladə insan olub?

Qriqol. Bəli, hətta bu gün belə, çoxları belə hesab edir ki, bolşeviklərin ən ağıllısı, ən bilikliyi Stalin olub. Elə deyil. Mən deyərdim ki, üzdə olan o bolşevik təbəqəsinin ən qaniçəni, ən qəddarı, ən amansız məhz Stalin idi. Elə bu keyfiyyətləri onu siyasi səhnənin önünə çıxartdı...

Knut. Bəs onda belə bir tipin hakimiyyətə gəlməsinə xalq necə razı oldu?

Qriqol. Xalq. Razılıq... Bilmirəm siz hansı xalqı nəzərdə tutursunuz. Bolşeviklər elan etmişdilər ki, onlar kasıb-kusub hökuməti qururlar. Rusiyadakı əhalinin çoxu kasıb-füqaralar idi. Savadsız və kasıb adamlarsa çox vaxt savadlı və varlı təbəqəni sevməz.

Olqa. Hə, çox vaxt elə olur...

Ella. Xeyr. Heç də elə deyil.

Qriqol. Fakt budur ki, savadsız bolşeviklər oxumuşlara divan tutmağa başladılar. Rusiya ziyalıları və ziyası olmayan bir zülmətxanaya çevrildi.

Knut. Amma, öz aramızdır, mənim bildiyimə görə, xalqı inqilaba təhrik edən bolşeviklərin arasında ziyalıları da çox idi.

Qriqol. Bəli, onların arasında oxumuş adamlar da vardı. Sonrakı mərhələdə savadsız və içi zülmətlə dolu olan bolşeviklər həmin adamları, yəni özlərinin az-çox savadı olan həmkarlarını məhv etməyə başladılar.

Fətəlibəy. Bəli, onlar bir az ayrı cür, yəni bir az müstəqil düşünən silahdaşlarını da qurşuna tuşlayıb gəbərttilər. Artıq Sovetlərin qurucusu olan Buxarin, Rıkov, Zinovyev, Kamenev, Toms kəmi yüzlərlə bolşevik aradan götürülüb. Tuxaçevski, Yakir, Feldman kimi hərbiçilər güllələnib.

Qriqol. Trotskinin başını isə uzaq Meksikada əzdiilər... Bu işlərə kim rəhbərlik edib? Bolşeviklər.

Salva. Elədir. Mən bolşevizmə nifrət edirəm.

Ella. Burada, çoxlarının mədh etdiyi Hitlerin vətəninə elə müdhiş hadisələr baş verir ki, gəl görəsən... Artıq bizdə insan ən ucuz əşyadan belə ucuzdur. Biz özümüz də əşyalaşmaqdayıq.

Olqa. Əlbəttə, Almaniyada da repressiyalar olub.

Ella. Ella, “olub” yox ey, olmaqdadır.

Olqa. Ola bilər... Müharibə gedir. Güllə atılırsa, insan da ölməlidir.

Qriqol. İnsanlar tarix boyu öz yaratdıqları ölüm maşınlarının qurbanına çevrilib.

Knut. Çoxdan deyilmiş bir fikri xatırladım: “Bir nəfərin ölümü faciə, çox adamın ölümü statistikadır”...

Altman və Miroslava məcməyidə çay və kofe gətirib stolun üstünə qoyub gedirlər. Ümumiyyətlə, bu iki “qulluqçu” aradabir görünür, sonra sakitcə çıxırlar.

Ella. Mənim yaxın rəfiqəm var idi – Elza Uri. Özü də məndən çox yaşlı bir qadın idi. Gözəl əsərlər müəllifi idi...

Qriqol. Onu mən də tanıyıram. Daha çox uşaqlar üçün yazır. Bəs siz onun haqqında niyə gələcək zamanda danışırırsız?

Ella. O, artıq yoxdur...

Qriqol. Necə yəni yoxdur? Axı mən onu bir neçə ay əvvəl görmüşdüm...

Ella. Bəli, Elza Uri ta bu dünyada yoxdur. Onu bir müddət əvvəl, bu ilin əvvəlində həbs etdilər və...

Qriqol. Həbs?..

Ella. Və sonra mənim bu yaşlı rəfiqəm edam olundu...

Qriqol. Edam? Bunu kim etdi? Nə üçün? Nəyə görə? Bu ləyaqətli qadına kim qıydı?

Ella. Millətçi sosialistlər... Faşistlər... Baş verən bütün bu faciələrin başında məhz Adolf Hitler dayanır. Biz hər şeyi öz adıyla çağırmalıyıq. Ta pıçıltı ilə daçışmağın vaxtı keçib. Hitler bizim xalqımızı məhvə sürükləyir... Özü də təkcə biz almanları yox, bütün bəşəriyyəti.

Qriqol. Dostlar, Qafqazda bir məsəl var, deyirlər, “bir dəli bir quyuya daş atdı, o daşı yüz ağıllı çıxara bilmədi”. İndi bir quyuya iki dəli daş atıb. O daşı çıxarmaq lap çətin olacaq.

Knut. Biz indi oturub o daşları çıxaranı axtarmalıyıq?

Qriqol. Gəlin, əvvəlcə çayımızı içək... Daşları sonra çıxararıq.

Fətəlibəy. Yox, hələlik çay içməyək... Dayanın.

Hamı təəccüblə bir-birinə baxır.

Salva. Belə məsləhət olunur. *(Pauza)*. Bu gün çox şey məlum ola bilər.

Qriqol. Görünür, bizim bilmədiyimiz məsələlər var. Bəzən hərbciləri də dinləmək lazımdır.

Gülüşmə.

Knut. Yaxşı, cənab Qriqol, bəlkə yeni kitablarından verəsiniz bizə?

Qriqol. Kitab da olacaq. Amma indi hamımız birlikdə bir portretə baxmağa dəvət edəcəm. Əvvəlcə gərək soruşam: Edvard Munk adı sizə bir şey demir ki?

Knut. Siz Edvard Munku haradan tanıyırsız? *(Həyəcanla)*. O, mənim yaxın dostumdur... Bu yaxınlarda onun səksən yaşı olacaq.

Qriqol. İndi biz onun bir neçə əsərinə birlikdə tamaşa edəcəyik. Gəlin, keçdik o biri otağa...

Knut. Nə gözəl... Nə gözəl oldu.

Otaqdakılar çıxırlar. Altman və Miroslava gəlirlər. Həyəcanlı musiqi.

Altman. *(Ətrafa boylanır)*. Hə, artıq hər şey qaydasındadır.

Miroslava. Qaydasında olan nədir? Sən nəyi nəzərdə tutursan, Altman?

Altman. Tələsmə. İndi deyərəm.

Miroslava. *(Boylanır)*. Bunlar heç çaya da əl vurmayıblar.

Altman. Hmmm... Aydındır. Hərbcilər bu ziyalıların başında şübhə toxumu əkiblər.

Miroslava. Altman, xəbərin olsun ki, alman əks kəşfiyyatı alman antifaşistlərinin radiostansiyasını ələ keçirib. “Qırmızı kapella” adlanan qrup ifşa olunub. Hitler qəzəblənib deyib ki, burada, qulağımızın dibində, yəni Almaniyada neçə vaxtdır “Qırmızı kapella” oxuyur, bizsə onun səsini eşitməmişik. Bundan sonra ...

Altman. Bilirəm. Eşitmişəm. Bundan sonra nəinki Almaniyada, hətta Belçika və Fransada olan “Qırmızı kapella”çılar da ələ keçirildi. Onların hamısı edam olundu.

Miroslava. Qorxuram bizi də ələ verələr...

Altman. *(Gülür).* Qorxma, canım... Bəyəm biz “kapella”çıyıq?

Miroslava. Sən gülürsən... Amma bizi ələ verənlər ola bilər...

Altman. Kim? Kim bizi sata bilər?

Miroslava. Elə özümüzünkülər. Elə sən o “Böyük şef” dediyin adam... Axı onu da tutublar.

Altman. Bura bax, Miroslava, indi bizim söz güləşdirməyə vaxtımız yoxdur.

Miroslava. Nə etməliyik?

Altman. *(Qonşu otağa işarə ilə).* Onlar qayıdıb bu otağa gələndən sonra biz buranı tərk etməliyik.

Miroslava. Altman... Bəyəm sən nəsə etməyə hazırlaşırsan?

Altman. Artıq hər şey hazırdır... Saat mexanizmi ilə işləyən bombanı lazım olan nöqtədə yerləşdirmişəm. Qalır tək-cə bombanın işə düşmə vaxtını müəyyən etmək.

Miroslava. Altman... Sən nə danışırısan? Bunu sonra...

Altman. Ta “sonra” yoxdur. Bu, son gündür. Tapşırıq belədir. *(Əlini qonşu otağa sarı uzadır).* Onlarsa artıq bizdən şübhələnirlər.

Miroslava. Altman... *(Həyəcanla onun əlindən tutur).* Tələsmə...

Altman. Biz gecikə bilmərik.

Qonşu otaqdakılar söhbət edə-edə gəlirlər.

Knut. Əzizlərim, bilirəm, yəhudilər məni sevmir. Səbəb nədir?.. Mənim yəhudilərlə elə bir problemim yoxdur. Guya Hitler də yəhudilərin düşmənidir.

Salva. Üçüncü Reyxi və o cümlədən şəxsən Hitleri maliyyələşdirən yəhudi maqnatlarıdır.

Ella. Müharibəyə qədər Almaniyada yarım milyon yəhudi yaşayırdı. Dava başlayan kimi onların yarısından çoxu buradan çıxıb getdi.

Salva. Məsələ bir az dolaşıqdır.

Knut. Nə mənada?

Salva. Yəhudilərin çoxu vermaxt ordusunun tərkibində vuruşub.

Ella. Bu, ola bilməz..

Fətəlibəy. Niyə ola bilmir ki? Mən özüm də bunun şahidiyəm. Bundan başqa, Sovet rəhbərliyinin özü etiraf edir ki, minlərlə alman yəhudisi əsir düşüb. Hitlerin “fəxri arilər” siyahısında 150 varlı yəhudinin adı var. Bunu bütün Almaniya bilir.

Ella. Əslində, Hitlerin savaşı tək-cə kommunistlərlə və yəhudulərlə deyil. Bu nekrofil bütün dünya ilə savaşıdır. O, bütün bəşəriyyətə müharibə elan edib.

Knut. Eşitdiyimə görə, Stalinin də yəhudilərlə münasibəti qaranlıqdır.

Ella. Stalinin ətrafındakıların çoxu yəhudilərdir ki... Molotov, Kaqanoviç...

Olqa. Hətta, deyilənə görə, Hitlerin özü yəhudi əsillidir. Çarlı Çaplin “Böyük diktator” filmində deyir ki, Hitler yəhudi dəlləyinə o dərəcədə oxşayır ki, mən onları dəyişik salıram.

Knut. Hmmm... Hitler – yəhudi?... Maraqlıdır.

Olqa. Bəli, qəzetlərin bir çoxu yazır ki, Hitler yəhudi mənşəlidir. Hitlerin atası Aloisin anası Mariya, Adolfun atası Aloisi qulluqçu işlədiyi evin yəhudi sahibindən qazanmışdır. Sonralar Mariya ərə getmiş və Alois atalığının soyadını götürmüşdür. Atası Alois Hitler əvvəllər çəkməçi olub, lap Stalinin atası Vissarion kimi.

Fətəlibəy. Hitlerin hakimiyyətə gəlməsində Amerika və Avropadakı məlum qüvvələr də maraqlı olub. Və ən çox da yəhidilər... Pullu, imkanlı yəhudilər. Onu maliyyələşdirənlərdən biri yəhudi Frist Tissen idi. Sonralar o, Hitlerlə düşmən oldu və qaçıb Fransaya getdi. Bu yaxınlarda kitabı çıxıb, adı da belə: “Hitleri mən maliyyələşdirmişəm”.

Knut. Şəxsən mən Hitlerə dünyanın xilaskarı kimi baxıram. O, ədalətli rəhbərdir.

Ella. Cənab Knut, siz hansı ədalətdən danışırırsız? Almaniyada Nasist partiyasından başqa bütün siyasi partiyaların fəaliyyəti dayandırılıb. Hitler deyir ki, yəhudilər və bolşeviklər dünya üçün zəhər kimi təhlükəlidir.

Salva. Sovetlər birliyində bu məsələ daha əvvəl həll olunmuşdu. Bolşeviklər bütün siyasi partiyaları nəinki ləğv etmiş, hətta özlərinin bütün rəqiblərini məhv etmişdilər. Bir partiyanın diktaturasına nail olmaq üçün milyonlarla insanın qanı axıdıldı.

Fətəlibəy. Elə bolşeviklərin 17-ci ildə hakimiyyətə gəlməsində rol oynayan qüvvələri nasistlərin sələfi adlandırmaq olar...

Olqa. Doğrusunu deyim ki, məni insanların aqibəti daha çox düşündür. Onlar havayı yerə, heç nəyə görə həlak olurlar.

Ella. Mən əminəm ki, bolşeviklər faşistlərin axırına çıxacaq. Vətənpərvərlik qələbə çalacaq.

Fətəlibəy. Ruslar almanların öhdəsindən təkbəşinə gələ bilməyəcəklər. Stalin Çorçill və Ruzveltin timsalında Amerika və İngiltərəni gələcək müttəfiq qismində görür.

Salva. Rusiya öz əsgərlərini ət maşınının ağzına atmaqdan çəkinmir. Bu, vətənpərvərlik deyil axı...

Ella. Vətənpərvərlik deyilsə, bəs onda nədir? Almanlar Rusiyaya soxulub, ruslar da öz vətənlərini qoruyurlar.

Salva. Yaxşı, bəs onda ruslar Polşaya soxulanda polyak əsgəri öz vətəni qoruyubsa, buna nə deyək? Ruslar Finlandiyaya soxulanda fin vətəndaşı öz vətəni qoruyubsa,

buna nə deyək? Ruslar lap elə Qafqaza, Pribaltikaya, Orta Asiyaya, Moldaviyaya, Ukraynaya soxulanda həmin ölkələrin xalqları öz vətənini qoruyubsa, bəs buna nə demək olar?

Fətəlibəy. Ruslar hansı dövlətin üzərinə hücum edirlərsə, bunu haqq-ədalət uğrunda mübarizə kimi təqdim edirlər..

Knut. Mən də elə düşünürəm ki, Hitler dünyanı rus əsarətindən xilas etmək istəyir.

Ella. Hitler... “Xilaskar”... Adolf təkcə kommunistlərin deyil, bütün bəşəriyyətin düşmənidir. Bunu söz adamları daha yaxşı dərk etməlidirlər. Düzünü deyim ki, mən nə cənab Knutun, nə də cənab Robakidzenin fikirləri ilə razılaşmıram.

Qriqol. Ellacan, axı siz Soverlər birliyində olmamısınız... Orada bolşeviklərin hansı cinayətlər, hansı fəlakətlər törətdiyindən xəbərsizsiniz. Bu gün az qala bütün Avropa bolşeviklərə qarşı vuruşur.

Fətəlibəy. Təkcə Vermaxtın ordusunda Sovetlərə qarşı Avropanın 15 ölkəsindən iki milyon adam vuruşur.

Knut. Xanım Ella, bəli, siz uzaqdan-uzağa Sovetlərin vurğunuzuz. Gerçəkliyi görməmişiz. Bəyəm Qriqol Robakidze xoş güzərandan tərək edib öz vətənini? Artıq orada onun kitabı bağlanmaq üzrə idi, yəni edam olunmaq ərəfəsində idi.

Qriqol. Elədir... Sveyqin ön sözü ilə çıxan, az sonra Romen Rollanın təriflədiyi “İlan dərisi” Sovet İttifaqındakı tənqidçilər tərəfindən kəskin tənqiddə məruz qaldı. Yazırdılar ki, mən bu romanı burjua oxucuları üçün yazmışam. Mənə burjua yazıçısı kimi ölüm hökmü hazırlanırdı.

Knut. İttihama bir bax... Guya oxucunun da burjuası, proletarı olurmuş...

Qriqol. Mən Almaniya gələndən sonra bir neçə roman yazmışam. Onların arasında “Öldürülmüş qəlb” mənə daha əzizdir. Əsər 31-ci ildə yazılıb. Mən bu əsərdə Stalin fenomeninin mahiyyətini ilk dəfə açmışam.

Knut. Eşitdiyimə görə, siz Hitlerin müşaviri olmusuz. *(Gülür)*. Bu, düzdürmü?

Qriqol. Bəli, bu barədə mən də eşitmişəm. *(Gülür)*. Siz onun necə nazirisizsə, mən də onun o cür müşaviriyəm, cənab Hamsun.

Gülüşmə.

Knut. Əlbəttə, mən belə şeylərə inanmıram.

Salva. O vəzifələrdə Fətəli bəylə biz ola bilərik.

Olqa. Bu, çox gözəl olardı.

Gülüşmə.

Qriqol. Bütün bunlar yalan və iftiradır. Mən heç Almaniyanın vətəndaşı da deyiləm. Mən burada miqrantam. Mən öz

ölkəmin azad olacağı günü gözləyirəm. Mən gözləyirəm ki, indi bizim faşist Almaniyası dediyimiz bu məmləkətin ordusu günlərin bir günü mənim vətənimə istilacılarından, işğalçılarından azad edəcək.

Fətəlibəy. Biz hamımız o günü səbirsizliklə gözləyirik.

Qriqol. Amma məsələ burasındadır ki, get-gedə mənim Hitlerə olan münasibətim də dəyişməkdədir. Hərdən düşünürəm ki, deyəsən, Hitler də elə Stalin kimi əbləhin, axmağın, ruslar demiş, idiotun biridir.

Knut. Niyə bu qənaətə gəlirsiniz?

Qriqol. Mən alman-faşist əsgərlərinin törətdikləri biabırçılıqlar, faciələr barədə elə şeylər eşidirəm ki... Hətta, bildiyimə görə onlar uşaqları nizəyə keçirir, qadınları zorlayır, evləri talan edirlər. Mən bir yazıçı kimi bu cür halları necə təqdir edə bilərəm?

Olqa. Aman Allah, indi insan insanın ən qorxulu düşməni olub... Bundan axmaq iş nə ola bilər?

Ella. Bəli, bu cinayətlər faşizmin mahiyyətindən doğur.

Qriqol. Mən insanları yalnız əməllərinə görə qiymətləndirirəm. Mən bütün millətləri azad və xoşbəxt görmək istəyirəm. Mən bir insanın digər bir insan üzərində, eləcə də bir millətin digər bir millət üzərində hökmranlığını qəbul edə bilmərəm. Mən heç bir "izm"-i və "ist"-i qəbul etmirəm. Mən siyasi döyüşlərdən uzaq adamam. Çoxları bilmir ki, mən burada daim gestaponun nəzarəti altındayam. Mən hər cür əsarəti və zülmü ittiham edirəm. Mən bütün dünyanı və dünyadakı bütün insanları xoşbəxt görmək istəyirəm... Eh, Vətən, Vətən...

Hüznlü melodiya səslənir. Get-gedə musiqinin səsi ucaldığı üçün söhbətin ardı eşidilmir. Sonra rəqs havası ifa olunur. Fətəli bəy Olqa ilə, Salva Ella ilə rəqs edir. Bütün bu söhbətlər zamanı Altman və Miroslava arabir çay və kofe gətirir, sonda gözləşib gedirlər. Musiqi ifası zamanı onlar otağın (səhnənin) güncünə çəkilib danışırlar.

Altman. Bura bax, Miroslava, mən hər şeyi hazırladım. Bir neçə dəqiqədən sonra burada elə bir tufan qopacaq ki, gəl görəsən.

Miroslava. Altman, sən nə danışırsan? Bəs biz?

Altman. Biz indi yavaş-yavaş aradan çıxmalıyıq.

Miroslava. Necə yəni "yavaş-yavaş"? Bəs bunlara bir söz deməyəək?

Altman. Əlbəttə, vidalaşmaq lazımdır. Deyək ki, təcili işimiz çıxdı. Axı bu bizim bunlarla sən görüşümüzdür. *(Qolundakı saata baxır)*. Bir neçə dəqiqədən sonra partlayış olacaq. Vaxt itirmək olmaz.

Miroslava. Onda sən özün de. Mən o qafqazlı hərbiçilərdən qorxuram. Onlar çox zəhmlidir.

Altman. Yaxşı, mən özüm deyərəm onlara. *(Ucadan)*. Biz icazə alıb getməliyik.

Altman irəli yeriyib nə barədəsə söhbət edən yazıçılara yaxınlaşır, təzim edir. Bu əsnada musiqi qəfildən kəsir.

Qriqol. Altman, buyur.

Altman. Möhtərəm Robakidze, Miroslava ilə mən təcili getməliyik. Evdə xəstəmiz var.

Qriqol. Buyurun, buyurun... Problem yoxdur. Bəlkə sizə bir kömək lazımdır?

Altman. Təşəkkür edirəm. (*Üzünü Miroslavaya tutur*). Miroslava, hazırlaş, indi gedirik.

Fətəlibəy. Dayanın... (*Ucadan*). Siz hara gedirsiniz?

Salva. Siz hələlik heç yerə getməyəcəksiz.

Qriqol. Uşaqlar, niyə belə deyirsiniz axı? (*Əli ilə Altman və Miroslavanı göstərir*). Bunların xəstələri var, getməlidirlər.

Qriqol. Biz gedəndə bunlar da gedərlər.

Fətəlibəy. Bizsə hələ buradayıq.

Knut. Axı nə baş verib?

Ella. Əslində, mən də getməliyəm. (*Divardakı saata baxır*). Dünən gestapodan order gəlib.

Olqa. Xeyir ola, Ella? Nə məsələdir?

Salva. Xanım Ella, siz nə zaman istəsəniz, gedə bilərsiniz.

Fətəlibəy. Bizdən asılı olan nə varsa, edərik.

Ella. Məni bir neçə dəfə gestapoya çağırıb antifaşist kimi sorğu-suala çəkiblər. Olsun ki, bu, mənim sizinlə son görüşümdür. Hiss etmişəm, məni edam edəcəklər.

Olqa. Bıy, siz nə danışırırsız?

Knut. Edam?

Qriqol. Edam?

Ella. Bəli...

Qriqol. Nə edam? Ola bilməz.

Knut. Ella, görürəm siz yorğunsuz... Gedin bir az dincəlin.

Qriqol. Hə, siz gedin, Ella. Sabah görüşərik.

Ella. Yaxşı, hələlik. Daha doğrusu, əlvida.

Hüznlü musiqi. Ella çıxır.

Altman. Biz təcili getməliyik.

Miroslava. Biz... Biz... İndi bizi gözləyirlər.

Fətəlibəy. Biz hələ buradayıq.

Salva. Bir azdan hamımız birlikdə gedəcəyik.

Qriqol. Vallah, mən heç nə anlamıram.

Mirolava. Altman... Altman, indi biz nə edək?

Altman. Biz getməliyik... Bizi heç kəs saxlaya bilməz.

Altman cəld bir hərəkətlə əlini cibinə atıb tapança çıxarır, havaya atəş açır, Mirolavanın əlindən tutub qapıya sarı dartır. Onlar bir göz qırpımında gözədən itirlər.

Fətəlibəy. (Mundirinin altından silahını çıxararaq). Tez olun, otağı tərk edin. Görək bu alçaqlar haraya qaçdılar? Hamı eşiyə. Cəld. Cəld olun.

Salva. (Silahını çıxarıb qapıya yaxınlaşır). Çox güman ki, buraya bomba qoyublar. İlk gündən ürəyimə dammışdı ki, bunlar sovet çekistləridir. Nəyiniz varsa, tez götürün. Cəld. Cəld olun.

Fətəlibəy. Bayaq xosunlaşmalarından bildim ki, nəşə hazırlayırlar.

Qriqol. Axı onlar elə adama oxşamırlar.

Fətəlibəy. Biz onları ələ keçirməliyik.

Qriqol. Fətəli bəy, Salva, ehtiyatlı olun...

Fətəlibəy. Cənablar, tez olun. Tez olun. Biz onları ələ keçirməliyik.

Salva və Fətəli bəy cəld otaqdan çıxırlar. Otaqdakılar qapıya yaxınlaşa-yaxınlaşa həyəcanla söhbət edirlər.

Ella. Bomba qoyublar?

Olqa. Haraya? Buraya?

Knut. İnanın ki, mən heç nə anlamıram.

Qriqol. Belə çıxır ki, bayaq qaçan dostlarımız burada bizə qarşı sui-qəsd hazırlayıblar.

Knut. Hər şey ola bilər. Elə isə cəld olun...

Otaqdakılar çıxırlar. Həyəcan dolu musiqi.

Bayırda atışma səsi eşidilir. Salva və Fətəli bəyin ucadan verdikləri əmr eşidilir: "Dayanın. Silahı atın. Atəş açacağıq..."

Az sonra partlayış səsi eşidilir. Tüstü-duman ətrafı bürüyür. Havada oynayan işıqlar. Həyəcan signalı.

Musiqi səsi daha da artır.

İştirakçıların hamısı, Ella Trebedən başqa, ağır, addımlarla səhnənin önünə çıxırlar. Fətəli bəylə Salva indi Altmanla Mirolavanın qolundan bərk-bətk yapışıblar.

Fətəlibəy. Hə, bu da son.

Salva. Yox, bu hələ son deyil.

Qriqol. Doğrudan da bizi ölüm gözləyirmiş. Lap "Sonuncu instansiya"da olduğu kimi.

Knut. Sanki içində üzdüyümüz gəmi qəzaya uğrayıb. İndi nəhəng çayın dalğalarını yara-yara sahilə doğru üzməliyik.

Fətəlibəy. İndi yaşadığımız dünyanın özü o qəfil fırtınadan daha qorxuludur.

Salva. Biz hələ bilmirik hansı sahilə üzməliyik.

Knut. Sahilsə yaddır..

Olqa. Hər halda o iki sahildən birinə doğru üzməliyik.

Qriqol. Əslində, mənə o sahil də yaddır, bu sahil də. Mən üçüncü sahili seçmişəm. Mən həmin o üçüncü sahilin adamıyam.

Fətəlibəy. Biz hamımız eyni sahildə olmalıyıq. Dayandığımız sahil bizim “Sonuncu instansiyamızdır”...

Salva. Təəssüf ki, indi sahillər çox qorxuludur.

Knut. Cənab Qriqol, mənim də öz gizli sahilim var. Amma üstümə gələn dalğalar məni hər an qorxuzur.

Qriqol. Tarixi vətənimdə məni bir sahildə, bu qütbət eldə isə digər sahilə görürlər. Əslində, hər iki tərəf yanılır. Mən üçüncü sahiləyəm. Hər bir çayın üçüncü sahili mövcuddur. Mən o üçüncü sahilə dayanmışam.

İştirakçılar səhnənin önünə gəlirlər. İndi səhnədə yanğının yerində şamlar yanıb bərq vurur.

Radiodan diktorun səsi eşidilir: “Antifaşist Ella Trebe edam olunmuşdur...”

Az sonra sanki rupordan Qriqol Robakidzenin əks-səda verən gur səsi eşidilir: “Mən nə arzu edirəm? Mən dünyaya oktyabr ayında gəlmişəm. Diləyim budur ki, mən bu dünyada olmayanda, hər ilin oktyabr ayında gürcü ana Mtsxetaya gəlsin. Oradakı kilsənin bir hücrəsində şam yandırır məni yada salsın. Bundan başqa anam Gürcüstandan mənim bir diləyim yoxdur”.

Musiqi. İştirakçılar yanğın və partlayışdan sonra səhnədə yanan şamlara yaxınlaşıb əylirlər. Hərə yerdən bir şam götürüb üzü səhnənin dərinliyinə doğru gedirlər. Musiqi səsi tədricən artır, gurlaşır. İştirakçılar yenidən geri qayıdır, əllərindəki şamı yuxarı qaldıraraq təzim edirlər.

Pərdə

Son

Ülviyyə HEYDƏROVA

İNANIRAM

monopyes

Oğlunu müharibədə itirmiş analara

Payız fəsli. Çöllükdə tək palıd ağacı və kol-kos. Uzaqdan külək viyılması. Qadın (60-65 yaşlarında) ağaca doğru gəlir. Əynində sadə pləş, başında qara şərf. Əlindəki iri çantayı ağacın yanına qoyur. O, pərişandır, fikri dağınıqdır, ümitsizdir. Ağaca diqqətlə baxa-baxa hansısa melodiyanı zümzümə edir. Pauza.

– Elə hey deyirdim ki, gəlib bir gün görəcəm səni. Çoxu inanmırdı mənə. *(İstehza ilə)* Deyirdilər, onu ancaq yuxunda görərsən! *(Pauza)* Düz deyirdilər əslində. Neçə dəfə yuxuda gəldim yanına. Heç cür sənə toxuna bilmirdim. *(Ağacın gövdəsini oxşayır)* Yaxınlaşanda elə bil arxa-arxaya gedirdin, qaçırdın məndən. *(Budaqlarını sığallayır)* Hm, indi qaçmırsan! *(Pauza. Burnunu çəkir)* O vaxtı belə qəribə ətrin də vardı *(gövdəni qoxlayır, təəssüflə başını yelləyir)*. Onda elə bil körpə qoxusu gəlirdi səndən. Yoxsa mənə elə gəlirdi? *(Pauza)* Elə bilirdin, unutmuşan səni, hə? Bu neçə ildə harda ağac görürdüm, yadıma düşürdün. Deyirdim, görəsən, səni kəsməyiblər ki? Şükür, salamatsan!

Pauza. Qadın çantasını açmaq istəyir, sonra əlini saxlayır.

– Bilmirəm, xatırlayırsan məni, ya yox. Cəmi bir dəfə olmuşam yanında. Gəncliyimdə. Qısa saçlarım vardı, özüm də incə-mincə. Elə sən də pis görünmürdün, nərmənazik idin, düz-əməlli kölgən də yox idi. *(Ağacın başına fırlanır. İstehza ilə)* İndi boy atmısan, qollu-budaqlı olmuşsan! *(Fəxrlə)* Afərin sənə! Təkbaşına böyümüsən! *(Pauza)* De görüm bu qədər qarın-qiyamətin, gülləbaranının içində necə

dimdik qala bilmisən, hə? Heç torpağa da əyilməmişən! Öyrət də mənə, nə olar, öyrət də! Hardan alırsan bu gücü? *(Pauza)*

Çantasından su şüşəsini çıxardır. İstehza ilə.

– Bu neçə ildə yanına bir qadın gəlir, o da şərəfinə bir şüşə su qaldırır?! Təəccüblənmə. Sənin üçün gətirmişəm. Sənə su borcum var axı. *(Əli ilə uzağı göstərir)* Bax, o dağı görürsən? O vaxt ora ezam olunmuşduq. Qazıntılar aparırdıq orda. Mən də ən gənc arxeoloq idim. *(İstehza ilə)* Həvəslə tozun-torpağın içində eşələnirdim! İstəyirdim araşdırım, öyrənim, müdafiə edirəm, nə bilim, muzeylərin ekspozisiyasını bəzəyirəm. *(Uzağa baxır)* Yoxdur indi o yol, dağıdıblar. Amma o vaxtı burda yol vardı. Bir gün işimizi bitirib kəndə qayıdanda qəfil səni gördüm.

– Uşaqlar, ağac! – deyib qışqırdım.

Hamı çevrilib tərs-tərs mənə baxdı. Düzü, heç özüm də bilmədim niyə səni görəndə bu qədər sevindim, niyə yanına gəlmək üçün sürücüyə yalvardım? O vaxta kimi neçə dəfə bu yoldan keçmişdim. Niyəsə səni görməmişdim. *(Su şüşəsini yavaş-yavaş açır. Heyrətlə ağaca baxır)* Elə bil göydən düşmüşdün?! *(Pauza)* Sürücü elə hardasa buralarda *(ağacdən bir qədər kənar yeri göstərir)* saxladı avtobusu. On-on beş nəfər olardıq. Yarpaqlarının altında süfrə açdıq, yeməyə nəyimiz vardısı, qoyduq ortaya. Yedik-içdik. Deyib-güldüyüm yerdə qəfil halım pisləşdi, ürəyim bulandı. Dedilər, gün vurub səni, ondandır. Özümü saxlaya bilmədim, bax elə burda *(ağacın dibini göstərir)* üst-başını buladım. İçməyə cəmi bir şüşə suyumuz qalmışdı. Səni yuyub-təmizləmək əvəzinə özüm içdim. *(Ağacı sulayır, şüşəni kənara qoyur)* Bağışla məni! Bağışla. *(Pauza. Qəfil gülümsəyir)* Amma bilirsən nə olmuşdu? *(Əlilə qarnına toxunur, uşaq kimi sevinir)* Demə, həmin günü uşağım imiş ərköynlük edən. *(Ağaca heyrətlə baxır)* Hə, sənin yanına gələn günü həyatım dəyişdi. Görürsən də necə ağacsan?! Ona görə unuda bilmədim də səni. *(Pauza)* Həmin günü ilk dəfə “balam” sözünü qulaqlarımla eşitdim. Təsəvvür eləyirsən? Özüm dedim, özüm, özüm! Səbrim çatmadı qucağıma götürəndə deyim, elə bətnimdəcə ona “balam” dedim. Məni axı rəhmətlik nənəm böyütmüşdü. O, mənə nə “nəvəm” deyərdi, nə də “balam”. Heç kim deməzdi! *(Pauza)*

Qadın yenə pəstən zümzümə edir. Ağacın yan-yörəsini quru yarpaqlardan təmizləməyə başlayır.

– Uşağımı gözləyəndə darıxmasın deyə, başladım ürəyimdə oxumağa. *(Zümzümə edir)* Hiss eləyirdim ki, o, mənə diqqətlə qulaq asır. Hətta bir dəfə yoxlamaq üçün mahnını qəfil kəsdim. *(Pauza)* O dəqiqə təpik atdı! Özü də elə təpiklədi?! Deyirdim, bu uşaq dəcəl olacaq, işləməyə imkan verməyəcək. *(Pauza)* İki dəfə onu dağlara

da apardım. Bətnimdə. Yazıq mənimlə o qədər çox toz-torpaq uddu. *(Pauza)* Özümə söz vermişdim ki, uşağım olandan sonra mütləq gəlib sənə baş çəkəcəm, su verəcəm, qurumuş yarpaqlarını təmizləyəcəm. *(Pauza)* Yüz dəfə keçdim yanından...

(Pauza. Sevinclə) Oğlum oldu. Nur topu idi elə bil. Bir toppuş barmaqları vardı, bir-bir öpürdüm onları. Gözlərini bərəldib mənə elə baxırdı, elə baxırdı, uğunurdu. Yanaqlarından atasına oxşayırdı. Qası-gözü eynən mən idim. Gec yeridi, ilk dəfə ayaq açanda atasına tərəf qaçdı. Gedib dizindən yapışdı. Gözləyirdim ki, atası onu qucağına alacaq, üzündən, gözündən öpəcək. Amma o, neylədi? Əyilib, sakitcə uşağı kənara çəkdi. *(Pauza, əsəblə)* Günlərin bir günü də birdəfəlik getdi. Bizimlə yol gedə bilmədi! İstəmədi! *(Ağaca qürurla baxır)* Oğlum özü-özünü böyütdü. Elə sənin kimi!

Qadın çantasından kiçik bel çıxardır.

– Elə hey deyirdi ki, məni də apar qazıntılara. Çox vaxt qonşuda qoyurdum onu. Bir dəfə məcbur olub özümlə apardım. Heyif ki, bura ezam olunmadım onda. Yoxsa, gətirərdim yanına. Oğlumu sənə tanış edərdim. Nə isə... Göstərdim balama toz-torpaq içində necə tarix axtardığımı *(əllərini torpağa sürtür)*. Baxdı, baxdı, oyuncağını qucağına alıb, qaçdı qumda oynamağa. Uşaq ki, uşaq!

Qadın dizləri üstə oturub, torpağı qazmağa başlayır.

– Gözləyirdim ki, bir az böyüsün, gətirim yanına. Qismət olmadı! Mühəribə başladı. Düşməni işğal elədi ən gözəl yerlərimizi. *(Ağaca)* Elə buranı da. Bilirsən necə pis olmuşdum. Mən tək qadın, əlimdən nə gələ bilərdi, axı? Özü də körpə uşaqla? O gündən başladım balama bu yerlərdən danışmağa. İstəmirdim unutsun. İgidim bu yerləri xatirələrimdə sevdi... Elə belə də deyirdi, sən tarix qazmısan, baxarsan, mən də tarix yazacam!

Qadın beli yerə qoyur, dizin-dizin ağaca yaxınlaşır. Kədərlə.

– Elə bilirsən yazmadı? Yazdı, yazdı! Hə, hə, hə! O, tarix yazdı! Durdu sözünün üstündə kişi balam! İnanmırsan? *(Torpağa baxır)* Bax, ondan soruşa bilərsən!

Qadın geri qayıdır. Torpağı ovcuna alıb kənara qoyanda güllələr tapır. Təəccüblənir. Ətrafa diqqətlə baxır. Yenə bir-iki güllə tapır. Cəld ağacın gövdəsinə yaxınlaşır, diqqətlə baxır.

– Yaralamayıblar ki səni? *(Pauza)* Şükür! Şükür! *(Güllələrə diqqətlə baxır. İstehza ilə)* Güllələri əkiblər ki, bombalar

cücərsin, hə?! Ay-hay! (*Əsəblə*) Əlimdə imkan olsa, dünyanın bütün silahlarını gizlədərəm! Olsaydı! Amma yoxdur o imkan! Yoxdur! Elə ona görə bir gün silah səindən Yer kürəsi kar olacaq (*güllələri hara atacağını bilmir, ətrafa baxır, sonra çantasına qoyur*)!

Qadın belı götürür, yenidən qazmağa bağlayır.

– Təsəvvür edirsən, müharibə başlayanda oğlum birinci sinfə gedirdi. Bir il, beş il, on il, on beş, iyirmi il, iyirmi beş il! O, böyüdü, mən qocaldım... Müharibə hamımızı qocaltdı. (*Pauza. Belı zərblə torpağa vurur*) 28 il! Yenə hamı birləşdi. Sevinən kim, ağlayan kim, qaçan kim, gizlənən kim. (*Əlini saxlayıb, ağaca baxır*) Bilirsən, müharibə millətin güzgüsüdür. Orda hamı görünür. (*Pauza*) Balam könüllü yazıldı. Ona görə gülə-gülə getdi. (*Pauza*) O gedən gündən telefonum əlimə yapışdı, özüm də televizorun qabağında bitdim. Xəbər, xəbər, xəbər, xəbər... Balamdan başqa hər şeydən xəbər tuturdum. (*Pauza*) Bir gün eşitdim ki, qadınlar yemək bişirib əsgərlərə göndərir, o dəqiqə keçdim mətbəxə, onun ən sevdiyi xörəkləri, şirniyyatları bişirdim. Fikirləşdim, heç olmasa o yeməklərdən bir çömçə, bir tikə də ona çatar. Bilmirəm çatdı ona, ya yox.

Qadın dərindən nəfəs alır.

– Deyirdi, səni o ağacın yanına aparacam! Bilirdi axı səni necə çox istəyirəm. Elə inanırdım, elə inanırdım, elə inanırdım ki.

Qadın torpağı qazmağa davam edir.

– Cəmi bir dəfə zəng eləyə bildi. Mənə uçmağa qanad lazım olmadı. Səsi məni göyün yeddinci qatına apardı, amma heyif, qırıq-qırıq gəlirdi səsi. Elə bil sözlərinin arasından güllələr keçirdi. Bircə «inanıram» sözünü eşidə bildim. Bilmədim nəyə «inanıram» dedi. Kəsildi xətt! Düşündüm, o, nəyə «inanıram» deyə bilərdi? İlk ağlıma o gəldi ki, bəlkə döyüşü udublar, inanır ki, gəlməyinə az qalıb? Sonra fikirləşdim ki, yox, bəlkə elə ümumiyyətlə, müharibənin qurtaracağına inanır? Bəlkə elə “gələcəyə inanıram” demək istəyib, hə?

Qəfil əlini saxlayır. Ağaca.

– Bəs sən necə? İnanırsan gələcəyə? (*Pauza. Qazmağa davam edir*) Bilirsən niyə həm də səni yadımdan çıxara bilmirdim? Elə bilirdim oğlum da mənim ağacımdır. Elə bilirdim o da sənə kimi kök salacaq, qol-budaq atacaq. (*Səsini get-gedə ucaldır*) Elə bilirdim meyvələrini bağrıma basacam! Elə bilirdim, elə bilirdim, elə

bilirdim... (*aşağı səslə*) sənin kimi heç vaxt yıxılmayacaq! (*Pauza*) Cəmi bir dəfə kiminsə telefonundan şəklini göndərdi. Elə bil döyüşdə yaşlanmışdı balam! (*Ağaca baxır*) Sənin kimi iri gövdəli olmuşdu. Kölgəsinə neçə adam sığa bilərdi. Dedim, bu bədənə güllə batmaz, bu bədənə qəlpə dəyməz! (*Zərblə beli torpağa vurur*) Amma dəydi! Dəydi! Dəydi! Dəydi!

Qadın ayağa qalxır. Qazdığı hissəyə diqqətlə baxır. Əyilir, əli ilə dərinliyi ölçür. Qadın qazmağa davam edir.

– Sən heç bilirsən oğlunun nəşini gözləmək nədir? Bacı yox, qardaş yox, xala yox, əmi yox! (*Həyəcanla*) Ata yox! (*Pauza*) O idi dayağım. O! Həmişə arzulayırdım ki, onun çiyində gedim son mənzilə. Elə bilirdim ki, onun çiyində getsəm, ruhum şad olacaq! Özünə də demişdim ki, mənə nə atamın, anamın, nə nənəmin yanında, torpaqlarımız alınsa, gəlib elə sənin yanında basdırsın. Bax elə burda! (*Zərblə vurur*) Özü məndən qabağa düşdü. Çiyində getdi! Necə ağır idi, ilahi! (*Torpağı əliylə kənara çəkir*) Vaxt vardı üstünü yorğanla örtürdüm, (*əllərinə baxır*) bax, bu əllərimlə, bu əllərimə torpaqladım balamı (*Torpağı qarışdırır. Kədərlə əllərinə baxır*).

Qadın ayağa qalxır, daşlar toplamağa başlayır.

– Bir gün, bilmədim səhər idi, ya günorta, saata da baxmırdım heç. Birdən maşınlar siqnallamağa başladı, sirena, fit, musiqi bir-birinə qarışdı. Səslər get-gedə daha ucadan gəldi. Uşaqlar bayraq yellədirlər, “Ura! Ura! Ura!” deyib qışqırırlar. Birdən qonşumuzun oğlu mənə (*ucadan*) “Anam, ay anam” dedi. “Qələbə çalmışıq e, qələbə”, – dedi. (*Pıçıltıyla*) Qələbə, qələbə, qələbə... (*Pauza*) O an ancaq balamı görmək istədim. Küçəyə çıxdım. Tanıyan, tanımayan hamı bir-birini qucaqlayırdı, hamı bir-birini təbrik edirdi. Oxuyan kim, oynayan kim, çalan kim, şəkil çəkdirən kim, hönkürən kim. Yaşlı bir qadın gördüm. Gözlərini yumub, sadəcə, rəqs edirdi, musiqisiz, flansız. Bax, o sevincin içində itib-batmaq, ərimək, yox olmaq istədim, səsim Tanrıya çatana kimi qışqırmaq istədim, qələbəni mənə ağılada ağılada, incidə-incidə verdiyinə görə üsyan eləmək istədim! Bacarmadım! Susdum! Əllərində bayraq tutan körpələrə baxdım, müharibənin nə olduğunu bilməyən o uşaqlara. Bax, onda sevindim ki, bu balacalar bir də müharibə görməyəcək! (*Pauza*)

Ağaca yaxınlaşır.

– Heç bilmirəm sənə necə deyim. (*Başını yerə dikir*) Bilirsən... Balamçün çox darıxıram, özümə yer tapa bilmirəm. Mənim vətənim oğlum idi axı. (*Pauza*) Gəldim... Səni özümə başdaşı seçmişəm! İcazə ver ayaqlarının altında yatım. Söz verirəm, sənə mane olmaya-

cam, yerini dar eləməyəcəm, susacam ömürlük! Eləcə torpaq altda baxarıq bir-birimizə! Səssiz danışarıq! Sən də tək qalmazsan! (Pauza)

Qadın qara şalını başından çıxardır, plâşını soyunur. Ağ, uzun libasla qazdığı yerə uzanır. Pauza. Torpağı üstünə tökməyə başlayır.

– Görəsən, oğlum axırcı dəfə zəng edəndə nəyə “inanıram” demişdi? Bəlkə elə inanırdı ki, gəlib məni bağrına basacaq, hə? Bircə bu sualın cavabını bilsəydim.

Qadın sıxılır. Üstünü torpaqlamağa davam edir. İstehza ilə.

– Hm, dünyanın işinə bax e. O vaxt kurqanlar axtaranda heç fikirləşməzdim ki, nə vaxtsa özüm öz məzarımı qazacam.

Qadın ovcundakı torpağı üstünə atanda qoxlayır. Təəccüblənir, gülümsəyir.

– Hm, nə qəribə iyi var. (Başını qaldırır, dərindən nəfəs alır. Pauza. Uzanır. Üstünə torpaq tökür) Elə bir ətir vurublar (yenə üstünü torpaqlayır. Pauza). Lap balamın vurduğu ətrə oxşayır. (O biri ovcunu da torpaqla doldurur, qoxlayır) Nə gözəldir. Görən, bütün torpaqlar belədir? (Torpağı hər iki ovcuna doldurur) Hm, bu neçə ildə niyə fikir verməmişəm? Bu necə ola bilər? (Ağaca baxır) Bəs, sən necə, torpağın ətrindən xəbərin var? (Pauza)

Qadın torpağı bir daha qoxlayır. Ağaca.

– O vaxtı səndən qəribə bir ətir gəlirdi. Bax, bu, həmin ətrə oxşayır. (Ağaca, təəccüblə) Nə maraqlı?! Neçə il arxeoloq ol, bu vaxta kimi torpağın özündən xəbərin olmasın?! (İstehza ilə) Hm, belə çıxır ki, mən torpağa ancaq tarix gözüylə baxmışam, hə? (Torpağı sinəsinə sıxır).

Qadın yavaş-yavaş ayağa qalxır. Ağaca.

– Bayaq deyirdim, öyrət mənə, öyrət mənə hardan alırsan bu gücü. Mən indi bildim hardan almısan bu gücü. Torpaqdan! Bu torpaq heç kimə zərər verməz. (Ağaca) Düşmənin sənə güllə atsaydı, bu torpaq sağaldacaqdı, səni parçalayıb odun eləsəydilər, yenə boy atacaqdın. Bu torpaq öldürmür, dirildir.

Ayağa qalxır. Səhnə qaralır. Pauza. Qadın qazdığı məzarın üstünü torpaqlamağa başlayır. Ayaqları ilə yeri ölçür.

– İki metrin iki metrə. Bəsimdir bu boyda daxma. (*Ağaca yaxınlaşır, budaqlarına baxır*) Yox! Yox! Qıymaram sənə! (*Bir az uzaqlaşır. Ətrafa baxır. Axtarmağa başlayır*) Qoy özümə yuva düzəldim, hələ yazda əkin də əkəcəm. Niyə də yox?! (*Axtarır*) Əgər yan-yörəndə meyvə ağacları basdırsam necə, hə? Məncə, sənə də xoş gələr, yox? Bilmək olmaz, bəlkə meşə də saldım. (*Sərçələr cəh-cəh vurur*) Bax, görürsən, səsimə səs verənlər də var. Hələ hər gün sənə mahnı da oxuyacam (*zümzümə edir. Ağaca*) Hə, nə deyirsən, oğlum? Yanında yaşamağa icazə verirsən?

Qadın budaqlar tapır. Qazdığı torpağın kənarlarına budaqları basdırmağa başlayır.

– Hələ bu harasıdır? Sənə dualar da edəcəm! (*Səmaya baxır*) Bax, indi hardasa bir qadın ana olur. Qoy o ana övlad ağrısı nədir, bilməsin! Üzü gülsün həmişə! Işıq saçsın! (*Beli götürür, qazmağa başlayır*) Müharibə haqqında ancaq kitablardan oxusun! Filmlərdən, tamaşalardan baxsın! Onun üçün dünyaya “dur!” desin! (*Gülümsəyir*) Niyə də yox? Səncə, bir uşaq təbəssümünə görə Yer kürəsi dayanmaz? Dayanar! Mən buna inanıram! İnanıram! İnanıram! İna-nı-ram! İna-nı-ram! İna-nı-ram! İna-nı-ram! İna-nı-ram!

PƏRDƏ

Bakı. Mart 2021 – avqust 2022

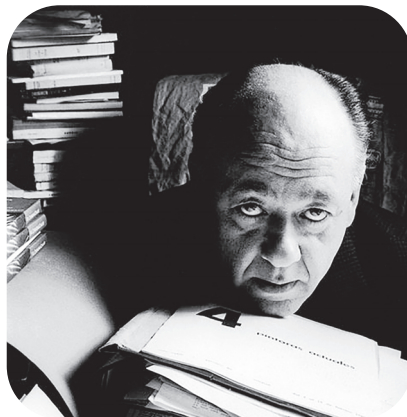

◆ E s s e

Ejen İONESKO

Absurd teatrın gələcəyi varmı?

*("Absurdun sonu gəlibmi?"
kollokviumunda oxunan məruzə)*

"Absurd teatr" – 1950-ci illərdə, daha dəqiq desək, 1950-ci illərin əvvəllərində Parisdə meydana çıxan və ya yazılan bəzi səhnə əsərlərinə verilən ümumi addır.

Bu adı məşhur ingilis tənqidçisi Martin Esslin seçmişdi. Bunları o, niyə məhz "absurd teatr" adlandırmışdı? Bəlkə 1945-50-ci illərdə absurd barədə həddindən çox danışıldığı üçün Esslin bizim yaratdığımız teatrın Jan-Pol Sartr, Alber Kamyu, Jorj Batay və daha kimlərsə tərəfindən irəli sürülən, dəstəklənən ideyalarla, nəzəriyyələrlə və qarabasmalarla əlaqəsi olduğu qənaətinə gəlibmiş.

O, elə zənn edirmiş ki, bizim teatr ilə yuxarıda adlarını çəkdiyim müəlliflərin müharibədən sonrakı dünyaya fərqli baxış bucaqları arasında hansısa əlaqə var. Bəlkə də o, bu barədə haqlı imiş. Şəxsən mənə qalsa, bu termini çətinliklə qəbul edirəm, ancaq bir halda ki, o, hansısa teatrın adı kimi daimi işlərlə qazanıb, zamanımızın ayrıca teatr cərəyanına və onu təmsil edən əsərlərə aid edilir, üstəlik, bu termin və bu teatr artıq ədəbiyyat tarixinin malına çevrilib, onda mən də absurd teatrı məhz "absurd" adlandırmağa məcburam.

Əslində mən də, Emmanuel Jakar kimi, bu teatra "gülünc teatr" adını daha çox yaraşdırardım. Çünki həqiqətdə həmin teatrın və mənim teatrımın personajları nə faciə, nə də komediya qəhrəmanlarıdır, onlar sadəcə gülüncdürlər. Onlar hər cür transsendental və ya metafizik köklərdən uzaqdırlar. Onlar uzaqbaşı hər hansı psixologiyadan məhrum təlxək kimi alqılana bilərlər: "psixologiya" deyərkən mən, bu məfhumla bağlı indiyədək fərz edilən şeyləri nəzərdə tuturam. Buna rəğmən, onlar bəlli bir epoxanı ifadə edən simvolik personajlar olaraq qalacaqlar.

Bizə qədər yaradılan bütün teatr əsərlərinin təqribən yarısı, mənəcə, elə komik olduğu qədər də, absurd xarakterlidir, çünki komiklik – həm də absurdluqdur. Və mənə elə gəlir ki, öz qəhrəmanının diliylə: "Bu dünya – bir ağıldankəmin hay-küylə və çılgınca anladığı, hər cür mənə və mahiyyətdən məhrum bir hekayətdir" deyən Şekspir bu teatrın ulu əcdadı, onun banisi sayıla bilər.

Absurd teatrın köklərinin daha qədim çağlara gedib çıxdığını, hətta Edipin də absurd personaj olduğunu iddia eləməyə də əsasımız var, çünki onun başına gələnlər, bir məqamı çıxmaq şərtiylə, əsl absurd idi: mövcud qayda-qanunları şüursuz şəkildə pozmasına rəğmən, o, həmin qanunları məhz pozduğuna görə cəzalandırılmışdı. Bu isə o deməkdir ki, qayda-qanunlar, onları pozanlar olsa belə, mövcud idilər. Bizim teatrdakı personajlar isə sanki heç nədən yapışmırlar və əgər özümdən sitat gətirməmi məzur görməsəniz, deməliyəm ki, "Stullar" pyesimdəki ahıl insanlar qayda-qanunlardan, yasaqlardan və transsendantlıqdan uzaq bir dünyada qeyb olublar.

Eyni fikri mən, misal üçün, nisbətən şux tərzdə yazılmış "Daz müğənni" pyesim barədə də deyə bilərəm.

Bəli, bütün bu personajlar özlərindən kənarda yerləşən, unudulmuş mərkəzlərini, dayaq nöqtələrini axtaran, hər cür metafizik kökdən məhrum insanlardır. Bunlardan Bekket də söz açıb və onun yazdıqları daha soyuqqanlı, daha uzaqqören təsir bağışlayır.

Hər şeyə rəğmən, zamanla komiklikdən və şuxluqdan uzaq, fərqli bir üsluba malik absurd teatr ortaya çıxdı. Bu "yeni üslubu" absurdun peyda olmasına təkan verən əsərlər kimi müəllifi olduğum "Daz müğənni", "Dərs", "Stullar" və "Borc qurbanları" kimi pyeslərin adlarını çəksəm, bunu əsla özündənrazılıq əlaməti saymayın, lütfən.

Bəli, ilk pyeslərimin uğuru danılmaz idi, onları ingilislər də, almanlar da, amerikanlar da xoşlamışdı, bu sayədə daha zəif və ya daha böyük istedad sahibləri, teatr adamları bizim tutduğumuz yolu seçmişdi. Elə buna görə də mən absurd teatrın və yeni absurd teatr mərhələsinin 1950-ci illərdə formalaşdığını, daha dəqiq desəm, 1951-ci ildə səhnələnən "Daz müğənni"dən, "Stullar" (1952) və "Borc qurbanları" (1953) pyeslərim sayəsində yandığını bir daha vurğulamalıyam. 1953-cü ildə teatra özünün unudulmaz "Qodonun intizarında" pyesi ilə gələn Bekket o vaxtlar ona verilən qiymətdən əslində qat-qat yüksək nüfuza malik idi.

Sonrakı illərdə yaratdığım əsərlərin isə bu teatr üslubuna uyğun olduğunu şəxsən mən iddia eləyə bilmərəm. Məsələn, "Ölümlər kitabı"ndan ilhamlanaraq yazdığım "Kral ölüm ayağındadır" pyesim, final səhnəsini çıxmaq şərtiylə, son dərəcə bədii əsərdir.

Zənnimcə, bu "absurd" kəlməsi adama son dərəcə iddialı təsir bağışlayır: absurd olmayan bir şey barədə dəqiq anlayış formalaşmadığı müddətcə və nəyin mahiyyətcə absurd olub-olmadığını bilmədikcə, bir olayı absurd adlandırmaq qəlizləşir. Ancaq mən inamla deyə bilərəm ki, "Stullar" pyesimin personajları (sonucda tapmasalar belə!) bir mənanın, bir qanunauyğunluğun, əxlaqi davranışın yüksək formasının, başqa heç bir sözlə ifadə olunmayacaq ilahiliyin axtarışındadırlar.

Ancaq absurd teatr həm də bir mübarizə teatırı idi və şəxsən mənə görə, bu, məhz belə idi: o, həm burjuaziya teatırını parodiya edirdi, həm də realist teatra qarşı çıxırdı. Əvvəllər demişəm və yenə də təkrarlayıram ki, reallığın özü əsla realist deyildir və elə buna görə də mən realist, sosrealist və Brextsayağı teatırı həmişə tənqid edib, onunla mübarizə aparmışam.

Bayaq dedim ki, realizmin özü reallıqdan uzaqdır, o da, eynilə elə romantizm və sürrealizm kimi, reallığı belli bir şəkildə göstərən teatr məktəbidir. Burjuaziya teatrının boş şeylərlə – iş-güclə, iqtisadiyyatla, siyasətlə, adütlərlə (ər-arvad xəyanətiylə – A.Y.), Paskalın deyimiylə, əyləncələrlə – baş qatmasını mən əsla təqdir eləməirdim.

Bəlkə də XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəlinə aid adütlə teatrının öz mənşəyini Rasinin yaradıcılığından aldığını da söyləmək olar, ancaq bir ciddi haşiyə çıxmaq şərtiylə: Rasinin əsərlərində adütlə adətən ölümle nəticələnirdi, yəni ölümə yol açırdı. Rasindən sonrakı müəlliflər isə bunu boş, ötəri bir şeymiş kimi təqdim ediblər. Realist teatrın daha bir nöqsanı isə onun ideoloji, müəyyən mənada saxtakar və dürüstlükdən uzaq olmasıdır. Bu, heç də əsl reallığın naməlumluğundan, heç bir elm adamının "reallığın" nə olduğunu deyə bilməməsindən irəli gəlir.

Məsələ həm də ondadır ki, realist müəllif insanları, tamaşaçıları və oxucuları daşıyıcısı, xidmətçisi olduğu ideologiyanın tərəfinə çəkməyə çalışır və onun təbliğini öz qarşısına başlıca məqsəd kimi qoyur. Halbuki bu cəhdin özü həmin ideologiyanın doğruluğuna əsla dəlil eləmir.

Ona görə də istənilən realist teatr – hətta müəllif nə qədər səmimi olsa belə – bir fırıldaq teatridir. Gerçek səmimiyyət çox-çox uzaqlardan, irrasionalıqdan və şüuraltından çağlayaraq, bizə tərəf gəlir. İnsanın özü barədə danışdıqları başqaları, daha çox da çəkismələrlə dolu siyasi birliklərə qoşulan insanlar haqda yürütdüyü fikirlərdən daha inandırıcı və səmimi təsir bağışlayır. Şəxsən mən özüm barədə danışarkən, əslində hamıdan söz edirəm. Həqiqi şair nə yalan danışır, nə hiyləgərlik edir, nə də kimsəni bir oyuna çəkməyə can atır, çünki əsl şair başqalarına yalan sırmaz, sadəcə özündən nələrsə uydurar və bunlar tamamilə fərqli şeylərdir. Çünki "ilham" adlanan şey obrazlarla, simvollarla birlikdə bütün varlığımıza hakim kəsilir. Həm də, bayaq dediyim kimi, məhz varlığımızın dərin qatlarından süzülüb gəldiyi üçün o – mənə və əhəmiyyət daşıyır.

Əgər Pirandellonun daşıyıcısı olduğu ideologiya və psixoloji nəzəriyyələri psixologiya baxımından dərinləməsinə saf-çürük eləsək, onların da belli bir dəyərinin olmadığını görürük. Buna

rəğmən, onun yaratdığı surətlər əvvəlkilər qədər canlıdır və tamaşaları baxımlıdır, çünki həmin personajlar həyata çılgınca yanaşırlar, onların bütün yaşantıları dramatik bir gücə malikdir.

O ki qaldı mənə, buna görə bir daha mənə əfv edin, deməliyəm ki, mən və bəzi müəlliflər hansısa sevgi macərasının, ər-arvad xəyanətinin və ya sosial mahiyyətli əhvalatın tamaşaçılara təqdiminə hər hansı gerek-filan duymuruq və duymamışıq da.

Biz insan oğlunun ekzistensial şərtlərdə mövcudluğunun dərin faciəsini, onun taleyini, yəni dünyanın absurdluğunun dərkini bütün çalarlarıyla səhnələsədməyə və tamaşaçılara göstərməyə çalışmışıq. Yeni bütün bunlar əslinə qalsa, bir "ağıldankəmin danışdığı hekayətdir".

Əgər bu cür ifadə eləmək mümkündürsə, biz məhz bu tərzdə, yəni varlığımızın nisbətən dərin qatlarından gətirdiyimiz dəlillərlə insan şüuruna xidmət göstərməyə çalışmışıq. Bir ara düşünürdüm ki, teatr müəyyən mənada gereksiz bir şeydir, ancaq gereksiz şeylə də yaşamaq mümkündür, çünki ona da hansısa şəraitdə bir gerek duyursan. Yeri gəlmişkən, axı, bu futbol, tennis və digər idman matçlarının həyatımız üçün nə gərəyi var axı?! Bunlar da elə gereksiz şeylərdir ki, onlar olmadan heç cür keçinə bilmirik.

Eyni şəkildə biz incəsənətin gereksiz oyunundan kənarda, müşahidəsiz və dualarsız da keçinməkdə acızık. Bəli, incəsənətin elə bir ciddi faydası yoxdur, ancaq bu faydasızlıqdan imtinamız da imkansızdır. Deyilənlərə görə, yeniləşən Çinin ensiklopedik sözlüklərindən "müşahidə" (seyrə dalma) məfhumu çıxarılıb, sən demə, bu proses... tamamilə faydasızmış. Halbuki o, həm vacib, həm də əhəmiyyətli bir işdir.

Müşahidə qabiliyyətini itirən və özlərinin var olduqlarına heyrlənməyən insanlar adətən mənəvi şikəstlər kimi yaşayırlar. Bu dünyada incəsənətin dinin yerini tutacağını mən necə iddia edərim görəni?! Bir halda ki burada söhbət incəsənətin gerekliliyindən düşdü, onda mən: "Antik və misilsiz məbədlərin faydası nədir?" sualını şəxsən özümə ünvanlamalıyam.

Bir vaxtlar iman sahiblərinin dua etməsi üçün tikilən bu möhtəşəm binalar indi sadəcə turistlərin ziyarətgahına çevriliblər, həmin dinlər ölüb-gətdiyindən heç bir dindar oraya ayin məqsədiylə getmir. Turistlərin arasında isə nisbətən arif olanlar o tikililərdəki mənəvi konstruksiyaaların təmizliyinə, duruluğuna heyranlıq duyurlar, axı, memarlıq konstruksiyası – mənəvi mahiyyətə malik konstruksiyadır, ardında hansısa ideya, abstrakt bir struktur dayanır.

Sözümü bitirərkən onu da deməliyəm ki, bu "absurd" sözünün dəqiq mənasından da mən bixəbərim: tək-cə onun absurdla bağlı olduğu məqamlar xaric. Bir daha təkrarlayıram ki, özünün var olduğuna heyrlənməyən, özünə bu varlıqla bağlı suallar verməyən, hər şeyi təbii və normal şəkildə qəbul edən insanlar dünyanın qeyri-adiliyi ilə rastlaşanda naqis bir duruma düşürlər. Heç bilmirəm ki, onların bu hallarına acımalı, sevinməli, yoxsa...

heyrlənməliyik. Bu dünyanın absurdluğu barədə sual heç gündəmə gəlməyə də bilər, çünki hələlik ona dəqiq bir cavab tapılmayıb. Yalnız elə hallar sayəsində bizim heyret hissimiz ləngimədən və təkrar bərpa oluna bilər. Məncə, dərkolunmazın

qarşısında sırf diz çökməyə məcbur qaldığımız üçün biz ötəri fayda, adiliklər və siyasət uğrunda dəridən-qabıqdan çıxanların halına acımalıyıq.

Ya da, ən azından, ekoloqların qarşımıza qoyduğu həlli vacib məsələlər üzərində baş sındırma-lıyıq. Bəlkə də vaxt gələcək, dünyada ozon təbəqəsi tamamilən yoxa çıxacaq. O halda da bu, dünyanın sonunu bir an əvvəl gətirmək üçün əlindən gələni edən, bu məqsədlə ölümcül mexanizmlər yaradan siyasətçilərin, mühəndislərin və kimyaçıların laqeydliyi ucbatından baş verəcəkdir.

Gəlin, xəyalən də olsa, çürüməyə məhkum olmayan bir reallığa, yəni müqəddəsliyə və bu mü-qəddəsliyin ifadəsi sayılan hansısa rituala, ayinə üz tutaq, çünki ona çatmaq üçün bədii yaradıcılığa hər hansı ehtiyac yoxdur.

Absurd teatrın və ya ən müxtəlif realist teatrların gələcəyi vardır, ya yox – bunu mən dəqiq şəkildə deyə bilmərəm. Əgər bununla bağlı öz falçımdan bir şey öyrənə bilsəydim, yəqin bu sualı da cavabsız buraxmazdım. Onu da deyim ki, absurd teatrın yaşarılığı barədə sualı səsləndirənlər – absurd teatrın aşkar düşmənləridirlər və mütləq hansısa siyasi çalarlı realizmə tərəfdardırlar.

Ancaq absurd teatr həmişə var olacaq, absurdun bitib-tükənməyən formaları öz varlığını qoruya-caq. Bəlkə də sabah, ya da o biri gün bu sirrin üzərindəki örtük qalxacaq.

Mənə elə gəlir ki, bayaq söylədiklərimdə xeyli şışirtməyə yol verdim. Əslində indi mən vaxtilə bəzi fəal və acidil brextçilərlə (onların arasında Kennet Taynen də var idi) apardığım kəskin qarşıdurmalardan və polemi-kalardan danışmaq niyyətindəydim.

Həmin diskussiyaların mətnləri artıq tarixin malına çevrilibdir. Biz də əminik ki, ideologiyaların çarpışma dövrü artıq keçmişə qarışıb. Müvəqqəti də olsa, onların yerini təmiz tamaşa və rejissura tutub.

Digər tərəfdən isə absurd o "realist reallıq" dediyimiz reallığı özüylə tamamilə doldurub, həm də elə doldurub ki, reallıqlar və realizmlər bizə artıq gerçək, həqiqi olduqları qədər də absurd görünürlər, absurdun özü isə bizə əsl reallıq təsiri bağışlayır: bunu anlamaqdan ötrü ətrafınıza baxmanız yetərlidir.

1953-cü ildə teatrdə özünün misilsiz pyesi "Qodonun intizarında" ilə peyda olan Bekket sadəcə absurd dramın yaradıcılarından biri kimi qəbul olunmamalıdır, çünki o janr elə absurd olduğu qədər də realistdir. Bekket bizə həm dramatik, həm də komik yönərləylə adilə-şən absurda toxunmaq imkanı yaradıb. Reallığın sərhədini aşandan sonra, yəni onun üst təbəqəsinə keçəndə biz orada absurdla rastlaşacaq, daha sonra isə ondan da o biri üzə adlayacağıq.

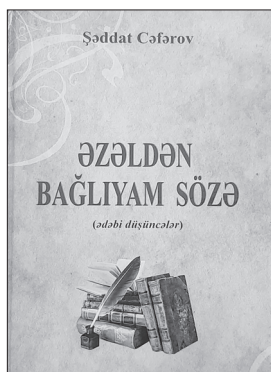
Tərcümə edən:
Azad YAŞAR

MUSTAFA ÇƏMƏNLİ
ŞƏRQ MUSIQISININ İNCİSİ
BAKİ, "MİMTA YAYIMLARI", 2023

Kitaba yazıçı-publisist, Əməkdar mədəniyyət işçisi Mustafa Çəmənlinin Seyid Şuşinskinin həmkarları və tələbələri ilə apardığı müsahibələri, tələbələri və başqalarının ustad xanəndə haqqında xatirələri daxil edilmişdir. Kitabda müəllifin Seyid Şuşinskinin vaxtilə müşayiətçi tarzəni olmuş Kamil Əhmədova söylədiyi rəvayət əsasında yazdığı "Cahargah" hekayəsi və "Muğamlarımızda "Bayat" gizlincləri" adlı hekayə və essesi də oxuculara təqdim edilir.

ŞƏDDAT CƏFƏROV
"ƏZƏLDƏN BAĞLIYAM SÖZƏ"
BƏŞ CİLDDƏ, I, II, III CİLDLƏR
BAKİ, "GƏNCLİK" NƏŞRİYYATI, 2023

Şəddat Cəfərovun "Əzəldən bağlıyam sözə" kitabının I cildində son illərdə qələmə aldığı ədəbi düşüncələri toplanmışdır. Yazılar XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq ədəbi mühitdə sözü-sənəti ilə tanınan sənətkarların, görkəmli söz sahiblərinin əsərlərinin təhlilinə həsr olunub. Beşcildliyin II cildi kimi nəzərdə tutulmuş kitabda müəllifin son illərdə qələmə aldığı ədəbi düşüncələri yer alıb. Müəllif yaxşı tanıdığı, ünsiyyətdə olduğu,

yaradıcılıqlarını izlədiyi söz-sənət adamlarının əsərləri, kitabları haqqında rəy və mülahizələrini ədəbi düşüncələr şəklində qələmə almışdır.

Kitabın III cildində ədəbi düşüncələrin davamı olan yazılar cəmlənmişdir. Bu qeydlərdə müasir dövrümüzün bilavasitə müəllifin nəşirliyi ilə çap olunan kitablarına ədəbi-publisistik mövqedən münasibət bildirilmişdir.

Redaktor və ön sözün müəllifi Əli Rza Xələfli, rəyçi və son sözün müəllifi Mahmud Allahmanlıdır.

REDAKSIYA HEYƏTİ:

Ağasəfa, Afaq Məsud, Azad Yaşar, Asim Yadigar, Elçin, Emin Piri, Elşad Barat, Əli Əmirli, Firuzə Məmmədli, Firuz Mustafa, Firudin Qurbansoy, Məmməd Oruc, Mustafa Çəmənli, Nərgiz Cabbarlı, Novruz Nəcəfoğlu, Paşa Əlioğlu, Paşa Qəlbinur, Rafael Hüseynov, Rəfail Tağızadə, Rəhilə Qeybullayeva, Rüstəm Kamal, Seyran Səxavət, Südabə Ağabalayeva, Vahid Əziz, Vaqif Yusifli, Vaqif Bəhmənli, Vilayət Quliyev, Vüsal Nuru